Prof. univ. dr. Paul DOBRESCU
Asistent univ. drd. Alina BÂRGĂOANU

GEOPOLITICA

Bucureşti – 2001

CUPRINS

Argument / 7

Apariția geopoliticii / 9

Geopolitica germană / 25

Geopolitica anglo-americană / 45

România: poziție geografică, poziție geopolitică / 61

Atuurile şi slăbiciunile geopolitice ale României /71

Populația / 85

Islamul - o lume în expansiune / 99

Poligonul rusesc / 121

Uniunea Europeană / 151

Europa: extindere sau consolidare / 167

NAFTA - modelul de integrare economică a continentului nord-american / 179

Regiunea Asia Pacific / 193

INDEX HĂRȚI

Harta 1: Axa Berlin – Bagdad / 33
Harta 2: Europa de Est, intrând către inima lumii / 50
Harta 3: Teoria zonei pivot (I) / 51
Harta 4: Teoria zonei pivot (II) / 52
Harta 5: Teoria țărmurilor / 54
Harta 6: Teoria spațiilor globale / 56
Harta 7: Poarta de trecere, rol integrativ între regiuni / 57
Harta 8: Țările în care trăiesc musulmani / 100
Harta 9: Țările arabe / 109
Harta 10: Teoria statelor pivot / 111
Harta 11: Întinderea Rusiei / 122
Harta 12: Istoria de expansiune a Rusiei / 124
Harta 13: Rusia kieveană şi Rusia moscovită / 126
Harta 14: Caucazul şi Asia Centrală / 137
Harta 15: Uniunea Europeană / 156
Harta 16: NAFTA / 181
Harta 17: Globalizare Vs. Regionalizare / 188
Harta 18: Întinderea Chinei / 194
Harta 19: Țările membre ASEAN / 198

Argument

Cursul de față are o structură de natură să-l ajute pe student în însuşirea aparatului noțional fundamental al acestei discipline, în cunoaşterea unor mari şcoli de gândire care au înscris contribuții esențiale la configurarea corpusului noțional al geopoliticii. Primele cursuri sunt consacrate unor clarificări conceptuale strict necesare, precum şi cunoaşterii principalelor orientări din câmpul geopoliticii, cum ar fi şcoala germană, şcoala franceză, şcoala anglo americană, şcoala românească.

Partea a doua a cursului este consacrată analizei unor "zone calde" sub raport geopolitic, precum şi unor procese economice şi sociale care exprimă importante tendințe geopolitice. Nu putem dobândi o privire cât de cât reprezentativă asupra lumii de azi, dacă nu vom înțelege ce se întâmplă în asemenea zone fierbinți şi extrem de instructive din perspectiva disciplinei noastre, cum ar fi Rusia şi, în general, spațiul ex sovietic, lumea islamică, regiunea Europei centrale. Am putea chiar numi aceste spații laboratoare, adevărate "poligoane de încercare" pentru propozițiile şi aserțiunile de bază ale geopoliticii. Cu deosebire în aceste zone putem urmări rolul pe care urmează să-l joace în lumea de astăzi asemenea categorii cheie ale geopoliticii clasice, cum ar fi spațiul, întinderea şi poziția, populația, controlul asupra unor importante resurse naturale şi poziții strategice.

Ultima parte a cursului se concentrează pe analiza unor procese definitorii ale lumii de astăzi şi purtătoare de tendințe geopolitice, anume formarea unor regiuni economice: Uniunea Europeană, Asia Pacific şi NAFTA (North American Free Trade Agreement) etc. Existența acestor regiuni aşază într-o ecuație nouă cursa geopolitica de azi, în care nu mai participă doar state, ci blocuri economice, fiecare dintre acestea fiind condus de către un lider, de către o adevărată locomotivă. Faptul că actorii internaționali sunt reprezentați deopotrivă şi de grupuri de state pune în termeni diferiți raportul dintre regiunea economică şi statele naționale care o compun, lansează o foarte instructivă dezbatere privind modelele de integrare economică, impactul proceselor de integrare, al tendințelor de globalizare asupra economiei şi comerțului mondial.

Geopolitica tradițională pune accentul pe factori şi elemente preponderent naturale. Evoluția din ultima vreme a lumii a scos în evidență rolul mult mai important pe care îl joacă economia, informația, cultura în modelarea proceselor contemporane. În mod firesc, astăzi se vorbeşte din ce în ce mai mult de geoeconomie, geoinformație, geocultură. Nu vom putea înțelege puterea şi sursele ei în afara ascensiunii acestor noi factori, care vor juca un rol din ce în ce mai mare în modelarea existenței noastre. De aceea, în cadrul cursului insistăm asupra acestor reconfigurări extrem de importante, pentru a putea oferi o abordare actuală a puterii şi surselor sale adevărate, un instrument adecvat de înțelegere a unor procese şi tendințe contemporane.

Curs nr. 1

Apariția geopoliticii

1.1. O disciplină este istoria acelei discipline

În acest curs introductiv ne propunem să clarificăm unele aspecte legate de înțelesul termenului de geopolitică, de apariția şi evoluția acestei teorii. Neologism de o ambiguitate ce nu este totdeauna percepută, geopolitica este greu de caracterizat în câteva cuvinte. Mai dificil şi, după opinia noastră, mai riscant este să apelăm la definiții. De aceea, ne vom limita la prezentarea unor aprecieri şi considerații făcute de proeminenți autori în domeniu, încercând, totodată, şi o serie de clarificări şi delimitări conceptuale, necesare pentru înțelegerea problematicii cursului. Cu mențiunea că acest curs introductiv nu îşi propune decât o familiarizare cu unele accepțiuni şi înțelesuri ale geopoliticii. În fond, conținutul termenului va apărea mai limpede după ce vom analiza diverse variante ale geopoliticii, diferite procese, tendințe cu o evidentă conotație geopolitică. Cu alte cuvinte, **istoria şi evoluția disciplinei ne vor ajuta să ne reprezentăm mai limpede şi conținutul ei.**

Geopolitica este o teorie, o orientare de cercetare care relevă legătura de substanță între poziția geografică a unui stat şi politica sa. Însăşi etimologia termenului spune explicit acest lucru, geo însemnând pământ, teritoriu. Geopolitica priveşte şi analizează politica din perspectiva cadrului natural în care are loc, ea propunându-şi să explice măsurile şi orientările politice pe baza datelor naturale ale unui stat: poziția geografică, întindere, bogății naturale, populație etc.

Firește că relația mediu geografic - politică s-a impus unor strategi sau oameni de cultură înainte de apariția teoriei propriu-zise. Herder spunea că "*istoria este geografie în mişcare"*. Napoleon remarca, la rândul său, că "*politica unui stat stă în geografia sa*". De asemenea, doctrina Monroe - America americanilor - ori cea a "misiunii civilizatoare" a Franței în Africa sunt abordări care implică viziuni geografice şi abordări de factură geopolitică. Putem noi considera asemenea poziții ca exprimând aprecieri de natură geopolitică? Neîndoielnic, nu! Ele sunt **constatări sugestive** care surprind o relație: în cazul nostru cea dintre geografie, pe de o parte, şi politică, pe de alta. Geopolitica ia naştere în momentul în care apare intenția de a explica această relație, de a o întemeia din perspectivă teoretică. Caracterul doctrinar apare în momentul în care noua teorie, surprinzând rolul real al mediului natural în configurarea politicii, transformă acest element în **factor explicativ principal**, dacă nu exclusiv, neglijând alte determinații, uneori cel puțin la fel de importante.

1.2. Rudolf Kjellen - întemeietorul de drept al geopoliticii

Întemeietorul de drept al geopoliticii este suedezul **Rudolf Kjellen**, profesor de ştiința statului la Universitatea suedeză Upsala. El foloseşte termenul propriu-zis de geopolitică în 1899 într-o prelegere publică. Cuvântul apare, după aceea, într-un studiu scris, *"Introducere la geografia Suediei"*, publicat la 1900. Consacrarea termenului are loc de abia în 1916, când Kjellen publică lucrarea *"Problemele ştiințifice ale războiului mondial"*, în care primul capitol se intitula "Probleme geopolitice". *"De atunci"*, mărturiseşte Kjellen,*"denumirea se întâlneşte peste tot, cel puțin în*

literatura (ştiinţifică) de limbă germană şi scandinavă" (în I. Conea,"*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", vol. Geopolitica, pag. 67).

Rudolf Kjellen a ajuns la geopolitică venind dinspre ştiinţele statului. Aflat sub puternica influenţă a culturii germane, Kjellen concepea statul ca o formă de viaţă – o lucrare a sa publicată în 1917, la Leipzig, se numea chiar astfel "*Der Staat als Lebensform*", - iar ştiinţa politică drept o ştiinţă a statului. Statul este studiat din mai multe perspective:

1 Țara (geopolitică)
Așezarea țării
Înfățișarea țării
Teritoriul țării

2 Gospodăria țării (ecopolitică)
Relațiile comerciale externe
Satisfacerea nevoilor economice proprii
Viața economică

3 Neamul (demopolitică)
Constituția neamului
Poporul
Firea neamului

4 Societatea (sociopolitică)
Structura socială
Viața socială

5 Guvernământul (cratopolitică)
Forma de stat
Administrația
Autoritatea statului

(Acestea reprezintă titlurile capitolelor şi subcapitolelor din partea a doua a cărţii "*Grundriss zu einem System der Politik*", Elementele unui sistem de politică- Leipzig, 1920, în I. Conea, "*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", pag. 6.).

După cum se observă, Kjellen propune o abordare din multiple perspective ale statului, care să ne ofere o explicaţie a funcţionării sale. În acest cadru, geopolitica urma să examineze suportul geografic, natural al statului. "*Statul, spune mai târziu autorul suedez, nu poate pluti în văzduh, el e legat întocmai ca pădurea de un anume sol din care-şi suge hrana şi sub a cărui faţă copacii lui deosebiţi îşi împletesc între ei rădăcinile*" ("*Der Staat als Lebensform*", în I. Conea, "*Geopolitica. O ştiinţă nouă*", pag. 5).

Este cu totul remarcabilă această viziune sistemică asupra studiului statului, menită să ofere o înţelegere cât mai completă a funcţionării sale. Aşa cum este demnă de semnalat legătura, comunicarea am spune astăzi, între aceste perspective de abordare, pentru că domeniile de care se ocupă alcătuiesc un întreg. "*Fiecare putere (e vorba de statele mari, de marile puteri), a fost concepută ca unitate politică a cinci componente, putând fi privită: din punct de vedere geografic, etnic, economic, social şi juridic, numim aceste cinci feţe ale fiinţei ei: ţară, neam, gospodăria ţării, structura socială şi guvernământ* (Idem, pag. 30).

Statul este văzut ca o formă de viaţă ("*marile puteri sunt, înainte de toate, întruchipări ale vieţii şi chiar cele mai măreţe dintre toate întruchipările de pe pământ ale vieţii*"), iar

politica drept ştiința statului. Geopolitica reprezintă, deci, **analiza statului din punct de vedere geografic**, în acest sens ea nefiind altceva decât **geografie politică**. O spune, de altfel, explicit Kjellen: *"Cuvântul a fost formulat pentru întâia oară într-o lecție publică în aprilie 1899… având acelaşi înțeles cu "geografia politică" a lui Ratzel şi, întrucâtva, chiar cu antropogeografia lui"* (*"Grundriss…"*, în I. Conea, *"Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "Geopolitica", pag. 6).

Este limpede că Kjellen descoperă geopolitica în efortul de sistematizare a unghiurilor de analiză şi studiu ale statelor. Să ascultăm o mărturisire semnificativă a sa: *"Mai e de dezlegat o problemă pur terminologică. Rânduiala dinăuntrul sistemului încă nu e complet aşezată, până ce disciplinele deosebite nu vor fi desemnate ca atari prin termeni anume. A le mai numi pe toate politică este un simplu corolar al celor de mai sus; ele sunt toate teorii despre Stat; însuşirilor speciale trebuie să li se facă dreptate printr-o specificare a acestui termen general"* (*"Grundriss…*, în I. Conea, *"Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "Geopolitica", pag. 6*"*, pag. 39).

Era vremea desprinderilor, a autonomizării diverselor ramuri dintr-un trunchi comun. În viziunea autorului suedez, geopolitica este **un capitol al politicii,** considerată ea însăşi ştiință. Kjellen fixează pentru geopolitică un anume obiect, un anume unghi de analiză a statului, cel care pornea de la condițiile sale naturale de existență. Dar încă o dată, trebuie repetat că geopolitica era parte componentă a unui demers mai amplu. Dacă vom desprinde acest capitol din formula în care a fost conceput şi integrat, cum se procedează nu de puține ori, mai mult, dacă vom încerca să-l aplicăm unei realități radical schimbate, firește că nepotrivirea devine mai mult decât evidentă. Astfel geopolitica poate apărea ca un demers depăşit, al cărui domeniu de valabilitate ține de un anumit stadiu în evoluția studiului politicii.

Autor prolific, Kjellen nu îşi limitează demersul la analize strict teoretice. El scrie, de pildă, un volum monografic, intitulat *"Introducere la geografia Suediei*", urmărește atent desfăşurarea primului război mondial şi elaborează lucrări, cum ar fi *"Die Politischen Probleme des Weltkrieges*" (Marile puteri şi criza mondială), 1920. În acest proces de analiză concretă a statelor şi diverselor situații apar considerații extrem de instructive pentru tema noastră.

Gânditorul suedez împarte geopolitica în:

a) Topopolitica - subdisciplina care va studia aşezarea statului;
b) Morfopolitica - subdisciplina care va examina forma, granițele, rețelele de circulație;
c) Fizipolitica - cea care va analiza fizionomia teritoriului, bogățile solului şi subsolului, aşezarea matematică, în latitudine şi longitudine.

Topopolitica, de pildă, are în vedere aşezarea țării, dar, în acest subcapitol nu e vorba de aşezarea matematică, geofizică, aşezarea lângă mare sau în interiorul continentului (aceasta e studiată în capitolul de fizipolitică), ci de plasarea politică a țării respective. Autorul simte, astfel, nevoia de a trece dincolo de cartografierea geografică, de corelarea unor date fizice: *"În practică este vorba mai ales de un studiu al vecinilor. Se oferă aici observației şi reflecției toate problemele fundamentale pentru situația în lume a unei țări care decurg: dintr-o vecinătate simplă sau complicată, din vecinătatea cu state mari sau mici, din distanțele mai mari sau mai mici ce le desparte de centrele de forță şi de cultură ale timpului, din situația față cu punctele de fricțiune sensibile ale marii politici, din aşezarea la centru, intermediară sau la margine şi multele altele de felul acesta* (*"Grundriss…*", în I. Conea, *"O poziție geopolitică"*, în "*Geopolitica şi Geoistoria"*, Martie/Aprilie 1944).

Identificăm aici **un alt sens al geopoliticii** care vine tot de la întemeietorul de drept al disciplinei, anume acela de informație politică externă, de studiu al cadrului larg al politicii, de cercetare a ceea ce Kjellen numea **mediul politic**. Or toate acestea presupun nu numai măsurări propriu-zise, ci şi evaluări, judecăți, tipuri de raportare. De fapt, aici este vorba de frontierele politice ale statului. Iar examinarea lor implică trecerea dincolo de domeniul precis al cartografierii.

În acelaşi sens, Kjellen face deosebirea dintre **poziție geografică** şi **poziție geopolitică.** Prima este fixă, cea de-a doua mereu schimbătoare. Poziția geografică poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fizice, cea geopolitică înseamnă "poziția lui în raport cu statele înconjurătoare", deci implică raportarea la un mediu politic care nu ține neaparat de statul respectiv, dar de care acesta trebuie să țină seama.

1.3. Geografie. Geografie politică. Geopolitică. Geostrategie

Este foarte important pentru înțelegerea a ceea ce urmează să precizăm conținutul unor noțiuni importante, cum ar fi geografie, geografie politică, geopolitică, geostrategie.

Geografia este, după caracterizarea lui Ferdinand Braudel, "*studiul societății cu ajutorul spațiului*". Numai că geografia a fost scrisă după opinia specialiştilor la un nivel modest, într-o manieră statică şi descriptivistă, favorizând acumularea de date imense, fără o sistematizare interioară. Spre deosebire de istorie şi istorici, geografii s-au ținut, mai ales în secolul al XIX-lea, departe de politică. Remarca se referă, cum releva şi Yves Lacoste, în *Dicționarul de geopolitică*, apărut, sub coordonarea sa, la Paris, la învățământul geografic academic, pentru că, la nivelul învățământului primar şi secundar, ambele discipline aveau un rol bine definit în promovarea identității naționale. Preocupați să nu aibă atingere cu politica, geografii din mediul academic au recurs cu deosebire la culegerea de date despre climă, sol, subsol, relief, vecinătăți etc.

Geografia politică, întemeiată de Friedrich Ratzel la sfârşitul secolului trecut (autorul german publică lucrarea sa fundamentală, "*Politische Geographie*", în 1897), studiază "*relația dintre procesele politice şi mediul geografic*" (V. Bodocan, "*Geografie politică*", pag. 9), "*condițiile geografice ale constituirii, dezvoltării şi activității statelor*", potrivit *Dicționarului de sociologie* (coordonatori Cătălin Zamfir şi Lazăr Vlăsceanu). Concentrându-şi demersul de cercetare pe relația dintre formele de organizare socială şi politică, pe de o parte, şi mediul geografic, pe de alta, geografia politică încearcă să răspundă la întrebarea: există o legătură între formele politice şi mediul natural şi dacă da, care ar fi aceasta? La prima parte a întrebării răspunsul este, fără ezitare, afirmativ. În viziunea lui Friedrich Ratzel, statul e tratat ca un organism ale cărui particularități depind în parte de însuşirile poporului, în parte de cele ale pământului, rolul determinant revenind acestora din urmă. Între aceste particularități, cele mai importante sunt întinderea, aşezarea, felul şi relieful pământului, vegetația şi apele etc. Deducem de aici deosebirea cardinală dintre geografia politică şi geografie. Prima urmăreşte să surprindă mişcarea, o anume evoluție, dinamica propriu zisă a corelației menționate, în timp ce geografia descrie mai mult condițiile naturale ale mediului fizic.

Mai puțin clară apare deosebirea dintre geografie politică şi geopolitică. De ce este mai anevoioasă trasarea acestei demarcații? Pentru că, aşa cum am arătat, un prim sens, de început, al geopoliticii coincide cu cel de geografie politică. În acest context, nu putem să nu menționăm că întemeietorul geografiei politice, Friedrich Ratzel, este îndeobşte considerat şi întemeietorul de fapt al geopoliticii, în sensul că el a formulat unele noțiuni care l-au influențat pe Kjellen şi care au fost preluate de către geopolitica germană în perioada interbelică.

Anton Golopenția remarca şi un viciu metodologic în demersurile privitoare la stabilirea obiectului specific al geopoliticii, în sensul că încercările de definire "*n-au pornit de la faptul preocupării zise geopolitice. Ci, dimpotrivă, de la definiții şi ştiințe existente cu care credeau că trebuie să le pună de acord*" ("*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice*", vol. "Geopolitica", pag. 113). De aceea, centrul de greutate a căzut pe "*construirea definițiilor*" şi nu pe delimitarea obiectului de studiu specific al acestei discipline.

Geograful român cu cele mai sistematice preocupări de geopolitică, Ion Conea, citează poziția autorilor germani Hennig-Korholtz în această privință: "*Să fie bine stabilit că geopolitica şi geografia politică nu e unul şi acelaşi lucru, deşi aceste discipline au o sumedenie de puncte de contact. Geografia politică se ocupă cu aspectul şi împărțirea politică a statelor într-un*

moment dat – aşadar cu o permanență – pe câtă vreme geopolitica se ocupă cu mişcările din procesul de devenire a statelor, mişcări care duc la transformarea, înlocuirea sau deplasarea stărilor celor în ființă la un moment dat – cu acestea şi cu rezultatele lor. Geografia politică dă instantanee, imagini ale unei stări de moment, la fel cu clişeele fotografice; geopolitica, dimpotrivă, ne prezintă ca şi un film, forțe şi puteri în desfăşurare" ("*Einfurhung in die Geopolitik*", în I. Conea, "*Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "*Geopolitica*", pag.72).

Am reprodus pe larg această apreciere, întrucât ea este ilustrativă pentru discuția de față. Atunci când obiectul unei discipline nu apare clar conturat, se stabilesc tot felul de distincții, de-a dreptul bizare. Cum este şi aceasta, pe care Ion Conea o contestă pe bună dreptate, deoarece se proiectează, arbitrar, asupra geografiei politice un statism pe care aceasta nu-l are. Explicația pe care o găseşte geograful român este că acești autori - şi noi putem spune, prin extrapolare, că mai toate pozițiile de acest gen - au nevoie de un obiect de cercetare pentru geopolitică şi, întrucât nu-l găsesc, apelează la "un furt de bunuri" şi răpesc geografiei politice elementul ei dinamic.

În plus, au existat rețineri privitoare la folosirea termenului de geopolitică dată fiind asocierea disciplinei cu practicile expansioniste ale nazismului german. Uniunea Internațională de Geografie a interzis chiar dezbaterea sub egida sa a problemelor de geopolitică până în 1964. Firesc, în toată această perioadă s-a folosit termenul de geografie politică.

Interesant este că, şi după încheierea războiului rece, reticența față de folosirea termenului de geopolitică persistă, mulți autori preferând să opereze cu noțiunea de geografie politică. De pildă, în *"Dicționarul de Sociologie"*, citat anterior, există termenul de geografie politică şi numai în explicațiile date în interiorul său se vorbeşte de geopolitică. Este cu atât mai semnificativă această reținere, cu cât ea se manifestă într-un context de reviriment al geopoliticii, reviriment generat de prăbuşirea fostului sistem socialist, de dezagregarea Uniunii Sovietice, de redefinirea sferelor de influență care urmează unor prefaceri de o asemenea anvergură.

Geostrategia are un sens mai restrâns şi desemnează valoarea deosebită a unui loc, a unei întinderi cu deosebire în plan militar. De fapt, geostrategia înseamnă gândirea în termeni spațiali a faptului militar, a preocupării de a identifica poziții avantajoase din punct de vedere strategic. Astăzi termenul a căpătat şi un înțeles mai larg, el fiind folosit în legătură cu puncte, zone, întinderi care nu au neapărat o semnificație pentru domeniul militar, ci şi pentru cel comercial, al potențialului de control al diferitelor regiuni.

1.4. Geopolitică, geoistorie

Un alt termen important pe care trebuie să-l discutăm în cadrul acestui curs introductiv este cel de geoistorie. Sunt mai multe motive care ne îndeamnă să facem acest lucru. În primul rând că este un termen frecvent folosit. În al doilea rând, el prezintă importante conexiuni cu termenul de geopolitică şi prilejuieşte o mai bună înțelegere a acestuia din urmă. Acest termen figurează şi în titlul primei reviste de profil din România, intitulată "*Geopolitica şi Geoistoria*", editată la Bucureşti, începând cu 1941. Alăturarea celor doi termeni chiar în titlu nu este întâmplătoare şi se cuvine să încercăm o explicație.

Cum se spune şi în "*Cuvântul înainte"* al primului număr, "*Geopolitica nu este altceva decât, în mare măsură, geoistoria prezentului (prin geoistorie trebuind să înțelegem atâta istorie, românească sau oricare alta, câtă se poate prin geografie explica)"*.

Deci geoistoria este şi ea, ca şi istoria propriu-zisă, un sumum de învățăminte; de învățăminte, de această dată, privind lecțiile pe care geografia le-a oferit de-a lungul istoriei. Am putea noi studiind geopolitica să ne lipsim de mina de constatări şi concluzii pe care o reprezintă geoistoria?

După cum se poate observa, geopolitica prezintă o înrudire de substanță cu geoistoria. Nu am putea să facem analize geopolitice realiste şi adânci fără a lua în calcul cee ce ne transmite trecutul sub formă de semnal, de avertisment, de povață. Aşa cum se sublinia şi în

prefața la care am făcut referire, de fapt "*geopolitica purcede, în parte, din geoistorie şi numai la lumina acesteia poate, geopolitica, lămuri îndeajuns prezentul"*.

Pentru toate statele învățămintele privind relația dintre geografie şi viața oamenilor de-a lungul timpului sunt importante. Ele sunt cu deosebire relevante pentru acele state de dimensiuni mai mici, aflate la ceea ce autorii revistei "Geopolitica şi Geoistoria" numesc "*vaduri geopolitice ale vremii şi planetei*" sau "*răspântii geopolitice*". De ce? Pentru că la asemenea vaduri se adună şi avantajele şi primejdiile, atuurile dar şi poftele de a deține asemenea atuuri. În cazul acestor țări (printre care autorii revistei numesc şi România) care dețin un gen de "*cumul geopolitic*" învățămintele istoriei sunt mai condensate, mai pline de substanță, au un statut nu de îndemn facultativ, ci de constantă ce condiționează chiar supraviețuirea statelor. Avem de-a face cu ceea ce Adam Michnik numea, referindu-se la relațiile Poloniei cu Rusia, la învățămintele pe care istoria le degajă privitor la aceste învățăminte, cu "legile dure ale geopoliticii" de care nu se poate face abstracție decât cu un preț foarte mare: "*o regulă a politicii poloneze trebuie să fie un dialog permanent cu Rusia. Chiar cu Rusia care recurge la o retorică imperială. Acestea sunt legile dure ale geopoliticii*" (A. Michnik, *„Polonia în jocul cu Rusia"*). Pentru România, geoistoria este cu deosebire instructivă. Iar situarea chiar în titlu a termenului este menită să sublinieze acest lucru.

Istoria ne propune şi o anumită **percepție** asupra unui eveniment sau a unei relații. Când vorbim de geoistorie nu putem să avem în vedere doar analiza rece şi obiectivă a unei situații, ci şi percepția acelei situații care ne vine din trecut. Percepție fixată în manualele şcolare şi în mentalul colectiv al unei comunități. O asemenea realitate psihologică ne influențează atitudinea, judecata, comportamentul, are o existență de sine stătătoare în conştiința publică, opunându-se parcă altor interpretări, altor abordări ale aceloraşi evenimente sau situații.

Istoria modernă a relațiilor germano-franceze a fost influențată de percepția existentă în legătură cu aceste raporturi, percepție care nu facilita o abordare firească, netensionată a acestei probleme. Am recurs la acest exemplu şi pentru a arăta că depăşirea unor asemenea percepții presupune existența unor oameni vizionari, regândirea fundamentală a unui raport, dar implică şi apariția unui moment prielnic, a unei evoluții care pune în termeni noi problema respectivă. De multe ori se face trimitere la acest exemplu într-adevăr pilduitor, fără a avea în vedere toate dimensiunile semnalate.

Atunci când în dispută se află un teritoriu, în conflict intră idei, percepții despre problema aflată în discuție şi nu adevărul. Iar decizia luată de un lider ia în calcul şi propria evaluare, dar încorporează şi ideile, percepțiile care există la nivelul social mai larg despre acea problemă. În preambulul *"Dicționarului de geopolitică"*, apărut sub direcțiunea lui Yves Lacoste, se remarcă, pe bună dreptate, că: "*Rolul ideilor - chiar şi false - este capital în geopolitică, întrucât ele sunt cele care explică proiectele şi care, asemenea cauzelor materiale, determină alegerea strategiilor" (*"Preambul*"*).

1.5. Ion Conea - viziunea strategică asupra geopoliticii

Există în conturarea obiectului de studiu al geopoliticii două contribuții româneşti de mare semnificație, asupra cărora ne propunem să insistăm. Prima, legată de numele geografului Ion Conea, este construită în directă legătură cu viziunea lui Kjellen despre vecinătate şi studiul vecinătății. Ion Conea plasează obiectul de studiu al geopoliticii în **domeniul relațiilor internaționale**, reținând pentru această disciplină două seturi de preocupări.

1. În primul rând, el consideră că "*geopolitica nu va studia statele în parte, ci jocul politic dintre state"*, că "*geopolitica va fi ştiința relațiilor sau - şi mai bine - a presiunilor dintre state"* ("*Geopolitica. O ştiință nouă*", vol. "Geopolitica", pag. 78).

Înainte de a trece mai departe la prezentarea concepției lui Conea, nu putem să nu menționăm un termen nou pe care geograful român îl foloseşte adesea, anume **Druckquotient-**

ul, termen folosit prima dată de Alexandru Supan. Rudolf Kjellen a vorbit de presiunea pe care un stat o suportă în fiecare clipă la hotare, subliniind că orice stat trebuie să se considere, oarecum, asediat. Supan a încercat să dea expresie matematică acestei presiuni recurgând la noțiunea de Druckquotient. Acesta se obține prin însumarea populațiilor din țările vecine unui stat şi împărțirea acestei sume la numărul populației statului respectiv. Astfel, pentru o serie de state mici şi mijlocii dinainte de primul război mondial, druckquotientul calculat de Supan era: Olanda - 11,7, Belgia - 14,7, România - 30,8, iar Elveția - 50,9.

Firește, într-o perioadă, cum este cea contemporană, în care tendința dominantă este cea de integrare, presiunea la granițele unui stat nu mai are relevanța pe care o avea altădată. Totuşi, ea reprezintă un indiciu demn de luat în seamă. Alexandru Supan vorbește de presiunea demografică, temă asupra căreia vom reveni în prelegerea consacrată acestei teme de mare actualitate. Prin extrapolare, putem vorbi de o presiune culturală, economică, informațională. Starea de asediu de care vorbea Kjellen reprezintă însumarea tuturor acestor elemente.

Acest nivel de analiză al relațiilor internaționale este extrem de important şi el nu trebuie subestimat în nici o privință. Cele mai multe conflicte sau stări de tensiune decurg, adesea, din creşterea decalajelor de presiune la granița dintre state, care stimulează poftele de agresiune ale statului avantajat de noua situație. Nu vom căpăta o înțelegere adecvată a dinamicii relațiilor dintre state dacă ne vom lipsi de această analiză.

Dacă este să facem o obiecție, ea nu privește importanța problemei, ci faptul că este oarecum unilateral formulată. Ca să studiezi jocul politic dintre state şi presiunile dintre acestea, este, mai întâi, nevoie să existe, în prealabil, o vedere aplicată asupra a ceea ce se întâmplă în interiorul respectivelor state. "Presiunea" şi "jocul politic" au un numitor comun: starea internă a statelor respective. Altminteri nu prea există şanse să înțelegem "jocul", mai mult dacă nu ar exista prefaceri în situația internă a statelor, s-ar anula chiar şi ideea de joc, pentru că acesta nu ar mai fi alimentat decât de datele geografice care sunt fixe.

Ne spune acest lucru şi Kjellen: "*Obiectul politicii este Statul…Statele sunt acei actori ai istoriei pe care îi numim Anglia, Germania etc. Ele ni se înfățişează ca realități obiective şi pline de viață. Aceste realități supraindividuale, care pot fi percepute empiric, ne preocupă aici. Sunt ființele pe care le percepem în perspectivă ca patrie. Monografia mea despre Suedia reprezintă o tentativă de a vădi şi de a descrie ştiințific o singură patrie cu tot ce cuprinde. În perspectiva acestui punct de vedere, politica este ştiința despre patria proprie şi despre cea a altora*" ("*Grundriss…"*, în I. Conea, "*Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "Geopolitica", pag. 9). Iar geopolitica este un capitol al politicii.

2. În al doilea rând, I. Conea definește geopolitica, într-un sens mai cuprinzător, drept "*ştiința mediului politic planetar"*. "*Geopolitica apare ca ştiința atmosferei sau a stării politice planetare. Ea trebuie să ne prezinte şi să ne explice harta politică. Această hartă – înțelegerea şi prezentarea ei – formează sau ar trebui să formeze obiectul ei*" (I. Conea, "*Geopolitica. O ştiință nouă"*, Extras, pag. 31).

Pe această hartă putem identifica puncte şi regiuni de "maximum" şi puncte şi regiuni de "minimum". Primele interesează cu deosebire geopolitica, întrucât ele sunt zone "*de fricțiune sau de convergență a intereselor şi disputelor*", individualități geografice formate din acele regiuni răspândite pe suprafața planetei cum ar fi Marea Roşie, Marea Mediterană, Oceanul Pacific etc. De aceea, "*geopolitica are drept obiect mai degrabă problemele politice şi economice pe care le pun regiunile şi marile individualități ale planetei şi nu atât problemele politice şi economice, care să privească un singur stat; ea analizează, aşadar, regiunile naturale care la un moment dat pun probleme de politică şi economie mondială"* (idem, pag. 33).

Este evident că Ion Conea definește geopolitica tot din perspectivă geografică. De altfel el o spune explicit: "*acest mediu politic trebuie urmărit şi definit pe temei geografic"* (idem, pag. 80). De fapt, autorul îmbrățişează cu preponderență o viziune strategică asupra geopoliticii, aşa cum întâlnim cu deosebire la şcoala anglo-saxonă privitoare la această disciplină. Important în

devenirea hărții politice a lumii este să urmărim punctele ei de "maxim", zonele strategice unde se întâlnesc şi intră în dispută interesele țărilor din zonă sau ale marilor puteri.

1.6. Anton Golopenția - "cuvântul care vine dinspre sociologie"

Volumul "Geopolitica", publicat de Editura "Ramuri" din Craiova în 1940, reuneşte unele studii importante ale coordonatorilor lucrării: Ion Conea, Anton Golopenția şi M. Popa-Vereş. Studiul lui Ion Conea, *"Geopolitica. O ştiință nouă"*, publicat în deschiderea volumului, se încheie cu precizarea: *"să aşteptăm, totuşi, şi cuvântul care să vină dinspre sociologie*". Studiul lui A.Golopenția, intitulat *"Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice"*, merita, cu adevărat, să fi fost anunțat drept cuvântul care vine dinspre sociologie…

Un cuvânt modern şi actual nu numai pentru timpul când a fost rostit, ci şi pentru vremurile noastre; un cuvânt aplicat, ce pune punct tuturor tentativelor de a circumscrie geopolitica unui demers de tip academic; un cuvânt ce smulge geopolitica de pe tărâmul strict al geografiei, plasând-o în miezul problemelor sociale şi politice.

Două sunt, credem, izvoarele acestei viziuni. În primul rând, o lectură mai adâncă a operei întemeietorului geopoliticii. Statul, în viziunea lui Kjellen, este o "formă vie", o unitate indisolubilă dintre țară (studiată de geografie politică), neam şi populație (studiate de demografie), economie (studiată de ecopolitică) etc. Această "teorie empirică a statului" pretinde o reunire a perspectivelor de studiu care, până atunci, erau fragmentate, pentru a sesiza cu adevărat esența, funcționarea, performanța, dinamica, tendințele de evoluție ale statului.

Sociologul român era preocupat, în acelaşi timp, de dinamica situației internaționale, de rapida schimbare a unor conjuncturi, de nevoia vitală a statelor de a cunoaşte la timp aceste prefaceri din imediata vecinătate şi din lume, pentru a afla răspunsuri potrivite. Or dinamismul este un loc geometric, o rezultantă, el nu poate fi surprins doar urmând un singur unghi de analiză, oricât de important ar părea el la un moment dat. Cuplarea acestor două perspective îl conduce pe Golopenția să-şi precizeze concepția despre obiectul geopoliticii. Pentru sociologul român obiectul geopoliticii *"îl constituie* **potențialul statelor** (subl.ns). *Acesta este rezultanta însuşirilor tuturor factorilor constitutivi pentru un stat: a teritoriului, a neamului, a populației, a economiei acestuia, a structurii sociale, a modului cum e guvernat, a mediului său politic. Cercetarea geopolitică nu este, deci, numai geografică, ori numai economică, ori numai politică, ci este concomitent geografică, demografică, economică, socială, culturală, politică*" ("*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice"*, vol. "Geopolitica", pag. 106).

De aici decurg şi alte trăsături ale cercetării geopolitice. Cercetarea de acest gen "*este întâi de toate informativă*", întrucât urmăreşte lămurirea faptelor în individualitatea lor şi rezultă din nevoia de a face față consecințelor pe care le pot avea evenimentele care se produc în străinătate pentru un stat sau altul. "**Ea este cercetare, nu analiză teoretică**", cu alte cuvinte urmăreşte să surprindă situația de la un anumit moment dintr-o țară şi nu să facă teoria statului în genere. Destinatarii acestor cercetări sunt conducătorii unui stat: prin urmare, **rezultatele sunt naționale,** nu în sensul lipsei de obiectivitate, ci datorită alegerii şi analizei temelor respective din perspectiva statului pentru care se face cercetarea. Întrucât statele sunt realități istorice, iar rezultatele cercetării cu privire la ele îşi pierd actualitatea, cercetarea geopolitică este continuă, "*reluată într-una, aşa cum e refăcut zi de zi buletinul meteorologic. Cercetarea geopolitică năzuieşte să realizeze un echivalent pe plan politic al acestor buletine*" ("*Însemnare cu privire la definirea preocupării geopolitice"*, vol. "*Geopolitica*", pag. 107).

S-a discutat mult în literatura de specialitate dacă geopolitica trebuie să aibă o finalitate practică, dacă ea poate furniza informații şi evaluări orientative factorilor de decizie politică. Am putea spune că finalitatea a reprezentat una dintre cele mai sensibile probleme în toată dezbaterea pe marginea geopoliticii de-a lungul vremii. Firește, este dificilă astăzi tentativa de a recupera un sens aplicat al geopoliticii, după ce aceasta a fost asociată cu o practică istoricește condamnabilă.

Nu ni se pare întemeiată nici poziția care reclamă un statut strict academic pentru geopolitică, așa cum l-ar fi avut geografia politică, cel puțin în viziunea întemeietorului său, Fr. Ratzel. Caracterul academic al geografiei politice şi al geopoliticii în fazele sale de început ține mai mult de statutul disciplinei: acela de fundamentare, de delimitare şi de stabilire a identității proprii. Faptul că o ramură a geopoliticii, cea germană, a trăit experiența cu totul nefericită a apropierii de nazism nu ar trebui să inhibe efortul de fixare a finalităților practice. Ar trebui să ne întrebăm dacă o disciplină care îşi propune drept obiectiv studiul expres al politicii poate evita atingerile cu practica politică şi dacă da, cu ce costuri? Academismul fad nu oferă perspective reale de dezvoltare acestei discipline.

Concepută într-un mod echilibrat şi inteligent, geopolitica poate oferi argumente care să stea la baza actului politic. Greşeala nu constă în acest efort, după opinia noastră, cu totul întemeiat, ci în pretenția de a oferi o justificare completă a actului şi măsurii politice. Punctul de intersectare între geopolitică şi activitatea practică a liderului politic este, de altfel, subliniat chiar de întemeietorul disciplinei, deci înainte de apariția oricăror deformări ideologice. În Prefața la "*Marile Puteri de dinainte şi de după războiul mondial*" (1935), Kjellen precizează că nu trebuie studiate numai componentele geografice, etnice, economice, sociale şi juridice ale politicii, ci şi componentele subiective, ce idee are despre sine un popor, cum vede el lumea din jur, capacitatea oamenilor politici de a folosi împrejurările şi momentele favorabile. "*Cu acestea*", afirmă Kjellen, "*am ajuns la limita pe care se opreşte ştiința şi de la care începe activitatea practică a şefului politic"* (I. Conea, "*O poziție geopolitică"*, în "Geopolitica şi Geoistoria", martie-aprilie 1944).

De altfel, pe filieră anglo-saxonă, geopolitica a dobândit un caracter aplicat şi pragmatic. Să ne referim în acest context la lucrarea lui Dean Minix şi Sandra Hawley, "*Global Politics*", apărută în 1998. Autorii consideră că specialiştii în relațiile internaționale ar trebui să devină un gen de **meteorologi politici**. "*Este necesar să descriem schimbările care au loc în climatul politic. Trebuie să explicăm aceste prefaceri în mediul nostru politic, astfel încât să le putem evalua şi categorisi pentru utilizarea lor ulterioară. În cele din urmă, bazându-ne pe analizele noastre asupra evenimentelor şi a prefacerilor pe care le prefigurează, putem spera să prevedem în timp orice alte procese similare care urmează să aibe loc în viitor şi cum aceste prefaceri politice vor afecta viața noastră"* (*„Global Politics"*, pag. 8).

Dean Minix şi Sandra Hawley apreciază pe bună dreptate că, în mijlocul unei furtuni politice în lume, ar fi nepotrivit să scoatem o hartă pentru a vedea încotro ne îndreptăm. Datoria specialiştilor demni de acest nume este, dimpotrivă, să arate şi să convingă că diverse crize şi tensiuni nu înseamnă şi nu pot fi echivalate cu haosul, dezordinea şi dezorientarea. Ei chiar imaginează un asemenea buletin care să surprindă meteorologia politică a unor zone fierbinți, precum Balcanii, Orientul Mijlociu, regiunea Asia- Pacific.

Cu atât mai proeminent ni se pare meritul lui Anton Golopența de a fi surprins virtuțile practice ale cercetării geopolitice, de a fi făcut acest lucru acum mai bine de o jumătate de secol în termeni pe care literatura de specialitate îi foloseşte în mod obişnuit astăzi, de a fi relevat finalitățile cercetării geopolitice într-o perioadă în care nazismul era la zenit, de a fi avut temeritatea să deosebească destinul unei discipline de asocierea, prin forța lucrurilor temporară, a unor reprezentanți ai ei cu o orientare politică extremistă. De altfel, viziunea lui Golopența despre geopolitică ni se pare chiar foarte puțin valorificată. Este suficient să facem trimitere la câteva încercări contemporane de caracterizare a geopoliticii ca să ne dăm seama cât de departe a gândit Golopența, depăşindu-şi în mod limpede epoca.

1.7. Condamnarea geopoliticii la inactualitate

Chiar şi caracterizările contemporane ale geopoliticii, încercările de definire a ei surprind cu deosebire relația dintre mediul natural şi politică. Vom reda, în continuare, câteva asemenea aprecieri, aşa cum sunt ele citate în Preambulul *Dicționarului de geopolitică* apărut sub coordonarea lui Yves Lacoste.

Grand Larousse universel (1962) consideră că geopolitica este "*studiul raporturilor dintre state, dintre politicile lor şi legile naturale, acestea din urmă determinând pe primele*". Celălalt mare dicționar, Robert (1965), concepe geopolitica drept "*studiul raporturilor dintre datele naturale ale geografiei şi politica statelor"*.

Grand Larousse universel (1989) defineşte geopolitica ca fiind "*ştiința care studiază raporturile dintre geografia statelor şi politica lor… Geopolitica exprimă voința de a ghida acțiunea guvernelor în funcție de lecțiile geografiei*". Citim în *„Le petit Larousse illustre"*, 1994: "*Geopolitica* - "*ştiința care studiază raporturile între geografia statelor şi politica lor*". În *Enciclopedia Britanica*, geopolitica este considerată a fi "*utilizarea geografiei de către guvernele ce practică o politică de putere*" (prin urmare, geopolitica este asociată doar cu statele mari, cu puterile care au ceva de spus pe arena internațională).

Am reprodus aceste definiții pentru că ele fixează o anumită înțelegere, de început, a geopoliticii. Pentru că fac acest lucru foarte aproape de zilele noastre, când există o presiune difuză, dar foarte reală, în direcția unei înțelegeri diferite şi moderne a acestui termen. Pentru că ezită să încorporeze prefaceri ce au avut loc deja în câmpul politicii, al puterii, şi care se cereau asimilate într-un fel sau altul şi de către geopolitică.

S-a ajuns astfel la **un prim paradox**: chiar şi astăzi, la o sută de ani de la apariția termenului, se operează tot cu sensul inițial al disciplinei şi se încearcă aplicarea acestui sens la o realitate mult schimbată. Evident că, în acest context, suntem tentați să percepem cu deosebire **discrepanța, ceea ce nu concordă**. Suntem chiar tentați să abandonăm noțiunea sau, poate şi mai rău, să o folosim cu un sens trunchiat ori chiar negativ, ca exprimând "o orientare profund greşită", adeptă a "determinismului geografic", etc. Aşa cum am precizat, geopolitica îşi propune să explice performanțele statului. Dar pe "teritoriul" statului au apărut realități noi de care el nu poate să nu țină cont. A discuta potențialul statului doar în raport cu instrumentele de care dispunea acum un secol - şi în cadrul cărora poziția geografică şi, în general, condițiile naturale jucau un rol mult mai important decât astăzi - înseamnă a condamna pur şi simplu geopolitica la cea mai grea sentință pentru o disciplină, **sentința de inactualitate**.

Ion Conea sesiza cu acuitate că, dacă am concepe geopolitica doar ca geografie politică, deci ca o disciplină circumscrisă relației dintre mediul natural şi stat, atunci viitorul ei ar fi serios pus sub semnul întrebării. Deoarece însăşi influența mediului natural este din ce în ce mai puțin semnificativă într-o eră a triumfului tehnologiei moderne. *"Astăzi, cu progresele extraordinare ale tehnicii şi, în genere, ale ştiinței aplicate, se poate spune că influențele primite de omul civilizat înseamnă foarte puțin față de cele de el exercitate. Omul - agent geografic activ este azi infinit superior omului agent geografic pasiv"* (I.Conea, *"Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "Geopolitica", pag. 70*).*

După opinia noastră, geopolitica a apărut în efortul de a oferi o explicație cât mai riguroasă elementului central al politicii, puterea. De ce este determinată puterea unui stat? reprezintă interogația care străbate mai toate demersurile de natură geopolitică. Răspunsul oferit de geopolitica tradițională nu este cel mai adecvat, întrucât pune puterea în legătură doar cu factorii naturali ai existenței statale, de la poziție geografică până la bogății naturale. Cu temei, în toate analizele consacrate demersurilor geopolitice se reproşează determinismul geografic, faptul că formulele întemeietoare ale acestei discipline oferă explicații unilaterale politicului, venind numai dinspre perspectiva geografică. Este un lucru adevărat, dar nu neapărat cel mai important.

Există o lectură, îndrăznim să o numim superficială a întemeietorilor geopoliticii, un tip de raportare care nu reușește să treacă dincolo de formule stereotipe.

Cu totul semnificativ ni se pare a fi faptul că se încearcă o **definire a ecuației explicative a puterii unui stat**. Are mai puțină importanță dacă elementele respective se schimbă, dacă dețin ponderi diferite în momente de timp diferite. Dar însăşi ecuația este sau devine neîncăpătoare. Încă Montesquieu sesizase rolul mediului şi al climei în determinarea sistemului de guvernământ; tot el semnala, însă, că rolul acestora este mult mai mare în societățile primitive, pe când în cele dezvoltate, factorii nenaturali tind să devină precumpănitori. Schimbarea rolului diverşilor factori nu scade din valoarea ecuației explicative, care poate integra alte elemente, poate repondera structura celor existente; **esențială rămâne preocuparea de a întemeia, de a fundamenta o ecuație**. Or tocmai această preocupare ni se pare demnă de reținut, independent de formula concretă. Formula poate fi respinsă, efortul de a o întemeia, nu!

Mai aproape de zilele noastre s-au lansat şi alte ecuații de determinare a puterii unui stat. Dintre ele am cita pe cea a lui Ray S. Cline (în C. H. Henderson, "*International Relations. Conflict and Cooperation at the turn of the 21st century"*, pag. 102):

Puterea = [**Masa Critică** (Populația şi Teritoriu) + **Putere economică** + **Putere militară**] x [**Planificare coerentă a strategiei naționale** + **Voință**]

Sau într-o formulă prescurtată: P= (Mcr+E+M) x (S+V).

Putem, fără îndoială, face o serie de remarci chiar şi pe marginea acestei ecuații, dar aici primează efortul de a sintetiza, de a turna într-o formulă o anume interpretare şi evaluare.

Apare limpede că avem de-a face cu o ecuație care definește puterea pornind de la achizițiile teoretice şi de la experiența politică acumulată la sfârşitul de secol şi de mileniu. Astăzi, elementele care alcătuiesc resursele a ceea ce literatura de specialitate numește putere necuantificabilă ("*intangible power*"), intră din ce în ce mai pregnant în ecuațiile care tind să evalueze forța unui stat. Pe drept cuvânt! Într-o epoca în care omul dispune de instrumente mult mai puternice de a-şi modela viitorul, temeinicia strategiilor de dezvoltare, voința, sănătatea morală, deschiderea culturală sunt factori cu o pondere mai mare şi, în anumite contexte, decisive în devenirea unei nații.

1.8. Dogmatizarea prematură a geopoliticii

Noțiunea de geopolitică nu a avut, cel puțin în viziunea lui Kjellen şi a altor autori importanți asociați cu naşterea şi consacrarea sa, o încărcătură doctrinară aşa de pregnantă. Această conotație este mai mult rezultatul interpretărilor care au urmat, al deformărilor de tot felul. Deformărilor reale pe care le găsim la unii întemeietori ai geopoliticii, cu deosebire ai celei germane, li se adaugă deformările şi exagerările de tot felul ale analiştilor care s-au ocupat de această disciplină. Un fapt real, apropierea unor reprezentanți ai geopoliticii germane de fascism, formularea de către Haushofer şi colaboratorii săi de la "*Zeitschrift fur Geopolitik*" a unor teze care au putut fi preluate de politica oficială a Germaniei acelei perioade a condus în perioada postbelică la un gen de **proscriere a disciplinei**. Şi nu numai în țările foste socialiste, ci şi în statele occidentale. Într-un asemenea climat au existat puține şanse să fie identificate virtuțile reale ale acestei discipline. S-au relevat mai ales greşelile abordărilor geopolitice, deformările lor şi nu atât capacitatea acestei discipline de a explica, de a lumina mai bine o serie de relații şi conexiuni. De aceea, întrebarea cardinală nu poate fi evitată: ne învață ceva cu adevărat geopolitica? Dacă răspunsul este pozitiv, atunci demersul de cercetare se cere focalizat pe virtuțile explicative ale acestei teorii. Dacă nu, orice exercițiu de interpretare este pur şi simplu inutil.

Identificăm, astfel, un **al doilea paradox** de care trebuie să fim conştienți. Exagerările doctrinare reprezintă mai ales rodul analizelor făcute de diverşi autori pe marginea doctrinei

geopolitice şi nu atât al lucrărilor care au întemeiat această orientare. De aici decurg cel puțin **două cerințe metodologice**: opera întemeietorilor se cere citită fără prejudecată, iar cea a comentatorilor cu precauție.

Este adevărat că o anumită ramură a studiului geopoliticii, avem în vedere şcoala germană din perioada interbelică, a lansat concepte şi interpretări care au putut fi utilizate de politica expansionistă a Germaniei naziste, dar există parcă o propensiune deliberată de a asimila geopolitica în ansamblu cu cea elaborată în Germania interbelică. Or chiar cu referire la această orientare geopolitică se fac eforturi de tratare mai nuanțată, de recuperare a substanței geopolitice veritabile. Stau mărturie în acest sens, de pildă, prefața semnată de Jean Klein la cartea lui Haushofer, "*Geopolitica*", apărută în Franța în 1986, lucrarea de mari proporții, în două volume, elaborată de Hans-Adolf Jacobsen, intitulată "*Karl Haushofer. Viața şi opera"*, publicată în 1979.

Atât de pătimaşă a fost uneori raportarea la geopolitica germană interbelică, încât nu a reținut nici diferențele dintre aceasta şi poziția oficială (uneori a fost vorba despre divergențe: atacarea URSS a fost considerată de către Haushofer şi colegii săi o greşeală, gest întemeiat cu argumente geopolitice), nu a relevat nici acele poziții care meritau să fie relevate prin schimbarea de interpretare pe care o propuneau. De pildă, în ultima parte a vieții sale, Karl Haushofer precizează că elementul geografic nu poate oferi explicații decât pentru maximum 25 la sută din orientările şi deciziile politice. Nu discutăm acum dacă această interpretare diferită a intervenit după experiența amară a războiului, sau ca urmare a înțelepciunii pe care timpul o decantează uneori în ființa umană. Reținem doar că era o precizare care contrazicea unele formulări într-adevăr rigide din primii ani ai acestei şcoli şi care merită a fi criticate.

Caracterizarea pe care publicația "*Zeitschrift fur Geopolitik*" ("*Scrieri de geopolitică*"), al cărei mentor era Karl Haushofer, o dă în 1928 geopoliticii poartă, într-adevăr, amprenta unor interpretări în spiritul determinismului geografic, dar conține şi precizări care ar trebui să trezească luarea aminte: "*Geopolitica este teoria dependenței evenimentelor politice de teritoriu. Ea îşi are temelia sigură în geografie, îndeosebi în geografie politică reprezentând teoria ființelor politice de pe glob şi a structurii lor. Geopolitica urmăreşte să furnizeze indicații pentru acțiunea politică şi să fie îndreptar în viața politică. Ca atare, ea devine o tehnologie capabilă să conducă politica practică până la punctul la care se produce avântul novator al acțiunii. Şi numai cu ajutorul ei, acest avânt ar putea avea drept punct de plecare pentru realizări ştiința şi nu neştiința. Geopolitica vrea şi trebuie să devină conştiința geografică a statului!*" (în I. Conea, "*Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "Geopolitica", pag. 19-20).

Ultima formulare din textul reprodus ni se pare o caracterizare sintetică (şi am putea spune o formulă fericită) care exprimă, este adevărat, o anume viziune asupra geopoliticii. Indiferent că este vorba despre statul antic sau cel din epoca postindustrială, conştiința geografică este un element care intră sau ar trebui să intre în substanța marilor orientări şi strategii politice. De ce geopolitica nu ar fi şi ghid în viața politică? Fireşte că e necesar să precizăm ce sens dăm noțiunii de geopolitică, dar cu toții observăm cât de costisitoare sunt astăzi măsurile şi orientările care nu au respirație geopolitică, nu au un ghidaj de această factură.

Dar, cum spuneam, geopolitica nu se limitează la geopolitica germană (acestei variante a geopoliticii îi vom consacra un curs de sine stătător). De pildă, geograful englez H. Mackinder, considerat unul dintre părinții întemeietori ai geopoliticii, nu foloseşte acest termen în toată opera sa. El ne propune o altă lectură a geografiei planetei noastre în care identifică şi cauzări geografice ale istoriei, o altă viziune despre teritorialitate, foloseşte termeni noi precum „puncte strategice naturale („*natural seats of power*"), "*zona pivot a istoriei*". O abordare care a devenit posibilă de abia în perioada post columbiană, când mijloacele de transport ale momentului - căi ferate, vapoare - alcătuiau totuşi o rețea care permitea nu numai ca globul să fie cunoscut, dar şi tratat ca un tot unitar. În loc de a încerca o deslușire a ceea ce ne învață cu adevărat o interpretare

precum cea a lui Mackinder, diverşi analişti au preferat soluția mai comodă de a "împacheta" totul în coletul numit "geopolitică" pe care au lipit diferite etichete conținând clişee obosite.

1.9. Este geopolitica o disciplină a perioadelor postbelice?

Autorul francez Jacques Ancel obişnuia să spună: "*La geopolitique c'est une affaire d'apres guerre*" (de fapt, citatul exact este "*une science allemande d'apres guerre*"). Remarca se cere plasată în contextul reacției şcolii geografice franceze față de geopolitica germană interbelică, o reacție dură, presărată cu sintagme de felul: "superstiție cartografică", "geografie pusă în slujba politicii", "produs gazetăresc", "instrument al războiului" etc. Demn de semnalat că autorul francez foloseşte termenul geopolitică doar pentru a nu fi confiscat de către Şcoala germană: "*Cititorul să scuze pedantismul aparent al faptului că dau acestui studiu teoretic de geografie politică drept titlu un neologism. Am crezut, însă, necesar să nu las ca acest termen, care a făcut carieră dincolo de Rin, să fie acaparat de o nouă aşa zisă ştiință germană*" (în I.Conea, "*Geopolitica. O ştiință nouă"*, vol. "Geopolitica", pag. 37).

Într-adevăr, după conflagrații şi mari înfruntări armate, problemele teritoriilor şi ale teritorialității, deci ceea ce intră cu obligativitate în obiectul de studiu al geopoliticii, capătă o actualitate frapantă. În perioadele de după război se desenează sau redesenează granițe, se repun în discuție şi se delimitează sfere de influență, ş.a.m.d. De pildă, sfârşitul războiului rece a condus la trei mari prefaceri geopolitice, care pun în umbră tot ceea ce a acompaniat acest proces. Este vorba de unificarea Germaniei, de eliberarea Europei de Est nu numai de comunism, ci, deopotrivă, de tutela sovietică şi de dezintegrarea Uniunii Sovietice. "*Puține prefaceri* - notează analistul american Zbigniew Brzezinski - *au avut loc într-un timp aşa de scurt şi într-o perioadă de pace"("Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției"*, pag. 112).

Sfârşitul războiului rece a marcat, totodată, sfârşitul unei organizări bipolare a lumii: o bipolaritate geopolitică, o bipolaritate ideologică şi o bipolaritate psihologică. Sfârşitul acestei bipolarități ne obligă să regândim multe noțiuni. Ce sens ar mai avea în ziua de azi o mişcare cum a fost mişcarea de nealiniere? Nealinierea avea înțeles în condițiile în care existau doi poli, în care se afla în dispută două orientări care dominau planeta. În asemenea condiții nealinierea semnifica "a treia cale" sau, în orice caz, o poziție care nu se alinia nici uneia dintre cele două.

A limita însă valabilitatea unei discipline doar la o perioadă anume, oricât de importantă şi semnificativă pentru ea, înseamnă a-i răpi dreptul la existență, a-i pune sub semnul întrebării statutul de disciplină ştiințifică propriu-zisă. Dacă suntem consecvenți cu punctele de vedere anterior exprimate, atunci perioadele postbelice se cer descifrate prin intermediul celor antebelice. Cu alte cuvinte, geopolitica nu se poate interesa doar de ceea ce urmează, ci şi de ceea ce pregăteşte şi explică un proces.

1.10. Preocupări geopolitice actuale

Atât de stăruitoare a fost preocuparea de a identifica deformările - repetăm, reale ale formulelor tradiționale ale geopoliticii - încât nu s-au sesizat la vreme evoluțiile semnificative în cadrul elementelor ce întemeiază politica şi elementul ei central, puterea. Nu s-a observat apariția unor noi situații care oferă explicații mai cuprinzătoare potențialului şi performanțelor statului.

Sunt specialişti care consideră că, astăzi, "**cronopolitica**" este mai importantă decât geopolitica. "*Pierderea spațiului material*", apreciază Paul Virilio, "*face ca guvernarea să aibă ca principal parametru timpul…Există o mişcare de la geopolitică la cronopolitică: distribuția teritoriului devine distribuția timpului*" (G. Toal, "*At the End of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End*). Nu am fi atât de fermi în a proclama această substituire. Pentru că spațialitatea se cere şi ea redefinită în sens modern. Pur şi simplu nu o mai putem concepe ca în secolul trecut, de pildă. Cert este că timpul capătă o nouă importanță de care

trebuie să fim cu toții conştienți. Viteza de reacție este o dimensiune esențială a conducerii şi guvernării moderne. Viteza de reacție în a sesiza domeniile noi şi potențialul lor de progres, viteza de reacție în a produce inovația, viteza de recție în a o valorifica din punct de vedere comercial. Dacă schimbarea este un nou mod de a fi, a nu obosi să te schimbi mereu, a face acest lucru cu viteza necesară reprezintă un adevărat comandament care se structurează în jurul timpului.

O mulțime de analişti semnalează o altă tranziție, cea de la **geopolitică la geoeconomie**. Procesul se asociază şi cu un anumit declin al puterii militare în configurarea statutului de putere. Puterea militară nu mai are semnificația de altădată. Nici indicatorii care au definit-o: numărul bazelor militare, mărimea dotării şi chiar modernitatea sa. Capacitatea de a răspunde pieței şi de a domina piața reprezintă indicatorul sintetic al puterii în zilele noastre. Se schimbă deci bazele puterii. PNB pe cap de locuitor este mult mai important decât dotarea militară pe cap de locuitor. Forța de producție a unei țări este baza de calcul a puterii sale. Dacă îşi propune să crească performanța, un stat trebuie să se preocupe prioritar de această bază productivă şi nu de extinderea teritoriului. Iar dacă am admite că extinderea teritoriului ar fi un obiectiv pentru cineva, realizarea sa este de neconceput fără creşterea forței productive, deci a puterii şi implicit a capacității de atracție. Distincțiile care se fac astăzi între **puterea hard** şi **puterea soft**, adică între puterea care apelează la instrumentele clasice, inclusiv cele ale constrângerii şi forței şi cea care, dimpotrivă, seduce, atrage, convinge, influențează pornesc de la schimbările spectaculoase în ceea ce priveşte sursele şi modalitațile de exprimare ale puterii.

Apariția geoeconomiei prezintă şi o altă implicație în planul geopoliticii. Forțele productive moderne nu îşi află adesea terenul optim de afirmare doar în perimetrul conturat de granițele unui stat. Ele tind să devină - şi devin - transnaționale, ceea ce, din punct de vedere al statului național, ridică o serie de probleme. Economistul japonez Keniche Ohmae vorbeşte despre o lume viitoare a capitalismului fără granițe în care *"statul național îşi va găsi sfârşitul"*. Edward Luttwak consideră că actuala organizare politică în "*entități spațiale structurate pentru a delimita cu strictețe teritoriile lor*" şi care ar fi "*inevitabil înclinate să obțină avantaje în detrimentul celorlalte entități de pe scena internațională"* se apropie de sfârşit. Statele, ca şi birocrațiile, ar fi *"obligate în virtutea urgențelor birocratice ale păstrării şi sporirii propriului rol să dobândească un substitut geo-economic pentru rolul geopolitic aflat în decădere"*(citat în G. Toal, *"At the End of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End"*).

Demn de reținut că, pentru autorul american, această tendință nu conduce la un gen de "armonie" sau măcar la un tip de corelare a eforturilor şi intereselor, de care vorbesc diverşi specialişti, ci va continua să stimuleze rivalitatea dintre state. "**Logica conflictului**" va subzista, numai că ea se va regăsi nu în dispute militare sau teritoriale, ci în "**gramatica comerțului***"*.

Pentru mulți analişti şi observatori, adevărata tranziție trebuie să fie aceea de la **geopolitică la ecopolitică.** În mod tradițional, geopolitica îşi orienta analiza pornind de la datele mediului fizic. De data aceasta, mediul fizic este afectat, bolnav, spun unii, asaltat de tendințe de degradare ireversibile, susțin alții. Poate geopolitica să facă abstracție de această modificare vizibilă a mediului nostru natural de existență? Potrivit lui Al. Gore, ca să oprească procesul de deteriorare a mediului ambiant, omenirea are nevoie nu de o Inițiativă de Apărare Strategică, ci de o Inițiativă Strategică de Apărare a Mediului. Ecologia a devenit "*agenda sacră*" care pretinde o nouă credință, asumarea veritabilă a unor principii fundamentale care privesc, de data aceasta, sănătatea pământului şi a vieții pe planeta noastră (G. Toal, *"At the End of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End*).

Există şi tentative de a sintetiza toate aceste schimbări, de a le reuni într-un răspuns nou, într-o formulă în care fiecare să-şi afle un tip de dezlegare mulțumitoare. Richard Falk este de părere că lumea se mişcă rapid de la geopolitică *"spre o realitate mai integrată economic, cultural şi politic"*, ceea ce ar solicita apariția **geoguvernării.** Statul suveran asupra unui

teritoriu, ca actor într-o lume mult schimbată în care multe dintre probleme şi sfidări au o natură transnațională, dispune de o capacitate de intervenție şi influențare din ce în ce mai redusă. În aceste condiții şi capacitatea sa de guvernare cunoaşte un declin vizibil. Miza politicilor globale nu o mai formează geopoliticile, ci geoguvernarea, menită să asigure structuri de guvernare eficientă la nivel global.

A răspunde la întrebarea ce este geopolitica înseamnă a răspunde la întrebarea ce anume determină afirmarea politică a unui stat? Deci geopolitica va fi **o disciplină integratoare** sau nu va fi. Mişcarea şi evoluția statelor nu mai poate fi de mult explicată doar pe baza datelor naturale ale statelor, deşi acestea îşi păstrează mult din semnificația lor. Chiar şi o lume adânc informatizată nu va putea niciodată face abstracție de poziția strategică a strâmtorii Gibraltar sau Malaca, nici de bogățiile naturale din Orientul Mijlociu sau din Marea Caspică, precum nici de presiunea şi semnificația „politică" pe care o are populația şi numărul acesteia. Datele naturale vor fi întotdeauna materia primă din care se va întrupa procesul dezvoltării sociale.

Modificarea esențială are loc la nivelul reponderării fiecărui factor, iar adevărata rădăcină a procesului amintit se află în importanța cu totul aparte pe care o are cunoaşterea astăzi, alături de capacitatea de a aplica şi valorifica potențialul său de dezvoltare. Geopolitica, dacă se vrea actuală, trebuie să **recompună paralelogramul de forțe care alimentează afirmarea politică a statului** şi evoluția mediului politic internațional. Ea va trebui să consemneze creşterea în importanță a factorilor subiectivi ai dezvoltării şi să **redeseneze obiectul său de studiu** pornind de la această realitate. Cu alte cuvinte, geopolitica va trebui să asimileze **datele fundamentale ale unei teorii moderne a dezvoltării**, fără de care ea nu poate explica şi cu atât mai puțin prevedea evoluțiile din mediul politic internațional.

Născută ca un „*capitol al politicii*", geopolitica este nevoită să se interogheze cu privire la actul central al politicii, cel al **guvernării**. Pentru că performanța este dată de guvernare. Guvernarea trebuie să sesizeze acei factori noi în procesul dezvoltării, acea reponderare a elementelor care determină afirmarea politică a unui stat. Dacă procesul dezvoltării este din ce în ce mai pregnant determinat de planificare coerentă, de strategii realiste, şi, deopotrivă, de voința politică, atunci **geoguvernarea**, care să exprime atât dimensiunea națională a termenului, cât şi pe cea internațională semnificând forțe şi tendințe ce nu mai pot fi controlate şi dirijate doar prin instrumente proprii fiecărui stat, intră într-o actualitate de netăgăduit. Geopolitica nu mai poate fi doar „conştiința geografică a statului", ea trebuie să fie şi conştiința „*potențialului statelor*" pe care o pune în valoare guvernarea.

Bibliografie

1. Bodocan, V., "**Geografie politică"**, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 1997.

2. Brzezinski, Z., "**Europa Centrală şi de est în ciclonul tranziției"**, Diogene, Bucureşti, 1995.

3. Conea, I., "**Geopolitica**. **O ştiință nouă"**, extras din Numărul 9-10, anul III, Sept/Oct 1937, Institutul Social Român, Bucureşti, 1938.

4. Conea, I., A. Golopenția şi M. Popa-Vereş, "**Geopolitica"**, Ed. Ramuri, Craiova, 1940.

5. Henderson, C. H., "**International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century"**, McGraw-Hill, Boston, 1999.

6. Lacoste, Y., "**Dictionnaire de geopolitique"**, (Sous la direction de), Flammarion, Paris, 1993.

7. Michnik, A., "**Polonia în jocul cu Rusia"**, Gazeta Wyborcza, nr. 95/1995.

8. Minix, D. & S. M. Hawley, "**Global Politics"**, Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1998.

9. Toal, G., "**At The End of Geopolitics? Reflections on a Plural Problematic at the Century's End**", Department of Geography, Virginia Tech., Blacksburg, VA, 24061., Sept 1996.

10. ***, "**Dicționar de sociologie"** (coord. L. Vlăsceanu şi C. Zamfir), Editura Babel, Bucureşti, 1993.

11. ***, "**Geopolitica şi Geoistoria**. **Revistă română pentru sud-estul european"**, Societatea Română de Statistică, Bucureşti, 1941-1944.

Curs nr.2

Geopolitica germană

Prima întrebare la care trebuie să răspundem este: de ce consacrăm un curs de sine stătător geopoliticii germane? În primul rând, această şcoală oferă **un corpus de idei şi interpretări comune** sau cvasicomune, cu interogaţii şi dezlegări identice sau cvasiidentice. În al doilea rând, geopolitica germană **a impus teme, unghiuri de abordare care au intrat deja în patrimoniul de idei şi preocupări ale geopoliticii**. Putem face, neîndoielnic, multe observaţii pe marginea lucrărilor de geopolitică elaborate în acest spaţiu. Un singur lucru nu se poate spune: că ele nu ar avea valoare intrinsecă, relief aparte, nu ar conţine **contribuţii întemeietoare**. În sfârşit, mai este un lucru peste care nu putem trece cu nici un chip. Autori germani de indiscutabil relief ştiinţific au lansat o serie de abordări discutabile, uneori s-au implicat în finalizarea lor politică, ceea ce a atras o reacţie îndreptăţită din partea colegilor din alte ţări, inclusiv din România. Nu intrăm acum în analiza acestor abordări. Ne limităm să semnalăm că geopolitica germană, stimulând reacţia, a generat o dezbatere vie pe continent în legătură cu noua disciplină şi, astfel, a contribuit implicit **la clarificarea domeniului său de studiu.**

2.1. Friedrich Ratzel - întemeietorul de fapt al geopoliticii

În evoluţia disciplinei de care ne ocupăm s-a întâmplat ceva paradoxal. Autorul care i-a conturat unele dintre liniamentele de bază, care a impus abordări şi concepte ce se regăsesc şi astăzi în dezbaterea de profil, nu a pronunţat niciodată cuvântul geopolitică. El a operat cu termenul de geografie politică, intitulând chiar una dintre lucrările sale de bază "*Geografia politică*", publicată în 1897.

Considerat întemeietorul de fapt al geopoliticii, Friedrich Ratzel a fost un remarcabil om de ştiinţă. Născut la 30 august 1844, în Karlsruhe, a încheiat studiile universitare la Heidelberg, în 1868. În anul următor face o călătorie în Mediterana, prilej cu care se depărtează de formaţia sa de zoolog şi se apropie de studiul geografiei. Între 1874 - 1875 efectuează o călătorie în America de Nord şi Mexic, unde studiază viaţa locuitorilor de origine germană. Se întoarce "*convins de atracţia şi importanţa cercetării geografice*", căreia i se va consacra până la sfârşitul vieţii.

În 1882 şi 1891, Ratzel publică primul şi, respectiv, al doilea volum din, poate, cea mai importantă lucrare a sa, "*Antropogeographie*", în care aşează noi fundamente geografiei umane. În 1897 apare lucrarea "*Politische Geographie*", un alt volum definitoriu pentru concepţia sa despre rolul geografiei în istoria politică a diferitelor state. Referindu-se la semnificaţia acestei lucrări, dar şi a operei ştiinţifice a lui Friedrich Ratzel în ansamblu, Simion Mehedinţi scria: "*Lucrarea aceasta a fost menită să răstoarne şi să transforme o întreagă rubrică a literaturii geografice. Până la Ratzel, sub numele de geografie politică se înţelegea o înşirare de suprafeţe ale statelor şi provinciilor, de graniţe, populaţii, împărţiri administrative, forme de guvernare şi alte amănunte fără spirit geografic. Era o adevărată moştenire din vremea perucilor, o geografie Almanach - Gotha… Ratzel îşi dă seama că o astfel de moştenire penibilă nu mai poate fi suferită mult timp. Geografia politică are să se ocupe, zicea el, de stat. Iar statul nu este o ficţiune cartografică, ci o realitate biologică şi el. E o parte din faţa pământului şi o parte din*

omenire, diferenţiată în anumite împrejurări naturale ce trebuie studiate. Statul, ca şi orice organism, se naşte, creşte, decade şi piere în legătură cu anumite împrejurări fizice: rasă, formele plastice ale scoarţei, clima etc. Prin urmare, în spaţiu - între ecuator şi poli - iar în timp - evolutiv, de la statul umilit, compus abia din câteva sate, şi până la statele mondiale, cum e cel englezesc, cel rusesc etc. - omul de ştiinţă trebuie să urmărească toate formele acestea sociale, cu gândul de a le reduce la categorii geografice" (S. Mehedinţi, *"Antropogeografia şi întemeietorul ei, Friedrich Ratzel"*).

Spirit adânc, autorul german îşi dă seama de "moştenirea penibilă" pe care o prezenta geografia la sfârşitul de secol, practic înecată într-un empirism fără orizont. De aceea, el încearcă să sistematizeze acest imens material cules de-a lungul vremii. Perspectiva de sistematizare este una **geografică.** Numai că Ratzel deschide cercetarea geografică spre fenomenul social şi statal, fără de care demersul geografic nu ar avea sens; mai mult, autorul german încearcă o întemeiere şi o explicare din perspectivă geografică a statului, a evoluţiei şi puterii sale. Astfel, el **depăşeşte graniţele geografiei politice şi face analiză geopolitică, fără însă a pronunţa acest nume.**

2.1.1. Spaţiul – arealul de care are nevoie un popor

Acest lucru apare clar, de pildă, atunci autorul german vorbeşte despre **spaţiu**. Termenul ca atare este folosit de toţi gânditorii care s-au referit la impactul mediului geografic asupra vieţii politice, de la Turgot (întemeietorul termenului de geografie politică) la Montesquieu şi Herder. În viziunea lui Ratzel, spaţiul nu este echivalent cu teritorul unui stat. Deci el nu are o accepţiune fizico-geografică. Spaţiul desemnează limitele naturale între care se produce expansiunea popoarelor, arealul pe care acestea tind să-l ocupe, considerând că el le revine în mod natural. Spaţiul modelează adânc existenţa populaţiei care îl locuieşte. Spaţiul condiţionează, potrivit lui Ratzel, nu numai limitele fizice de extindere ale unei comunităţi, ci şi atitudinea ei mentală faţă de lumea înconjurătoare.

Spre a înţelege mai bine conţinutul noţiunii de spaţiu, autorul recurge la două noţiuni sugestive: **concordanţe şi discordanţe antropogeografice**. Prima se realizează prin **colonizarea internă** a unui spaţiu, ceea ce semnifică distribuţia cât mai omogenă a populaţiei pe suprafaţa statului. Discordanţa apare în momentul în care suprafaţa statului este locuită fie de un număr prea mare de oameni, fie, dimpotrivă, de o populaţie redusă. Cazul cel mai flagrant de discordanţă antropogeografică ar fi, după părerea autorului german, Rusia, care la sfârşitul secolului trecut avea o suprafaţă de 10 ori mai mare decât Germania şi de 2,5 ori mai mare decât a principalelor state europene luate la un loc, dar populaţia sa era mai redusă decât cea din Europa Centrală, de pildă. De aceea, în cazul ruşilor cel puţin, "foamea de spaţiu" nu are nici un alt temei decât "reflexul moştenit de la populaţiile primitive ale stepei".

Foamea de spaţiu devine explicabilă şi are un temei adevărat atunci cînd se înregistrează o densitate prea mare, care nu mai asigură condiţii potrivite de evoluţie: *"Pe un teren mic, oamenii devin prea numeroşi, se apropie unii de alţii, se încaieră şi se luptă între ei, se epuizează dacă nu li se oferă spaţiu nou pentru colonizare" (*F. Ratzel, citat în S. Nicu Sava, *"Geopolitica. Şcoala geopolitică germană"*, pag. 40). În ambele cazuri ia naştere un fenomen de migraţie, mai ales atunci când teritoriul cu densitate redusă este vecin cu cel cu densitate mare. Se produce astfel ceea ce autorul numeşte **colonizare externă,** deci o migraţie dinspre teritoriul suprapopulat spre cel subpopulat, întrucât spaţiile subpopulate atrag cu o putere fizică populaţia din spaţiile suprapopulate. *"Revărsarea din teritoriile dens populate către cele slab populate se transformă în regulă... Atunci poporul năvăleşte în afara sa şi apar toate acele forme ale creşterii spaţiale care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii. Aceasta este colonizarea externă"* (F. Ratzel, citat în Pozdneakov, *"Geopolitica"*, pag. 18). În acest context, Ratzel foloseşte noţiuni cum ar fi *"Volk ohne Raum"* (popor fără spaţiu), *"Raumsin"* (simţul spaţiului).

Iată cum sintetizează autorul german cele două forme de colonizare: *”un popor creşte prin aceea că-şi măreşte numărul, o țară prin aceea că-şi măreşte teritoriul. Întrucât unui popor în creştere îi trebuie teritoriu nou, el creşte peste marginile țării. Mai întâi el valorifică în interior, pentru sine şi pentru stat, pământul care nu fusese încă ocupat: aceasta este colonizarea internă. Dacă nici aceasta nu mai ajunge, atunci poporul năvăleşte în afară şi apar toate acele forme ale creşterii spațiale…care duc în cele din urmă, în mod necesar, la dobândirea de noi teritorii: aceasta este colonizarea externă. Invazia militară, cucerirea, este adeseori strâns legată de această colonizare”* (citat în G. Heyden, *“Critica geopoliticii germane”*, pag. 129).

Spațiul este important. El reprezintă semnul cel mai edificator că un popor se află în ascensiune, dar el nu semnifică neapărat şi forța statală, care se află mai degrabă în legătură cu populația, sau, mai precis, exprimă corelația celor doi factori: spațiul şi populația. Puterea ca atare este totuşi mai strâns legată de populație, întrucât *“densitatea mare a poporului înseamnă cultură”*. În acest sens, autorul vorbeşte de *“numărul politic al populației”* (S. Nicu Sava, *“Geopolitica. Şcoala geopolitică germană”*, pag. 39), deci un număr suficient de mare pentru a coloniza un teritoriu, pentru a zămisli o cultură, pentru a se impune ca o identitate în rândul altor comunități.

Autorul *“Antropogeografiei”* evită să dea cifre precise în ceea ce priveşte numărul optim al populației sau suprafața optimă a unui stat. În ceea ce priveşte mărimea teritoriului, el menționează că un stat puternic ar trebui să tindă spre o suprafață de 5 milioane kilometri pătrați. Un stat aflat în ascensiune va tinde întotdeauna să ocupe poziții naturale avantajoase, prin aceasta înțelegând spații naturale închise - vecinătatea unui lanț de munți, a mării etc. - sau puncte obligatorii de trecere (pasuri muntoase, strâmtori).

Friedrich Ratzel foloseşte şi termenul de **geospații,** prin acestea înțelegând extinderea forței civilizatoare a unei civilizații la nivelul unui continent (geospațiul american). O asemenea extindere poate fi şi politică, în acest caz rezultând imperiile, care au viață trecătoare pentru că ele nu zămislesc state propriu zise. Ceea ce deosebeşte geospațiul de imperiu este, în cazul primului, prezența esențială a culturii şi a forței sale modelatoare.

Autorul german formulează şi o serie de legi ale spațiului şi aşezării în spațiu. Cum avea să sublinieze chiar Ratzel, aceste legi topesc în ele totalitatea principiilor privind creşterea spațială a statelor. Aceste legi sunt:

1. Spațiul unui stat creşte odată cu creşterea culturii sale;
2. Creşterea spațială a statelor însoțeşte alte manifestări ale dezvoltării lor, cum sunt forța ideilor, intensitatea comerțului, activitatea desfăşurată în diferite sfere;
3. Statele se extind prin asimilarea sau absorbirea unităților politice având o importanță mai redusă;
4. Frontiera constituie organul periferic al statului şi în această calitate serveşte drept martor al creşterii, tăriei sau slăbiciunii sale, precum şi al schimbărilor survenite în organismul său;
5. În creşterea sa statul tinde să înglobeze elementele cele mai valoroase ale mediului fizic înconjurător: linii de coastă, albii ale fluviilor şi râurilor, zone bogate în diferite resurse;
6. Primul impuls de creştere teritorială este primit de statele subdezvoltate (nedezvoltate) din exterior, de la civilizațiile mai avansate;
7. Tendința generală de asimilare sau absorbție a națiunilor mai slabe se auto-întreține prin înglobarea de noi teritorii sau, după cum se exprimă autorul german, „istoria mişcărilor de expansiune arată că foamea vine mâncând” (citat în R. Fifield şi E. Pearcy, *“Geopolitics in Principle and Practice”*, pag. 10).

Întrucât vorbim de spațiu şi de tendința statelor de a ocupa un spațiu cât mai convenabil, din punct de vedere natural, al unor resurse şi poziții geografice avantajoase, este momentul să amintim de ideea lansată de Ratzel privind "**ciclul oceanic**". Valoarea unor mări şi oceane se schimbă şi ea în funcție de mărimea, importanța țărilor care le străjuiesc. Ciclul oceanic a urmat o linie semnificativă, mutându-se din Marea Mediterană în Oceanul Atlantic şi de aici în Pacific. Ratzel consideră că Pacificul este **oceanul viitorului**. Pledează pentru această apreciere două tipuri de argumente. Pacificul este locul unei activități susținute şi al unui potențial conflict de interese între unele dintre cele mai puternice cinci țări ale lumii: SUA, Rusia, China, Japonia, Anglia (menționăm că, în acel moment, această ultimă țară era deținătoare a unor zone în Pacific). Miza acestui conflict ar fi reprezentată de poziția strategică, resursele unice şi dimensiunile uriaşe ale Pacificului. De aceea, după părerea autorului german, tocmai aici, în Pacific se vor confrunta şi stabili raporturile dintre cele cinci țări (Pozdneakov, "*Geopolitica"*, pag.20-21*).* Concomitent, în Pacific ar urma să aibă loc şi **principala confruntare între statele maritime** (Anglia, Japonia) **şi cele continentale** (Rusia, China).

Ratzel considera că în această confruntare, puterile continentale vor avea câştig de cauză, întrucât dispun de resurse mult mai numeroase, precum şi de un spațiu suficient ca bază geopolitică. În acelaşi timp, el prevede că bătălia pentru Pacific ar putea avea un final catrastrofal care ar marca şi încheierea evoluției ciclice a omenirii.

2.1.2. Poziția - identitatea politico-geografică a statului

O altă noțiune cheie a operei lui Ratzel este cea de poziție. Sensul acestui termen este destul de complex. O dovadă în acest sens este că în franceză el este tradus, spre exemplu, cu "la position", dar şi cu "la situation". Important de reținut este faptul că poziția nu este o noțiune strict geografică. Ea are, fără îndoială, şi această dimensiune: situarea strict topografică, vecinătăți naturale sau nu, poziția deținută într-o emisferă sau alta a pământului, formele de relief pe care le înglobează, etc.

Este interesant modul cum corelează autorul german noțiunea de poziție cu cea de spațiu. "*Poziția corijează, supradimensionează sau subdimensionează spațiul*" (citat în I. Nicu Sava, "*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană"*, pag. 47), îi conferă deschidere, îi asigură posibilitatea de a se pune în valoare. Deci poziția este cea care decide, în ultimă instanță, valoarea spațiului. Sunt bune şi avantajoase acele poziții care, deținând importante suprafețe de pământ, au şi deschidere suficientă către mare.

Dacă am urmări numai datele fizice, rezultatul nu ar putea fi decât un tablou amănunțit de informații, mai puțin folositoare. Preocupat de deschiderea către viața statală, de interdependențele dintre factorul natural şi cel politic şi demografic, Ratzel corelează poziția naturală cu cea politică şi socială. În acest sens, pozițiile pot fi asimilate împrejurărilor, contextului, ceea ce francezii desemnează prin termenul de "la situation". Poziția fizică este neschimbătoare, pe cînd poziția, în acest ultim sens, deci poziția politico-geografică este schimbătoare. Schimbătoare în acord cu schimbarea situației în zonă, cu distanța față de marile centre culturale şi de civilizație, etc.

Din perspectiva noastră, este important să menționăm că Ratzel vorbeşte de "*poziție intermediară*", atât în ordine naturală, cât şi politică. Este un tip de poziție caracteristic îndeobşte statelor mici ori statelor apărute de curând pe hartă. În acest context autorul german vorbeşte de una dintre cele mai interesante poziții politico-geografice intermediare din Europa, noul regat de la Dunăre, România, aflată între interesele directe ale Rusiei şi Turciei (în I. Nicu Sava, "*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*", pag. 49).

O formă de poziție intermediară poate fi socotită şi ceea ce în literatura de specialitate se numeşte **state-tampon** ("buffer states"). Denumirea lor, pentru că, în fapt, ele au existat de mai multă vreme, este asociată cu numele lordului Curzon of Kedleston, autorul celebrei "linii

Curzon" care despărțea Polonia de Uniunea Sovietică după primul război mondial (menționăm că din 1795 cea mai mare parte a Poloniei a fost înglobată Rusiei).

Curzon a funcționat multă vreme în India drept reprezentant al Coroanei. Cu această ocazie a intreprins studii de sine stătătoare asupra granițelor şi modalităților de stabilire a acestora. În cazurile în care, din anumite considerente, sau datorită unor circumstanțe anume nu se pot stabili frontiere clar delimitate, Curzon avansează ideea constituirii unor state tampon. Deşi, spune Curzon, statele tampon sunt formațiuni artificiale, ele au o existență națională proprie, sprijinite fiind şi de garanțiile pe care le oferă statele terțe, interesate în menținerea lor (în Pozneakov, "*Geopolitica"*, pag. 48).

Condițiile politice ale formării statelor tampon oferă teren pentru intrigă internă şi intrigă externă, provenind din partea forțelor care vor o redesenare a granițelor în zonă. Dar, cum subliniază şi Curzon, artificialitatea statului tampon este ceva relativ şi poate varia în funcție de stabilitatea situației interne, de soliditatea instituțiilor şi de poziția guvernului său.

Am insistat asupra acestei noțiuni, întrucât în literatura de specialitate întâlnim opinia potrivit căreia ideile lui Curzon şi-au aflat împlinirea prin Tratatul de la Versailles. Atunci, la salba de state - tampon existente anterior (Norvegia, Danemarca, Suedia, Belgia, Luxemburg şi Elveția) s-a mai adăugat o a doua salbă alcătuită din Finlanda, Polonia, România, Iugoslavia, Bulgaria, Albania, Grecia, care erau necesare pentru separarea Rusiei de Europa. Este adevărat că aceste state au luat naştere într-un moment prielnic din punct de vedere istoric, reprezentat de dezagregarea imperiului austro-ungar, dar este greu de acceptat ideea caracterului lor "artificial". Constituirea lor a avut loc pe principiul naționalității, pe un teritoriu locuit de popoarele respective cu mult înainte de apariția imperiului prăbuşit la finele primului război mondial. Putem mai degrabă vorbi de organicitatea şi nu de artificialitatea constituirii lor.

Dar aceasta nu scade din presiunile teribile la care sunt supuse statele respective. Când spuneam că ele reprezintă o altfel de "graniță" aveam în vedere că au apărut şi cu această misiune politico-strategică. De aceea presiunile sunt extrem de mari şi dintr-un sens şi din altul. Cu atât mai importantă este stabilitatea lor internă, performanța lor. Într-un anume sens, acestea reprezintă atuul lor principal prin care îşi asigură supraviețuirea şi consolidarea.

2.1.3. Granița ca organ periferic

Una dintre cele mai interesante viziuni promovează Ratzel cu privire la graniță şi semnificația sa geopolitică. Granița nu mai este fâşia de pământ care marchează despărțirea dintre state, ci un organ periferic al statului, un martor al creşterii şi slăbiciunii sale, un senzor de mare finețe al prefacerilor survenite în interiorul său.

Cum am subliniat şi în primele cursuri, zona aceasta dintre state, altădată destul de întinsă, a dispărut. La graniță se întâlnesc statele cu forța lor, cu capacitatea şi disponibilitatea lor de a-şi extinde spațiul pe care îl dețin la un moment dat. În noul context, frontiera exprimă relațiile spațiale dintre state, o zonă de mare presiune dintre ele. De aceea, frontiera are o semnificație **politico-strategică** şi atunci când desparte două state prietene şi iubitoare de pace. Ca linie despărțitoare, frontiera este **un adevărat compromis** la care s-a ajuns uneori prin intermediul forței. Ea consfințeşte o stare de lucruri proprie unui anumit interval de timp care desparte situațiile politice şi cele de forță. "*Tratatele care garantează frontierele*, spune Ratzel, *se bazează pe acea imensă iluzie că ar fi posibil să se pună stavilă creşterii vii a unei națiuni"* (citat în Pozdneakov, "*Geopolitica"*, pag. 47).

Potrivit concepției lui Ratzel, statul ia naştere în jurul unui **Mittelpunkt**, care concentrează energia şi forța unui popor. Din acest centru vital al statului pornesc, în cercuri concentrice, unde de energie şi vitalitate care acoperă întreg teritoriul național. Ultimul cerc este reprezentat chiar de granița statului respectiv. "*Granița,* subliniază Ratzel, *este un produs al*

mişcării", este "*periferia teritoriului statal, economic şi a poporului*", organul cel mai sensibil unde putem detecta starea de sănătate a statului (op.cit., pag. 48).

La graniță putem cel mai bine măsura intensitatea pulsarilor economici, culturali, comunicaționali emişi de Mittelpunkt. Granița nu este o linie fixă, chiar dacă ea este consacrată de către înțelegeri internaționale. Ea se află în expansiune dacă intensitatea pulsarilor este mare, aşa cum poate fi în retragere dacă această intensitate se află în scădere.

Cum este şi firesc, o graniță desparte două state, două zone de influență. Prin urmare, în regiunea de lângă graniță se întâlnesc şi se confruntă pulsari venind din direcții diferite. Aici se face diferența dintre intensitatea lor. Nu este important ca un pulsar să aibă o anumită intensitate, ci ca el să nu întâlnească un pulsar cu o intensitate mai mare şi venind din direcție opusă. Prin urmare, putem spune că, fiind un organ periferic, granița este, implicit, un **raport de forțe.**

Este instructiv să semnalăm că Ratzel sesizează rolul vital pe care îl are în învingerea granițelor un alt factor, anume **comunicarea,** care învinge spațiile. Autorul german concepe comunicarea într-un sens foarte larg, ea luând forma schimbului de mărfuri, al schimbului de produse culturale şi al schimbului de opinii propriu zise. "*Condiția grandorii unui popor şi, apoi, a oricărei mari puteri este dezvoltarea maximă a comunicării"* (în I. Nicu Sava, "*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană"*, pag. 58), afirmă previzionar autorul**,** sesizând că în perioada care vine nu mai este suficientă forța militară; mai mult, că forța comunicării pătrunde unde nu poate bate forța armelor şi că puterea de a penetra teritorii şi granițe începe să devină un apanaj al comunicării, în sensul larg pe care l-am prezentat mai sus.

2.2. Karl Haushofer-personalitatea emblematică a geopoliticii germane

A discuta despre Karl Haushofer înseamnă, în bună măsură, a discuta despre geopolitica germană. Argumentele acestei aprecieri ar fi următoarele:

- cei mai mulți exegeți reduc geopolitica germană la perioada ei interbelică, atunci când Haushofer s-a afirmat drept "şef de şcoală" în domeniul geopoliticii, editând o revistă de specialitate, înființând o catedră de geopolitică la Universitatea din Munchen, metropolă care a jucat un rol esențial în lansarea dezbaterilor despre geopolitică;
- concomitent, alți exegeți nu consideră că preocupările lui Friedrich Ratzel ar fi asimilabile domeniului propriu zis al geopoliticii, chiar dacă autorul "*Antropogeografiei*" lansează teze, noțiuni care vor fi preluate de către geopolitica germană de mai târziu; prin însuşi acest fapt, accentul cade, din nou, şi cvasiexclusiv asupra lui Haushofer;
- în sfârşit, Haushofer întruchipează păcatul fundamental care i se reproşează geopoliticii germane, acela de a fi colaborat cu regimul nazist, de a fi sprijinit şi chiar fundamentat politica acestuia de cuceriri teritoriale.

Reiterată de decenii bune, acuzația colaborării a adus grave prejudicii disciplinei ca atare; în primul rând, a inhibat multă vreme eforturile de analiză obiectivă a acestui raport - real între anumite limite şi pe care nimeni nu-l pune la îndoială; apoi, a întârziat mult apariția unor lucrări consacrate operei lui Haushofer. De-abia în 1979 vede lumina tiparului primul dintre cele două volume consacrate de către Hans-Adolf Jacobsen vieții şi operei lui Haushofer. Este până acum prima şi cea mai mare intreprindere exegetică dedicată gânditorului german.

Născut la Munchen în august 1869 într-o familie bavareză veche, ale cărei rădăcini atestate mergeau până în secolul al XIV-lea, Karl Haushofer îmbrățişează cariera militară. În 1908 primeşte o misiune diplomatică la Tokyo, prilej cu care, timp de doi ani, studiază ascensiunea statului japonez, precum şi eventualele beneficii pe care Germania le-ar fi putut obține din rivalitatea ce se năştea dintre SUA şi Japonia. La întoarcerea în Europa va publica un volum despre Țara Soarelui Răsare şi va susține teza de doctorat la Universitatea din Munchen, axată pe geografia politică a Asiei.

Participă activ la luptele din timpul primului război mondial, atât pe frontul de vest cât şi de est (luptă şi în România în trecătorile Carpaților şi pe Valea Trotuşului). După încheierea conflagrației mondiale - deşi dobândise gradul de general - se retrage din armată, îmbrățişând cariera universitară.

Din 1924 publică împreună cu editorul Kurt Vowinckel şi cu profesorii Erich Obst (Hanovra), G.Maull (Graz) şi doctorul Lantesach (Giessen) revista "*Scrieri de geopolitică*" ("Zeitschrift fur Geopolitik"), revistă cu apariție constantă timp de 20 de ani.

2.2.1. Haushofer şi nazismul

Spre a înțelege mai bine raporturile dintre Haushofer şi mişcarea nazistă, vom încerca să analizăm această problemă în funcție de **anumite etape** pe care le-a cunoscut evoluția reală a acestor raporturi. Jean Klein, autorul care a semnat prefața la lucrarea lui Haushofer, apărută, în 1986, în traducerea franceză sub denumirea "*De la geopolitique"*, vorbeşte de "legenda" potrivit căreia Haushofer şi-a asumat responsabilitatea majoră în inspirarea şi transpunerea în viață a politicii externe a celui de-al III-lea Reich. El consideră că de-a lungul celui de-al doilea război mondial o "*întreagă şcoală americană s-a străduit să demonstreze că geopolitica germană era proiectul ştiințific pentru cucerirea lumii de către germani*" ("*Prefața*", pag. 9). Autorul menționat face o distincție care ne poate ajuta, credem noi, să tratăm mai nuanțat problema, într-adevăr delicată, a relațiilor dintre Haushofer şi politica de cuceriri germană: "*Tezele geopoliticianului de la Munchen privitoare la spațiul vital şi frontierele schimbătoare se armonizau cu expansionismul teritorial german în Europa şi, până la dezmembrarea statului cehoslovac, ele nu se distingeau deloc de concepțiile conducătorilor nazişti*" (pag. 9).

Considerăm că ne-am plasa mai aproape de evoluția reală a lucrurilor dacă am distinge **trei etape ale colaborării**: cea până la venirea la putere a nazişilor, cea dintre venirea la putere şi declanşarea războiului şi, în sfârşit, cea marcată de desfăşurarea conflagrației mondiale.

Cum aprecia şi Hans-Adolf Jacobsen ("*Introduction. Une esquise biografique"*, pag. 63), data de 4 aprilie 1919 a fost pentru Haushofer foarte importantă, deoarece în acea zi l-a cunoscut pe Rudolf Hess cu care timp de aproximativ 20 de ani întreține o legătură foarte strânsă. Viitorul şef de cabinet al lui Hitler nu avusese timp să-şi desăvârşească studiile.De aceea, Hess vedea în relația cu Haushofer o bună ocazie de a dobândi o altă înțelegere asupra politicii şi determinărilor sale. La rândul lui, Haushofer se raporta la tânărul politician ca la un om "*cu suflet şi caracter*", chiar dacă "*nu excela în inteligență*" (idem, pag. 64).

Hess l-a pus în contact pe profesor cu diferiți lideri ai partidului, dar nu a putut să-l convingă să devină membru al Partidului Național Socialist. Tot prin intermediul lui Hess, Haushofer îi face o vizită lui Hitler în închisoarea de la Landsberg (în 1924). Nefiind implicat direct în "mişcare", Haushofer se mulțumeşte cu un rol informal de sfătuitor al lui Hess şi, probabil, al apropiaților săi.

Până la cucerirea puterii de către Hitler, raporturile lui Haushofer cu "mişcarea" pot fi considerate ca necunoscând obstacole evidente. Haushofer fusese ofițer. Populația Germaniei în ansamblu, iar militarii cu deosebire, acuzau decepțiile perioadei postbelice. În atmosfera de frustrare cvasigenerală, visul "Germaniei mari" unea, înviora, hrănea spiritele. Pentru această primă perioadă, credem că nu este exagerat să vorbim despre un anume tip de **admirație** a autorului german față de o mişcare radicală care promitea restaurarea demnității germane. Jakobsen remarca, îndreptățit, că Haushofer nu ar fi putut avea rezerve față de primele puncte ale programului din 1920 al partidului național socialist, care prevedeau: reunirea tuturor germanilor într-un mare stat; asigurarea egalității în drepturi a poporului german cu celelalte națiuni, abrogarea tratatelor de la Versailles şi Saint-Germain; pământ care să poată hrăni populația şi surplusul de populație ("*Introduction"*, pag. 87). Sau asupra tezei potrivit căreia "*istoria este o luptă pe viață şi pe moarte a popoarelor pentru spațiu vital*".

Pentru a înțelege mai bine atracția exercitată de o serie de formule, precum spațiul vital, reunirea tuturor germanilor, ca şi impactul lor real în epocă, este necesar să facem trimitere la mişcarea de idei numită, generic, **pangermanism**.

La origine, pangermanismul este un "avatar" al patriotismului epocii napoleoniene, iar obiectivul său era de a aduna pe oamenii de origine germană în cadrul frontierelor lor naturale. O serie de autori defineau într-un mod extensiv patria germană. Aserțiunea lui Ludwig Uhland, "*Rinul, fluviu german, dar nu frontieră germană*", poate fi echivalată cu un "program". În 1841, Friedrich Liszt vorbea despre misiunea Germaniei de a înainta pe Dunăre, de a ajunge la Marea Neagră şi de a-şi deschide drumul spre Orientul Mijlociu, axa Berlin - Bagdad fiind preocuparea dintotdeauna a pangermanismului (harta 1): "*Pentru orice națiune mare, imperialismul, adică tendința de expansiune a puterii ei politice şi economice- este una dintre formele şi cerințele cele mai fireşti de viață. Iar națiunile mai animate de imperialism trebuie să se înțeleagă spre a-şi delimita zone speciale, proprii de infuență. Astfel numai se poate înlătura concurența şi se poate ajunge la un echilibru de viață pe harta continentelor şi a lumii politice…Cursul Dunării arată direcția în care trebuie să se îndrepte această emigrare. Toată Valea Dunării şi țările riverane formează un teritoriu prielnic pentru scurgerea surplusului de populație germană… Dunărea astfel ar deveni axa imperiului şi ar juca pentru germanii de sud rolul pe care îl joacă Elba pentru cei din nord. Aşa cum e obiceiul să se pună indicator de direcție pe marginea drumurilor, tot aşa ar trebui să se aşeze pe marginea Dunării din distanță în distanță câte un stâlp cu inscripția: cale de apă spre Marea Neagră"* (citat în I. Conea, "*O poziție geopolitică*").

Charles Andler, în introducerea la volumul *"Pangermanisul filozofic*", surprindea cu acuitate esența acestei orientări politice: "*În conştiința germană actuală se prelungesc toate vechile obsesii de glorie germană până la coincidența cu o singură şi atotcuprinzătoare himeră - un imperiu bicefal austro-german, care să se întindă de la Marea Nordului până la Adriatica; ambițios în Orient; menținând Italia sub tutelă; gata să treacă peste orice graniță pentru a ajunge la marginile de altădată ale Sfântului Imperiu; opresiv în Polonia, ca şi Ordinul Teutonilor cândva; militarizat la maximum, ca sub Frederic al II-lea al Prusiei, dar, în plus, dominând marea potrivit metodei hanseatice. Ceea ce numim pangermanism este fuziunea tuturor acestor năzuințe"* (citat în J. Klein, "*Prefața*", pag. 21).

Deci într-un asemenea mediu, cu asemenea interogații şi preocupări venite dintr-o întreagă evoluție istorică, frazele bombastice despre spațiul vital au putut prinde mult mai uşor.

Iată cum caracterizează Jakobsen rolul jucat de autorul german după preluarea puterii de către naziști: "*Haushofer nu a jucat decât un rol exterior, fără nici o influență notabilă, dacă facem abstracție de activitatea sa în favoarea lui Volkstum, care nu s-a exersat, la drept vorbind, decât la periferie"* (*"Introduction. Un esquise biografique,"* pag. 5). Putem constata în existența lui Haushofer din această perioadă ceva paradoxal. În general, el ocupă poziții vizibile, dar decorative, fără a realiza că trăieşte doar cu iluzia puterii şi a influenței. Ființă orgolioasă, generalul-profesor nu vrea sau nu are tăria să recunoască **decepțiile** pe care i le procură regimul. Chiar şi atunci când fiul său, Albrecht, îi atrage atenția asupra răului sistemului, el ezită să le recunoască (idem, pag. 72).

Nu putem să nu reținem în configurarea atitudinii sale din această perioadă şi câteva fapte care nu au putut să nu-l marcheze. De pildă, ca urmare a publicării legilor de la Nurenberg privitoare la "protecția sângelui german şi a onoarei germane" (15 septembrie 1935), copiii săi, întrucât pe linie maternă nu se bucurau de privilegiul unei origini ariene, au cunoscut dificultăți. În 1939, cartea sa, "*Frontierele*", a fost interzisă de cenzura germană pentru motivul că susținea un alt punct de vedere cu privire la soluționarea problemei populației germane din Tirolul de sud. Nu este nici un fel de îndoială că toate acestea au creat o stare de real disconfort profesorului, îndepărtându-l vizibil de linia politică oficială.

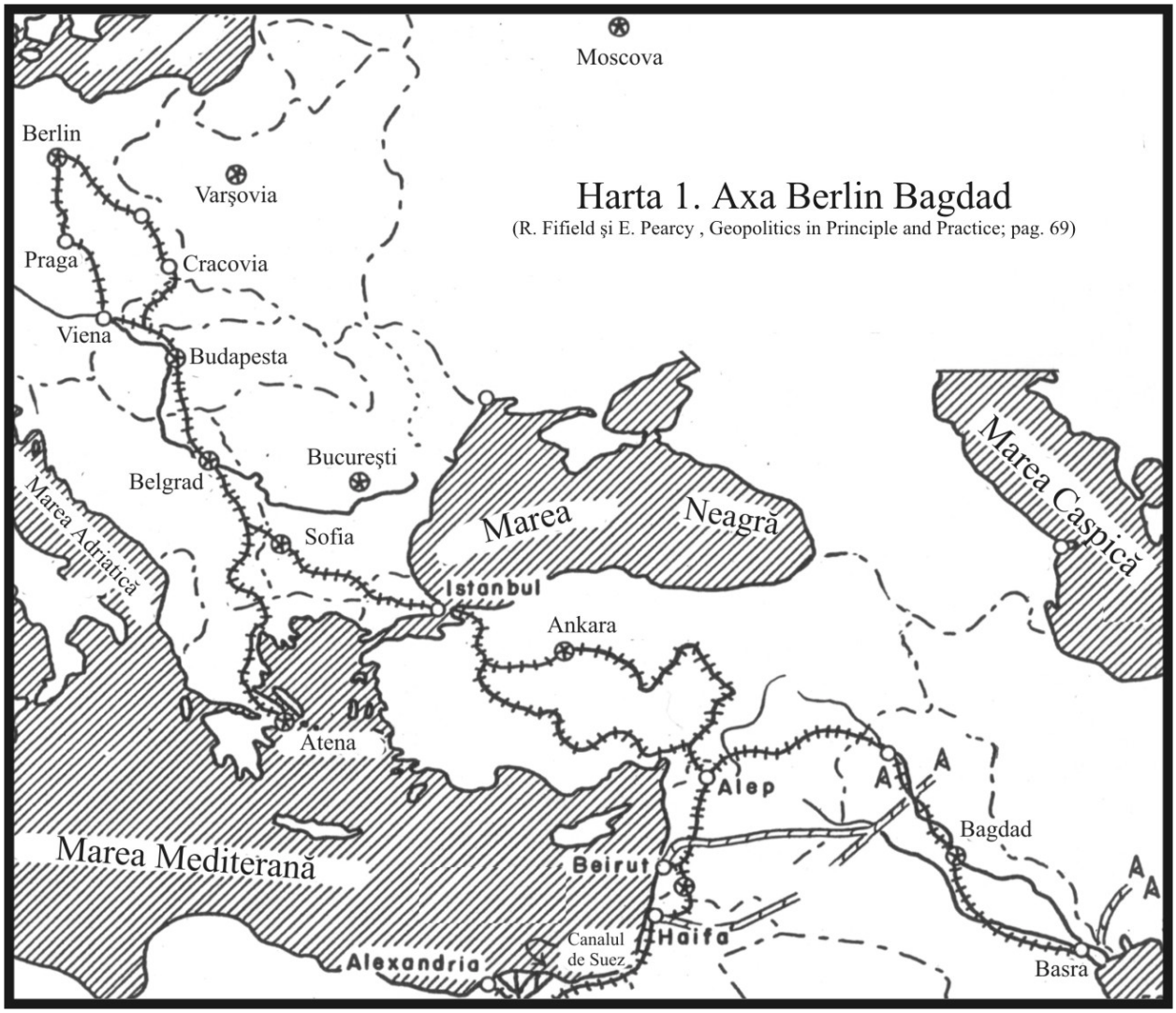

Harta 1. Axa Berlin Bagdad

(R. Fifield şi E. Pearcy , Geopolitics in Principle and Practice; pag. 69)

Relațiile cu regimul fascist aveau să se degradeze rapid în timpul conflagrației propriu zise. Sunt cel puțin trei paliere la care acest proces are loc. În primul rând, Haushofer are o altă abordare privind modalitățile de realizare a Germaniei mari. El a rămas credincios politicii lui Deutschtum (reunirea sub o autoritate unică a populației germane răspândite în toată Europa). Or politica oficială nazistă de cuceriri în est compromitea această idee; în plus, ea mina pur şi simplu credința geopolitică a autorului privind constituirea unui "bloc continental eurasiatic" în care vedea un element stabilizator al relațiilor internaționale.

Decizia atacării URSS l-a îndepărtat şi mai mult pe Haushofer de politica oficială. Poziția generalului-profesor era întemeiată tot geopolitic. Atacarea statului sovietic nu numai că anula orice posibilitate de apropiere a statelor axiale ale Eurasiei, dar grăbea formarea unei coaliții continentalo-oceanice împotriva Germaniei (ceea ce s-a şi întâmplat).

La alt palier al procesului de degradare de care aminteam se situează dispariția de pe scena politică a lui Rudolf Hess, prietenul şi protectorul său politic. După cum se ştie, acesta face o tentativă stranie de a încheia o pace separată cu Marea Britanie, cu puțin înainte de declanşarea ostilităților cu URSS. După ce mai multe încercări de a realiza acest lucru pe cale diplomatică nu dau roade, Hess zboară cu avionul direct în Marea Britanie, tentativă care, evident, nu putea avea sorți de izbândă. În noul context, Haushofer este şi mai izolat.

Implicarea fiului său, Albrecht, în complotul eşuat organizat împotriva lui Hitler în vara anului 1944 este de natură să-l transforme pe profesor într-un suspect, dacă nu într-un duşman al regimului. Este anchetat, reținut, iarăşi eliberat, iarăşi anchetat şi reținut. 27 august 1944, ziua când împlineşte 75 de ani, îl găseşte în detenție şi nu este eliberat decât cu patru zile mai târziu. În 1945, Albrecht este executat de către Gestapo.

Pe acest fundal sumbru, apare o undă de speranță profesională. Odată cu trupele americane soseşte şi geopoliticianul E. Walsh, colonel şi profesor la Universitatea catolică Georgetown din Washington, cu care are mai multe discuții şi schimburi de opinii. La începutul lui noiembrie redactează un gen de memoriu, "*Apologia geopoliticii germane*", pe care îl înmânează specialistului american. Vom identifica în ceea ce reprezintă ultima scriere a lui Haushofer multe judecăți demne de luare aminte.

În ianuarie 1946 i se retrage dreptul de a profesa în învățământul superior; cu două luni mai târziu se sinucide, împreună cu soția.

Nu cu mult înainte de a-şi pune capăt zilelor, mărturiseşte că a îmbrățişat cariera universitară târziu, după ce fusese militar, păstrând ceva din modul de gândire al militarilor. Şi încheie semnificativ: "*Right or wrong, my country"*.

2.2.2. Concepția despre geopolitică

Concepția despre geopolitică este, de fapt, "topită" în viziunea privitoare la principalele probleme geopolitice: viziunea despre granițe, despre raportul puteri continentale - puteri oceanice, despre spațiul vital etc. În tratarea acestor probleme putem identifica principalele aliniamente ale abordării geopolitice propuse de Haushofer. Considerăm că este util să stăruim puțin şi asupra viziunii autorului german despre geopolitică în calitatea sa de disciplină de studiu, pentru că, în felul acesta, vom înțelege mai bine virtuțile geopoliticii, aşa cum erau ele înțelese de Haushofer, raporturile sale cu decizia politică, contribuția noii discipline la întemeierea marilor orientări politice.

Înainte de a prezenta aceste trăsături, se cuvine să menționăm contextul în care a apărut şi s-a configurat concepția lui Haushofer, care a imprimat abordării sale anumite particularități. Autorul o spune explicit: "*Geneza geopoliticii germane este în acelaşi timp apologia sa; într-adevăr, devenită în 1919 în mod oficial disciplină de învățământ la Universitate, ea s-a născut din dezastrul țării mele"* (K. Haushofer, "*De la geopolitique"*, cap. "*Apologia geopoliticii germane"*, pag. 155-156).

Rezultat al unei perioade de criză şi adânci frustrări, geopolitica s-a născut ca **un tip de protest;** ea îşi propune explicit să îndrepte lucrurile, se doreşte o replică, o alternativă la ceea ce se întâmplase până atunci. O replică preponderent continentală la construcţiile geopolitice de până atunci, considerate de autor de inspiraţie anglo-americană: "*Aceste teorii suscitate iniţial de Friedrich Ratzel şi mai ales de continuatorii săi din SUA (Semple) şi din Suedia (Rudolf Kjellen) provin mai mult din surse anglofone decât din cele ale popoarelor continentale"* ("*Apologia geopoliticii germane"*, pag.159).

Nu este nici un dubiu că Haushofer a gândit continental, dar din perspectivă germană. O dovedeşte imputaţia deschisă pe care o face poziţiei oscilante adoptate de cel de-al treilea Reich faţă de puterile continentale şi cele oceanice, poziţie care, cum precizează autorul german, "*îi fusese fatală lui Wilhem al II-lea*" şi a fost fatală şi celui de-al treilea Reich: "*Expansiunea unilaterală spre est în 1939 şi în 1941 a fost un păcat capital împotriva acestei concepţii*" (a concepţiei continentale, n.n., idem, pag. 60).

Geopolitica se doreşt în acelaşi timp, o modalitate de a preîntâmpina şi exclude pe viitor conflictele, "*unul dintre cele mai bune mijloace de a evita pe viitor catastrofe mondiale*" ("*Apologia…"*, pag. 164).

În definirea geopoliticii propriu zise, Karl Haushofer manifestă o accentuată prudenţă, preocuparea sa de fond fiind aceea de a nu "*dogmatiza prematur*" noua disciplină, de a nu o închide în jurul unor judecăţi fixe. De mai multe ori, el a precizat că nu publică decât "*materiale de geopolitică*", ce se doresc a fi cărămizi de construcţie a unui edificiu viitor. Faptul că nu a publicat un manual de geopolitică, că a precizat în mai multe rânduri că geopolitica trebuie să beneficieze de o concepţie dinamică, că nu doreşte să împiedice dezvoltarea ei ulterioară prin fixarea anumitor enunţuri dogmatice sunt edificatoare pentru această preocupare întrutotul demnă de respect.

Care ar fi, totuşi, trăsăturile definitorii ale geopoliticii în viziunea lui Karl Haushofer?

Forţa geopoliticii provine din faptul că **înlocuieşte pasiunea politică şi încearcă să se bizuie pe conexiuni naturale**, fondate pe elemente naturale, pe raporturi clare între regiuni şi ţări. Cum spune autorul, Natura, în zadar neglijată şi umilită, îşi reia drepturile pe suprafaţa pământului. Forţa şi perenitatea geopoliticii se asociază cu forţa elementelor naturale şi a raporturilor care există şi vor exista atâta timp cât există chiar aceste elemente naturale. Ea furnizează "*un stoc permanent de cunoaştere politică (savoir politique) care poate fi transmis şi însuşit ... ca un adevărat punct de sprijin necesar saltului la acţiune politică, un gen de conştiinţă geografică menită să ghideze demersul politic"* ("*De la geopolitique"*, pag. 102).

Dacă examinăm mai atent aserţiunile autorului, reiese limpede că, de fapt, el propune **un model de raţionalizare a politicii** din perspectivă geografică. Nu discutăm acum dacă argumentul geografic este suficient pentru a întemeia un asemenea demers. Faptul că, mai târziu, autorul va recunoaşte că elementul geografic nu poate justifica decât 25 la sută din acţiunea politică ni se pare edificator; celelalte trei sferturi trebuie explicate, consideră autorul german, ca decurgând "*din natura omului şi a rasei sale, din voinţa lui morală şi din contradicţia conştientă, inevitabilă, dintre el şi mediul său*" (citat în G. Heyden, "*Critica geopoliticii germane*", pag. 204). Important este să vedem la ce concluzii conduce o asemenea perspectivă.

Geopolitica propune şi operează în acest context cu o viziune planetară, o viziune care "*să cuprindă continente întregi*", urmărind cunoaşterea modurilor de viaţă ale altor popoare, mai ales ale celor oceanice, a "*conexiunilor vitale ale omului de astăzi cu spaţiul de astăzi"* (op.cit., pag. 103).

Abordarea de tip geopolitic implică din acest punct de vedere două genuri de **"studii pregătitoare".**În primul rând, este vorba despre cunoaşterea trăsăturilor durabile, determinate de poziţia geografică şi de particularităţile solului, "*acele trăsături care caracterizează formarea, menţinerea şi dispariţia puterilor*" (op.cit., pag. 102). În al doilea rând, geopolitica va reţine avertismentele pe care istoria le transmite privitoare la anumite fapte repetitive petrecute pe aceleaşi spaţii, la respectarea anumitor corelaţii (cum ar fi corelaţia "organică" între populaţie şi

teritoriu). În cazul în care un spațiu natural locuit de o populație este amputat, experiența milenară arată că nu va exista liniște atâta timp cât spațiul respectiv nu va fi reconstituit în integralitatea sa (pag. 103). Atunci când asemenea avertismente nu sunt luate în considerare, întotdeauna apar situații periculoase şi conflictuale.

Ajunşi în acest punct, ni se pare instructiv să adăugăm un lucru. Haushofer a purtat de-a lungul vremii o corespondență bogată. Într-o scrisoare pe care i-o adresează Kurt Wowinckel, editorul operei sale, se fac unele precizări foarte interesante în legătură cu obiectul geopoliticii. Nu am fi insistat asupra acestor precizări dacă, într-o scrisoare de răspuns, Haushofer nu ar fi precizat: "*sunt în întregime de acord cu reflecțiile tale"* ("*Karl Haushofer a Kurt Vowinckel. Manuel de geopolitique et avenir de la science geopolitique"*, op.cit., pag. 259). Wowinckel îi propune o lărgire a conținutului noțiunii de geopolitică, în sensul că, "*alături de forțele spațiului, aceasta să înglobeze forțele poporului, deci ale omului şi rasei pentru ca, împreună, să asigure bazele naturale ale vieții statului"* (*idem,* pag. 250). Argumentul avansat de către Wowinckel, anume că spațiul nu acționează decât **indirect** asupra oamenilor, este cu deosebire interesant, pentru că el surprinde slăbiciunea fundamentală a geopoliticii clasice, care insista într-un mod unilateral doar pe spațiu. Editorul operei lui Haushofer relevă cu îndreptățire: "*Maniera în care omul răspunde la acțiunea spațiului este din punct de vedere rasial şi național atât de diferită, încât dacă vom ține cont numai de spațiu nu vom ajunge decât la concluzii geografice formale, puțin folositoare atât domeniului ştiințific, cât şi politic"* ("*Kurt Vowinckel a Karl Haushofer: Ecclaircissement de concept de geopolitique"*, op.cit., pag. 251).

Dacă Wowinckel face această observație, cum spuneam întemeiată, la 22 august 1941, noi, astăzi, am putea formula o serie de remarci la fel de întemeiate. Acțiunea spațiului, de nimeni negată, este acum mediată de mult mai mulți factori decât rasa şi națiunea. Ceea ce am putea denumi "instanțele de mediere" includ astăzi forțe asociate cu cercetarea, cu structurile de analiză şi evaluare, toate hrănite de instrumentarul ştiințific pus la îndemână de revoluția ştiințifică modernă. A discuta şi a reduce procesul de raționalizare doar la componenta geografică, naturală, devine nu numai insuficient, ci un mod de analiză depăşit. Plasându-ne în epocă, nu putem să nu reținem efortul în direcția raționalizării actului politic, întemeierii orientărilor politice, chiar dacă demersul propriu zis suferă de ipoteza neîncăpătoare pe baza căreia se desfăşoară.

Apare limpede că noua disciplină nu este în viziunea lui Haushofer **nici de dreapta, nici de stânga şi nu permite abordări partizane**. Geopolitica reprezintă un adversar neîmpăcat al ideologiilor care, potrivit lui Haushofer, constituie simple surogate complet inadecvate pentru a întemeia cu adevărat orientările politice.

Cum ar putea fi asimilate cerințele evidențiate de către geopolitică în conducerea statului?

În primul rând, prin efortul de a **pune de acord** actul politic cu instrumentarul ştiințific pe care cunoaşterea îl pune la îndemână. Actul politic se desfăşoară **pe baze tradiționale**, este exercitat de către oameni cu o pregătire depăşită, foarte puțin deschişi problemelor noi ale epocii şi dinamismului ei, cerinței din ce în ce mai importante de a prevedea evoluția fenomenelor politice. Din această perspectivă, Haushofer constată cu o anumită amărăciune decalajul existent între SUA, Anglia şi Franța, pe de o parte, şi Germania, pe de alta. În primele țări, pregătirea oamenilor politici şi a diplomaților se face în instituții specializate, s-au creat catedre şi alte structuri specializate pentru studierea fenomenului politic. În Germania, procesul de pregătire este îndreptat cu fața la trecut, are un conținut preponderent lingvistic şi juridic, foarte puțin deschis spre procesele economice şi sociologice ale epocii. "*Din punct de vedere geopolitic ei trăiesc cu mult în urma ritmului epocii lor" (*K. Haushofer, "*De la geopolitique"*, pag. 98*).*

Urmarea acestui fapt este că puterile centrale ale Europei au intrat în marea criză a primului război mondial "*cu o necunoaştere cu adevărat înfricoşătoare a jocului real al forțelor; probabil că numai Europa centrală a fost în întregime surprinsă de acest război mondial, în timp ce peste tot s-a întrevăzut de la 1904 furtuna care se ridica la orizont*" (idem, pag. 99).

Autorul german impută conducătorilor puterilor centrale că au intrat în război "fără o viziune geopolitică". În acelaşi timp, consideră el, Franța a ascultat de rezultatele propriilor specialişti, cum ar fi Andre Cheradame, care a recomandat un întreg program de disoluție a imperiului austro-ungar, urmat de Franța, întrucât slăbea centrul Europei şi crea o salbă de state care separau Germania de Rusia.

Concomitent, oamenii politici trebuie să primească o pregătire în domeniul geopolitic, întrucât puțini sunt cei care pricep aceste comandamente. Haushofer numeşte chiar în această privință, din viața politică germană a timpului său, pe Rudolf Hess, pe ministrul de externe, Von Neurath, "*care înțelegeau întrucâtva ce era geopolitica*", adăugând că partidul la putere în cadrul celui de-al treilea Reich "*nu a făcut decât să se slujească de unele dintre formulele sale"* (ale geopoliticii n.n.), dar rău înțelese.

2.2.3. În contra unei strategii: "politica anaconda"

"*Incontestabil, cea mai mare şi cea mai importantă schimbare în politica mondială a timpurilor noastre este formarea unui puternic bloc continental cuprinzând Europa, nordul şi estul Asiei*" (K. Haushofer, "*De la geopolitique*", pag. 113). Aceasta este fraza cu care Haushofer începe studiul "*Blocul continental Europa centrală - Eurasia - Japonia*". Ea condensează o întreagă viziune a autorului privind marile grupări politice ale globului întemeiate nu pe afinități politice, ci pe determinări preponderent geografice şi geopolitice. Concomitent, judecata autorului german prefigurează şi direcția fundamentală a alianțelor strategice ale Germaniei.

"Este o datorie sfântă să înveți de la adversar". Citând acest proverb roman, Haushofer sugerează implicit că ideea precizată mai sus nu îi aparține, ea fiind dedusă din mişcările adversarului. În 1851, Lordul Palmerston, într-un moment de criză a relațiilor sale cu primul ministru afirmă semnificativ că "*oricât de dezagreabile ar putea fi în momentul de față relațiile noastre cu Franța, trebuie să le menținem, pentru că în planul din spate amenință o Rusie care poate lega Europa şi Asia Orientală, iar singuri nu putem face față unei asemenea situații"* (op. cit., pag. 114).

De atunci, consideră autorul, Anglia şi SUA au lansat o formulă: **politica anaconda**. Ea semnifică un comportament din partea puterilor oceanice similar comportamentului uriaşei reptile: de a se încolăci în jurul unei ființe vii şi de a o omorî prin sugrumare. Mai târziu, Homer Lea, autorul unei cărți cu privire la crepusculul lumii anglo-saxone, avertiza că declinul acestei lumi va veni în ziua în care Germania, Rusia şi Japonia se vor alia (op.cit, pag. 115).

Mackinder, la rândul său, considera, în celebra expunere din 1904 că imperiul stepelor este pivotul geografic al istoriei, indiferent de cine l-ar domina: perşii, turcii, țari albi sau roşii. În 1919, el a revenit asupra temei şi a propus separarea pentru totdeauna a ruşilor de germani prin transferul populației germane din Prusia Orientală pe malul stâng al Vistulei.

Potrivit lui Haushofer, o viziune asemănătoare privind pericolul pe care l-ar reprezenta construirea blocului continental euro-asiatic pentru Imperiul Britanic putem întâlni şi de partea cealaltă a Oceanului. El îl citează pe Brooks Adams, unul dintre cei mai buni specialişti americani în politică economică, cel care a indicat că expansiunea influenței engleze este pusă sub semnul întrebării în condițiile în care s-ar realiza un vast efort de construcție feroviară transcontinentală cu punctul terminus la Port Arthur şi Țintao, ceea ce ar favoriza o mare unitate germano-rusă oriental asiatică, în fața căreia orice tentativă de edificare a unui bloc englez sau american, chiar de reunire a lor, ar rămâne neputincioasă (op.cit., pag. 116).

Toate acestea îl fac pe Haushofer să concluzioneze: "*Nimeni altcineva decât adversarul ne învață că un bloc continental solid face inoperantă politica anaconda pe plan politic, militar, naval şi economic*" (pag. 116). Autorul îşi dă seama că Rusia este un pilon foarte important al acestei noi unități politice, întrucât "*blocul spațial care se întinde de la Marea Baltică la Marea Neagră, până la Oceanul Pacific*" este în cea mai mare parte ocupat de ea. Că Rusia este puterea

cu cele mai mari atuuri în acest joc. Tocmai de aceea, Haushofer apreciază că formarea acestui bloc continental este condiționată de realizarea, în prealabil, a înțelegerii germano-japoneze. El citează chiar un lider politic japonez, Goto, care s-a adresat autorului german în asemenea termeni: "*trebuie să aveți în vedere atelajul rusesc numit troika. Este important să dați atenție manierei de a conduce un asemenea atelaj: în mijloc este aşazat calul cel mai nărăvaş şi mai violent; la dreapta şi la stânga aleargă ceilalți doi cai care pot fi mândri că îl țin pe cel de-al treilea la mijloc şi că pot înainta cu un asemenea atelaj*" (pag. 120-121). În cazul în care s-ar fi realizat, acest bloc continental ar fi avut acces la trei mări vecine: Marea Baltică, cu întreg spațiul baltic, Marea Japoniei, mai bine amenajată pentru comerț de către țările riverane, şi Marea Adriatică. Aceste mări s-ar afla, potrivit autorului german, în fața celor mai importante ieşiri ale Rusiei spre oceanul planetar.

Pentru a spori forța de atracție a construcției sale geopolitice, Haushofer prezintă puterea celor trei țări componente ale blocului continental în ajunul primului război mondial şi în 1940, atunci când a fost scris studiul. La începutul celui de-al doilea război mondial, fiecare dintre cele trei țări era mult mai puternică. Rusia atinsese o suprafață de peste 21 milioane kilometri pătrați. Fără a mai vorbi de anexiunile care au urmat pactului Ribbentrop-Molotov. Japonia îşi extinsese mult influența în Asia, construind un adevărat imperiu (fie prin anexiuni, fie prin penetrare economică). Germania anexase teritorii noi şi domina, practic, toată Europa centrală. "*Dacă vom compara aceste cifre cu cele pe care le dețineau Puterile Centrale în primul război mondial, vom observa o enormă diferență între atunci şi acum, pornind de la date geopolitice"* (pag. 124).

Puterea acestui bloc nu ar consta numai în forța țărilor care îl compun; ei i s-ar adăuga impactul unor alte fenomene mari pe care le-ar determina sau antrena, cum ar fi dobândirea independenței Indiei față de Marea Britanie (putere oceanică) precum şi atragerea Italiei în sfera de influență a continentului (această țară fiind considerată de către autor jumătate maritimă şi jumătate continentală).

Autorul german propune chiar o **restructurare a ordinii mondiale**, care ar fi trebuit să favorizeze apariția **a patru zone de expansiune teritorială**. Caracteristica acestei expansiuni constă în faptul că nu mai urma să aibă loc în sens logitudinal, de la est la vest sau invers, ci latitudinal, de la nord la sud. În felul acesta, se proceda la o împărțire a globului deschisă între puterile lumii şi se evitau principalele surse de conflict între statele blocului continental.

Astfel, Germania ar fi urmat să domine Europa, continent marcat, după părerea autorului, de cultura germană. Condițiile acestei dominări: reducerea Franței la neputință şi satelizarea Italiei. Ulterior, Africa ar fi reprezentat spațiul de expansiune al unei Europe germane.

Sfera de dominație a Japoniei ar fi trebuit să fie reprezentată de Extremul Orient, în timp ce SUA urma să-şi limiteze influența la continentul american. Cât priveşte Rusia, soarta sa depindea de atitudinea pe care urma să o adopte față de mesajul revoluționar, al cărui purtător era. Dacă ar fi renunțat la misiunea ideologică şi ar fi acceptat să joace rolul rezervat de noua restructurare a ordinii mondiale, atunci spațiul său de expansiune ar fi fost reprezentat de Asia centrală, mergând până în India. Dacă, dimpotrivă, va continua să persiste în promovarea țelurilor revoluționare, Rusia urma să fie împărțită în state naționale, din care o parte intrau în sfera de influență a Germaniei, iar cealaltă parte a Japoniei.

Haushofer dezvoltă şi alte consecințe care ar decurge din constituirea acestui bloc. Cum ar fi rolul nou pe care unele state urmau să-l joace. Este cazul, de pildă, al Poloniei, care dobândeşte o poziție europeană "cheie". Citând, de asemenea, un adaggio italian – "*nu este permis să faci două erori în acelaşi război"* - autorul german are judecăți foarte aspre la adresa Poloniei, pentru că s-a ridicat împotriva primelor două popoare cele mai numeroase ale Europei, că a favorizat politica atlantică pe continent (trimitere la politica tradițională de prietenie a Poloniei cu Anglia şi Franța, etc). Judecăți după părerea noastră severe, dar şubrede. În tot cazul,

poziția Poloniei, situată între două state foarte puternice ale continentului şi riscul pe care îl prezintă existența unei relații încordate cu fiecare dintre aceste două puteri ale Europei sunt demne de atenție, inclusiv prin învățămintele pe care le poate prezenta pentru România.

Pornind de la acelaşi adaggio, Haushofer dă ca exemplu fericit acordul existent între Germania şi Rusia (pactul Ribbentrop-Molotov), care ar ilustra hotărârea celor două țări de a nu repeta greşeala din primul război mondial. Cu alte cuvinte, de a nu încălca ceea ce autorul numeşte *"a doua axiomă geopolitică a politicii europene"* (*"De la geopolitique"*, pag. 132), anume ca nici unul dintre cele două popoare cele mai puternice ale continentului să nu se ridice unul împotriva celuilalt.

Numai că peste jumătate de an acest lucru s-a întâmplat. Vom înțelege astfel mai bine de ce Haushofer a făcut public dezacordul său față de gestul atacării URSS. Vom înțelege, de asemenea, că teoria blocului continental, interesantă şi chiar seducătoare, nu a reprezentat un argument foarte puternic în decizia politică a statelor respective; când două popoare ocupă poziții importante pe acelaşi bloc compact de pământ, faptul că împart acelaşi continent poate duce şi la **rivalitate** pentru poziția dominantă pe acel spațiu şi nu neapărat la colaborare în vederea protecției față de o putere oceanică. Din păcate, istoria modernă arată că **a primat rivalitatea**. La aceasta a contribuit şi politica abilă a puterii oceanice numărul 1 până acum câteva decenii- Marea Britanie. Dar nu putem reduce totul numai la abilitate politică.

S-ar cuverni să medităm mai atent la o situație: puterile continentale erau suficient de apropiate între ele şi, mai ales, exista un echilibru evident între forța lor şi cea a puterilor oceanice ale momentului. Suntem contemporanii unui avans vizibil în favoarea puterilor oceanice întruchipate astăzi de către Statele Unite. Va genera această situație o coalizare a forțelor continentale?

2.2.4. Teoria spațiului vital

Cu deosebire în câmpul problematic desemnat prin acest termen se cuvine să fim foarte atenți şi nuanțați, pentru a evita repetarea unor interpretări care proiectau asupra operei lui Haushofer răspunderi de care nu se face vinovat, dar pentru a evita şi absolvirea totală a autorului german de orice vină în lansarea unor noțiuni care, după aceea, au fost preluate şi folosite, fără îndoială abuziv, dar folosite de către regimul fascist.

"*Cînd conduceam Liga Germanilor din Străinătate* - mărturiseşte autorul la sfârşitul anului 1945 - *mii de coloni au fost readuşi cu mare greutate şi cheltuială. Aceasta dovedeşte pe deplin că în acea perioadă nu se proiectase ocuparea acestor teritorii, cel puțin asemenea intenții nu erau cunoscute. Prin cucerirea unor teritorii locuite de popoare de origine străină, național socialismul, dacă ne referim la țelul pe care-l proclama, s-ar fi renegat pe sine. Am subliniat acest lucru cu toate ocaziile şi m-am opus, la 8 noiembrie 1938, unor planuri de cucerire de acest gen. Am crezut promisiunea de stopare din 1938... Să fiu acuzat eu, care am asemenea concepții şi o atât de mare moderație în privința Europei, că am elaborat pe baza unor hărți, planuri de cucerire a altor zone ale lumii, cum ar fi America de Sud, este o dovadă de mare fantezie; este de neconceput* (K. Haushofer, "*Apologia geopoliticii germane"*, în *"De la geopolitique"*).

Apare limpede că un autor de talia lui Haushofer nu a putut întocmi hărți sau indica direcții pentru expansiunea nazistă. Asupra acestui lucru nu pot exista dubii. Şi-ar fi contrazis în felul acesta propria concepție despre coaliția statelor continentale etc. În acelaşi timp, pornind de la conceptul de "simț al spațiului", el a dezvoltat un altul mai amplu şi mai exact: spațiul vital, spațiul necesar unui popor să trăiască şi să se dezvolte.

"*Noi considerăm că baza pentru orice discuție despre politica externă este spațiul vital... Este datoria esențială a politicii externe de a veghea la acest spațiu vital, de a-l conserva la nivelul moştenirilor transmise de generațiile trecute, de a-l spori, atunci când a devenit prea strîmt..."* (K. Haushofer, "*Les bases geographiques de la politique etrangere"*, în "*De la geopolitique"*, pag. 203).

Există două popoare, consideră autorul, care pot dovedi fără putință de tăgadă că densitatea populației a făcut ca spațiul vital, cu alte cuvinte teritoriul pe care trăiește un popor, să devină neîncăpător şi să nu poată hrăni populația de pe suprafața sa: Germania şi Japonia. Aceste țări au o densitate de 130 de locuitori pe kilometru pătrat. În plus, Germania este confruntată cu dificultăți suplimentare, întrucât mai ales în nord, deține suprafețe puțin fertile iar, pe de altă parte, în anumite regiuni ale sale, cum ar fi Saxonia sau Renania trăiesc peste 300 de locuitori pe kilometru pătrat. Dacă puterea din Pacific, continuă autorul, a avut posibilitatea unor expansiuni în zonă, Germania a fost limitată în această privință de existența unor vecini puternici (idem, pag. 204).

Mai mult, Haushofer indică şi spațiile predilecte pentru această expansiune. El amintește cu o anumită amărăciune că a trebuit ca un autor străin, Rudolf Kjellen, să sesizeze importanța celor trei fluvii germane pentru această țară şi pentru Europa Centrală în ansamblu. Pornind de la cele trei fluvii - unul în nord, Elba, altul în sud vest, Rinul iar ultimul în sud est, Dunărea - Haushofer precizează şi spațiile de expansiune: unul în nord, altul spre țările scăldate de apele fluviului Rin şi celălalt de-a lungul Dunării.

Una dintre marile greşeli ale conducătorilor germani este, potrivit aprecierii lui Haushofer, aceea că nu au colonizat zonele frontaliere germane sărace în populație cu țărani, "fideli pământului" şi "disprețuitori ai viitorului". În felul acesta s-a creat un contrast demografic între spațiile estic germane unde densitatea este de 27-40 locuitori pe kilometrul pătrat şi cele poloneze, dispunând de o densitate considerabil mai mare.

Nu dorim să facem o analiză a afirmațiilor autorului german. Ceea ce ne propunem este să reproducem câteva citate din Adolf Hitler pe această temă, aşa cum au fost ele selectate de către Jean Klein. Scopul politicii externe fixat de Hitler era "*să concentreze forțele poporului pentru a-l face să avanseze pe calea care duce de la sufocarea actuală a spațiului său vital către noi teritorii*", să elimine "*dezechilibrul dintre cifra populației noastre şi suprafața de sol pe care trăieşte*", să "*ocupe teritorii care revin poporului german pe acest pământ*" ("*Prefața*", pag. 34).

Este evidentă asemănarea dintre aprecierile oficiale şi cele propuse de Haushofer. Nu considerăm, prin aceasta, că unele au fost deduse din altele. Numai că o asemenea asemănare a facilitat enorm şi transferul de sens şi de tendință politică. În felul acesta, lucrările autorului german au putut apărea că inspiră, dacă nu chiar întemeiază politica externă nazistă. Firește că într-o epocă în care revizionismul era la modă, Haushofer nu face excepție. Nu se poate însă ocoli nici faptul că Haushofer a operat mult prea lejer cu un concept extrem de discutabil, cum este "spațiul vital", care prin simpla prezență în opera sa diminuează mult din ceea ce ar fi dorit el să fie geopolitica: un mijloc de a exclude conflicte, precum cel din 1914-1918. Nu putem spune că un asemenea concept a aprins conflictul mult mai mare care a urmat, dar el a fost prezent în disputa ideologică care l-a pregătit. Şi aceasta spune mult.

2.2.5. Viața politică a frontierei

Haushofer evoluează pe liniamentul teoretic trasat de Ratzel în ceea ce priveşte granița şi importanța sa ca "organic sensibil", formulă pe care chiar o citează.

Se cuvine mai întâi menționat că Haushofer explică de ce problema graniței este pentru un popor "încercuit", cum s-a spus că sunt germanii, o componentă a conştiinței istorice, o dimensiune a fizionomiei culturale, o problemă atât de sensibilă şi obsesivă, încât este simțită instinctiv. Un asemenea popor este în mod necesar un "*popor al frontierelor*", posedă sau poate să dobândească un foarte bun instinct al frontierei (K. Haushofer, "*La vie de frontieres politiques*", în "*De la geopolitique*", pag. 185).

Evoluând în spiritul abordării lui Ratzel**,** Haushofer lansează o formulă percutantă - **ideea frontierei în mişcare.** Nu există risc mai mare decât acela de a concepe frontiera ca o linie "fixă", trasată o dată pentru o durată măsurată în secole: "*Un fenomen vital, rezultând dintr-un*

joc de forțe totdeauna schimbător, ca frontiera politică nu poate fi în întregime sesizat ... pornind de la o concepție statică, de la o situație depășită, dată de momentul când a fost fixată" (idem, pag.185).

Ca fenomen mișcător, frontiera trebuie privită din două perspective:

a) în cadrul statului luat în considerare **cu viața sa proprie**, frontiera fiind "organul periferic"; în acest caz este vorba de a ști dacă organul care înconjoară trupul statului este irigat cu suficient sânge viguros, dacă pulsațiile care ajung aici beneficiază de forța ansamblului sau nu;

b) în cadrul statului **luat în ansamblu**, înconjurat de un "mediu politic" dat, cum ar spune Kjellen; într-o asemenea viziune, accentul cade pe studiul spațiilor înconjurătoare nu atât din punct de vedere fizic, ci al mișcărilor, al strategiilor promovate pentru stăpânirea acestora. Într-un asemenea context, de pildă, autorul vorbește de încercările popoarelor romanice de a întreține relații bune cu Polonia, cu Cehoslovacia, cu Iugoslavia pentru a bara calea de expansiune a Germaniei.

Ambele perspective proiectează o lumină edificatoare asupra graniței, care nu poate fi în nici un caz un fenomen static, deoarece realitățile și raporturile pe care le exprimă sunt dinamice. Există, spune Haushofer, o "viață politică a frontierei", care reflectă procesele economice, demografice, sociale din interiorul statului și din împrejurimi. În orice caz, frontiera "*nu este niciodată linia geometrică pe care dreptul internațional şi dreptul public o trasează aşa de voluntar, ci o entitate cu un drept propriu la existență"* (op.cit, pag. 190).

Karl Haushofer consideră că, pentru a sesiza complexitatea proceselor ce se desfășoară în zona frontalieră, "*forța, rezistența şi lipsa de rezistență a vieții politice a frontierei"*, este necesar să examinăm lucrurile din cel puțin două perspective. Una **"mecanică"**, ușor de reprezentat prin cifre, are de pildă în vedere densitatea populației, numărul de locuitori pe unitatea de suprafață. Diferența de valori între acești indicatori ne poate oferi o imagine a presiunilor ce se exercită în zona frontalieră dintr-o direcție sau alta.

A doua perspectivă, "**organică**", este imposibil de exprimat prin cifre. Ea are în vedere raportul, respectiv dezechilibrul dintre forța organică de apărare și cea de înaintare, de "atac" a popoarelor din respectiva zonă. Aici accentul cade nu atât pe număr, cât pe idei, pe mentalități, pe forța valorilor culturale, pe capacitatea de asumare a destinului unui spațiu.

Ni se pare demnă de atenție această abordare, întrucât la graniță se înfruntă și concepții, mentalități, care nu resimt, în mod firesc, obstacolul fizic al liniei despărțitore reprezentate de graniță. Au loc ceea ce Haushofer numește "*străpungeri prietenoase"* efectuate de către ideologii, idei, valori, opțiuni, într-un cuvânt de "*reprezentările despre viață"* ale comunităților respective. Străpungerile pe care le efectuează acestea în teritoriul vecin echivalează cu o "subminare geopolitică", întrucât ele sapă, erodează capacitatea de rezistență a comunității care suferă influența.

Această confruntare permanentă la graniță folosește atât instrumente palpabile, constând în performanțe economice, dar și idei care sunt cu atât mai puternice cu cât sunt asumate de către comunitatea respectivă. Ambele sunt importante și este decisiv ca ambele registre de luptă să fie prezente. Autorul german tinde să accentueze forța ideilor, a valorilor care, pe acea vreme, erau cuprinse în termenul de ideologie: "*ideologia pe care şi-o însuşesc, proprie locuitorilor unui spațiu de viață, este mai importantă şi mai puternică decât, de exemplu, expresia forței economice*" (citat în I. Nicu Sava, "*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*", pag. 113).

Deși par prietenoase, străpungerile de acest gen au impact pe termen lung, ele lucrează pentru puterea (cultura) care le-a lansat, chiar dacă populația nu observă și nu realizează acest lucru. De pildă, primul război mondial se încheiase de mult, dar înfrângerile suferite în cadrul lui de către Germania continuau, de data aceasta nu pe câmpurile de bătălie, ci în interiorul statului, al populației germane, întrucât "*centrul politic şi spiritual german era într-o prăbuşire lentă*". Granița nu mai era la limita teritoriului geografic, ci undeva în interior.

Dacă acest tip de străpungere este de natură culturală, atunci reacţia nu poate fi decât tot de ordin cultural. Cultura atacată este singura care poate reprezenta "**detectorul"** şi tot ea şi **mecanismul de apărare**. De aici cerinţa mai mult decât imperativă de a reconstrui permanent atitudinea şi reacţia comunităţii în faţa unor noi sfidări, pentru a asigura abordărilor de ordin cultural prospeţime, prestigiu, atracţie reală.

Geopolitica apărării şi a securităţii nu poate fi, de aceea, redusă la apărarea graniţelor fizice, ci mai ales a celor spirituale, a graniţelor care nu de puţine ori sunt în interior, a graniţelor pe care le poartă o comunitate în suflet. În acest context, Haushofer vorbeşte de **protecţia şi dezvoltarea simţului de frontieră.** Care înseamnă drept la diferenţă, un pronunţat spirit al identităţii, ca şi disponibilitatea de a o proteja. În această intreprindere instrumentele economice sunt importante. Dar în momente de cumpănă, de răscruce, intervin cu deosebire cele spirituale şi atitudinale, care dau sens întregului efort, conferă sens şi motivaţie încordării naţionale pe care o presupune apărarea graniţei şi protejarea ei.

2.2.6. Pan-ideile ca hărţi mentale

În acest context, al forţei decisive pe care le au în orice confruntare credinţele, valorile, "reprezentările noastre despre viaţă", se cuvine să menţionăm pe scurt şi concepţia lui Haushofer despre pan-idei. O pan-idee este o idee cardinală, care unifică, organizează viaţa oamenilor chiar pe mai multe spaţii. Este o adevărată "**hartă mentală**" care fixează anumite repere culturale, cu care privim, evaluăm, înţelegem lumea. Interiorizate, ele prezintă un fel de "busolă" în afara căreia ar fi imposibil să ne orientăm, să avem judecăţi chibzuite, să ne purtăm constant cu noi înşine. Dreptate, modernizare, izbăvire sunt asemenea pan-idei fără de care nu putem nici înţelege, nici gândi şi analiza lumea în care trăim.

Haushofer vorbeşte şi despre **pan-ideea etnică**, întruchiparea unei viziuni elaborate de către o etnie privitoare la ceea ce consideră ea că ar fi teritoriul său legitim de expansiune. O asemenea viziune elaborată de către ruşi a fost numită panslavism, de către germani, pangermanism, de către greci, panelenism. În acelaşi timp, Haushofer foloseşte şi noţiunea de **pan-perspectivă**, care se referă la un spaţiu mult mai mare şi, în general, la un spaţiu concurenţial la nivelul globului pământesc. Asemenea pan-perspective sunt reprezentate de pan-ideea asiatică, pan- ideea europeană sau cea americană.

Este decisiv pentru o pan-idee să surprindă şi să exprime cu mare forţă dominanta vieţii unui popor dar şi a unui moment istoric. O asemenea întâlnire fericită poate declanşa un proces de edificare a unei civilizaţii durabile, poate proiecta un nou orizont de afirmare a unui potenţial nebănuit până atunci. Roma, spune autorul, s-a născut într-o singură zi din "instinctul de expansiune" al unui trib mic, al latinilor, dar cu o pan-idee mare, aruncată la timp peste două civilizaţii şi două idei care se epuizaseră: cea persană şi cea greacă-elenistă. În evaluarea unei pan-idei putem adopta o viziune statică, aşa cum putem opta pentru una dinamică, în măsură să surprindă petenţialul de dezvoltare al ideii respective: *"comparăm forţa de organizare a pan-ideilor după realizarea lor în fapt (statică) şi după energia lor potenţială, dinamică, pe care ele sunt în stare să o descătuşeze, dând astfel la iveală o întreagă diversitate de ordine, mărime şi ierarhie"* (citat în I. Nicu Sava, "*Geopolitica. Şcoala geopolitică germană*", pag. 129).

Este interesant să urmărim cum vede Haushofer "*condiţiile preliminare pentru realizarea ideii pan-europene"*, aşa cum sunt ele conturate în scrisoarea adresată Dr. Rufenacht, la 26 august 1937. Întâlnim în acest document o opinie "fără farduri", cum spune autorul, fapt confirmat în bună măsură de mărturisirea edificatoare privitoare la marea şi delicata problemă a viitorului Europei: "*nici un om nu poate răspunde la întrebarea dacă această realizare este posibilă*" (realizarea ideii pan-europene, n.n.)

În consideraţiile pe care le face autorul cu privire la Europa şi viitorul ei întâlnim o serie de idei care, mai târziu, vor fi preluate în literatura de profil. De pildă, faptul că Europa, divizată,

a pierdut rolul de actor privilegiat al istoriei, devenind **obiect de dispută**, "obiect de presiune", cum spune autorul, din partea SUA şi a Uniunii Sovietice. Sau cea privitoare la depăşirea stadiului de divizare a Europei, singura soluţie de contracarare a presiunii de care aminteam, de revenire a bătrânului continent la puterea şi prestigiul de odinioară. După primul război mondial a triumfat "Europa naţiunilor", ceea ce a favorizat, subliniază autorul, procesul de divizare interioară. Soluţia nu ar putea fi decât construirea unei confederaţii europene. Care ar fi condiţiile pentru ridicarea unui asemenea edificiu politic, aşa cum sunt ele văzute de Karl Haushofer?

Finalizarea autentică a ideii pan-europene, în măsură să conducă la rezultate durabile, nu poate fi făcută decât de către *"puteri cu adevărat europene, purtătoare ale unei culturi bogate"*. Prin urmare, prima problemă ridicată de înfăptuirea ideii pan-europene este **delimitarea Europei**. Dacă se optează pentru soluţia de mai sus, care solicită, este adevărat, mai mult timp, atunci Europa liberă nu poate fi "*decât între actuala frontieră sovietică, mările nordice şi bazinul mediteranean*" ("*Karl Haushofer a Dr. Rufenacht: Des conditions preliminaires pur la realisation de l'idee paneuropeene"*, în "*De la geopolitique"*, pag. 243).

Într-un asemenea spaţiu, marcat de existenţa de secole a unor state naţionale puternice, a unor culturi şi, în general, a unei tradiţii culturale inspirate de viaţa naţională a popoarelor, orice construcţie europeană implică clarificarea raportului dintre această nouă entitate şi "drepturile naţionale interne". Din această perspectivă, Haushofer subliniază că prima condiţie pentru viabilitatea Confederaţiei este "*obligaţia de a respecta drepturile naţionale interne ale tuturor membrilor săi, fără nici o formă de opresiune naţională, de a recunoaşte dreptul fundamental al fiecărui european de a vorbi limba care corespunde sufletului poporului său*" (op.cit., pag. 243). O pan-Europă nu este posibilă, conchide autorul, decât dacă *"se abţine de la orice opresiune lingvistică"* şi dacă lasă fiecărui popor dreptul de a trăi într-o manieră proprie.

Bibliografie

1. Conea, I., "**O poziţie geopolitică**", în revista "Geopolitica şi Geoistoria", Anul III, martie / aprilie 1944.

2. Fifield, R. & E. Pearcy, **"Geopolitics in Principle and Practice",** Ginn and Company, Boston, 1944.

3. Haushofer, K., "**De la geopolitique**", Fayard, Paris, 1986.

4. Heyden, G., "**Critica geopoliticii germane**", Ed. Politică, Bucureşti, 1960.

5. Mehedinţi, S., "**Antropogeografia şi întemeietorul ei, Fr. Ratzel",** Atelierele grafice I. V. Socecu, Bucureşti, 1904.

6. Pozneakov E. A., "**Geopolitica",** Grupul Editorial "Proges-Cultura", Moscova, 1995.

7. Sava I. N., **"Geopolitica. Teorii şi paradigme clasice. Şcoala geopolitică germană",** Info-Team, Bucureşti, 1997.

Curs nr. 3

Geopolitica anglo-americană

3.1. Trăsăturile şcolii anglo-americane de geopolitică

Geopolitica anglo-americană a apărut şi evoluat independent de cea germană. Principalele personalități ale acestei şcoli - Alfred Mahan şi Halford Mackinder - nici nu au folosit termenul de geopolitică. Se spune că acestuia din urmă nici nu-i prea plăcea termenul propriu zis. Există ceva ce îi uneşte pe toți gânditorii care fac parte din această şcoală: **orientarea preponderent strategică** a gândirii şi elaborărilor de ordin geopolitic, fapt care ne şi îndreptățeşte să vorbim despre o şcoală anglo-americană de geopolitică. Chiar şi atunci când abordează aceleaşi teme ca şi autorii germani, de pildă, interpretările şi soluțiile sunt diferite, urmând particularitățile unei abordări specifice, caracterizată prin: viziune practică, orientare strategică a analizei.

Există, în acelaşi timp, şi ceva care îi uneşte pe toți gânditorii din domeniul geopoliticii. Este vorba despre ancorarea analizelor pe care le intreprind în spațiul geografic al țării, al puterii sau al superputerii din care fac parte. Elaborările lor teoretice dau astfel glas, chiar dacă într-un mod indirect, **preocupărilor şi dominantelor de ordin strategic ale statelor respective.** Lectura operei lor ne ajută să ne reprezentăm mai limpede nu numai aceste dominante, ci şi modul în care statele respective îşi percepeau evoluția, ca şi instrumentele de înfăptuire a obiectivelor de ordin strategic.

3.2. Teoria puterii maritime (Alfred T. Mahan)

R. Fifield şi E. Pearcy consideră că Alfred Mahan şi preşedintele Roosevelt sunt printre **cele mai mari personalități ale geopoliticii americane** (*"Geopolitics in Principle and Practice"*, pag. 82). Mahan a fost un autor de seamă care şi-a elaborat opera în termenii strategici de care SUA aveau aşa de mare nevoie la acea vreme, iar Roosevelt a asigurat transpunerea în practică a multora dintre ideile gânditorului american. Achiziționarea Canalului Panama în 1903 şi deschiderea lui efectivă în 1914, acțiune inițiată de preşedintele american, a pornit şi de la evaluarea făcută de Mahan. În anul 1890, autorul american a atras atenția asupra cerinței ca SUA să construiască un canal care să traverseze istmul dintre cele două Americi. Pentru a asigura securitatea acestui canal era necesar ca SUA să dețină superioritatea navală în Caraibe şi în Estul Pacificului. Ceea ce transforma insula Hawaii într-un punct strategic vital pentru apărarea SUA de "o invazie barbară" dinspre Asia. Prin urmare, în decizia strategică de a construi canalul este cuprinsă şi ideea lui Mahan, formulată cu câțiva ani înainte.

Opera lui Mahan ar putea fi caracterizată drept o pledoarie pentru construirea de către SUA a unei puternice flote navale, indispensabile noului statut de putere al SUA. Preşedintele Roosvelt este unul dintre cei care au pus în practică această idee, iar între 1907 - 1909 a trimis în jurul lumii noua flotă americană ca simbol al puterii țării. Gestul preşedintelui american, spun comentatorii, a urmat unui tip de "gâlceavă" diplomatică. Cu puțin timp înainte, board-ul educațional din San Francisco hotărâse ca elevii japonezi, chinezi şi coreeni să frecventeze şcoli

separate. Ceea ce a provocat indignare la Tokyo şi chiar o încordare în relațiile bilaterale. Trimiterea flotei reprezenta un semnal că alta este acum puterea Americii.

Alfred T. Mahan (1840 - 1914), amiral al marinei americane, a fost şi profesor la Naval War College din Newport (Rhode Island), calitate în care scrie principala sa lucrare: *"The Influence of Sea Power upon History"*, publicată în 1890. Volumul reprezintă o privire monografică asupra rolului jucat de forța maritimă, între anii 1660-1783, în ascensiunea Marii Britanii. Trei ani mai târziu, Mahan publică o altă lucrare tip monografie, intitulată *"The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire"* care urmăreşte evoluția flotei franceze între anii 1793-1812.

Autorul american relevă că influența puterii maritime în istoria diverselor țări şi în prosperitatea lor a fost sesizată, numai că ea a fost invocată într-o modalitate atât de generală, încât nu aducea nici o contribuție efectivă la clarificarea acestei influențe şi a modului ei de manifestare. "*Este uşor să spunem într- formă generală că folosirea şi controlul mării sunt şi au fost dintotdeauna un factor important în istoria omenirii. Cu mult mai dificil este să căutăm şi să arătăm precis şi exact importanța sa într-o situația anume*" (Prefața la *„The Influence of Sea Power upon History"*). Dacă nu facem acest lucru, influența mării în istoria diverselor popoare rămâne la un nivel difuz şi vag. Mahan observă că evenimente în care puterea maritimă a jucat un rol hotărâtor au fost tratate şi interpretate desprins tocmai de această influență. Autorul citează înfruntarea militară celebră dintre Hanibal şi Scipio Africanul, care urma să stabilească soarta Romei, precum şi un alt traseu istoric pentru Cartagina. „*Victoria a fost hotărâtă de controlul asupra mării*", dar acest lucru a fost trecut cu vederea de către istorici. („Prefața"). Controlul romanilor asupra mării l-a forțat pe Hanibal să recurgă la marşul îndelungat prin Galia în timpul căruia mai mult de jumătate din trupele sale s-au risipit. Generalul cartaginez nu a putut să aducă trupele staționate în Spania direct în Italia - aşa cum au procedat romanii - pentru că rutele erau controlate de aceştia din urmă. Bătălia finală de la Metaurus a fost decisă atât de pozițiile interioare ocupate de armata romană în raport cu forțele cartagineze, cât mai ales de întârzierea cu care fratele mai mic al lui Hanibal, Hasdrubal, a sosit cu întăriri. Aceeaşi cauză - lipsa controlului asupra mării – i-a dezavantajat de două ori pe cartaginezi: o dată că trupele lui Hanibal au ajuns înjumătățite la portile Romei; în al doilea rând, întăririle au sosit cu întârziere. Astfel, cele două armate cartagineze s-au aflat în momentul decisiv separate de-a lungul Italiei.

Focalizând analiza asupra influenței puterii maritime, Mahan nu desparte istoria maritimă de alți factori importanți în devenirea popoarelor. „*La fel cum alte tipuri de istorii se ocupă cu influența războiului, a problemelor politice, sociale şi economice în evoluția țărilor, amintind doar în treacăt problemele maritime, tot astfel lucrarea de față îşi propune să aducă în prim plan exact aceste probleme maritime, fără a le separa însă de ceilalți factori şi de istoria în ansamblu"* („Prefața").

Firește, putere maritimă nu poate fi decât o țară vecină cu marea, cu o anumită deschidere către oceanul planetar (cu toate că autorul american menționează şi alte condiții spre a deveni putere maritimă, cum ar fi numărul populației, valorile şi coeziunea națională, trăsăturile guvernării). Ca să ajungă putere maritimă, o țară trebuie să îndeplinească trei condiții sau criterii. În primul rând, să se învecineze pe o lungime considerabilă cu oceanul planetar sau să aibă acces la acesta printr-o mare deschisă spre oceanul planetar. În al doilea rând, să nu aibă în imediata apropiere vecini puternici. În sfârşit, să dispună de o capacitate navală şi de un potențial militar ridicat al flotei marine. Toate aceste trei criterii, apreciază Mahan, au fost întrunite de Marea Britanie. Poziția geografică a acestei țări, conjugată cu forța sa navală, au asigurat Marii Britanii rolul de putere mondială pe care l-a deținut atâta vreme. Atât dobândirea, dar mai ales păstrarea Imperiului Britanic, au fost dependente de asigurarea controlului asupra oceanelor.

Dacă Statele Unite doresc să se substituie Marii Britanii ca putere oceanică, ele trebuie să-şi completeze poziția geografică cu o flotă maritimă de prim rang. Alfred Mahan trăieşte în perioada imediat următoare încheierii procesului de colonizare a continentului american, care s-a

produs la mijlocul secolului trecut. Statisticile spun că Statele Unite aveau o putere industrială din ce în ce mai mare. Ele continuau însă să rămână o putere continentală, deşi circa 60% din graniţe erau maritime. Afirmarea acestui nou stat continental şi ca putere maritimă era un imperativ.

Este meritul lui Mahan că a formulat în termeni clari dimensiunea strategică a forţei maritime pentru noua putere care se năştea. O flotă comercială puternică era necesară nu numai pentru desfăşurarea unei activităţi comerciale intense, ci şi pentru că flota ar fi reprezentat o dimensiune şi un simbol al puterii. Prosperitatea naţională şi împlinirea destinului naţional al SUA depindeau, în viziunea lui Mahan, de această flotă comercială. Mai mult, navele comerciale ar trebui să dispună de porturi, de destinaţii sigure, protecţia lor urmând să fie asigurată de-a lungul întregului parcurs, ceea ce echivalează cu construirea unui adevărat **imperiu al oceanului**. Mareşalul american avertiza că, în eventualitatea unor conflicte, nu e suficient să opreşti inamicul la graniţă (în cazul SUA la ţărmurile oceanului), ci să dispui de o flotă suficient de puternică, în măsură să prevină blocadele şi să menţină legăturile porturilor americane cu alte porturi ale ţărilor aliate sau neutre.

Mahan sesizează că există poziţii geografice avantajoase. Dar ele au o **valoare strategică potenţială** atâta vreme cât nu beneficiază de o forţă economică în măsură să le pune în valoare şi să le fructifice potenţialul. Aceasta era situaţia SUA la sfârşitul secolului. Deşi dispuneau de largi deschideri către oceanul planetar şi aveau un considerabil potenţial economic, ele nu dispuneau de o forţă navală care să pună în valore toate aceste atuuri geopolitice.

Autorul american trăieşte într-o perioadă în care expansiunea colonială (de tip clasic) era pe sfârşite. Problema cuceririi de noi teritorii nu mai reprezenta o prioritate. Centrul de greutate se **mutase de la cucerire la controlul unor zone,** ceea ce însemna o regândire a mijloacelor şi instrumentelor dominaţiei. Importantă nu mai era anexarea, stăpânirea unei ţări sau a unui teritoriu, ci controlul asupra **drumului** către acel teritoriu, asupra **căii de acces.** Iar drumul şi calea de acces de cele mai multe sunt maritime. Iar controlul mării presupune existenţa unei puternice flote oceanice.

Din altă perspectivă privind lucrurile, este important să relevăm ideea lui Mahan că puterea, pentru a fi efectivă, trebuie însoţită de **capacitatea de a proiecta puterea.** Chiar dacă autorul american limitează această capacitate doar la instrumentul naval**,** ideea ca atare reprezintă un element esenţial al oricărei abordări geopolitice de tip modern. Mai târziu**,** alţi autori, tot din spaţiul american, vor vorbi despre puterea aeriană şi chiar despre capacitatea SUA de a controla spaţiul cosmic, un gen de "*spaţiu maritim al secolului 21*". Instrumentele cu care o ţară îşi proiectează puterea sunt şi trebuie să fie diferite de la epocă la epocă. Dar capacitatea de a proiecta puterea cu mijloacele potrivite pentru o etapă sau alta reprezintă o constantă. Contribuţia lui Mahan este că a sesizat, mai devreme decât alţii, potenţialul de putere pe care îl reprezenta pentru SUA flota maritimă, de a fi afirmat cerinţa construirii sale în cuvinte clare, chiar imperative.

3.3. Teoria zonei pivot (Halford Mackinder)

Sir Halford Mackinder (1861-1947) a fost decanul celebrei Facultăţi de ştiinţe economice şi politice din Londra şi vicepreşedinte al Societăţii Regale de Geografie. Expune pentru prima dată ideile sale de geopolitică în comunicarea intitulată "*Pivotul geografic al istoriei*" ("*The Geographical Pivot of History"*), prezentată la Societatea regală pentru geografie în anul 1904. Ideea centrală a prelegerii era aceea că istoria universală şi politica mondială au fost puternic influenţate de imensul spaţiu din interiorul Eurasiei, iar dominarea acestui spaţiu reprezintă fundamentul oricărei încercări de dominare a lumii.

"*Aruncând o scurtă privire asupra şuvoiului larg al apelor istoriei* - scria el - *nu putem înlătura gândul referitor la o anumită presiune a realităţilor geografice asupra acesteia. Spaţiile vaste ale Eurasiei, inaccesibile navelor maritime, acoperite acum de o reţea de căi ferate - nu*

constituie oare tocmai ele astăzi regiunea axială a politicii mondiale? Aici au existat şi continuă să existe condiţii pentru crearea unei puteri militare şi economice mobile… Rusia a luat locul imperiului mongol. Raidurile centrifugale ale popoarelor stepei au fost substituite de presiunile acesteia asupra Finlandei, Scandinaviei, Poloniei, Turciei, Persiei, Chinei. La scară globală ea ocupă o poziţie strategică centrală, comparabilă cu poziţia Germaniei în Europa. Poate executa lovituri în toate direcţiile, dar poate fi şi lovită din toate aceste direcţii… Este puţin probabil ca oricare dintre revoluţiile sociale imaginabile să îi poată schimba raportul fundamental faţă de spaţiile geografice nemărginite ale existenţei sale…" (H. Mackinder, citat în E.A. Pozdneakov, *„Geopolitica"*, pag. 24-25).

Mackinder a evidenţiat cu pregnanţă însemnătatea realităţilor geografice în politica mondială, considerând că una dintre cauzele care au provocat - direct sau indirect - războaiele de proporţii din istoria omenirii este *"distribuţia neuniformă a pământurilor mănoase şi poziţiile strategice diferite de pe suprafaţa planetei noastre"* (idem, pag. 26). Referindu-se la expunerea din 1904, Karl Haushofer aprecia: *"O grandioasă explicaţie a politicii mondiale, comprimată în câteva pagini"* (pag. 30).

În 1919, în timpul Conferinţei de pace de la Paris, Mackinder publică lucrarea "*Idealurile democratice şi realitatea"* ("*Democratic Ideals and Reality"*). În Marea Britanie s-a dat puţină atenţie acestei lucrări. Ca o ironie, ecoul scrierilor lui Mackinder are loc în Germania, atât de frământată după primul război.

Evenimentele din timpul celui de-al doilea război mondial au trezit, în cele din urmă, interesul pentru ideile din opera lui Mackinder şi în Marea Britanie. Lucrarea "*Idealurile democratice şi realitatea*" este retipărită în 1942, exact în aceeaşi formă în care fusese publicată prima dată. Mai mult, în 1943, în numărul din iulie al revistei *"Foreign Affairs"*, într-o formă modificată şi adusă la zi, apare comunicarea din 1904, cu titlul *"The Round World and the Winning of the Peace"*.

Opera lui Mackinder reprezintă o **interpretare cu finalitate strategică a geografiei lumii**. Pentru a înţelege ideile sale, este nevoie să abandonăm împărţirea clasică a globului în oceane şi continente şi să operăm cu noţiunile pe care ni le propune autorul englez: **insula lumii** şi **oceanul planetar.** Unitatea oceanelor, consideră Mackinder, este mai bine surprinsă de termenul ocean planetar decât de denumirile Atlantic, Pacific, Indian. Datele fizice susţin această împărţire. Din suprafaţa totală a globului trei pătrimi sunt ocupate de apă. Numai o pătrime revine uscatului, iar din această suprafaţă două treimi revin insulei lumii, formată din Europa, Asia şi Africa, în timp ce cealaltă treime este formată din America de Nord şi de Sud şi din Australia. De ce consideră Mackinder că Africa face parte din insula lumii? Iată argumentele: există o unire perfectă între Africa şi Asia în zona Suez (despărţirea s-a făcut de către om prin construirea Canalului de Suez, n. n.) şi una aproape perfectă la strâmtoarea Bab-el-Mandeb. De asemenea, continentul negru este despărţit de Europa doar de câţiva kilometri de apă în zona strâmtorii Gibraltar.

Întrucât există un ocean planetar, dominat la acea vreme în mod limpede de către Marea Britanie, autorul îşi concentrează analiza pe insula lumii. Sunt numeroase argumentele în favoarea acestui demers. Mai întâi, este vorba despre faptul că insula lumii ocupa cea mai mare parte din suprafaţa de uscat a globului. Apoi, pe această porţiune a pământului trăia majoritatea populaţiei lumii. În plus, insula lumii conţinea cele mai mari bogăţii naturale.

Cum spuneam mai înainte, analiza geografului englez are obiective strategice clare. El observase că pe această suprafaţa de pământ existau deja state puternice care puteau să ajungă la dominarea întregii zone euroasiatice. În eventualitatea dezechilibrării balanţei de putere în favoarea unui singur stat, acesta s-ar fi putut extinde până la ţinuturile marginale ale Eurasiei, iar vastele resurse continentale ar fi putut fi folosite pentru construirea unei flote puternice, ceea ce ar fi reprezentat o sfidare la adresa supremaţiei oceanice a Marii Britanii.

Din această perspectivă, Mackinder elaborează o teorie cu totul diferită privitoare la posibilităţile de dominare a continentului euroasiatic. Cheia adevărată a acestei dominaţii este,

potrivit lui Mackinder, asigurarea controlului asupra "*zonei pivot*" care se întinde de la Europa de est, trece peste stepele şi pădurile siberiene, până aproape de oceanul Pacific. Autorul numeşte această regiune vastă "**inima lumii**" (heartland); în linii mari ea coincide cu teritoriul Rusiei (harta 2).

De ce este importantă această zonă centrală a continentului euroasiatic? Pentru că ea conține mari bogății naturale şi are o poziție cheie pentru comunicarea între şi legătura dintre diferite zone ale globului. Ea este înconjurată de ceea ce Mackinder numeşte „**contur interior**" - **inner (marginal) crescent**, un cerc de state situate pe continent, dar care prezintă un important fronton maritim (oceanic). Între ele figurează Germania, Turcia, India, China. Urmează un „**contur exterior**" - **outer (insular) crescent,** un cerc de state geograficeşte exterior continentului propriu zis, cum ar fi Marea Britanie, Africa de Sud, Japonia. Mackinder considera în acel moment că SUA sunt aşa de îndepărtate de zona pivot a lumii, încât nu le introduce nici în rândul statelor care alcătuiesc inelul exterior (harta 3).

Autorul englez stabileşte trei condiții, trei reguli sau paşi pentru dominarea zonei pivot şi, apoi, a întregii lumi, lansând o formulă care a făcut carieră:

"Cine stăpâneşte Europa de est stăpâneşte inima lumii;
Cine stăpâneşte inima lumii stăpâneşte Insula Lumii;
Cine stăpâneşte Insula Lumii stăpâneşte lumea".

Din această construcție nu putem omite întrebările şi preocupările unui savant englez privitoare la fenomenele politice care puteau avea loc pe continent. De pildă, Mackinder a observat că nu există bariere naturale importante între Germania şi Rusia, ceea ce a făcut posibile mişcările masive de populație de la începutul mileniului şi ceea ce explică uşurința cu care turcii, de pildă, venind din Asia, au invadat Europa. De ce nu ar putea avea loc şi o mişcare în sens invers? se întreabă autorul englez. În fond, Mackinder era preocupat fie de o apropiere între Germania şi Rusia, fie de o expansiune a Germaniei spre răsărit, până la punctul în care să controleze chiar zona pivot.

Pe de altă parte, el consideră că există trei puteri continentale care au cucerit poziții dominante în zona axială (zona pivot): Germania, Rusia, China. Temerea sa era generată de o eventuală apropiere dintre statele axiale, ceea ce ar fi reprezentat un pericol la adresa puterii Marii Britanii. Ca modalitate de prevenire a constituirii unei asemenea axe, Mackinder preconiza intensificarea relațiilor de bună colaborare dintre Marea Britanie şi Rusia.

În 1943, Mackinder a reiterat ideea privitoare la existența heartland-ului, pe care o considera mai validă şi mai utilă în contextul evenimentelor celui de-al doilea război mondial. Concomitent, a operat unele modificări ale concepției sale. De data aceasta, el include în heartland şi o parte din SUA, de la fluviul Missouri până la coasta de est (era, în fond, recunoaşterea rolului din ce în ce mai mare pe care SUA îl jucau în politica mondială). În noua configurația a zonei pivot, oceanul Atlantic este denumit **ocean interior**, Marea Britanie o **Maltă la o altă scară**, iar Franța un **cap de pod („bridgehead**"). Este interesant de arătat că geograful englez consideră SUA o bază imensă, care datorită întinderii poate fi foarte greu cucerită. De fapt, SUA ar reprezenta un tip de **heartland de dimensiuni mai mici** în cadrul insulei lumii. Prin developarea importanței strategice a acestei zone, Germania, consideră autorul englez, poate fi controlată din două direcții (harta 4).

Nu putem să nu menționăm în acest context că existența unei mase compacte de pământ, precum heartland-ul a generat un **tip special de strategie de apărare**. Cum menționau şi R. Fifield şi E. Pearcy, ea constă în tehnica de a "vinde" spațiu pentru a câştiga timp şi de a construi la mare distanță în spatele frontului o industrie de apărare. Autorii amintiți denumesc această strategie "*strategia apărării în adâncime*" ("*Geopolitics in Principle and Practice"*, pag. 133).

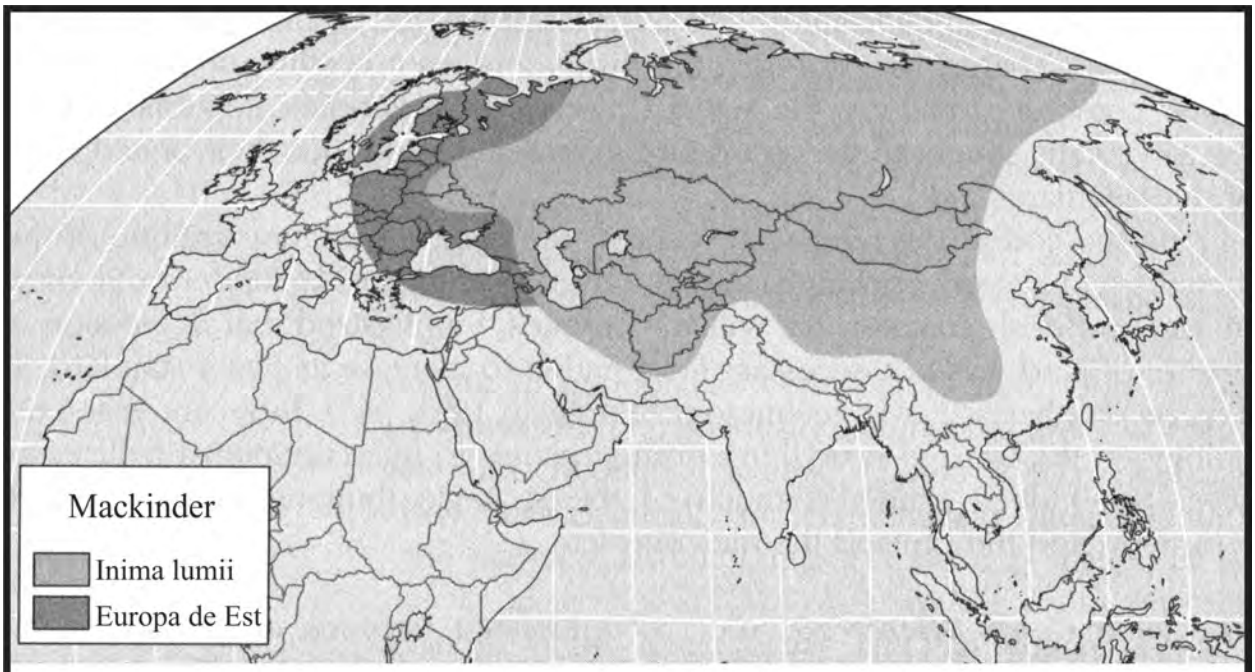

Harta 2: Europa de Est, intrândul către inima lumii

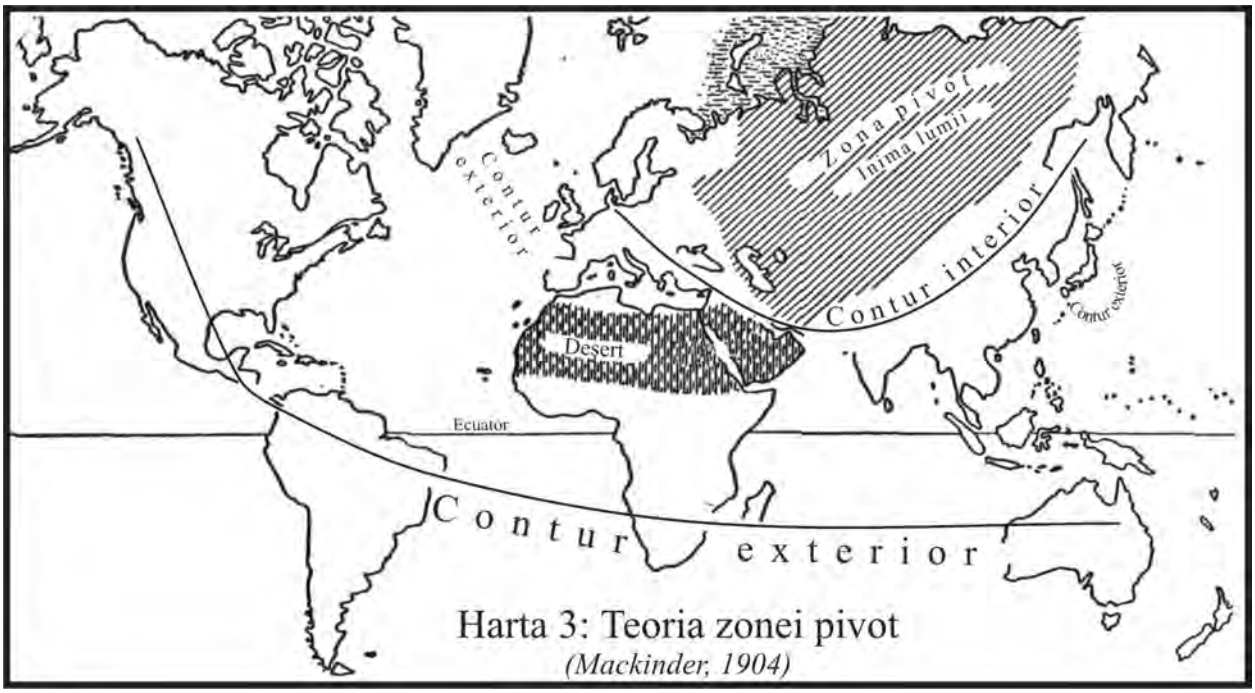

Harta 3: Teoria zonei pivot
(Mackinder, 1904)

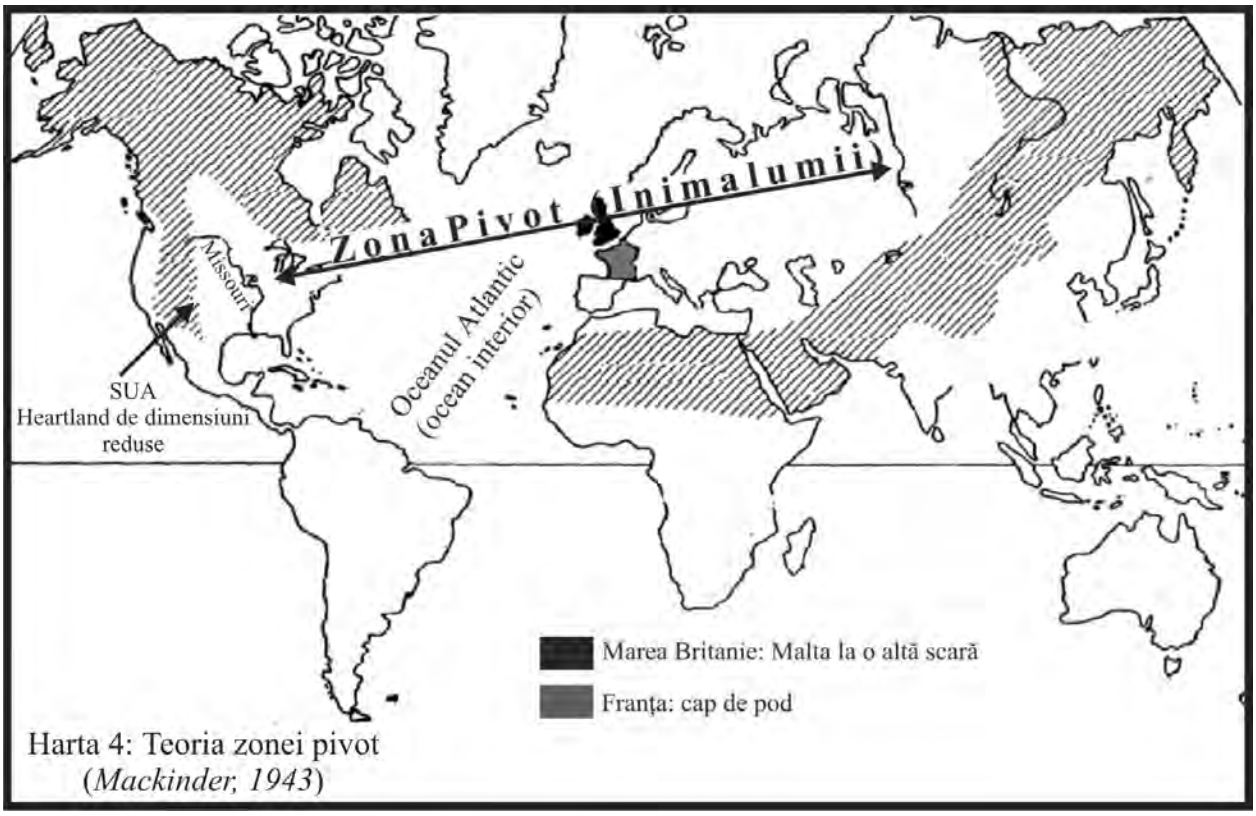

Harta 4: Teoria zonei pivot
(*Mackinder, 1943*)

În articolul "*The Round World and the Winning of the Peace*" publicat în "Foreign Affairs" din iulie 1943, Mackinder ajunge la concluzia considerată inevitabilă că "*dacă Uniunea Sovietică termină războiul victorioasă, atunci va fi sigur că ea este cea mai mare putere de uscat, mai mult, va fi puterea care ocupă poziția de apărare cea mai avantajoasă din punct de vedere strategic. Heartland-ul reprezintă cea mai mare fortăreață de pe pământ şi pentru prima dată în istorie este ocupat de o forță militară care îşi este suficientă atât din punct de vedere al cantității, cât şi al calității"*(R. Fifield and E.Pearcy, "*Geopolitics in Principle and Practice*", pag. 135).

O concepție precum cea a lui Mackinder nu putea apărea decât după ce cunoaşterea pământului şi explorarea fiecărui continent erau încheiate, după ce luase sfârşit un secol dens în evenimente politice, în care lumea asistase la ridicarea a două noi puteri, ambele continentale. Mai întâi, Rusia, care a ajuns la începutul veacului trecut la Prut şi la gurile Dunării, aşa încât Anglia şi Franța au trebuit să poarte un război (războiul Crimeii) pentru a-i opri înaintarea impetuoasă spre Europa. Apoi Germania, care în 1870 a învins Franța, devenind una dintre primele puteri ale Europei. Era deci acum posibil nu numai să fie construită o **concepție globală** privitoare la spațiul terestru, ci şi o concepție care să cuprindă ierarhii de importanță a diferitelor zone şi regiuni ale lumii, cum erau ele recomandate de cercetarea geografică, precum şi de cea istorică. Cu alte cuvinte, această vedere globală nu este numai atotcuprinzătoare, geografic vorbind, ci are şi o pregnantă dimensiune epistemologică, întrucât în tabloul de ansamblu, formele geografice şi evenimentele istorice sunt prezentate într-o "reală proporție".

Mackinder vede existența noastră ca o unitate a contrariilor geografice: Om şi Natură, puteri continentale şi puteri maritime, "inner or marginal crescent", "outer or insular crescent" Astfel, el oferă un tablou al vieții politice internaționale **ca un spectacol spațial,** ca o reală dramă teatrală ("*the stage of the whole world")* în care actorii sunt reprezentați de regiunile lumii şi de legile pe care le ascunde dispunerea formelor geografice ale globului pământesc.

Pentru cei ce se vor arăta surprinşi de importanța decisivă pe care Mackinder o acordă inimii lumii, vom menționa ceea ce s-a remarcat deja în literatura de specialitate că teoria autorului englez a fost elaborată într- un moment când "zona pivot" nu avea **o contragreutate de ordin geopolitic.** La începutul secolului această contragreutate nu putea fi reprezentată nici de Germania, nici de Marea Britanie, nici chiar de Europa în ansamblu. Cine priveşte atent harta continentului va observa fără greutate că Europa nu este decât o prelungire a blocului masiv de pământ euroasiatic. La acea vreme nici SUA nu aveau o prezență impunătoare pe scena economică şi politică a lumii, deşi observatorului atent nu putea să-i scape faptul că această țară întrunea mai toate condițiile pentru a ajunge o superputere. Ceea ce a devenit foarte clar în timpul şi după cel de-al doilea război mondial. Este, neîndoielnic, un merit al lui Mackinder că a modificat teoria sa în acord cu evoluțiile semnificative pe plan mondial, acordând unei zone din SUA statutul de **heartland** de dimensiuni reduse.

3.4. Teoria țărmurilor (Nicolas Spykman)

O altă încercare de a corela geografia cu politica globală este reprezentată de **teoria țărmurilor** („**rimland theory"**), lansată de Nicolas Spykman. Profesor de relații internaționale la Universitatea Yale, Spykman s-a născut la Amsterdam (Olanda), unde a făcut şi studiile, după care a plecat în SUA, primind cetățenia americană în 1928. Publică două lucrări importante chiar în perioada celui de-al doilea război mondial: "*America's Strategy in World Politics"* (1942) şi "*Geography of the Peace*" (1944). Este de acord cu viziunea lui Mackinder potrivit căreia Eurasia reprezintă o poziție cheie pentru cucerirea (dominarea) lumii. Numai că Spykman consideră decisiv pentru controlul inimii lumii controlul țărmurilor. Controlul zonei de coastă care încercuieşte zona pivot neutralizează forța acesteia (harta 5).

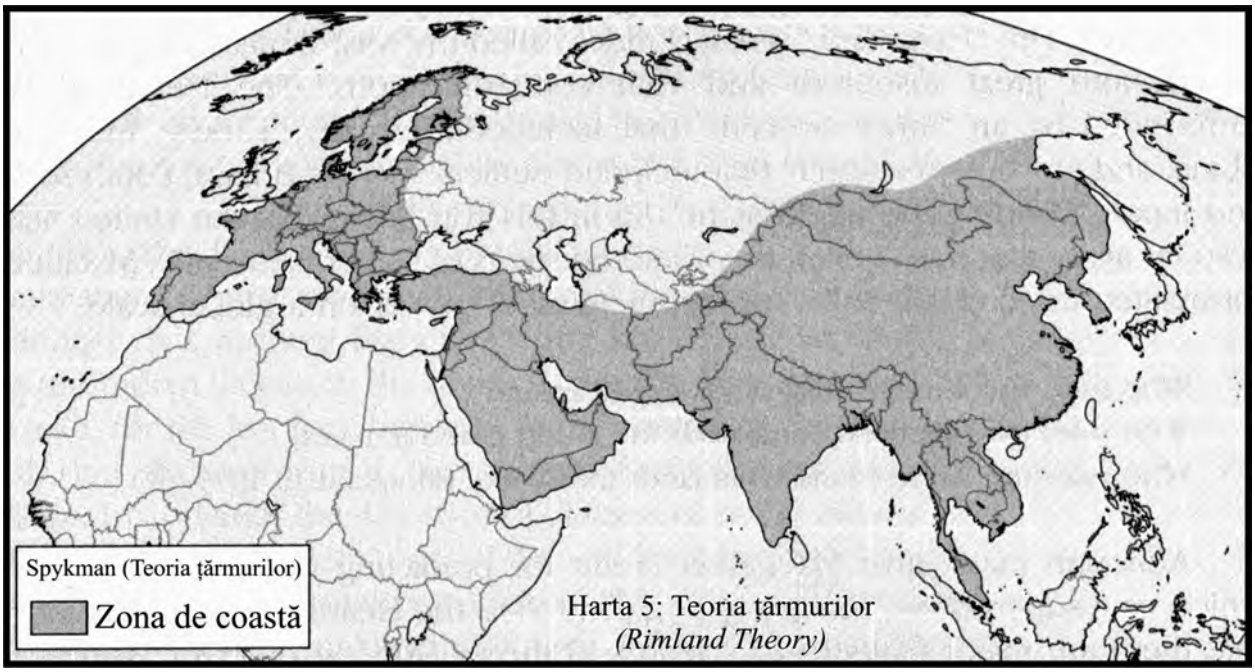

Harta 5: Teoria țărmurilor
(Rimland Theory)

Care sunt argumentele pe care se sprijină autorul?

- masa compactă de pământ eurasiatică este prea întinsă şi, în ultimă instanță, foarte greu de controlat;
- zona de coastă are numeroase căi de comunicație înspre regiunea eurasiatică propriu zisă, inclusiv albiile râurilor;
- aproximativ două treimi din populația lumii locuiesc în zonele de coastă ale Eurasiei;
- în sfârşit, această fâşie de pământ care încercuieşte Eurasia este mult mai ospitalieră, comparativ cu alte regiuni din interiorul Eurasiei, greu accesibile şi cu o climă aspră.

Spykman reformulează în spiritul teoriei sale "paşii" spre o dominație globală:

"*Cine domină coasta domină Eurasia;*
Cine domină Eurasia domină lumea."

Într-o anume privință putem considera teoria lui Spykman un gen de extindere a unui anumit punct din concepția lui Mackinder. În fond, ce reprezintă Europa de Est în viziunea gânditorului englez? Ea ocupă intrândul către inima lumii. Ce este Rimlandul dacă nu fâşia de pământ care asigură intrândul dinspre toate direcțiile către aceeaşi inimă a lumii?

3.5. Teoria spațiilor globale (Saul Cohen)

Fost preşedinte al Asociației Geografilor Americani, Saul Cohen susține că, astăzi, lumea este dispusă într-o ierarhie geopolitică ale cărei elemente, în ordine descrescătoare sunt: **spații geografice globale** (realms), **regiuni**, **națiuni-state** şi **unități subnaționale** (S. Cohen, "*Global Geopolitical Change in the Post-Cold War Era*", citat în D. Minix & S. Hawley, „*Global Politics"*). Există, potrivit autorului american, două asemenea spații geografice globale: spațiul maritim şi cel continental. Cel maritim este mai deschis schimburilor comerciale şi în general ideii de schimb, pe când cel continental este, prin forța lucrurilor, orientat către el însuşi (harta 6).

La rândul lui, fiecare spațiu global conține câteva regiuni distincte. În zona maritimă putem identifica mai multe asemenea regiuni: America de nord şi zona caraibiană, Europa maritimă şi Maghrebul, Asia de coastă, America de sud şi Africa subsahariană. De notat că America de Sud, Africa şi Asia de Sud se întind în afara acestor zone globale, formând ceea ce Cohen numeşte "*a patra sferă de marginalitate*".

Cohen introduce şi alte concepte cu ajutorul cărora ne putem reprezenta, din punct de vedere geopolitic, mai bine lumea de astăzi. De pildă, ceea ce autorul numeşte „**zone aflate sub presiune geopolitică**" (**shatterbelts**), zone fragmentate din punct de vedere politic, situate la întâlnirea dintre spații mari continentale şi maritime. Aceste zone se află deopotrivă sub influența celor două spații; prin urmare, ele pot fi atrase de unul dintre aceste spații, sau pot păstra divizarea, ca rezultat al intereselor opuse ce se resimt în regiune. Asia de sud-est, consideră autorul, a reprezentat, până nu de mult, o asemenea regiune, dar în ultimele decenii a fost integrată politic şi economic Asiei de coastă, deci unei regiuni semnificative a spațiului maritim. Ultima **zonă aflată aub presiune geopolitică** este reprezentată de Orientul Mijlociu, care pare să evolueze tot către spațiul maritim, mai ales după colapsul URSS. Deşi cuprinde şase puteri regionale - Egipt, Iran, Irak, Israel, Siria şi Turcia - gradul de fragmentare politică dintre ele, ca şi tensiunea specifică unei asemenea situații vor putea să mențină pentru multă vreme regiunea ca atare în stadiul în care se află în prezent, mai precis acela de **zonă aflată sub presiune geopolitică** (harta 6).

Un alt concept important este cel de **poartă de trecere (gateteway)**. Asemenea poziții prezintă câteva caracteristici: sunt zone distincte din punct de vedere cultural şi istoric; din punct de vedere economic sunt mai dezvoltate decât zonele din jur; statele situate în asemenea zone sunt, ca întindere şi populație, mici sau cel mult medii; din punct de vedere geografic, asemenea poziții leagă două căi comerciale importante, cel mai adesea maritime, dar nu întotdeauna. De aceea, ele joacă **un rol integrativ între regiuni** (harta 7).

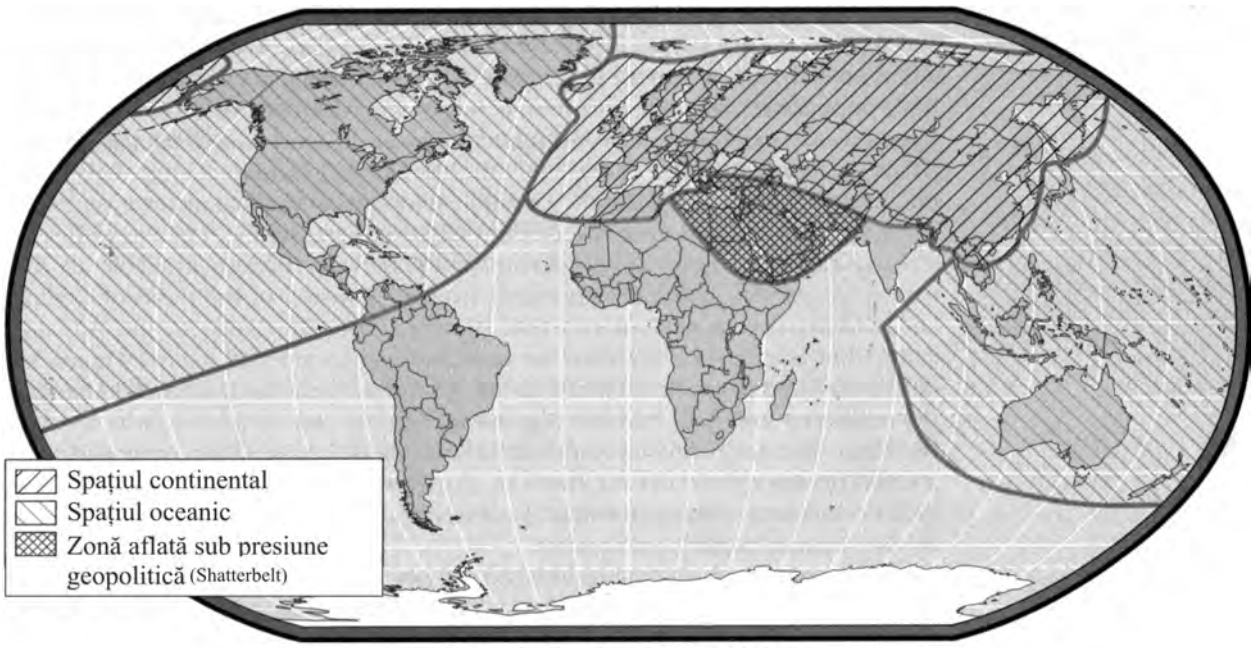

Harta 6: Teoria spațiilor globale
(S. Cohen, Realms)

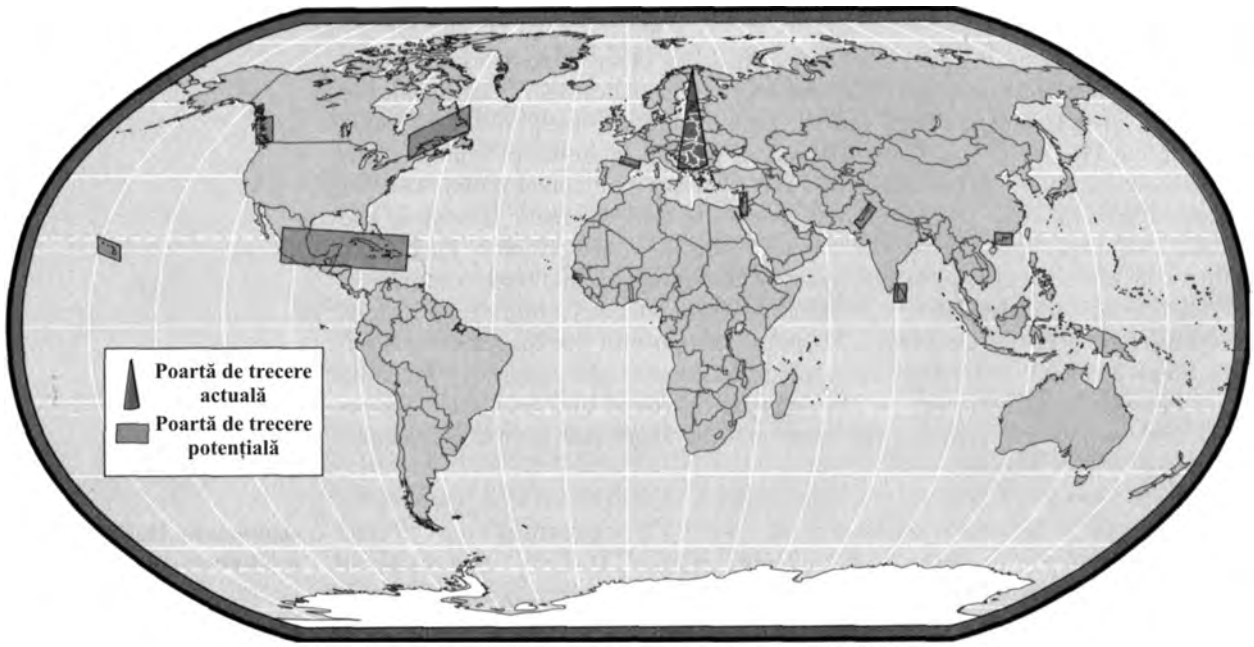

Harta 7: Poarta de trecere, rol integrativ între regiuni (gateway)

După opinia autorului american, cea mai importantă **poartă de trecere** este reprezentată de grupul de țări central şi est europene care asigură legătura între Marea Baltică şi Marea Adriatică - țări prinse dar nu strivite între spațiul maritim şi continental. El apreciază că ne aflăm pe punctul de a asista la formarea şi a altor **porți de trecere**. Între acestea, cea mai importantă ar fi putea fi zona caraibiană, care ar deveni un punct de legătură între America de Nord şi cea de Sud, zona din Orientul Mjlociu care face legătura între Marea Mediterană şi Marea Roşie, Hong Kong etc. În orice caz, cu cât vor exista mai mai multe astfel de **porți de trecere,** cu atât mai bine.

3.6. Teoria puterii aeriene (Alexander de Seversky)

Născut în Rusia, Alexander de Seversky activează în marina rusească în primul război mondial. Are o misiune în 1918 în SUA, solicită azil în această țară, unde se stabileşte definitiv. Primeşte cetățenie americană în 1927. În 1942 publică lucrarea *"A Victory through Air Power"*, în care critică subestimarea de către aliați a aviației ca instrument indispensabil războiului modern şi fără de care nici o victorie decisivă nu poate fi obținută. Strategia modernă nu poate fi concepută fără o aviație modernă. În 1950 publică o altă lucrare, *"Air Power: Key to Survival"*, în care încearcă să demonstreze că puterea aeriană are o superioritate netă comparativ cu cea terestră şi maritimă şi în care sugerează ca SUA să-şi dezvolte capacitățile aeriene şi să renunțe sau să diminueze bazele navale de peste mări, foarte costisitoare. Alexander de Seversky utilizează noțiunea de **areal de dominare aeriană** şi consideră că arealele de dominare aeriană ale celor două supraputeri ale momentului se suprapuneau peste zona polară nordică; această zonă era văzută de autor drept "*aria de decizie*". Specialiştii consideră că eforturile făcute de către SUA şi fosta Uniune Sovietică pentru controlul aerian al acestei zone au pornit şi de la studiile şi concluziile lui Seversky.

Mai mulți analişti consideră că aprecierile lui Seversky privind dezvoltarea unei puternice forțe aeriene sunt cu atât mai actuale cu cât, datorită dezvoltării şi diversificării comunicațiilor, SUA nu mai pot beneficia de avantajul important altădată al unei semiizolări naturale. Forța aeriană reprezintă în acest context un mijloc indispensabil propriei protecții, cât şi proiectării puterii sale pe spațiile mapamondului.

3.7. O geostrategie pentru Eurasia (Zbigniew Brzezinski)

Toate şcolile şi toți autorii importanți ai domeniului de care ne ocupăm s-au raportat într-un fel sau altul la semnificația geopolitică a Eurasiei. Haushofer pleda pentru ideea unui bloc eurasiatic şi considera drept adevărată axiomă a ascensiunii acestui supercontinent neatacarea între ele a puterilor de pe acest spațiu. Politica anaconda era, în viziunea autorului german, o strategie elaborată şi urmată îndeaproape de puterile oceanice, prin intermediul căreia dezbinau puterile blocului continental, pentru a le putea, după aceea, controla şi supune prin sufocare.

Mackinder operează distincția dintre puterile oceanice şi puterile continentale, lansând teoria zonei pivot, acea regiune strategică reprezentând inima Eurasiei care coincide, în mare parte, cu teritoriul Rusiei de azi. Teoria sa se concentrează pe existența acestei adevărate fortărețe a pământului, greu de cucerit, greu de controlat şi care beneficiază de un atu strategic incontestabil. Spykman, la rândul lui, lansează o viziune preponderent strategică - teoria țărmurilor - în fond o abordare care să identifice căi de control al masei compacte de pământ eurasiatice.

Concentrarea atâtor autori asupra importanței geopolitice a Eurasiei nu este, cum ar putea apărea, preocuparea unor savanți desprinşi de problemele strategice ale vieții politice. Dimpotrivă, autorii amintiți fixează **o realitatate geopolitică impunătoare**, realitate care îşi păstrează importanța şi în zilele noastre. Este interesant să semnalăm că, în zilele noastre, un autor american de indicutabil relief - Z. Brzezinski - revine asupra temei în termeni oarecum

similari cu cei din abordările anterioare, dar într-un context cu totul schimbat. Contexul este dat de faptul că *„pentru prima oară în istorie, o putere non-eurasiatică s-a impus nu numai ca principal arbitru în relațiile de putere în Euriasa, dar şi ca putere supremă în lume”* (*„Marea tablă de şah”*, pag. 11). Noua situație nu aduce însă atingere statutului şi importanței geopolitice a Eurasiei, am putea spune dimpotrivă. Pe supercontinentul eurasiatic, întâlnim două dintre cele trei zone cele mai dinamice ale lumii de azi. Extremitatea vestică este un adevărat centru de putere, Uniunea Europeană fiind a doua forță economică a lumii, după SUA, şi conservând bine atuul său principal: potențialul de cercetare, de învățământ şi tehnologic. Partea asiatică a Eurasiei *„a devenit, în ultima vreme”*, după expresia autorului american, *„un periculos centru de putere economică şi de sporită influență politică”* (idem, pag. 11). La care am putea adăuga semicontinentul indian, una dintre țările pe cale de a deveni o incontestabilă putere regională.

Semnificația geopolitică a supercontinentului eurasiatic este mai vizibilă dacă o comparăm cu forța şi ponderea puterii americane. O forță difuză, o forță departe de a-şi fi pus în valoare potențialul, Eurasia este singura putere în măsură să se opună, cu şanse reale, Statelor Unite. **Forța conjugată a continentul depăşeşte considerabil forța Statelor Unite**. Iată datele care recomandă Eurasia drept o putere predominantă a lumii de azi. Eurasia a reprezentat “casa” pentru cele mai dinamice şi mai hotărîte state de-a lungul istoriei. De la Ginghis-Han până la miracolul economic asiatic contemporan, toată această evoluție ne arată că statele cele mai importante ale lumii au pornit de aici. Cele mai puternice şi mai populate pretendente la statutul de puteri regionale - China şi India, se situează în acest spațiu. Cei mai potenți “challengeri” economici şi politici pentru America provin din zona euroasiatică. Următoarele cele mai puternice şase economii după SUA funcționează pe acest supercontinent. Eurasia deține 75% din populația lumii, 60% din GNP-ul mondial şi 75% din resursele energetice ale globului. În spiritul analizelor geopolitice clasice la care ne-am referit până acum, Brzezinski afirmă: “*cine domină Eurasia domină aproape automat Orientul Mijlociu şi Africa*”.

Din această constatare geopolitică, Brzezinski deduce două concluzii cu valoare strategică pentru America de azi. În primul rând, el consideră că “*nu mai este suficient să modelăm o politică pentru Europa şi alta pentru Asia*”, ci, să avem în vedere **o politică pentru Eurasia**. Este o schimbare de perspectivă, care arată că nici acum, în pragul secolului 21, realitățile gegrafice nu pot fi trecute cu vederea, mai ales că ele reprezintă, în cazul Eurasiei, un suport natural pentru o posibilă realitate socială şi politică. Dacă am încerca să pătrundem dincolo de concluzia autorului american, am putea descoperi că printre temerile şi realitățile care au zămislit o asemenea propunere se află şi apropierea dintre Rusia şi China, precum şi relațiile economice bune dintre Germania şi Rusia, pe de o parte, Franța şi Rusia, pe de alta. Pentru a nu aminti şi de eforturile considerabile făcute de China de a se apropia de Europa şi de a avea relații economice dezvoltate cu protagonistele Uniunii Europene: Germania, Franța. Este **o apropiere evidentă între statele axiale ale Eurasiei.**

O a doua concluzie priveşte cerința ca, pe termen scurt, SUA să promoveze o viziune ghidată de **pluralismul geopolitic** față de acest spațiu, pentru a preveni **formarea unei coaliții ostile** şi a stimula centrele de interes şi de putere să dezvolte relații de sine stătătoare cu America. Pe termen mediu, eforturile SUA ar trebui canalizate în vederea apariției unor parteneri compatibili din punct de vedere strategic care, rămânând sub control american, să formeze un **sistem de securitate trans-euroasiatic**. Pe termen lung, o asemenea construcție ar putea deveni nucleul unui structuri de securitate a cărui caracteristică principală este responsabilitatea politică autentică, distribuită cât mai corect posibil. Analistul american precizează că formarea sistemului de securitate trans-eurasiatic nu trebuie privită ca un scop în sine; hegemonia americană benignă este menită să descurajeze eventuale inițiative şi acțiuni de subminare a puterii sale.

Pentru realizarea acestor obiective, în condițiile în care Franța şi Germania vor continua să aibă rolul decisiv, importantă este **menținerea şi extinderea capului de pod reprezentat de democrațiile** vest europene; din moment ce China va deveni din ce în ce mai vizibil o putere

axială, cooperarea chino-americană este indispensabilă în Orientul Îndepărtat; cât priveşte centrul Eurasiei, anume zona dintre Europa şi puterea regională reprezentată de China, aceasta va fi un fel de "gaură neagră" până în momentul în care Rusia va lua decizia de a se redefini ca stat postimperial; mai mult, în sudul Rusiei, Asia centrală, considerată *„Balcanii Eurasiei*", ameninţă să devină o zonă sfâşiată de conflicte etnice şi de rivalităţi între diferitele puteri locale.

Marea necunoscută a supercontinentului continuă să fie Rusia. De fapt, întregul demers al autorului american are în vedere prevenirea formării unei coaliţii puternice pe acest continent sau a ridicării unei puteri care să capete influenţă predominantă în Eurasia. Am putea spune că analiza lui Brzezinski „urcă" dinspre ţărmurile eurasiatice către „inima pământului", către Rusia. Chiar dacă Rusia traversează un moment de slăbiciune neîndoielnică, ea poate reveni; mai toate analizele de profil prevăd că în jurul anilor 2010 acest stat va cunoaşte o relansare economică şi politică. La care trebuie adăugată **capacitatea de combinare** pe care o are Rusia, atât cu vestul eurasiatic, Uniunea Europeană, cât şi cu estul, respectiv China.

Sunt greu de estimat relaţiile dintre centrele de putere de pe întinderea Eurasiei: va triumfa **cooperarea intecontinentală** sau se va afirma, dimpotrivă, **o nouă rivalitate continentală**? Dincolo de o variantă sau alta, blocul eurasiatic îşi menţine şi, între anumite limite, îşi accentuează semnificaţia geopolitică: *„Eurasia este tabla de şah pe care continuă să se dea bătălia pentru supremaţie mondială"* (*„Marea tablă de şah"*, pag. 12).

Bibliografie

1. Brzezinski Z., "**A Geostrategy For Eurasia",** în "Foreign Affairs, Sept/Oct, 1997.

2. Brzezinski Z., **„Marea tablă de şah. Supremaţia americană şi imperativele sale geostrategice",** Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000.

3. Fifield R. & E. Pearcy, **"Geopolitics in Principle and Practice",** Ginn & Company, Boston, 1944**.**

4. Mahan, A.T., **"The Influence of Sea Power upon History, 1660 - 1783",** Little, Brown and Company, Boston, 1894.

5. Mahan, A.T., **"The Influence of Sea Power upon the French Revolution and Empire",** Sampson Low, Maiston & Company, Ltd, London, 1893**.**

6. Minix D. & S. Hawley, **"Global Politics",** West/Wadsworth Publishing Company, Belmont, 1998.

7. Pozdneakov E. A., **"Geopolitica",** Grupul editorial "Progress Cultura", Moscova, 1995.

Curs nr.4

România: poziție geografică, poziție geopolitică

4.1. La răspântie de drumuri, de culturi şi de primejdii

În ultimii ani, frazele "poziția geopolitică bună a României", "valoarea geopolitică", "importanța geo-strategică" au fost repetate până la epuizare, astfel că s-a ajuns ca ele să nu mai însemne mare lucru. Consecințele acestei goliri de sens sunt multiple. Pe de o parte, nu se mai ştie exact ce se află în spatele acestor fraze, fiind doar formule ale discursului public, menite să deschidă căi de comunicare, dar care, prin folosire abuzivă, nu mai transmit nimic. O altă consecință este că simpla lor rostire oferă un anumit sentiment de suficiență, ceea ce a făcut ca "poziția avantajoasă din punct de vedere geopolitic" să nu mai fie pusă deloc în valoare, mai mult, să fie un gen de justificare, de acoperire pentru lipsa de acțiune practică: *„las' că pentru noi lucrează poziția geopolitică"*.

De aceea, ne propunem să insistăm asupra particularităților poziției geografice şi geopolitice a României, în speranța că vom înțelege mai bine adevărul elementar că o poziție bună prezintă şi dezavantajul că este râvnită; în acelaşi timp, oricât de bună şi avantajoasă, o poziție geopolitică se cere dublată de acțiune înțeleaptă spre a-i potența atuurile şi a-i diminua dezavantajele. Sperăm ca în urma acestui demers vom înțelege cu adevărat cuvintele lui Gheorghe I. Brătianu: "*Noi trăim aici la o răspântie de drumuri, la o răspântie de culturi şi, din nefericire, la o răspântie de năvăliri şi imperialisme. Noi nu putem fi despărțiți de întregul complex geografic care, cum veți vedea, ne mărgineşte şi ne hotărăşte destinul, între cele două elemente care îl stăpânesc, muntele şi marea. Ceea ce aş vrea să apară lămurit este că pentru a ne înțelege trecutul, trebuie să înțelegem mai întâi întregul complex geografic, istoric, geopolitic, din care acesta face parte*" (Gh. I. Brătianu, "*Chestiunea Mării Negre. Curs 1941-1942*", pag 11-12).

Faptul că recurgem la o prezentare de factură monografică nu înseamnă că suntem prizonierii determinismului geografic, că am considera că acest complex de care vorbeşte Gh. I. Brătianu este un factor de îngrădire a modului de viețuire a unui stat. Rigorile disciplinei nu ne-ar permite acest lucru, deoarece, aşa cum spune şi întemeietorul de drept al acesteia, suedezul Rudolf Kjellen, în Prefața la lucrarea "*Marile puteri de dinainte şi de după războiul mondial*", "*ştiința nu neagă voința liberă a statelor, dar ea constată un* **cadru ferm** *(*subl. ns) *pentru această voință, înlăuntrul căreia este dată posibilitatea construirii cu oarecare siguranță a deducțiilor şi consecințelor privind situația lor, a statelor*" (citat în I. Conea, "*O poziție geopolitică*"). De altfel, o asemenea poziție nuanțată poate fi întâlnită şi în geopolitica românească interbelică. De pildă, în primul număr al revistei "Geopolitica şi Geoistoria", Gheorghe I. Brătianu susține că: "*Destinele unei națiuni sunt sădite în pământul însuşi din care ne-am născut, după cum statuia e cuprinsă în blocul de marmoră din care dalta o va desprinde*". Dar, precizează autorul, "*trebuie inspirația şi dibăcia artistului pentru a desface chipul din lut sau din piatră, precum trebuie credința şi voința unui neam pentru a stăpâni pământul ce-i este dat să rodească în deplinătatea puterilor şi însuşirilor sale*" ("*Geopolitica, factor educativ şi național*").

4.2. Munții Carpați

A. Principalul element fizic al peisajului geografic românesc este reprezentat de existența Carpaților. Munții Carpați nu se întind doar în țara noastră. Ei sunt prezenți în întreaga Europă centrală şi de sud est în următoarele țări: Ucraina, Ungaria şi Serbia. Aceşti munți, care nu sunt așa de înalți precum Alpii, se împart în două lanțuri: Carpații nord-vestici (Tatra şi Munții Slovaciei) şi Carpații sud estici. Peste jumătate din întreaga suprafață a Carpaților se află pe teritoriul actual al României. Dacă avem în vedere doar Carpații sud-estici, atunci 8/10 se află pe teritoriul românesc, o zecime revenind Ucrainei şi altă zecime Serbiei. Deci putem conchide că România este prin excelență o **țară carpatică**.

B. Câteva cuvinte despre particularitățile Munților Carpați din România.

1. Ei formează un adevărat inel care străjuieşte şi închide Podişul Transilvaniei.
2. Munții direcționează o distribuție descrescătoare a unităților de relief în cercuri concentrice şi în unități mai joase: după munți vin dealurile, podişurile, câmpiile României, toate formând un tot unitar.
3. Nota dominantă, unică în lume, este conferită de faptul că ei au un mare **potențial de habitat**. Spre deosebire de alți munți, Carpații româneşti nu sunt atât de înalți, nu se termină în creastă, ci în terasă, sunt brăzdați de ape, care au o împărțire spațială simetrică, pornind chiar din centrul munților, au multe depresiuni şi multe trecători. Au aceeaşi fizionomie, aceeaşi constituție geologică, aceeaşi vegetație.

Pe baza caracteristicilor menționate, I. Conea conchide că Munții Carpați nu sunt un lanț, ci "*o țară înaltă, o zonă sau un ansamblu de regiuni naturale*" ("*Carpații, hotar natural?*"). De-a lungul istoriei, ei au reprezentat o cetate de apărare, care a oferit totodată şi un mediu prielnic pentru viața oamenilor. Viața românilor de-a lungul istoriei a pendulat de o parte şi de alta a Carpaților. Mai mult decât în alte țări, munții noştri **nu au reprezentat unități de relief care au despărțit ci, dimpotrivă, au unit**. De altfel, nu este întâmplător că locul de etnogeneză a românilor este plasat tot în apropierea munților, la Sarmisegetusa, în Transilvania. Mai mult, această regiune corespunde, în viziunea lui I. Conea, acelui "**kernland**" despre care vorbeşte Kjellen: "*orice stat îşi are ținutul lui sâmbure, de care nu poate fi despărțit decât cu însuşi prețul existenței sale*". Transilvania reprezintă astfel "*punct de plecare, sâmbure geopolitic destinat să rodească şi să contureze jur-împrejur de sine o formație de stat*" (I. Conea, "*Transilvania, inimă a pământului şi statului românesc*").

Cum spuneam, Carpații ocupă o poziție centrală şi formează un inel care închide Podişul Transilvaniei. Ceea ce îl îndreptățeşte pe I. Conea să afirme că în România Mare, Transilvania îndeplineşte rolul unei regiuni de centru, vitale, în timp ce în Ungaria Mare, ea avea rolul unei zone geo-economice şi geo-politice periferice. În terminologia întemeietorului de fapt al geopoliticii, Fr. Ratzel, Transilvania reprezintă pentru România **Mittelpunkt**-ul, zona de unde pornesc, cu diverse intensități care măsoară starea de sănătate a statului, **pulsarii** economici, culturali, demografici, etc.

C. România prezintă nu numai o impresionantă unitate fizico-geografică (Munții Carpați au aceeaşi fizionomie, aceeaşi constituție geologică, aceeaşi vegetație), ci şi una culturală şi de limbă. Un francez din nord şi unul din sud se înțeleg mai greu, pentru că dialectele diferă foarte mult. Un român din Maramureş şi unul din Dobrogea se înțeleg foarte bine. Cum se explică acest lucru? Una dintre îndeletnicirile de bază ale românilor a fost păstoritul. Numai la români se întâlneşte obiceiul **transhumanței**. Vara ciobanii creşteau oile la munte, iarna porneau cu ele spre câmpie până în Dobrogea, până spre apele Nistrului şi chiar dincolo de acestea. Astfel s-a produs o omogenizare a limbii. Faptul că românii din interiorul munților Carpați nu se deosebesc prin limbă, port şi obiceiuri de cei din exteriorul acestui inel arată că munții Carpați nu

au reprezentat un obstacol, o barieră ci, dimpotrivă, un element de legătură. De aceea Carpații alcătuiesc "*coloana vertebrală a pământului şi poporului românesc*" (fraza a fost lansată încă din 1909 de geograful H. Grothe, citat de I. Conea, "*Carpații, hotar natural*?").

Vintilă Mihăilescu aduce o completare cu privire la obiceiul românesc al transhumanței. El face precizarea că circulația populației între "bastionul trasilvănean" către câmpii şi valea Dunării s-a făcut, într-adevăr, prin transhumanță, dar nu numai atât. La această mişcare au contribuit nu numai păstorii, ci şi plugarii, podgorenii, minerii, pescarii, negustorii, meseriaşii, deci este vorba de o mişcare mult mai complexă. Mai mult, nu a existat un singur sens de circulație, anume deplasarea dinspre podişul transilvan spre periferia țării carpatice, ci şi cel dinspre marele fluviu, care a reprezentat una dintre "*axele de polarizare a neamului române*sc", către Carpați şi podişul transilvan, care a reprezentat "*a doua axă de polarizare a aceluiaşi neam"* .

Carpații nu au doar calitatea de a alcătui "coloana vertebrală a poporului românesc", ci, potrivit aceluiaşi autor, îndeplinesc două funcții cu valoare geopolitică incontestabilă:

1. "*o funcțiune în epocile de criză europeană*", de apărare în caz de ofensivă a duşmanului şi de pivot de manevră în caz de ofensivă proprie;
2. "*o funcțiune pozitivă în epocile de linişte*", de armonizare a intereselor sau tendințelor divergente care se întâlnesc în această zonă.

La fel ca în cazul tuturor celorlalte unități de relief importante ale României, acestea îşi developează importanța, atât pentru noi, cât şi **pentru Europa**. Concluzia geografului român apare limpede, *"linişte, în această parte a continentului european, a fost numai în scurtele epoci când, între imperiile din est, din vest şi din sud, s-a intercalat un stat carpatic, sprijinit pe cetatea Transilvaniei şi comandând până dincolo de Nistru, până în Dunăre şi în defileul ei carpatic, până la țărmul Mării Negre, până în mlaştinile Tisei, cel puțin"* (V. Mihăilescu, citat în I. Bădescu, "*Sociologia şi geopolitica frontierei*", pag. 124-125).

I. Conea distinge încă un rol pe care l-au jucat Carpații, acela de **casă de educație** a neamului românesc: "Cei care au umblat prin Munții Apuseni ştiu ce este acela un izbuc: este un izvor care, ca un melc, aci apare şi curge, aci se trage îndărăt, în culcuşul lui întortocheat de sub munte şi nu mai curge deloc o jumătate pentru ca, iarăşi, o altă jumătate să se tragă în munte şi să dispară, aşa mereu…E imaginea, ni se pare, a neamului românesc în vreme, privită şi raportată la imaginea pământului românesc: când se făcea vreme bună în poale, spre Tisa, spre Nistru, spre Dunăre, atunci, încet, ca o apă domoală, neamul românesc ieşea la soare şi se risipea în larguri până la centura de ape lăsată de Dumnezeu, iar când viscolul barbar îşi începea suflarea din nou pe şesul cel din margini, din nou neamul se trăgea la munte, la adăpost, întocmai ca izvorul din Țara Moților. Şi aşa mereu, până în zarea zilelor noastre de izbăvire" (I. Conea, „*Destinul istoric al Carpaților"*, în E. I. Emandi, Gh. Buzatu, V.S. Cucu, „*Geopolitica"* , pag. 126).

4.3. Dunărea

Dunărea străbate România pe o suprafață de 1075 kilometri. Ea reprezintă al doilea element natural care marchează configurația României. De aceea, țara noastră mai este definită drept o țară **carpato-danubiană**.

Dunărea este mai importantă pentru România decât pentru alte țări pe care le traversează, întrucât pe teritoriul țării noastre ea se varsă în Marea Neagră. De aceea, Gurile Dunării reprezintă un foarte important punct strategic pentru controlul Mării Negre, al doilea după Bosfor şi Dardanele. Este semnificativ din acest punct de vedere că în istorie, lupta de căpetenie dintre puterile care s-au întîlnit pe acest teritoriu s-a dat pentru stăpânirea Gurilor Dunării. În secolul trecut s-a creat Comisia europeană pentru Gurile Dunării cu scopul de a media conflictul dintre puterile vremii, în special cel dintre Rusia şi Germania. Importanța Dunării pentru întreaga Europă este relevată şi de faptul că din această comisie făceau parte şi țări non-dunărene, de pildă Marea Britanie şi Franța.

La începutul secolului trecut, R. Kjellen recunoştea, în lucrarea "*Das Problem der drei Flusse*" ("Problema celor trei fluvii", 1917), importanța geopolitică a Dunării: "*comandamentele geografice ale teritoriului cuprins între cele mari trei fluvii, Dunărea, Rinul şi Vistula, impun o soluție geopolitică: strângerea într-un bloc federativ, sub egidă germană, a întregii Europe Centrale cuprinsă între cele trei fluvii*" (citat în I. Conea, "*O poziție geopolitică*"). Câțiva ani mai târziu, Walter Pahl propunea acelaşi lucru atunci când afirma că nici prin cele mai rafinate sisteme de pacte nu poate fi abătută Dunărea de la „*firescul ei curs (şi de la fireasca ei misiune) nordvest - sudvest. Cu alte cuvinte, legile geopolitice ale spațiului îndrumă statele dunărene spre o strânsă colaborare cu Reich-ul german*" (citat în I. Conea, "*O poziție geopolitică*").

În articolul din 1941, "*Hotarul românesc dunărean*", geograful român Al. Rădulescu găseşte că Dunărea îndeplineşte un rol întreit:

1. În primul rând, rolul de **arteră de navigație**, cunoscută încă din Antichitate şi reluată cu intensitate la începutul epocii moderne.
2. Rolul de **hotar**. Dunărea desparte aici Europa Balcanică de Europa centro-orientală căreia îi aparține şi România. Toate sunt în contrast între cele două mari diviziuni: relieful mai mult muntos, predominarea terțiarului, procentul redus al loess-ului, climatul premediteranean, ca şi flora şi fauna sunt caracterele principale ale Peninsulei Balcanice, în timp ce în Europa centrală avem forme de relief variate, cu un procent mare de şes, predominarea quaternarului, bogate pături de loess, climat continental de tip danubian şi polonez" (în I. Bădescu, "*Sociologia şi geopolitica frontierei*", p. 100-101).
3. Dunărea a avut rol de "polarizare politică a statului românesc", întrucât navigația liberă la gurile Dunării a putut fi asigurată de o Românie puternică, singura interesată ca navigația pe Dunăre să fie liberă. De câte ori Rusia sau Turcia au avut preeminență la gurile Dunării, navigația comercială pe Dunăre a fost mult diminuată. Mihai David înțelege că „*lupta de căpetenie se dă pentru stăpânirea gurilor Dunării*" („*Probleme de ordin geopolitic ale locului şi ale spațiului ocupate de statul român"*, în E. I. Emandi, Gh. Buzatu, V.S. Cucu, op.cit., pag. 105) şi consideră că România a rămas întreagă nu numai datorită rezistenței ei interne, care nu poate fi în nici un fel neglijată, ci şi datorită echilibrului dintre puterile care au râvnit în diferite perioade la diferite regiuni ale trupului României. Pierderea unei regiuni româneşti exprima un anume dezechilibru temporar în cadrul echilibrului de ansamblu între puterile europene. Când Oltenia şi nordul Bucovinei au căzut sub stăpânirea Austriei - la sfârşitul secolului al XVIII-lea - era momentul când Austria devenise puternică. Apoi, când România a pierdut teritoriul dintre Prut şi Nistru (1812), era perioada când Turcia slăbise, iar Rusia se afla în ascensiune: „*Şi dacă am scăpat de a nu fi complet încorporați uneia dintre aceste trei puteri, e numai faptul că pofta de stăpânire se exercita din aceste teri direcții cu aceeaşi tărie. Şi când lăcomia uneia dintre aceste puteri se arăta prea mare, atunci urma intervenția celorlalte, cu gândul de a le rămânea şi lor din pradă"* (idem p. 107).

Concluziile autorilor care s-au concentrat asupra importanței Dunării pentru România şi pentru Europa sunt, întâi, că navigația pe Dunăre s-a putut face în libertate numai când ruşii au fost îndepărtați de la Gurile Dunării. În al doilea rând, de Dunăre se leagă însăşi existența statului românesc, chemat să joace rolul de „*santinelă europeană*". Simion Mehedinți accentuează această funcție istorică a Dunării, aceea de a fi determinat, în cea mai mare parte, întregirea teritorială a statului român în seolul al 19-lea şi la începutul secolului al 20-lea. În încercarea de a oferi un răspuns la întrebarea "când începe Unirea?", autorul stabileşte următoarele etape în realizarea acestui obiectiv:

a) în 1829, prin Tratatul de la Adrianopole, raialalele stăpânite de turci pe malul stâng al Dunării au fost realipite la Muntenia, „generozitatea" marilor puteri de atunci fiind motivată, în primul rând, de dorința Marii Britanii ca navigația pe Dunăre să fie liberă.

b) În 1865 Basarabia este restituită, deoarece Anglia şi Franța deveneau din ce în ce mai preocupate de "chestia Orientului" şi de înaintarea ruşilor către Bosfor.

c) Unirea Moldovei şi a Munteniei a fost considerată necesară deoarece, pentru stăpânirea Dunării, era nevoie de o țară mai mare sub un domn legat prin recunoştință de Franța.

Problema Dunării şi a importanței strategice a ei şi a gurilor sale nu poate fi separată de cea a strâmtorilor Bosfor şi Dardanele, *„plămânii României”*, după cum spunea Nicolae Titulescu. Pentru că, fără ieşire liberă la Marea Mediterană, Dunărea nu îşi poate îndeplini rolul în comerțul european.

Există câteva elemente care amplifică, în zilele noastre, importanța Dunării, transformând-o într-o axă comercială majoră a Europei. Este vorba despre construirea canalului Rin-Main-Dunăre, care leagă Marea Nordului cu Marea Neagră, portul Rotterdam cu portul Constanța. Țările din Europa centrală pot avea acces direct la Marea Neagră şi de aici la Canalul Suez. Apare o nouă rută comercială: Canalul Suez-Europa Centrală via Constanța, care, față de cea veche (cea care traversează întreaga Mare Mediterană şi ocoleşte Penisula Iberică) prezintă următorul avantaj: scurtează drumul cu opt zile de marş, inclusiv costurile aferente. În plus, porturile Mării Negre şi cele ale Mării Mediterane Orientale au cea mai favorabilă poziție față de Canalul Suez pentru rutele Oceanului Indian şi ale Extremului Orient (I. Seftiuc, *“România şi problema strâmtorilor*”).

4.4. Marea Neagră

Al treilea element geografic important pentru România este reprezentat de Marea Neagră. În primul rând, datorită “enclavării” şi a depărtării față de Ocean, Marea Neagră are un “hinterland” imens şi important. A doua trăsătură importantă este aceea că se află situată la confluența, pe de o parte, a două religii, creştinismul şi islamismul şi, pe de altă parte, a două familii de popoare, slave şi turcice. Ca urmare a acestor două trăsături, o mare putere contemporană, Rusia, şi două puteri regionale, Ucraina şi Turcia, îşi construiesc concepțiile strategice, politice şi economice ținând cont de această mare şi de spațiul adiacent ei (O. Serebrian, *“Va exploda estul? Geopolitica spațiului pontic”*, pag. 10*)*.

În acest context, importanța Mării Negre pentru România devine esențială. Simion Mehedinți preciza frontoanele naturale care încadrau dezvoltarea României de-a lungul istoriei, de o parte, muntele şi codrul, de altă parte, Dunărea şi Marea. Dat fiind rolul acestor repere fixe şi cruciale pentru existența colectivă a românilor, continuă Mehedinți, orice om politic trebuie să preia **tripla îngrijorare**, a munților, a Dunării şi a Mării Negre, iar acela care pierde una dintre cele trei laturi ale îngrijorării îşi expune țara la primejdii. Între procesul de formare a statului român şi existența Dunării se poate stabili o legătură de substanță; tot astfel, “*epocile de lumină ale neamului din Carpați şi regiunea înconjurătoare au fost acelea când marea de la răsărit s-a nimerit să fie liberă şi împărtăşită din toate roadele civilizației mediteraneene*” (“*Legăturile noastre cu Dunărea şi Marea*”, pag. 18).

Gheorghe I. Brătianu avansează ipoteza că una dintre cele mai mari provincii istorice româneşti, Moldova, a apărut din nevoia de a organiza “drumul către mare”: “*drumul către mare a cerut aici o ordine de stat şi aceasta a înfăptuit-o poporul român*” (“*Chestiunea Mării Negre. Curs 1941-1942”*, pag. 28). România are interese maritime, deci ea trebuie să cerceteze toate consecințele care decurg din această poziție şi să includă obligatoriu în calculele sale geostrategice două poziții-cheie: sistemul strâmtorilor, un gen de prelungire a gurilor Dunării, pentru că strâmtorile duc navigația dincolo de Marea Neagră şi Crimeea, deoarece cine are Crimeea poate stăpâni Marea Neagră.

Lungimea vecinătății noastre cu marea a variat de-a lungul timpului. În general, putem spune că această vecinătate a fost într-o relație directă cu statutul Moldovei dintre Prut şi Nistru. Până în 1812, țărilor româneşti, Moldova şi Muntenia le-a aparținut şi partea de nord a Mării Negre care cuprinde Cetățile Chilia şi Cetatea Albă (două puncte strategice extrem de importante). În 1812 acest teritoriu a fost ocupat de către Rusia, în înțelegere cu Turcia, evident,

cu porțiunea de litoral corespunzătoare din sudul acestei provincii. După 1918, Basarabia a revenit la țara-mamă, România. În 1940 a fost iarăşi ocupată de Uniunea Sovietică. După război, Stalin i-a dat denumirea de Moldova Sovietică, dar a luat sudul provinciei, cea care se învecina cu marea şi a dat-o Ucrainei. Astfel că porțiunea de sud a Republicii Moldova (a teritoriului dintre Prut şi Nistru) aparține şi astăzi- fără vreun drept istoric- Ucrainei.

Locurile şi reperele geografice nu au aceeaşi valoare geopolitică în toate perioadele de timp. Valoarea geopolitică variază în funcție de evoluțiile din zonă, de intensitatea comerțului şi a vieții economice. Valoarea geopolitică a Mării Negre creşte în zilele noastre din mai multe motive. Datorită plasării geografice, ea a fost considerată un timp o mare închisă, care nu are importanță strategică. S-a sustras acestui statut, în primul rând prin creşterea importanței comerciale a Dunării, şi, în al doilea rând, prin descoperirea zăcămintelor petroliere din Marea Caspică. Acestea vor trebui transportate spre Europa şi spre întreaga lume, iar una dintre rutele principale este Marea Neagră. Dacă ne uităm la principalale rute de transport ale acestor bogății, ne apare limpede că portul rusesc Novorosiisk creşte foarte mult în importanță. De aici, rutele de transport pot să urmeze direcții diferite: direct cu tancurile spre Bosfor şi Dardanele sau cu tancurile de petrol spre Constanța.

4.5. Forma României şi problema hotarelor naturale

Mihai David relevă o problemă demnă de interes. Forma de ansamblu a țării noastre se apropie de cea ideală, de **elipsă** (e adevărat că analiza se face pe situația României interbelice). Acest lucru face ca **raportul** dintre lungimea hotarului şi suprafața care trebuie apărată să fie optim. Granițele României măsurau 3400 de kilometri, ceea ce arată că **un km de hotar apără 100 km.p. de suprafață**. Scurtimea hotarului suplineşte, spune autorul, desimea relativ redusă a populației.

În al doilea rând, este relevant faptul că cea mai mare parte a granițelor sunt naturale. Graniță naturală situată pe cele două fluvii: 621 km pe Dunăre şi 925 km pe Nistru (reamintim că este vorba de perioada interbelică). Litoralul Mării Negre era de 454 km. La aceasta mai trebuie adăugați cei 160 km pe munți. Deci din totalul de 3400 km, 2160 km reprezentau **hotar natural** (Mihai David, "*Probleme de ordin geopolitic ale locului şi spațiului ocupate de statul român*", în E. I. Emandi, Gh. Buzatu şi V. Cucu, *"Geopolitica"*).

Existența hotarelor naturale este o problemă geopolitică vitală, deoarece, potrivit chiar întemeietorului disciplinei, R. Kjellen, orice stat manifestă două tendințe: să aibă hotare naturale în exterior şi să aibă o articulație organică în interior. I. Conea este de acord cu abordarea întemeietorului geopoliticii, subliniind că prin hotare naturale trebuie să se înțeleagă de fapt "hotare etnice", din moment ce un stat trebuie să se întindă în spațiu atât cât se întinde "*neamul a cărui expresie politică este*". România este caracterizată de "*corespondența geo-etnică"*, la care se adaugă "*perpetuitatea ei în timp*", în această construcție rolul principal geo-etnic şi geo-politic revenindu-i Transilvaniei (I. Conea, *"Transilvania, inimă a pământului şi statului românesc"*).

4.6. Poziția României

O problemă importantă din punct de vedere geopolitic este plasarea geografică a României. Ce este România, parte a Peninsulei Balcanice sau parte a Europei Centrale? România aparține Europei peninsulare, fiind ultimul stat al acestei regiuni. Atât în perioada interbelică dar şi astăzi, mulți autori de prestigiu au inclus şi includ România în Europa Centrală.

De pildă, **Emm de Martonne -** "Europe centrale" în "Geographie universelle", Tom IV, Paris 1934, spune că numele de Europa Centrală este născut "*pentru a marca situația de mijloc pe care o ocupă țările considerate între Europa occidentală, mai articulată, şi Europa orientală, mai compactă"*. Țările socotite ca făcând parte din Europa centrală sunt: Germania,

Polonia, Elveția, Austria, Ungaria, Cehoslovacia şi România. **Jacques Ancel,** în **"***Manuel geographique de politique europeenne*", vol. I, Europe centrale, Paris, 1936, trece România alături de Austria, Cehoslovacia, Iugoslavia şi Ungaria ca făcând parte din Europa centrală. Pe baza acestor lucrări, N. Al Rădulescu conchide: „*majoritatea lucrărilor geografice recente consideră România Mare ca un fragment al Europei Centrale, părăsind astfel pentru totdeauna ideea de a plasa ţara noastră în cadrul Peninsulei Balcanice. E un drept care ni s-a refuzat prea mult, deşi îl merităm cu prisosinţă şi privim cu toată recunoştinţa spre cercetătorii apuseni care l-au enunţat*" („*Poziția geopolitică a României,* în E. I. Emandi, Gh. Buzatu şi V.Cucu, „*Geopolitica",* pag. 96).

Care sunt argumentele în favoarea unei asemenea poziții?

1. Argumente geografice.

a) La nord de Dunăre avem de-a face cu o altă climă, vegetație şi structură a solului, cu alte forme de relief.

b) Țara noastră este situată în jurul Carpaților, iar Carpații nu aparțin Balcanilor, ci Europei centrale şi de sud-est.

c) România se situează la o distanță egală (2700-2800 km) față de Oceanul Atlantic, de Oceanul Înghețat şi de Munții Urali.

2. Argumente istorice.

Atunci când România era încadrată în Balcani, ea nu cuprindea decât Moldova şi Țara Românească. În acest secol, la România a revenit Transilvania, situată chiar în interiorul cetății configurate de Carpați. Prin unirea Transilvaniei cu România, implicit s-a modificat poziția geografică a țării, care a fost "trasă" mai spre nord vest.

În concluzie, putem spune, fără a nega sau minimaliza influențele de ordin balcanic, că România este o țară central sud-est europeană. Aceasta este o poziție deosebit de avantajoasă, dar şi una la care trebuie meditat tot timpul, deoarece implică pericole, naşte invidii. Poziția geopolitică periferică este una de respirație mai liberă, mai puțin amenințată în cazul unui conflict militar, în acelaşi timp mai puțin supusă influențelor; „*poziția geopolitică de margine a Angliei, Spaniei, Franței, Italiei, Greciei şi Statelor Scandinave face ca toate aceste state să fie îndeosebi favorizate pentru o viață independentă, răspicat națională, dar, în acelaşi timp, să se aştepte din afară la posibilități de influențare reduse… Trunchiul continental al Europei Centrale (inima Europei) pare, dimpotrivă, predestinat - din punct de vedere geopolitic - pentru un mare imperiu închis…Poziția centrală se deosebeşte de cea periferică, când statul se reazimă pe un țărm larg de mare deschisă sau când, pe o larg deschisă fațadă a lui, a apasă un teritoriu slab populat, pasiv pe plan politic*" (Walter Vogel, în I. Conea, "*O poziție geopolitică*") .

Statul român se află într-o zonă de "*fricțiune politică*", de "*cutremure politice*". Vizavi de presiunea pe care un stat o suportă în orice clipă la hotare, R. Kjellen avertiza că orice stat trebuie să se considere în permanență, oarecum, **asediat**. Autorul suedez preia noțiunea de **druckquotient**, care este expresia matematică a presiunii de demografice care se exercită la hotarele unui stat. Druckquotient-ul se calculează împărțind suma populațiilor tuturor statelor înconjurătoare la populația statului considerat. I. Conea semnalează că, înainte de primul război mondial, valoarea acestui druckquotient era, pentru Italia, 2,7, pentru Rusia, 3,1, pentru Franța, 3,3, Germania, 4,4, în timp ce pentru România, valoarea se ridica la 30,8 ("*O poziție geopolitică*). Pot fi aduse corective acestui indicator. Unul este că, în studierea poziției geopolitice, nu trebuie luate în considerare numai forțele, presiunile, ci şi punțile de legătură. Pentru România, aceasta ar însemna fructificarea vecinătății cu Bulgaria şi cu Serbia. Alt corectiv: un stat care este supus unei presiuni geopolitice deosebite dintr-o singură parte, dinspre un stat puternic, se orientează, de obicei, către o alianță cu un alt stat puternic," *astfel că apăsarea geopolitică primejdioasă se diluează prin aliațele cu puteri din direcții opuse*" (I. Conea, "*O poziție geopolitică*").

Cum stă România în această privință? Poziția geopolitică a României se defineşte prin interferența, pe pământul nostru, a **testamentului lui Petru cel Mare** şi **testamentul economic şi politic al lui Friedrich Liszt**.

1. Esența aşa numitului "testament al lui Petru cel Mare" este determinată de faptul că masa compactă de pământ care se întinde între istmul ponto-baltic şi Munții Urali este condamnată de cvasi-imposibilitatea ieşirii la o mare caldă, de statutul de înfundătură continentală,. Se spune despre Petru cel Mare că obişnuia să exclame că "eu nu caut pământ, ci apă". Iar unul dintre cele mai râvnite țărmuri calde a fost dintotdeauna cel al Mediteranei, ceea ce implică interesul asupra strâmtorilor Mării Negre şi asupra Gurilor Dunării, la care se adaugă panslavismul, ideea de a proteja populațiile slave din Balcani.

2. Din direcție opusă, economistul german Friedrich Liszt propunea, la jumătatea secolului al XIX-lea, un program economic şi politic ale cărui puncte esențiale erau: alungarea rușilor de la gurile Dunării, lichidarea Imperiului Otoman, descongestionarea teritoriilor germane suprapopulate, unirea Austriei cu Germania şi expansiunea economiei germane în sud-estul Europei. Economistul german propunea aceste măsuri preocupat fiind de surplusul de populație germană. Ca urmare a exodului către America, se năştea pericolul deznaționalizării. Prin urmare, excedentul de populație trebuia îndreptat către sud-estul european, unde populațiile germane nu şi-ar mai fi pierdut identitatea în celebrul „creuzet american", iar cursul Dunării ar fi arătat direcția în care să se îndrepte acest flux de populație. Liszt imagina un mare imperiu german având un cuvânt hotărâtor pentru întreaga arie a Dunării. Un asemenea imperiu ar fi avut şi scopul "*să oprească expansiunea uriaşului de la răsărit în aceeaşi direcție*" (în I. Conea, " *O poziție geopolitică*").

Autorul român nu trage din această situație o concluzie fatalistă. Cu un druckquotient care, în momentul în care s-a făcut măsurătoarea, depăşea multe dintre valorile acestui indicator în alte țări europene şi prins între două testamente care propun, din direcții opuse, brăzdarea teritoriului, deci cu minime posibilități de a reduce presiunea la granițe prin politica de alianțe cu un stat mai puternic, statul român are totuşi posibilitatea de a-şi pune în valoare locul deținut pe hartă. Vrând, nevrând, un stat mic precum cel român trebuie să țină cont de aceste „testamente" şi să se integreze în "noua ordine", iar datoria care îi revine este de a întâmpina această ordine chiar cu mai multă grijă decât statele mari. Cel care va fi surprins nepregătit va sta "*deoparte, umilit, privind năuc la o lume în care trebuie totuşi să trăiască, dar fără o însărcinare şi o răspundere demne de ceea ce el ar fi putut să prezinte*" (I. Conea, op.cit).

4.7. Nistru ca simbol geopolitic

Geopolitica românească interbelică vorbeşte printr-unul dintre reprezentanții săi cei mai autorizați, Simion Mehedinți, de fluviul Nistru ca de un autentic simbol geopolitic: "*nu e semeție verbală, ci un adevăr pipăit, dacă acordăm Nistrului însuşirea de simbol geopolitic*" ("*Fruntaria României spre răsărit*", 1942). Importanța geopolitică a Nistrului este comparabilă cu importanța Dunării sau a Tisei, deoarece fluviul desparte statul român de "*elementul slav* (Gh. I. Brătianu *Geopolitica, factor educativ şi național"*).

Pe ce îşi întemeiază Mehedinți poziția?

a) marginea răsăriteană a pământului dacic a fost din antichitate până astăzi hotarul de răsărit al Europei. Istmul ponto-baltic şi-a arătat de-a lungul istoriei rolul său de hotar: la apus au locuit populații sedentare de agricultori, la răsărit mase migratoare de populații. La nord neamul slavilor, la sud seminții fino-ugrice.

b) această fruntarie a fost de la început de interes european. Până aici se întindea civilizația, continentul. Mai târziu, marginea de răsărit a Moldovei a fost hotarul răsăritean al Europei. În Evul Mediu, pe Nistru era amplasată cea mai înaltă linie de cetăți în fața stepei: Hotin, Soroca, Orhei, Tighina, Cetatea Albă.

c) cetatea Carpaților şi împrejurimile ei formează bastionul cel mai înaintat al Europei de răsărit (argument geografic).

d) Istmul ponto-baltic desparte peninsula Europei, prelungirea peninsulară a blocului compact de pământ euro-asiatic de cel mai mare stat continental al planetei.

e) Rusia este o unitate de sine stătătoare; ea nu poate fi considerată ca parte a Europei. Este de patru ori mai mai mare decât toată Europa aşezată la vest de istmul ponto-baltic şi ocupă chiar mijlocul Eurasiei: ”*păzit la spate de Oceanul Înghețat şi rezemat cu picioarele pe podişurile şi munții ce se întind din Asia Mică până în Marea Japoniei, uriaşul sovietic stăpâneşte tot sâmburele Eurasiei* - ceea ce mai rămâne pe de lături, din Coreea până India şi Spania, sunt doar o periferie a Rusiei.

4.8. România, starea de veghe

Țara noastră se află la o răscruce între civilizații, între căi comerciale, reprezentând o adevărată placă turnantă. Faptul că se situează la marginea Europei Occidentale, fiind ultimul stat spre “continentul slav” de la răsărit, reprezentat de ruși şi de ucrainieni, îi conferă o poziție care i-a adus de-a lungul istoriei multă durere şi pierderi, inclusiv teritoriale, provocate de ascensiunea colosului de la răsărit. Amintim că, în secolul trecut, “grija față de slavii din Balcani” a fost formula cu care Rusia s-a implicat în această zonă. Evident că prin poziția sa, România a împiedicat planurile expansioniste ale Rusiei ca şi pe cele ale altor puteri ale vremii. Iată ce spunea Ministrul Instrucțiunii Publice din Rusia, Leon Coşa, în 1913, cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la alipirea Basarabiei la Rusia: “*românii aceştia, neam aparte, cu ființă şi limbă proprie, ne apar, prin poziția lor şi funcția lor pe hartă, ca un cui ce se înfige între slavii de nord şi cei din sud, parcă pentru a-i despărți pe unii de alții. Ce uşor şi ce de demult s-ar fi rezolvat această problemă slavă, fără prezența în acest loc a românilor! Închipuiți-vă numai o clipă că în locul lor ar fi fost pe versantele carpatice sârbi sau bulgari*”.

Prin urmare, în plan geopolitic, o poziție bună implică prin forța lucrurilor şi anumite vulnerabilități. În sensul că o poziție importantă este, în acelaşi timp, râvnită, poftită de alte state. O gândire geopolitică bună înseamnă elaborarea unor răspunsuri şi strategii în măsură să diminueze riscurile presupuse de respectiva poziție. Între prioritățile clasei politice trebuie să se numere şi această grijă, care implică, în primul rând, o stare de veghe.

Încheiem prezentarea monografică a poziției geopolitice a României cu cuvintele lui Gh. Brătianu: “*Suntem ceea ce Nicolae Iorga numea: un stat de necesitate europeană. Răzimată pe cetatea carpatică şi veghind asupra Gurilor Dunării, străjuind aici în numele şi interesul întregii Europe din spatele ei, ba încă şi mai departe, se cheamă că România noastră trăieşte şi vorbeşte aici nu numai pentru dânsa singură. Statul nostru este deci în atenția estului şi vestului, nordului şi sudului deopotrivă şi în tot timpul. El deține, cum s-a spus, o pozițiune cheie, iar atenția aceasta a altuia pentru tine poate fi grijă şi simpatie, poate fi ocrotire, dar poate fi şi apetit sau primejdie. Un stat cu o astfel de situație în care te urmează în tot locul vânturile valurile, dator este cel dintâi să cunoască această situație, să-şi dea permanent seama de toate, bune şi rele, câte se ascund într-însa. Toți membrii acestui stat şi în primul rând pătura lui conducătoare trebuie să-şi aibă gândul mereu ațintit la ele*” (I. Emandi, Gh. Buzatu, V. Cucu, “*Geopolitica”).*

Bibliografie

1. Bădescu, I. şi D. Dungaciu, “**Sociologia şi geopolitica frontierei”,** vol I, Editura Floarea Albastră, Bucureşti, 1995.

2. Brătianu, Gh. I., “**Chestiunea Mării Negre. Curs 1941-1942”,** Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Filosofie şi Litere, Editor Ioan Vernescu.

3. Brătianu, Gh. I., **Geopolitica, factor educativ şi național",** în "Geopolitica şi geoistoria", Septembrie/Octombrie 1941.

4. Conea, I., "**O poziție geopolitică",** în "Geopolitica şi geoistoria", Martie/Aprilie 1944.

5. Conea, I., **Carpații, hotar natural?",** în "Geopolitica şi geoistoria", Ianuarie/Februarie 1942.

6. Conea, I., "**Transilvania, inimă a pământului şi statului românesc",** în "Geopolitica şi Geoistoria", Septembrie/Octombrie, 1941.

7. Emandi E. I., Gh. Buzatu şi V. Cucu, "**Geopolitica",** Glasul Bucovinei, Iaşi, 1994.

8. Mehedinți, S., "**România în marginea continentului. O problemă de geopolitică românească şi europeană",** extras din Buletinul SRR de Geografie, 1914, reprodus în "Geopolitica şi geoistoria", Septembrie/Octombrie, 1941.

9. Mehedinți, S., "**Legăturile noastre cu Dunărea şi Marea",** Institutul de arte grafice "Marvan", S.A.R,. Bucureşti, 1914.

10. Mihăilescu, V., "**Blocul carpatic românesc, cu prilejul unei hărți istorice: harta etnică a României după recensământul românesc din 1930",** extras din Buletinul Societății Regale Române de Geografie, Anul LX, 1941, Imprimeria Națională, Bucureşti, 1952.

11. Seftiuc I. şi I. Cărțână, **"România şi problema strâmtorilor",** Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1974.

12. Serebian, O., "**Va exploda estul? Geopolitica spațiului pontic**", Editura Dacia, Cluj Napoca, 1998.

13. ***, **"Geopolitica şi geoistoria. Revista română pentru sud-estul european",** Societatea Română de Statistică, Bucureşti.

Curs nr. 5

Atuurile şi slăbiciunile geopolitice ale României

5.1. Atuul geopolitic se şi construieşte

Ni se pare potrivit să reamintim că întemeitorul de drept al geopoliticii, R. Kjellen, face deosebirea dintre **poziția geografică** şi **poziția geopolitică.** Prima este fixă, cea de-a doua mereu schimbătoare. Poziția geografică poate fi determinată cu exactitate prin măsurători fizice, cea geopolitică înseamnă "*poziția unui stat în raport cu statele înconjurătoare*", deci implică raportarea la un mediu politic care nu ține neapărat de statul respectiv, dar de care acesta trebuie să țină seama. Geograful român I. Conea dezvoltă distincția introdusă de Kjellen între poziția geografică şi poziția geopolitică, aducând precizarea că o poziție geopolitică nu se defineşte prin sau în funcție, de exemplu, de Dunăre, de Tisa, sau de Nistru, ci "*prin, sau în raport cu, formele şi conținuturile politice pe care le îmbracă fața pământului, în general, şi fața pământului jur-împrejur de tine, în special*" ("*O poziție geopolitică*", în "*Geopolitica şi geoistoria. Revista română pentru sud-estul european*", martie/aprilie 1944). Pentru ca deosebirea dintre cele două poziții să fie evidentă, I. Conea face o comparație deosebit de plastică: "*fața politică a pământului este ca o tablă de şah pe care jucătorii mută mereu piesele, dându-le mereu alte poziții şi funcții"* (idem). Marile mutări au loc ca urmare a unui complex de împrejurări, spre exemplu, ca urmare a descoperirii unor noi bazine de materii prime, ceea ce pune în valoare noi spații.

De ce insistăm asupra acestei distincții? Atunci când, în spațiul public românesc se vorbeşte de poziția geopolitică a României, se face o confuzie între aceasta, a cărei primă trăsătură este mobilitatea, şi poziția geografică, al cărei caracter fix îi dă celui care vorbeşte şi un sentiment de confort şi suficiență. Aşa se ajunge, spre exemplu, la situația ca, după cum relevă V. Pasti, "locul în Europa" să fie considerat, în dezbaterile publice din mediul intern sau internațional, un drept natural, mai degrabă o problemă de prestigiu, iar nu o problemă care trebuie gândită în parametrii atingerii unor obiective comerciale, economice, politice sau culturale ("*România în tranziție. Căderea în viitor").* Tot ca urmare a acestei confuzii între poziția geografică şi cea geopolitică, abordările sunt de cele mai multe ori de factură clasică, fiind luate în calcul datele naturale, fără a fi reținuți noii factori care compun, astăzi, ecuația puterii, cum ar fi voința politică, strategia coerentă de dezvoltare şi puterea economică, trăsăturile guvernării, intensitatea pulsarilor economici, culturali, demografici, informaționali pe care statul reuşeşte să îi trimită la graniță şi, mai departe, în exterior.

Precizarea lui I. Conea potrivit căreia mişcările geopolitice mari nu sunt „fără întoarcere", ci reprezintă o mişcare de du-te vino între anumite limite, poate constitui un motiv de optimism pentru țara noastră. Dar ea implică o „stare de veghe", a activitate calificată de evaluare, pentru a acorda mişcările naționale cu cele regioanale. Ne propunem, în continuare, să analizăm tocmai factorii interni, adică modul în care reuşim să ne facem interesanți din punct de vedere geopolitic şi geostrategic, argumentele cu care ne punem în valoare propriile atuuri. Am vorbit în cursurile introductive despre faptul că, în zilele nostre, are loc un proces de evoluție dinspre geopolitică înspre geoeconomie, specialiştii vorbesc de cronopolitică, ca o recunoştere a

faptului că ceea ce contează acum este viteza de reacţie, modul în care, sub presiunea timpului, reuşeşti să îţi pui în valoare factorii clasici şi moderni ai puterii.

Consacrăm acest capitol discutării a două probleme, problema populaţiei şi cea a situaţiei economice a României. Analiza nu este făcută în sine, ci este plasată într-un context mai larg, zonal. De exemplu, nu putem să analizăm situaţia României din punct de vedere demografic fără să o plasăm în contextul ţărilor din jur, sau să studiem semnificaţia geopolitică a factorilor economici făcând abstracţie de performanţele vecinilor noştri.

5.2. Cercetările geopolitice şi finalitatea politică a statului (M. Popa-Vereş)

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă, am dori să supunem atenţiei a abordare deosebit de interesantă a relaţiei care există între centrele de cercetare şi centrele de decizie, în cazul disciplinei de geopolitică, între cercetările geopolitice şi finalitatea politică a statului. În acest sens, se consideră că există două niveluri la care se manifestă geopolitica: primul marcat de faptul că evenimentele politice sunt influenţate de realităţile spaţiului, fără ca elita politică a statului să conştientizeze acest lucru; dimpotrivă, atunci când se realizează contextele schimbate ale acţiunii politice, putem vorbi de o doctrină politică, precedată de evaluări, ghidată de valori şi opţiuni. În ultimii ani, în România, acţiunea politică a fost preponderent haotică şi puţin coerentă. Lucru care poate să aibă consecinţe serioase, mai ales în contextul în care vecinii devin din ce în ce mai conştienţi de propriile atuuri pe care încearcă să le folosească în avantaj propriu.

Extrem de actuală ni se pare a fi abordarea propusă de M. Popa-Vereş, unul dintre coordonatorii volumului "*Geopolitica*", apărut în 1940 la editura "Ramuri" din Craiova. Studiul, intitulat "*Schemă privind cercetările geopolitice sub aspectul intereselor naţionale"*, prezintă o densitate ideatică similară celorlalte studii despre care am vorbit şi care sunt prezente în volum, "*Geopolitica, o ştiinţă nouă*", a lui I. Conea, şi "*Însemnare cu privire al definirea preocupării geopolitice"*, al lui A. Golopenţia. Potrivit autorului, există două orientări fundamentale în cercetările geopolitice:

1. **Orientarea obiectivă**, care pleacă de la cercetarea diferitelor condiţii (fizice, sociale, culturale, etnice, politice) cuprinse în mediul geografic şi care influenţează politica unui stat, atât sub aspectul vieţii publice interne, cât şi al relaţiilor dintre state. În această orientare, condiţiile spaţiului geografic sunt considerate **cauze** de bază; prezenţa lor implică o anumită politică a statului. Diferitele orientări politice sunt **efectul** direct al unor cauze cuprinse în condiţiile mediului geografic. Obiectul şi rostul geopoliticii sunt, în această abordare, de a explica fenomenul politic, iar funcţia ei de bază este de a **expune**.
2. **Orientarea subiectivă,** care pleacă de la orientarea politică a statului, de la finalitatea politicii unui stat, în lumina intereselor vitale ale unui popor în interior, dar mai ales în exterior. Condiţiile mediului geografic sunt considerate drept **argument** în favoarea susţinerii şi reprezentării politice ale statului. În această a doua accepţiune, obiectul şi rostul geopoliticii sunt de a justifica anumite finalităţi politice, iar funcţia de bază este aceea de a **milita**.

Din moment ce interesele unui stat trec dincolo de frontierele sale, cele două orientări nu pot fi niciodată separate. Mai ales în cazul statelor mici, cercetărilor geopolitice le revine sarcina de a culege, analiza şi prezenta toate datele de care are nevoie politica economică a ţării (la fel în compartimentul social, juridic, etnic). **Cu cât va furniza date informative şi de susţinere mai valoroase, cu atât rezultatele cercetării geopolitice vor fi mai congruente cu finalitatatea politică a statului**.

M. Popa-Vereş continuă discuţia, printr-o analiză mai aplicată asupra cazului românesc. Astfel, consideră autorul, cercetarea geopolitică românească ocupă un loc intermediar între abordarea obiectivă şi subiectivă, ea şi explică, dar nu trebuie să neglijeze funcţia de milita în favoarea celei de a expune. După ce a realizat echilibrul între cele două abordări, cercetarea ar trebui să urmeze două direcţii: în interior şi în exterior.

1. În interior, din punct de vedere **politic** aceasta ar trebui să studieze condiţiile geopolitice care ar duce la eliberarea şi aşezarea pe baze fireşti a vieţii politice şi spirituale.

Din punct de vedere **economic**, ar trebui să studieze condiţiile cuprinse în mediul geografic şi politic care să permită stăpânirea vieţii economice de către elementul etnic şi aşezarea ei pe baze fireşti**.**

2. În exterior, cercetarea are în vedere elementele şi condiţiile care pot contribui, pe de o parte, la propagarea **culturii** române, la apărarea şi închegarea comunităţii româneşti de peste hotare, pe de altă parte, condiţiile care pot contribui la **expansiunea economică** în bazinul oriental al Mării Mediterane. Mai precis, sub raportul intereselor economice, geopolitica ar trebui să studieze zona în care relaţiile noastre economice sunt condiţionate de o anumită colaborare (Europa centrală) şi raporturile cu ţările occidentale şi nordice şi sud-estul Europei, împreună cu întregul bazin oriental al Mării Mediterane. Din punct de vedere economic, spaţiul geografic în centrul căruia se găseşte bazinul oriental al Mării Mediterane reprezintă spaţiul nostru economic vital.

Dacă urmăreşte aceste obiective, cercetarea este simultan **obiectivă**, deoarece ţine de datumul mediului geografic şi **subiectivă**, deoarece *"va trebui să militeze pentru normarea politică a unor fenomene şi să le justifice, înscriindu-se pe linia destinului istoric al neamului"*.

Abordarea lui M. Popa-Vereş este cu atât mai actuală cu cât, cum am mai spus, în zilele nostre se vorbeşte tot mai mult de geoeconomie, de avântul puterii soft în comparaţie cu puterea hard, de capacitatea de a răspunde pieţei şi de a domina piaţa, de a decupa, pe baze economice, zone de influenţă. Pot fi aduse contraargumente cu privire la afirmaţia că bazinul oriental al Mării Mediterane ar reprezenta spaţiul nostru de influenţă economică, spaţiul în care pulsarii trimişi în exterior de economia românească ar avea cel mai mare ecou. Mai important este însă efortul de a delimita, în urma unui efort considerabil de documentare şi cercetare, un asemenea spaţiu de influenţă economică şi, apoi, de a construi o strategie care să fie în concordanţă cu delimitările anterioare.

5.3. Obsesia populaţiei - problema fundamentală a statului românesc

Am amintit la începutul cursului faptul că unul dintre termenii care intră în orice ecuaţie geopolitică este reprezentat de trăsăturile guvernării. Şi în acest punct, gânditorii români din perioada interbelică s-au dovedit a fi la înălţimea curentelor europene, pe care uneori le-au şi devansat. O astfel de analiză, de interes mai ales în contextul studierii problemelor demografice şi a implicaţilor geopolitice ale acestora este oferită de Simion Mehedinţi, în lucrarea din 1940, "*Fazele geografice ale istoriei. Observări geopolitice*". S. Mehedinţi subliniază necesitatea legăturii dintre cercetările geopolitice şi finalitatea politică a statului deoarece, pentru îndeplinirea obiectivelor pe care şi le propune omul de stat, sunt necesare însuşiri personale şi "*o elaborare cât mai* **ştiinţifică** (subl.ns) *a faptelor referitoare la pământul, poporul şi statul (român), privit nu numai în relaţiile sale locale, dar şi în legătură cu marile conflicte de interese manifestate în concurenţa internaţională"*. Numai astfel, omul de stat poate să devină un *"organ de împlinire a destinului unei naţiuni"*.

Cunoscutul geograf român oferă o abordare instructivă asupra populaţiei, mai ales din perspectivă geopolitică. În lucrarea *"Politica de vorbe şi omul politic"* (Bucureşti, 1920), S. Mehedinţi stabileşte un **paralelism** între creşterea populaţiei şi vitalitatea unui stat, între numărul locuitorilor unei ţări şi forţa politică a ţării respective. Pe baza acestei evoluţii, autorul român formulează o primă "**axiomă demografică**": *"puterea naţiunilor creşte şi scade, după cum creşte şi scade populaţia lor"*.

Evoluţia populaţiei româneşti de-a lungul veacurilor confirmă datele axiomei amintite, adaugând o serie de elemente suplimentare foarte instructive.

Populaţia românească urmează, potrivit lui Simion Mehedinţi, o evoluţie sinuoasă, exprimând cu fidelitate perioadele de înflorire sau de dificultate pe care le cunoaşteau provinciile

românești. În epoca romană, Dacia a fost "cel puțin tot atât de populată ca şi Galia". După toate probabilitățile, populația sa se ridica la câteva milioane, la "măcar jumătate din populația Galiei din acea vreme".

A venit, însă, epoca năvălirilor, care a determinat o scădere a numărului populației, la fel ca în toată această regiune a Europei. Faptul că popoarele migratoare nu s-au aşezat în ținuturile vechii Dacii, că atunci când s-au aşezat au fost asimilate, ne oferă temeiuri să vorbim, cum sublinia şi geograful român, de o **superioritate numerică şi culturală** a locuitorilor autohtoni.

Începând cu secolele XIII, XIV, populația românească a prins, din nou, să crească, iar la sfârşitul veacului al XVI-lea desimea ei se apropia de cea atinsă în epoca daco-romană. Un punct de sprijin foarte important în această privință îl constituie numărul oştirilor - de circa 40 000 - pe care le ridicase atât Ştefan, cât şi, mai târziu, Neagoe, în condițiile în care țările apusene nu mobilizau mai mult de 10 000 de oameni.

Din secolul care a urmat, populația a început din nou să scadă, înregistrând niveluri de-a dreptul dramatice în perioada fanariotă. La 1803, de pildă, se înregistrau în Moldova doar 104 517 capi de familie creştini (fără a intra aici boierii, slugile lor, țiganii şi nevolnicii), ceea ce însemna o populație de peste 600 000 de suflete. La 1831 se face în ambele principate un recensământ care arată că în Moldova trăiau 831 000 creştini şi 37 000 de evrei, iar în Muntenia 1 650 000 creştini şi 3 316 evrei.

Începând cu mijlocul secolului trecut, se deschide din nou o perioadă fastă pentru țările române. Iată cum a evoluat populația din cele două principate în anii următori:

1849	1880	1890	1900	1912
4 000 000	4 545 000	5 318 340	6 045 352	7 230 000

Notează Mehedinți: "*Privind aceste cifre este cu neputință să pierdem din vedere legătura dintre sporul populației şi afirmarea politică a statului… De la 1880 până la 1917, natalitatea noastră a fost mereu (afară de 1898) peste 38 la mie, iar mortalitatea numai 35 la mie. Aceasta este epoca de ascensiune politică a statului*".

Analiza intreprinsă de Mehedinți nu se limitează la sesizarea importanței pe care o are numărul populației, ci se referă, deopotrivă, la dispunerea ei în interiorul granițelor, la "gradul de ocupare" a teritoriului național. În acest sens, el vorbeşte despre **desimea şi omogenitatea populației**, despre raporturile dintre populația majoritară şi diversele etnii, ca probleme foarte importante pentru evoluția stabilă şi funcționarea statului. Pe această bază geograful român formulează o altă axiomă demografică: "*Şi dacă este o axiomă etnografică că puterea unui popor stă în raport direct cu desimea şi omogenitatea sa, atunci este vădit pentru orişicine că problema fundamentală a statului românesc este obsesia populației. Toată legiferarea, începând cu cea economică, sanitară, administrativă, şcolară, bisericească şi în genere culturală trebuie să se învârtească împrejurul acestui punct cardinal*" .

Cum putem privi interpretarea pe care o oferă Mehedinți relației dintre populație şi putere? Corelațiile evidențiate de autorul român îşi găsesc punctul de sprijin în dezvoltarea istorică a diverselor state. Fiind susținute de o întreagă evoluție, ar fi riscantă punerea lor sub semnul întrebării. O serie de nuanțe se cer însă introduse. Populația nu este factorul explicativ al puterii națiunilor. Dacă am accepta un asemenea punct de vedere ar însemna ca India, China să fie cele mai puternice state ale lumii. În mod de sine stătător, populația nu poate explica ascensiunea unui stat. Dar prezența ei este obligatorie în ecuația decolării, ascensiunii şi consacrării unei comunități naționale. Este vorba nu despre o simplă prezență, ci de una susținută de număr şi de puterea pe care o dă numărul.

Ca să putem descifra mai exact valoarea formulărilor lui Mehedinți, este potrivit să precizăm că autorul român consideră numărul populației şi creşterea sa nu ca simple date statistice, ca aspecte detaşate de evoluția de ansamblu a societății. Din modul cum se raportează

la creşterea demografică, apare limpede că Mehedinți priveşte populația şi creşterea sa drept produsul unui complex de condiții. Deci populația reprezintă elementul explicativ al puterii unui stat, pentru că, mai întâi, ea constituie **un barometru de sănătate a corpului social.** Populația creşte când un sumum de condiții economice sociale şi culturale sunt îndeplinite. Ea este, deci, prin excelență, un **indicator sintetic.** Sub acest unghi privită, creşterea populației reprezintă semnul cel mai fidel al stării unei națiuni. Este de aceea legitim, ca ea să reprezinte prioritatea cea mai importantă a unui stat.

Asemenea cugetări nu puteau să apară decât într-un spațiu în care istoria avertizase că principalul sprijin al unui popor este numărul său, iar principalul reazem al unui stat, populația. Un spațiu restrâns geograficeşte, un spațiu poftit de-a lungul istoriei, un spațiu supus la diferite presiuni, inclusiv de ordin demografic. De aceea principalul mijloc de supraviețuire apare ca fiind sporirea populației, creşterea "elementului autohton". Desimea internă apare drept cea mai potrivită formă de a contracara presiunea demografică externă, de a preveni diverse primejdii cu care un stat mic, plasat într-un spațiu de interferențe demografice, va fi întotdeauna confruntat.

Perioadele de creştere şi de descreştere demografică sunt asimilate de către Mihai Eminescu celor de biruință sau, dimpotrivă, de înfrîngere a elementului autohton.

> "*Dacă am încerca să determinăm exact timpul în care elementul autohton a învins pe cel imigrat sau a fost învins de el, am zice:*
> *La 1700 învinge elementul imigrat prin domnia fanariotă.*
> *La 1821 începe reacțiunea elementului autohton şi merge biruitoare şi asimilând până la 1866.*
> *La 11 februarie 1866 învinge din nou elementul imigrat.*
> *Există şi de atunci o oscilațiune, o mutare a punctului de gravitație, când asupra elementelor instinctiv naționale, când asupra celor instictiv străine, dar victoria, precum vedem, e momentan a acestora din urmă"…*

Dacă am privi cu ochii şi preocupările prezentului la o întreagă evoluție istorică a teritoriilor româneşti, am realiza importanța fundamentală pe care a avut-o natalitatea ridicată în dăinuirea noastră ca popor, în depăşirea unor momente de reală cumpănă ale istoriei naționale. Am putea spune, fără teama de a greşi, că această natalitate ridicată şi sporul demografic natural la care a condus au reprezentat atuul nostru istoric, înaintea unor fapte de vitejie, înaintea multor acte înfățişate în manualele de istorie. Ceea ce au decimat bolile şi molimele, ceea ce a pierit pe câmpul de luptă, uneori şi datorită nepriceperii comandanților, ceea ce au luat cu ele diferite stăpâniri şi năvăliri, ceea ce a dispărut prea de timpuriu ca urmare a unei rate foarte ridicate a mortalității infantile, a fost mereu acoperit de această fantastică rată de natalitate. Numai că asimilind-o unei tendințe naturale, românii au crezut că ea va dăinui la nesfârşit.

A urmat războiul, apoi socialismul. Iar această tendință "naturală" nu s-a mai manifestat. Apărând ca fenomen în perioada socialistă, când s-a încercat contracararea prin măsuri cu totul inadecvate, descreşterea populației s-a cronicizat şi a cunoscut tendințe dramatice după 1989. Involuția demografică a țării este rezultatul cumulării a două fenomene greu de contracarat. Este vorba, mai întâi, de sărăcirea populației, de dificultățile cu care se confruntă şi care conduc la scăderea numărului de copii. În acelaşi timp, avem de-a face cu o **schimbare de model cultural.** Familia cu mulți copii nu mai constituie o componentă esențială a modelului cultural predominant. România, care în perioada interbelică avea cea mai mare natalitate din Europa, prezintă în momentul de față una dintre cele mai mari rate negative de creştere a populației din zonă, a doua după Bulgaria, cum rezultă şi din tabelul care urmează. În rata de creştere a populației sunt cuprinse nu numai indicele de natalitate, ci şi rata de emigrare a populației.

Rata anuală de creştere a populației în diferite țări din Europa Centrală şi de Est (între 1995 şi 2000)

Albania	0,9%
Bulgaria	- 0,63%
Cehia	- 0,13%
Croația	0,017%
Iugoslavia	- 0,13%
Polonia	0%
România	- 0,28%
Slovacia	0,12%
Slovenia	- 0,06%
Ungaria	- 0,2%

Sursa: "*Russia, The Eurasian Republics and Central Eastern Europe*"

Mai ales acum, după ce România a descrescut cu circa un milion de locuitori, cuvintele lui Mehedinți potrivit cărora problema fundamentală a statului românesc este obsesia populației ar trebui să aibă o cu totul altă rezonanță.

5.4. Raportul demografic rural-urban. Implicații geopolitice

Sabin Manuilă - întemeietorul statisticii româneşti - preia ideea lui S. Mehedinți cu privire la distribuția populației pe teritoriul național. După o îndelungată muncă de cercetare empirică a datelor demografice, a tendințelor sale de evoluție, a raporturilor dintre populația rurală şi cea urbană, dintre populația majoritară şi etniile minoritare, el formulează o judecată accentuat optimistă: "*Situația etnografică a României se caracterizează printr-un bloc masiv de români omogeni, şi din minorități răzlețe, care nu apar în număr prea însemnat, nu au afinități între ele (maghiari, ruteni, germani, turci, evrei, bulgari etc.) şi care nici chiar ele nu sunt întotdeauna omogene. Numai în trei cazuri ele constituie grupări geograficeşte distincte şi stabile"* (S. Manuilă, "*Studiu etnografic asupra populației României"*, în I. Emandi, Gh. Buzatu şi V. Cucu, "*Geopolitica").*

Studiul etnografic asupra populației României din care am citat mai sus este scris în 1940. Populația românească crescuse în perioada interbelică în ritmuri cu mult superioare nu numai celorlalte etnii minoritare, dar şi popoarelor europene. "*România are cea mai ridicată natalitate din Europa"*, semnala autorul. Ceea ce a şi favorizat abordarea de care aminteam. Excedentul natural evident al populației româneşti îl face pe Manuilă să fie optimist şi acolo unde situația de fapt nu-i oferea suficiente motive (de pildă în ceea ce priveşte structura demografică a unor oraşe din Transilvania şi Basarabia, unde etnicii minoritari erau majoritari).

Cercetarea atentă a populației şi a tendințelor din cadrul ei îi permite autorului român să stabilească un gen de constante în mişcarea demografică. "*Populația oraşelor şi satelor are o evoluție determinată, care se caracterizează prin dispariția populației urbane în câteva generații şi înlocuirea acestei populații prin rurali imigrați neîncetat la oraş*e". Din punct de vedere biologic, oraşele sunt condiționate în existența lor de procesul de migrare a populației rurale. Oraşele din provinciile româneşti care au venit mai târziu la trupul țării – deşi locuite în majoritate de cetățeni ai etniilor minoritare - erau înconjurate de zone compacte de populație românească. Ceea ce arăta limpede că, în timp, populația oraşelor se va transforma şi ea. Lucru care s-a şi întâmplat, după cum reiese şi din tabelul şi schemele de mai jos:

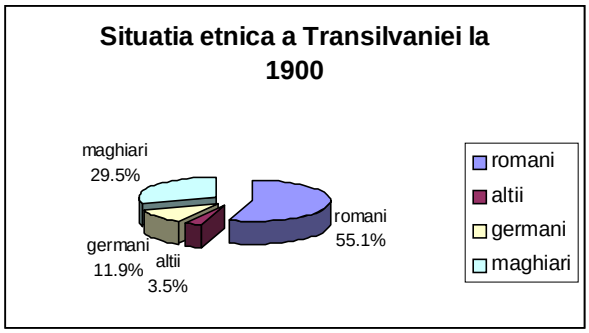

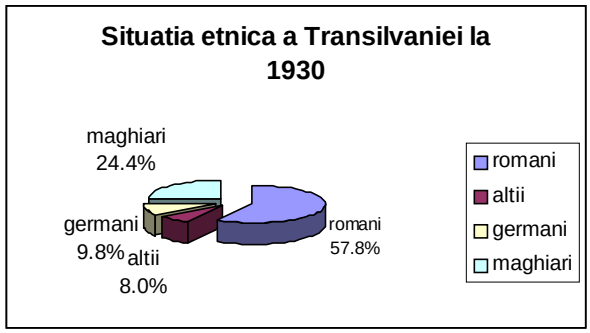

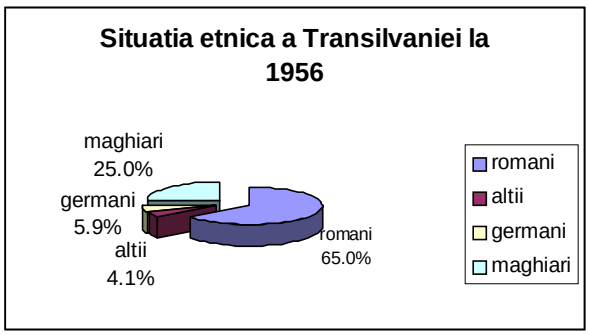

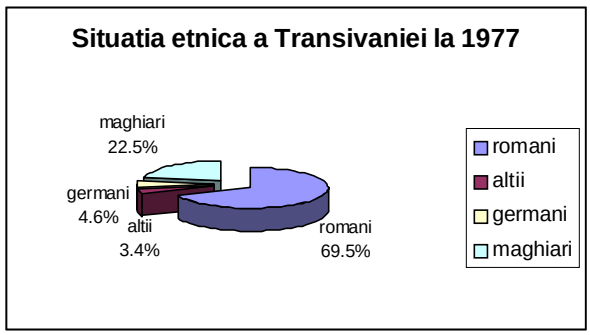

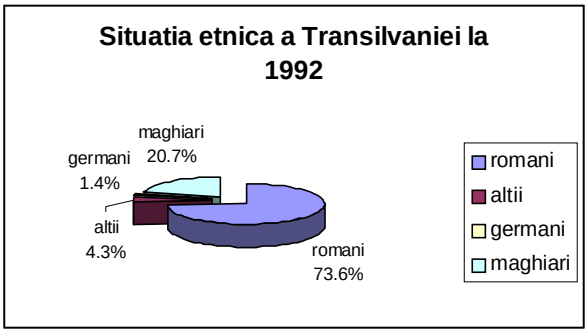

(După Ioan Bolovan, Sorina Bolovan, "*Contribuţii privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec XX*", în Centrul de Studii Sabin Manuilă- Istorie şi demografie Transilvane, Fundaţia Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995)

Mişcarea naturală a populaţiei şi evoluţia raporturilor demografice dintre rural şi urban sunt importante mai ales în condiţiile în care România se confruntă astăzi cu fenomenul invers celui prevăzut de S. Manuilă. Scăderea numărului de persoane care se mută din mediul rural în mediul urban poate fi considerată o trăsătură a subdezvoltării, mai ales atunci când fenomenul este corelat cu altele precum refacerea gospodăriei agricole a perioadei interbelice, renunţarea la acele componente ale unei agriculturi industrializate (irigaţii, climatizare, mecanizare pe scară largă), revenirea la tehnici gospodăreşti (trasnport, creşterea animalelor, prelucrarea alimentelor), recrearea unor structuri sociale şi a unor relaţii comunitare specifice satului medieval (*"România, starea de fapt")*

Mişcarea naturală a populaţiei

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Din rural în urban	10,7	9,4	6,9	6,6	5,9	5,9	5,6
Din urban în rural	2,5	3,8	3,4	4,7	5,8	6,7	7,9

Sursa: *"Anuarul statistic al României"*, 1997

Populația ocupată în agricultură înregistrează, în România, o creştere, în condițiile în care țările dezvoltate ocupă în agricultură sub 10% din populație. În 1990, România avea un nivel apropiat de cel al Poloniei, anume 28,2%. În 1990, numărul celor care lucrau în agricultură era de 3,1 milioane, a ajuns la 4,4 milioane în 1995, ceea ce reprezintă 39,7% din totalul populației ocupate.

În acelaşi timp, numărul muncitorilor s-a redus.

1990 5,4 milioane în industrie (49,7%)
3,1 milioane în agricultură (28,2%)

1994 mai puțin de 4 milioane (39,0 %)
3,56 milioane (35,6%)
Sursa: "*România, starea de fapt*"

Ponderea agriculturii în structura PIB

	Agricultură, silvicultură, pescuit
România	18,1%
Bulgaria	15,4%
Republica Cehă	5,0%
Polonia	6,9%
Federația Rusă	7,2%
Ungaria	6,6%
Marea Britanie	1,4%

Sursa: "*Anuarul statistic al României"*, 1997

5.5. Starea de sănătate a populației

Esența unui stat poate fi surprinsă urmărind trei elemente: poziția geografică, populația şi trăsăturile guvernării. Al doilea element, de interes în contextul analizei pe care am început-o, reunește trăsăturile şi caracteristicile care pot fi, la rândul lor cuantificabile (numărul populației, distribuția pe vârste, starea de sănătate şi nivelul de instrucție) şi necuantificabile (pattern-ul cultural).

Am vorbit deja despre caracteristicile populației din punctul de vedere al numărului. La fel de important ca numărul este şi distribuția pe vârste a acestei populații. Este avantajos ca majoritatea populației să fie în perioada de vârstă activă (după standardele internaționale, între 15 şi 65 de ani). Din punctul de vedere al distribuției populației pe grupe de vârstă, situația pe glob se prezintă astfel: în 2000, se estimează că 30% din populație va fi sub 15 ani, 6,8% va fi peste 65 de ani, iar restul de 63,2% va fi în perioada activă. Extremele fiecărei categorii sunt Uganda, cu cel mai mare număr de persoane sub 15 ani, Grecia, cu cel mai mare număr de persoane peste 65 de ani şi Coreea de Sud, cu cel mai mare număr de oameni în perioada activă (72,09%, deci situația cea mai avantajoasă după acest criteriu).

Unde se situează România din punctul de vedere al distribuței pe vârste a populației? Anuarul statistic al României oferă următoarele date pentru anul 1997: numărul celor care au peste 65 de ani reprezintă 12,5% din totalul populației, cei care au sub 15 ani reprezintă 19,4%, iar persoanele aflate în perioada activă, potrivit standardelor internaționale, reprezintă 68,03%. Deci, procentul celor aflați în perioada activă se situează puțin deasupra celui estimat pentru întreaga populație şi nu foarte mult sub procentul Coreii de Sud care prezintă procentul cel mai avantajos.

Cu toate acestea, specialiştii atrag atenția asupra faptului că datele brute privind distribuția pe vârste a populației trebuie corelate cu alți factori, precum rata fertilității şi sporul natural. După cum se poate observa în tabelele de mai jos, în România, atât sporul natural, cât şi rata fertilității sunt în scădere, cu deosebire după 1992:

Sporul natural în România

1930	14,8
1940	7,1
1950	13,8
1967	18,1
1986	5,9
1989	5,3
1991	1,0
1992	- 0,2
1993	-0,6
1994	-0, 8
1995	-1,6
1996	-2,5
1997	-1,9

Rata fertilității în România

1956	89,9
1967	105,5
1986	68,2
1989	66,3
1992	46,6
1993	44,3
1994	43,3
1995	41,1
1996	39,9
1997	40,6

Sursa: "*Anuarul Statistic al României"*, 1997

Problema distribuției pe vârste a populației este importantă mai ales dacă e privită prin prisma relației dintre numărul persoanelor ocupate (cele aflate în perioada de vârstă activă care nu sunt şomeri) şi numărul pensionarilor. În România, tot la nivelul anului 1997, raportul dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor era de aproximativ **1,9 la 1**. În cifre absolute, aproximativ 11 00 000 de persoane active susțin 5 524 000 de pensionari. Pentru anul 1999, ziarul ziarul "Adevărul" publică în numărul din 2 septembrie 1999 următoarele date: numărul mediu al pensionarilor (în al doilea semestru al anului) este de 5 913 000, ceea ce reprezintă o creştere cu 3,2% față de aceeaşi perioadă a anului precedent. La sfârşitul lunii iunie a aceluiaşi an, numărul persoanelor ocupate scăzuse aproximativ cu acelaşi procent față de sfârşitul lunii decembrie. Deci raportul dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor s-a micşorat.

În Japonia, raportul e de 3 muncitori la 1 pensionar, în Statele Unite, 4,5 muncitori la 1 pensionar, Rusia şi Franța au mai puțin de 3 muncitori pentru 1 pensionar. Se estimează că, în întreaga lume, raportul dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor se va modifica, în sensul că tot mai mulți pensionari vor fi susținuți de persoane ocupate. Organizația Mondială a

Sănătății apreciază că, în 2025, la fiecare 100 de muncitori, Austria va avea 61 de pensionari, Japonia 56, Statele Unite 35. Ceea ce înseamnă că forța productivă a respectivelor țări va scădea, că populația activă va avea de susținut un număr mai mare de pensionari, de populație inactivă.

Fenomenul de emigrare este şi el un indicator fidel al stării de sănătate al organismului social şi rezultatul unor fenomene cumulate, dintre care cel mai important este sărăcirea continuă a populației. De remarcat că problema emigrării i-a frământat îndelung pe gânditorii geopolitici germani (vezi progamul economic şi politic al economistului german Fr. Liszt, numai că în cazul germanilor era discutat în contextul excedentului de populație, care determina emigrările masive către SUA, unde exista pericolul deznaționalizării). În România, fenomenul a cunoscut, firesc, o perioadă de boom imediat după 1989. Între 1992 şi 1997, numărul emigranților a scăzut constant, după cum o arată şi tabelul de mai jos. Datele ar putea oferi un motiv de liniştire, însă ele trebuie privite cu atenție. După cum se poate observa, singura grupă de vârstă unde, în anumiți ani, se înregistrează, de asemenea scăderi, dar unde nivelul se menține constant sau unde, uneori, se înregistrează chiar creşteri, este grupa 26-40 de ani, deci grupa de populație cea mai activă.

Grupa de vârstă /anul	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Sub 18	5540	4119	4597	4180	4198	4145
18-25	7807	3608	3036	4180	3447	2559
26-40	**10 195**	**5683**	**5901**	**10 875**	**8347**	**8091**
41-50	2861	1822	1569	2803	2701	2490
51-60	2249	1407	959	1245	1332	1143
61 şi peste	2500	1807	1084	1435	1501	1517

Sursa: "*Anuarul statistic al României*", 1997

5.6. Reforma ca obiectiv strategic

Ultimele probleme discutate în legătură cu factorul demografic fac legătura cu a doua parte a cursului, care are în vedere studierea pulsarilor **economici** pe care statul reuşeşte să îi trimită la graniță şi care sunt indicatorul puterii sale. Toate problemele discutate până acum au legătură, fie directă, fie indirectă, cu starea economiei, ceea ce îndreptățeşte afirmațiile cu privire la importanța geopolitică şi geostrategică a reformei. În acest sens, este important de subliniat că modul în care România reuşeşte pe calea reformelor este de relevanță regională, dar, după cum sublinia V. Pasti, atât în cazul României, cât şi al Estului în general, responsabilitatea tranziției revine acum nu numai în mare măsură, ci în totalitate factorilor politici de decizie din țările respective (V. Pasti, "*România în tranziție. Căderea în viitor"*). Tranziția externă, adică integrarea în structurile, mecanismele şi circuitele internaționale este departe de a fi epuizată, dar, principalele jaloane au fost puse în acest caz. De aici încolo, modul în care se desfăşoară, în continuare, integrarea internațională depinde de caracteristicile interne ale țării şi de evoluția celei de-a doua tranziții, cea orientată spre interior, mai degrabă decât de jocul politico-diplomatic internațional (V. Pasti, op.cit.).

Conştientizarea importanței geopolitice a reformei este primul pas în crearea unei strategii de dezvoltare pentru România, astfel încât să nu se ajungă la situația de a face reformă de dragul reformei. Reforma capătă înțeles numai corelată cu prioritățile şi obiectivele naționale. Iar acestea, la rândul lor, trebuie corelate cu datele fizice ale țării, cu ceea ce este posibil de realizat. Fără stabilirea priorităților, fără corelarea lor cu atuurile geografice, cu datumul natural, România rămâne doar la stadiul de potențialitate. Aşa cum releva gânditorul american A. Mahan, puterea, pentru a fi efectivă, trebuie însoțită de capacitatea de a proiecta puterea şi de a găsi instrumentele adecvate pentru această proiectare a puterii. Aplicând acelaşi mod de gândire, pozițiile geografice avantajoase ale României au o valoare strategică potențială, dacă nu beneficiază de o forță economică în stare să le fructifice potențialul.

Cum am menționat mai sus, când vorbim de priorități, avem în vedere obiective care să se afle în strânsă corelație cu datele concrete ale țării, cu atuurile sale geopolitice. De pildă, România are ieşire la mare. Acesta este un avantaj. Importanța acestui avantaj a fost conştientizată, spre exemplu, de diplomația interbelică, una dintre liniile principale ale sale fiind politica referitoare la controlul strâmtorilor Bosfor şi Dardanele. Se poate aprecia că diplomația românească interbelică ținea astfel cont de interesele economice ale țării şi acționa în strânsă legătură cu acestea. În epoca interbelică, potrivit datelor oferite de I. Seftiuc şi I. Cărțână, România ocupa, variabil locurile 7 sau 8 în ceea ce priveşte tonajul, comparându-se, din acest punct de vedere, cu Anglia, Grecia, Norvegia sau Franța. Mai mult, după 1918, 88% din exportul global al României era făcut pe calea apei. În 1938, exportul cu țările din bazinul medieranean (Turcia, Iran, Siria, Palestina, Egipt) avea o pondere de 33% din întregul export al României (*"România şi problema strâmtorilor").* Datele sugerează o corelație aproape perfectă între argumentele de natură geografică, politică economică şi acțiuni diplomatice.

Folosire la parametri înalți a potențialului geografic al țării a continuat şi după cel de-al doilea război mondial. În anii 70, a fost efectuată lărgirea şi modenizarea portului Constanța, ceea ce a însemnat construirea a 5334 m de diguri, a 13 dane de diferite adâncimi, a 10 ha de platformă portuară, a 8 km de drumuri, a 35 km de căi ferate, a 900 m de poduri şi pasaje, a 10 mii metri pătrați de magazii pentru mărfuri generale. Toate măsurile au avut ca rezultat crearea posibilității ca aici să ancoreze nave de mare tonaj. Concomitent cu aceste măsuri, s-a realizat şi înzestrarea flotei maritime cu nave pentru minereu, țiței şi alte mărfuri (idem). În 1989, flota maritimă comercială număra 301 vase, ceea ce situa România, din punct de vedere al numărului şi al tonajului, pe locurile 5/6 în lume. În prezent, România contează doar pe 50 de nave care lucrează efectiv, ceea ce ne scoate din clasament. În 1995, după criteriul capacității flotei comerciale, România ocupa locul 28, după Grecia, Cipru, Norvegia, Malta, Rusia, Italia, Germania, Turcia, Ucraina. În acelaşi an, după criteriul mărimii flotei comerciala, România ocupa locul 26. Acesta reprezintă un exemplu în care o poziție geografică avantajoasă rămâne la nivel de potențialitate, deoarece nu a fost construit sau menținut instrumentul prin care să fie proiectată puterea şi prin care potențialul să devină efectiv.

Un alt exemplu. Una dintre bogățiile României este petrolul. Astăzi, România nu mai dispune de mari resurse petroliere. A dezvoltat, în schimb, o puternică industrie de utilaj petrolier, precum şi de prelucrare a petrolului. Înainte de 1989, România era a treia țară producătoare de utilaj petrolier din lume şi a doua țară exportatoare. Astăzi, industria românească prelucrătoare de petrol nu mai contează în competiția internațională.

Este adevărat că, din punct de vedere economic, întreg estul european este confruntat cu serioase probleme. Important pentru România şi relevant în cadrul unu curs de geopolitică este faptul că se conturează tot mai distinct diferențe sensibile nu numai între România şi Europa dezvoltată, ci între România şi Europa în curs de dezvoltare (de exemplu, Polonia, Ungaria). Iată câțiva indicatori care arată această situație:

	România	Polonia	Ungaria	Franța
PNB (loc $)	2910	5010	6260	19440
Consum de energie/loc	2790	3359	3484	5434
Dolari PNB produşi cu o unitate de energie consumată	1,0	1,5	1,8	3,6
Exportul $/loc	271	368	836	3577
Ponderea agriculturii în PIB	20,1%	6,7%	7,2%	2,8%
Evoluția producției de energie electrică	-23%	-4%	22%	42%
Mortalitatea infantilă	23,9	15,1	11,6	7,3
Cheltuieli cu educația	3,1%	4,9%	6,7%	6,0%

Sursa: "*România, starea de fapt"*

În termeni mai simpli, pe baza acestor date se poate conchide că e nevoie de aproape 2 români pentru a produce cât un singur polonez, de mai mult de doi pentru a produce cât un ungur, şi de aproape 7 români pentru a produce cât un singur francez. (pag 33). Ritmul de scădere a indicatorilor industriali este un fenomen cu care România se confruntă încă din 1980, precizează autorii, dar după 1989 este vizibil ritmul tot mai accelerat al declinului.

Evoluția indicilor producției industriale (total)

1991	1992	1993	1994
77,2	60,3	61,1	63,1

Sursa: "*România, starea de fapt"*

Indicii PIB

	1996 față de 1990	Ritmul mediu annual 1991-1996	1996 față de 1995
România	86,9	-0,05	93,1
R. Cehă	106,1	1,00	109,7
Polonia	119,0	2,95	106,0
Ungaria	89,8	-1,80	101,5

Sursa: "*Anuarul statistic al României*", 1997

Unul dintre indicatorii sensibili ai puterii de penetrare a unei economii, implicit a puterii unui stat, este şi volumul comerțului exterior. Şi în acest caz, România se plasează în urma vecinilor săi.

Comerț exterior 1996

	Export/cap de locuitor	Import/cap de locuitor
România	374	500
Polonia	632	957
Ungaria	1241	1556
R. Cehă	2123	2686

Sursa: "*Anuarul Statistic al României"*, 1997

Din nou este adevărat că, în comparație cu alte state europene şi ținînd cont de ponderea în comețul mondial, volumul comețului exterior al Ungariei, Poloniei sau al Republicii Cehe este relativ mic. Are însă importanță faptul că se conturează, şi în acest caz, diferențe între România şi aceste țări amintite.

Ponderea comerțului exterior în comerțul mondial

	Export			Import		
	1990	1995	1996	1990	1995	1996
România	0,17	0,,16	0,16	0,26	0,23	0,22
Ungaria	0,29	0,25	0,25	0,30	0,30	0,30
Polonia	0,40	0,46	0,47	0,23	0,58	0,70

Sursa: "*Anuarul Statistic al României"*, 1997

Tot la capitolul comerț exterior pot fi discutate problemele orientării acestor exporturi către anumite piețe. În acest domeniu, devine din ce în ce mai evident faptul că, în România, relațiile economice sunt ghidate de relații politice, că logica economicului urmează logicii politicului, şi nu invers. Pot fi identificate unele rădăcini istorice ale preeminenței relațiilor sau criteriilor ideologice asupra celor economice. V. Pasti arată că, începând cu a doua jumătate a anilor 70, politica prioritar orientată spre Occident a României începea să se modifice. Are loc fenomenul de mutare a centrului de greutate dinspre Occident către Lumea a III-a. Concomitent cu acest fenomen, economia socialistă din România reintra sub orientarea relațiilor politice. Cauza acestei mutări era şi dorința de a evita o confruntare economică pe care România nu putea decât să o piardă. Începând cu acest moment, relațiile politice au început să reprezinte criteriul esențial al relațiilor economice. Mutarea centrului de interes dinspre Occident către Lumea a III-a în anii 70 marchează momentul în care, în politica sa economică, România se orientează nu după criterii comerciale, ci după criterii politice. Faptul că situația se perpetuează în timp este relevat şi de intensitatea schimburilor cu Rusia. În primul, Rusia reprezintă o imensă piață de desfacere pe care România a neglijat-o sistematic în ultimii ani. În acelaşi timp din Rusia importăm petrol şi gaze care reprezintă o "notă de plată" anuală de peste un miliard de dolari nu compensăm prin intermediul exporturilor decât extrem de puțin. Aproape neglijabil.

Datele prezentate în ultima parte a acestui curs nu au avut menirea de a contura o imagine sumbră a situației României după 1989. Ele au fost întrebuințate pentru a ilustra necesitatea stabilirii unor priorități care să pună în valoare utilizate geografice ale țării (de unde şi prezența lor într-un curs de geopolitică). Problema reformei nu de dragul reformei, ci în vederea dezvoltării, este cu atât mai dramatică cu cât, în zilele noastre, dezvoltarea este o condiție a integrării. Mai mult, tendințele care se pot înregistra în lumea de de azi vizavi de dezvoltare constituie tot atâtea indicii despre cum va arăta lumea de mâine. Din această perspectivă, reforma are menirea de a uşura integrarea nu în Europa, ci în lumea contemporană, în care se vorbeşte tot mai mult de "vecinătate globală". România are, în acest moment, şansa potențială de a se integra în fluxurile moderne ale dezvoltării. Fără o strategie coerentă de dezvoltare, România se va afla nepregătită în fața unei lumi în plină evoluție. Şi, după cum avertiza I. Conea cu mai mult de 50 de ani în urmă, "*cel care va fi surprins nepregătit va sta deoparte umilit, privind năuc la o lume în care trebuie totuşi să trăiască, dar fără o însărcinare şi o răspundere demne de ceea ce el ar fi trebuit să prezinte"* (I. Conea, "*O poziție geopolitică").* Iar primii care "*trebuie să se pătrundă de acest duh nou al zilei de mâine"*, deci primii care să conştientizeze că dezvoltarea este un imperativ al lumii contemporane şi să acționeze în acest sens sunt, tot după apercierea lui I. Conea, conducătorii politici şi tineretul de carte.

Bibliografie

1. Bădescu I. şi D. Dungaciu, "**Sociologia şi geopolitica frontierei",** vol I, Floarea Albastră, Bucureşti, 1995.

2. Bolovan, I. şi S. Bolovan, "**Contribuții privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec XX**", în Centrul de Studii Sabin Manuilă - Istorie şi demografie Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

3. Conea, I., "**O poziție geopolitică",** în "Geopolitica şi geoistoria. Revista pentru sud-estul european ", Martie/Aprilie 1944.

4. Conea, I., A. Golopenția şi M. Popa-Vereş, "**Geopolitica"**, Ramuri, Craiova, 1940.

5. Emandi, I. E., Gh. Buzatu şi V. Cucu, "**Geopolitica",** Glasul Bucovinei, Iaşi, 1994.

6. Eminescu, M., "**Opere**", vol. XII, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

7. Mehedinți, S., "**Politica de vorbe şi omul polit**ic", Bucureşti, 1920.

8. Pasti, V. "**România în tranziție. Căderea în viitor"**, Nemira, Bucureşti, 1995.

9. Pasti, V., M. Miroiu şi C. Codiță, "**România - starea de fapt"**, Nemira, Bucureşti, 1996.

10. Seftiuc I. şi I. Cărțână, **"România şi problema strâmtorilor",** Editura Ştiințifică, Bucureşti, 1974.

11. Serebrian, O., "Va exploda Estul? Geopolitica spațiului pontic", Dacia, Cluj-Napoca, 1998.

12. ***, Anuarul statistic al României", 1997.

13. ***, "Geopolitica şi geoistoria. Revista română pentru sud-estul european", Societatea Română de Statistică, Bucureşti.

14. ***, "Russia, The Eurasian Republics and Central Eastern Europe", 7th Edition, Duskin / McGraw Hill, Connecticut, 1999.

Curs nr. 6

Populația

6.1. Densitatea demografică şi densitatea geopolitcă

"*Când parcurgem istoria omenirii,* sublinia Mircea Malița, *civilizația ne apare ca o pasăre îndrăgostită de râuri şi ţărmuri de mare, care şi-a făcut inițial cuib în Mesopotamia şi în Orientul Mijlociu, a zburat apoi pe Nil, de unde s-a îndreptat spre insulele şi coastele greceşti; şi-a continuat călătoria spre peninsula italică de unde a supravegheat întinderea unui imperiu şi apoi, ca o ezitare înspre Bosfor, s-a stabilit pe Ron şi Rin, neezitând să treacă Canalul Mânecii; antrenată în zborul milenar, a trecut peste Atlantic alegându-şi coasta estică a unui continent, pe care l-a străbătut, ajungând la Pacific; nedescurajată de această întindere a ajuns recent în insulele nipone, de unde o impetuozitate sporită o duce spre Asia, de unde a plecat, având Orientul Mijlociu şi continentul european la orizont"* (*„Zece mii de culturi, o singură civilizație"* , pag. 38).

Traseul geografic al principalelor centre de civilizație ale lumii este grăitor pentru rolul jucat în istorie de fâşiile de pământ care se învecinează cu marea sau cu râuri importante. Pe aceste locuri binecuvântate au luat naştere aglomerări şi concentrări demografice care au reprezentat centre de iradiere culturală, au prefigurat modele de organizare economică şi social-politică. Fireşte că nu orice aglomerare umană - ipso facto - este şi un pulsar economic şi de civilizație. Dar o anumită **densitate demografică** este un element esențial al **densității geopolitice,** al gradului de ocupare a unui teritoriu, al posibilităților de menținere şi de dominare a unui spațiu. Astăzi deschiderea spre mare sau ocean nu mai pare a avea un rol aşa de mare ca altădată. Dar nici nu şi-a pierdut importanța. Dovada că şi în zilele noastre *"un sfert din omenire trăieşte la mai puțin de 50 de km de mare, jumătate la mai puțin de 200 km, trei sferturi la mai puțin de 500 km"*. Şi astăzi aceste zone sunt cele mai dinamice, cele mai prospere, cele mai avansate.

6.2. Câți oameni poate hrăni pământul?

De ce o temă consacrată populației într-un curs de geopolitică? Fascinată de o serie de evoluții spectaculoase, induse cu deosebire de revoluția tehnico-ştiințifică, omenirea a "uitat" sau, oricum, a acordat mai puțină importanță unor factori "clasici" ai evoluției sale, între care şi populația. Ca un gen de ironie, elementele "clasice", neglijate şi subestimate, irump în contemporaneitate cu o forță ieşită din comun. În ultimele decenii, populația s-a impus în plan economic, politic, social, geopolitic nu numai prin complexitatea problemelor pe care le comportă, ci, deopotrivă, prin declanşarea unor procese şi tendințe pe termen lung asupra cărora omul poate acționa în mai mică măsură.

Întemeietorii geopoliticii au insistat nu numai asupra relației dintre factorii geografici şi stat, dintre pământ şi stat, ci şi asupra aceleia dintre stat şi elementele nongeografice, cum este şi populația. Cu alte cuvinte, populația a fost văzută de la început ca un "factor de putere", cum am spune astăzi. Întreaga evoluție contemporană arată că populația reprezintă mai mult decât atât: ea alcătuieşte un gen de pânză freatică a multor fenomene şi procese majore, a dezvoltării contemporane în general. Nici un element semnificativ al lumii de azi nu poate fi înțeles fără o raportare directă sau mediată la populație, la ritmul ei de creştere, la nivelul de instrucție, la gradul de sănătate etc.

Există un gen de **examinare de tip clasic** a populației, care pune în relație creșterea demografică şi resursele existente la un moment dat. Inevitabil, o asemenea analiză conduce la întrebarea cardinală: *câți oameni poate hrăni pământul*? Meritul unei asemenea abordări este că oferă o imagine de ansamblu a situației populației, a tendințelor de evoluție în câmp demografic, fără de care nu putem căpăta o înțelegere adecvată a domeniului.

Astăzi rămânem chiar surprinşi de exactitatea unor previziuni în domeniul creşterii de ansamblu a populației. De pildă, inventatorul microscopului, învățatul olandez Antoni van Leenwenhoek, a aşternut la 25 aprilie 1679 ceea ce poate fi socotită **prima estimare** a numărului de persoane care ar putea trăi pe planetă. El a făcut un calcul prin extrapolare. A pornit de la densitatea pe care o avea populația în Olanda acelei perioade (120 de locuitori pe kilometru pătrat) şi a calculat ce număr de oameni ar putea hrăni globul pământesc dacă suprafața sa ar fi locuită de o populație cu densitatea demografică a Olandei. Rezultatul: 13,4 miliarde de persoane. Cu aproximativ trei decenii mai târziu, londonezul Gregory King estima acest număr la 12,5 miliarde, pentru ca, la 1765, pastorul german Johann Peter Susmilch să vorbească de o cifra de 13,9 miliarde.

Nu ştim exact cum au fost privite asemenea previziuni în momentul lansării lor. Cert este că estimările de astăzi privind nivelul pe care îl va atinge populația în 2050 se aseamănă mult cu cele avansate de autorii menționați.

6.3. Deşi infirmată, logica lui Malthus supraviețuieşte

Totuşi întemeietorul de renume al acestei orientări este Thomas Malthus. În celebra sa lucrare, "*Essay on the Principle of Population"*, apărută în anul 1798, chiar în pragul revoluției industriale, Malthus fixa în următorii termeni corelația dintre creşterea populației şi resursele naturale ale globului: "*Populația, atunci când se înmulțeşte în mod necontrolat, creşte în proporție geometrică. Mijloacele de existență cresc numai în proporție aritmetică. Un simplu calcul pune în evidență imensitatea primei puteri în raport cu cea de-a doua "*. Urmează apoi avertismentul sever reținut cu o anumită plăcere de către posteritate privitor la dezechilibrul care poate interveni între cei doi factori: "*În două secole şi un sfert, populația va fi, comparativ cu mijloacele de subsistență, într-un raport de 512 la 10"*.

De la data publicării lucrării lui Malthus, populația lumii a crescut de şase ori. Ca să atingă un miliard de persoane, omenirii i-au trebuit mii de ani. După aceea, pentru următorul miliard, omenirii nu i-au mai trebuit decât 130 de ani, după aceea 30 de ani, apoi 15, apoi 12 şi în cele din urmă 11 ani. Anul 1999 a reprezentat o piatră de hotar în ceea ce priveşte creşterea populației. În jurul datei de 16 iulie 1999, populația lumii a trecut pragul de 6 miliarde de persoane.

Omenirea creşte anual cu 90 de milioane de persoane, ceea ce înseamnă populația Argentinei şi Egiptului, cumulată. Potrivit evaluărilor făcute de organismele de specialitate ale ONU, populația lumii va ajunge la 10 miliarde în jurul anului 2070, la 11,5 miliarde în 2150 şi se va stabiliza în jurul anului 2200, când omenirea va număra 10,7 - 11 miliarde persoane (J. T. Rourke, "*International Politics on the World Stage" pag.533*).

Cu toate acestea, previziunea făcută de Malthus a fost infirmată. Cel puțin până acum, mijloacele de subzistență au crescut într-un ritm superior creşterii populației. Din 1950 revoluția tehnologică a contribuit la creşterea de patru ori a producției de bunuri materiale, în timp ce populația a crescut de peste două ori.

Dar logica lui Malthus supraviețuieşte, prezentând nu de puține ori o actualitate care nu poate fi neglijată. Semnalele privind o posibilă epuizare a resurselor, incapacitatea pământului de a ține pasul, în continuare, cu o creştere demografică accentuată sunt tot mai insistente. Un element al estimării lui Malthus - cel care priveşte semnalarea discrepanței dintre creşterea populației şi mijloacele de subzistență - sălăsluieşte în conştiința publică. Discrepanța respectivă nu s-a confirmat, dar ea are un **potențial de amenințare** care poate deveni, în orice moment, efectiv.

De ce spunem efectiv? Statistic, previziunea lui Malthus nu s-a adeverit. Numai că statistica operează cu situații şi raporturi globale. În diverse regiuni, în felurite segmente sociale, logica lui Malthus funcționează. Într-adevăr, din 1950 producția de bunuri materiale pe glob a crescut de patru ori. Numai că această evoluție a fost însoțită de o creştere fără precedent a decalajului între consumul pe cap de locuitor în țările dezvoltate şi cele în curs de dezvoltare. Acesta s-a triplat. Raportul dintre cincimea cea mai prosperă a populației şi cincimea cea mai săracă era de 20 la 1, în 1960. El s-a ridicat la 60 la 1 în 1990. Astăzi pe glob s-au accentuat dramatic nu numai decalajele dintre populația bogată şi cea săracă, ci şi discrepanțele izbitoare dintre națiunile bogate şi cele sărace. Cum remarca şi Gerard Piel, *"revoluția industrială a împărțit fără milă lumea în două tabere - țări bogate şi țări sărace"* (*„Worldwide Development or Population Explosion: Our Choice").* Resurse există, dar ele sunt inaccesibile unei părți considerabile a populației. Este ca şi când nu ar exista resurse propriu-zise. Este ca şi când o parte a populației ar fi crescut în progresie geometrică, iar producția de bunuri ar fi crescut în progresie aritmetică, aşa cum prevăzuse Malthus.

6.4. Caracteristici ale exploziei demografice actuale

Există şi un alt element care conferă o certă notă de actualitate teoriei lui Malthus. Este vorba despre particularitățile exploziei demografice actuale, despre caracteristicile care o fixează în raport cu explozia demografică din secolele al 18-lea şi al 19-lea.

Explozia demografică din zorii societății moderne, care a reprezentat materia primă pentru teoria lui Malthus, a avut loc în țări dezvoltate, în state unde revoluția industrială era în plină dezvoltare. Ieşirea din criza care se putea prefigura pe baza discrepanței sesizate de către Malthus a avut loc pe două căi. Mai întâi, dezvoltarea industrială a declanşat un proces de ridicare a bunăstării, care a putut face față evoluției rapide a populației. O evoluție care pe bună dreptate năştea îngrijorare. De pildă, populația Europei a evoluat de la aproximativ 50 de milioane, cât avea în 1600, la aproape 1 miliard la mijlocul secolului 20. La 1600 ea reprezenta o zecime din populația lumii, la 1950 ajunsese să reprezinte aproape o treime.

O a doua modalitate au constituit-o emigrările masive ale europenilor în teritoriile de peste mări, în SUA, Canada, în alte țări şi continente slab populate. Astfel, între 1846 şi 1890, anual au emigrat din Europa către alte teritorii în jur de 377.000 oameni, iar între 1891 şi 1910 rata anuală a emigrării a atins nivelul de 911.000 oameni. În intervalul de timp cuprins între 1846 şi 1930, aproximativ 50.000.000 de europeni s-au stabilit în teritoriile slab populate şi slab dezvoltate de peste mări (Paul Kennedy).

Deci, timp de aproape două secole Europa - zona cea mai dezvoltată a lumii în acest interval - a fost tărâmul pe care a avut loc explozia demografică; ea a reprezentat şi continentul de unde au plecat valuri de emigranți.

Începând cu mijlocul acestui secol, ceva cu totul nou intervine în evoluția demografică a planetei. Populația din țările dezvoltate se stabilizează sau consemnează evoluții foarte lente. Creşterea demografică accentuată are loc în țările slab dezvoltate, în teritorii în care mijloacele de subzistență sunt precare.

Evoluția populației în țările dezvoltate şi cele subdezvoltate (milioane locuitori)

	1950	1960	1970	1980	1990	1995
Total mondial	2 564	3 050	3 721	4 478	5 330	5 757
Total dezvoltate	832	945	1 049	1 137	1 213	1 224
Total subdezvoltate	1 732	2 105	2 672	3 341	4 117	4 533

Sursa: B. Negoescu şi G. Vlăsceanu, *"Terra, geografie economică"*, pag. 45

Instructivă din acest punct de vedere este şi evoluția populației pe regiuni geografice. Cea mai mare creştere procentuală o înregistrează Africa, pe când Europa are o creştere negativă.

Evoluția populației mondiale urbane şi rurale (milioane locuitori)

Total țări subdezvoltate				Total țări dezvoltate		
Anii	Total	Urban	Rural	Total	Urban	Rural
1800	720	61	659	180	22	158
1900	1100	99	1001	495	148	347
1950	1684	285	1399	832	448	384
1994	4534	1867	2667	1236	910	326
2025	7100	4000	3100	1400	1140	260

Sursa: B. Negoescu şi Gh. Vlăsceanu, *"Terra, geografie economică"*, pag. 63

Creşterea populației 1998-2025

		Total	Africa	Asia şi Oceania	America Latină şi Caraibe	SUA şi Canada	Europa
1998	Populația (mil.)	5030	779	3619	500	304	729
2025	Populația (mil.)	8081	1496	4825	690	369	701

Sursa: J. T. Rourke, *"International Politcs on the World Stage"*, pag. 533.

După cum se vede, datele diferă puțin în funcție de baza de calcul. De pildă, totalul populației în 1998 este de 5 030 milioane, potrivit lui Rourke, iar potrivit surselor ONU citate în *"Terra, geografie economică*", totalul este de 5 757 milioane în 1995. Cea de-a doua sursă ni se pare una de încredere, întrucât la jumătatea lui 1999 populația lumii a depăşit pragul celor şase miliarde.

6.5. Răsturnări în distribuția populației pe glob

Autorul american Paul Kennedy consideră că dacă luăm în calcul intervalul 1990-2025 se poate spune că în jur de 95% din sporul populației se va produce în țările în curs de dezvoltare.

Cum se desprinde şi din tabelul de mai jos, creşterea cea mai mare, de fapt, epicentrul exploziei demografice actuale este continentul african. În anii 7o Africa şi Europa aveau o populație aproximativ egală. În 2025 populația Africii va fi de cel puțin două ori mai mare decât cea a Europei, iar în 2050 de trei ori mai mare. Până în 2025, o serie de state africane vor atinge niveluri ale populației absolut dramatice, dacă avem în vedere că mijloacele de subzistență nu vor creşte în mod corespunzător.

Evoluția raportului dintre populația Europei şi cea a Africii

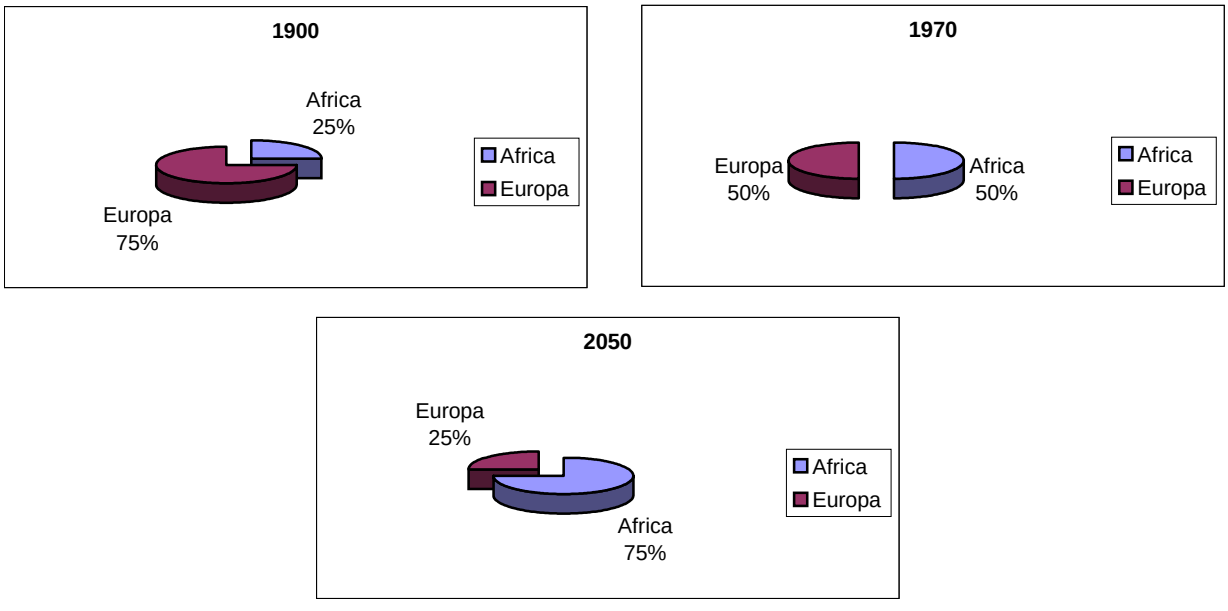

Creşteri masive vor avea loc şi pe continentul asiatic. Aici rata de creştere nu este aşa de ridicată (ca pe continentul african), dar, pornindu-se de la un volum al populației deja foarte mare, creşterile, mai ales în cifră absolută, sunt considerabile. În 2050 se prevede o răsturnare a "ierarhiei la vârf". India va trece pe primul loc cu o populație de 1,528 miliarde, depăşind China cu aproape 100 de milioane.

Schimbările absolut spectaculoase în domeniul demografic sunt expresiv redate şi de "noua ierarhie" a statelor cu cea mai mare populație din lume.

Primele 10 țări cele mai populate ale lumii (1997)

Nr. crt.	Țara	Populația totală (milioane)	Rata medie de creştere a populației (1995-2000)	Rata totală a fecundității
1	China	1243,7	0,9	1,80
2	India	960,2	1,6	3,87
3	SUA	271,6	0,8	1,96
4	Indonezia	203,5	1,5	2,63
5	Brazilia	163,1	1,2	2,17
6	Rusia	147,7	-0,3	1,35
7	Pakistan	143,8	27	5,02
8	Japonia	125,6	0,2	1,48
9	Bangladesh	122,0	1,6	3,14
10	Nigeria	118,4	2,8	5,97

După cum se observă, 5 din primele 10 țări cele mai populate ale lumii se află în Asia; în acelaşi timp, numai două țări dezvoltate figurează în acest tabel (SUA şi Japonia).

Următoarele 12 țări din punct de vedere al populației (1997)

Nr. crt.	Țara	Populația totală (milioane)	Rata medie de creştere a populației (1995-2000)	Rata totală a fecundității
1.	Mexic	94,3	1,6	2,75
2.	Germania	82,2	0,3	1,30
3.	Vietnam	76,5	1,8	2,97
4.	Iran	71,5	2,2	4,77
5.	Filipine	70,7	2,0	3,62
6.	Egipt	64,5	1,9	3,40
7.	Turcia	62,8	1,6	2,50
8.	Etiopia	60,1	3,2	7,00
9.	Thailanda	59,2	0,8	1,74
10.	Franța	58,5	0,3	1,63
11.	Marea Britanie	58,2	0,1	1,72
12.	Italia	57,2	0,0	1,19

Sursa: B. Negoescu şi Gh. Vlăsceanu, "*Terra, geografia economică* ", pag. 401

Deşi situată pe locul 12, din cauza exploziei demografice, Germania nu va mai fi în 2050 între primele 20 de țări cele mai populate ale lumii, aşa cum reiese şi din tabelul de mai jos.

Primele 20 de țări cele mai populate ale lumii în 2050

Nr. crt.	Țara	Nr. populație (mii persoane)
1	India	1 528 853
2.	China	1 477 730
3.	SUA	349 318
4.	Pakistan	345 484
5.	Indonezia	311 857
6.	Nigeria	244 311
7.	Brazilia	244 230
8.	Bangladesh	212 495
9.	Etiopia	169 446
10.	Congo	160 360
11.	Mexic	146 645
12.	Filipine	130 893
13.	Vietnam	126 793
14.	Rusia	121 256
15.	Iran	114 947
16.	Egipt	114 844
17.	Japonia	104 921
18.	Turcia	100 664
19.	Tanzania	80 584
20.	Thailanda	74 188

Sursa: ONU, *Departamentul pentru probleme economice şi sociale*

Populația Iranului va fi mai numeroasă decât cea a Japoniei, iar populația Etiopiei de aproape trei ori mai mare decât cea a Franței. Canada va avea o populație mai redusă decât cea a Siriei, Nepalului sau Madagascarului. Țările europene mari vor figura din acest punct de vedere printre "țările mijlocii" sau chiar mici.

6.6. Consecințe geopolitice ale proceselor demografice actuale

Care ar fi consecințele geopolitice ale distribuirii inegale a populației pe glob, ale decalajelor demografice dintre diverse țări, ale perturbării proporțiilor dintre categorii de vârstă în cadrul aceluiaşi stat? Aceste tendințe nu pot să rămână fără urmări în diverse planuri, care, deocamdată, nu pot fi decât aproximate. De pildă, consecințele economice şi sociale ale schimbării raportului dintre numărul persoanelor ocupate şi cel al pensionarilor este analizat de către M. Ezrati într-un articol din "*Foreign Affairs"* , care se referă la situația Japoniei. Procesul de îmbătrânire a populației Japoniei şi scăderea numărului de persoane active în raport cu numărul pensionarilor au ca rezultat schimbarea orientării economiei, dinspre producție şi exporturi către servicii, cercetare, finanțe. Abilitatea din ce în ce mai scăzută de a exporta e urmată, în mod natural, de o mai mare nevoie de a importa, corelată cu extinderea peste hotare a industriei japoneze, pe baza exportului de tehnologie. Toate acestea se vor reflecta într-o politică externă mult mai activă, cu consecințe pentru întreaga zonă.

Majoritatea analiştilor sunt de acord că existența unor concentrări demografice inegale în diferite zone şi regiuni ale lumii va declanşa un proces de **"emigrație inversă"** a populației dinspre țările şi regiunile cu densitate demografică ridicată, dar în prezent sărace, spre cele cu o

populație mai puțin numeroase, dar bogate. Paul Kennedy consideră că între 1950-1985, către statele dezvoltate din Europa au emigrat, în căutare de lucru, aproximativ 30 de milioane de persoane din țările în curs de dezvoltare. Dintre acestea, 5 milioane s-au stabilit permanent în țările europene. Dacă avem în vedere şi familiile lor, se poate aprecia că în Europa s-au stabilit definitiv, în perioada menționată, aproximativ 13 milioane de emigranți. Un proces absolut asemănător are loc şi în SUA, unde s-a stabilit un număr chiar mai mare de emigranți din America Latină (cu deosebire din Mexic), din Asia etc.

"Emigrația inversă" va reprezenta unul dintre procesele sociale majore ale următoarelor decenii care va putea fi foarte greu de controlat. Şi cu atât mai puțin zăgăzuit. Există o superficialitate a abordărilor în această privință. "Închiderea granițelor", "întărirea controlului" nu sunt soluții de lungă durată. La frontierele statelor sau ale zonelor dezvoltate se va crea o presiune atât de mare, încât ea nu va putea fi contracarată prin măsuri strict administrative. Zonele dezvoltate sunt, sau pot fi echivalate cu zone rarefiate din punct de vedere demografic şi ele vor atrage cu puterea unei legi fizice populația din alte zone. Omenirea nu poate trăi mult timp sfâşiată de acest dezechilibru demografic. Într-un fel sau altul, el va genera mişcări şi procese sociale de reechilibrare...

Consecințe geopolitice importante pot avea şi diferențele în ceea ce priveşte sporul natural al populațiilor de etnii diferite din cadrul aceluiaşi stat. În timp, diferențele în sporul natural pot să conducă la răsturnări ale raporturilor dintre populațiile respective. Cazul clasic din acest punct de vedere este evoluția populației ruseşti în raport cu cea musulmană în cadrul fostei URSS. La sfârşitul deceniului trecut, populația rusească, numărând 145 de milioane, avea acelaşi număr de copii cu cea musulmană, care număra doar 50 de milioane. Apărea limpede că pe parcursul a două generații, populația musulmană urma să o depăşească numericeşte pe cea rusească.

Acelaşi fenomen a avut loc şi în provincia iugoslavă Kosovo. Diferențele dintre ritmul natural de creştere al celor două populații au făcut ca albanezii să devină majoritari într-o provincie care a fost leagănul de formare a poporului sârb.

Problema ritmurilor inegale de creştere naturală a populațiilor se referă cu deosebire la acele state cu populații minoritare semnificative. În cazul în care acestea din urmă au o rată ridicată a natalității, raporturile cu populația majoritară se schimbă dramatic, ceea ce afectează stabilitatea şi poate declanşa chiar un proces de redesenare a granițelor. În acest context, merită menționată evaluarea lui John T. Rourke, privitoare la raportul dintre mărimea naționalității majoritare şi numărul total al populației unui stat. La modul ideal, raportul dintre aceste două variable e de 100%, deci națiunea majoritară include întreaga populație. După cum o arată şi tabelul de mai jos, numai 9,2% dintre statele lumii se găsesc în această postură. Mai mult de 90% dintre state au două sau mai multe naționalități, iar pentru 29,5 % dintre state, naționalitatea majoritară reprezintă mai puțin de jumătate din totalul populației (vezi tabelul de pe pagina următoare).

În sfârşit, considerăm că în aceeaşi serie de consecințe geopolitice poate fi menționat şi impactul negativ pe care creşterea necontrolată a populației îl are asupra mediului înconjurător. Degradarea mediului este un proces care nu cunoaşte granițe, prin urmare nu poate fi oprit la frontieră. El este însoțit de tendințe pe termen lung care nu pot fi cercetate decât printr-un efort conjugat. Important din acest punct de vedere este ca tendințele să nu fie declanşate. Odată ce procesul este început, el devine o problemă regională şi chiar globală. Există o interconexiune complexă între creşterea populației, deteriorarea condițiilor sociale, degradarea mediului. Abordarea realistă a acestui "ghem" de probleme nu poate fi făcută decât situând în centrul analizei problema sărăciei ca numitor comun al proceselor negative amintite mai sus. **Sărăcia este o problemă geopolitică** întrucât, mai înainte, ea a devenit o gravă problemă socială care deşi afectează cam o treime din populația globului nu şi-a găsit soluții cât de cât satisfăcătoare de atenuare dacă nu de rezolvare.

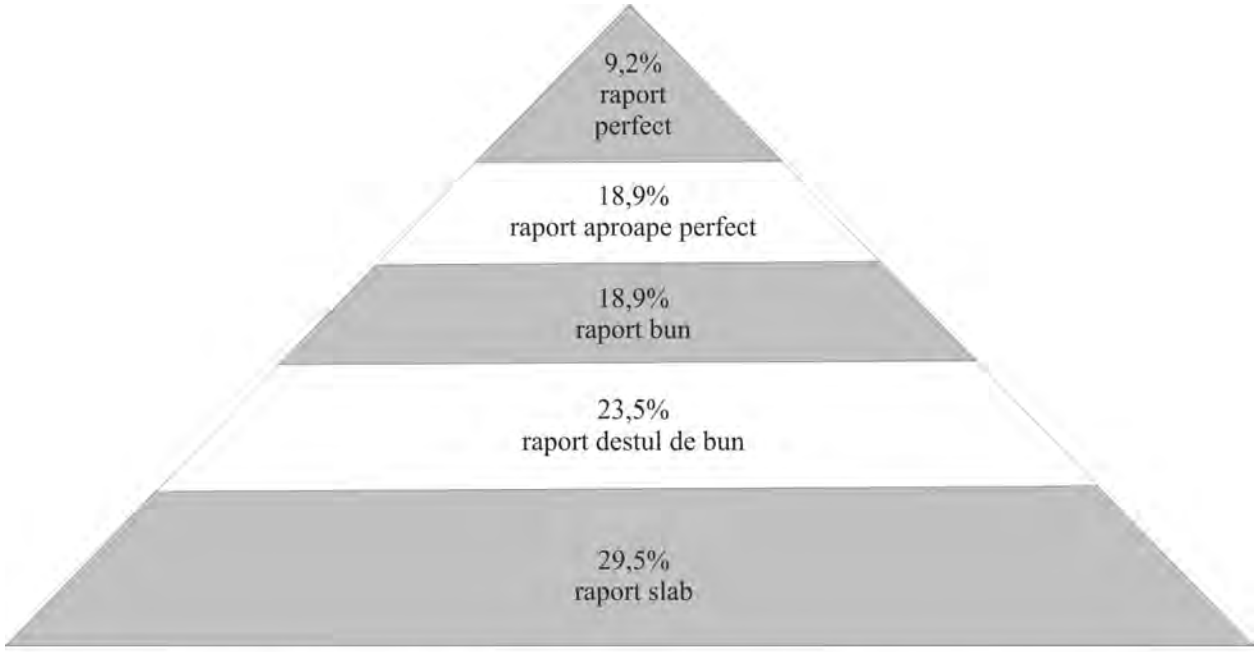

Raport perfect - naționalitatea cea mai importantă reprezintă 100% din totalul populației
Raport aproape perfect - naționalitatea cea mai importantă are între 90 și 99% din totalul populație1
Raport bun - naționalitatea cea mai importantă are între 75-89% din totalul populației
Raport destul de bun - naționalitatea cea mai importantă are între 50-74% din totalul populației
Raport slab - naționalitatea cea mai importantă are între 0-49% din totalul populației

6.7. "Puterea națiunilor creşte şi scade precum creşte şi scade populația lor"

Ceea ce am prezentat până acum ar putea sugera o abordare globalistă a problemei populației, care s-ar rezuma astfel: întrucât populația globului creşte amenințător, răspunderea fiecărui stat este de a adopta politici şi măsuri care să tempereze cel puțin aceste procese. Aşa cum am încercat să arătăm, problema populației pretinde o tratare diferențiată de la zonă la zonă şi chiar de la țară la țară. Nu putem limita analiza demografică doar la acele aspecte comune care se ridică la nivel de planetă în legătură cu evoluția populației. Există contexte economice, sociale şi culturale diferite care prefigurează şi solicită abordări diferite. Dacă în Africa preocuparea predominantă este sau ar trebui să fie controlul procesului de creştere a populației, în Europa am putea vorbi despre oportunitatea politicilor de corectare a creşterii negative, deci de stimulare a sporului natural al populației.

O abordare instructivă asupra populației, mai ales din perspectivă geopolitică, promovează cunoscutul geograf român Simion Mehedinți. În lucrarea "*Politica de vorbe şi omul politic"*, el stabileşte un **paralelism** între creşterea populației şi vitalitatea unui stat, între numărul locuitorilor unei țări şi forța politică a țării respective. Exemplul concludent este socotit evoluția populației Franței. Galia se pare că a avut 7 milioane de locuitori (geograful Strabo vorbea, referindu-se la acest ținut, nu numai de "buna plăsmuire a şesurilor şi văilor, întocmite parcă dinadins pentru înlesnirea vieții omeneşti", dar şi de " fecunditatea rară a femeilor care erau minunate crescătoare de copii"). Astfel, între Rin şi Ocean a apărut "*un centru de îndesire a populației*", favorizat şi de faptul că pe teritoriile de azi ale Germaniei populația trăia mai mult din vânătoare şi pescuit. Aşa se explică, spune Mehedinți, de ce "*aici trebuia să se dezvolte cel dintâi popor mai numeros şi* **cel dintâi stat european cu tendințe de hegemonie asupra continentului**" (subl.ns.)

De atunci, continuă geograful român, populația în acest areal a tot crescut. A ajuns la 8,5 milioane locuitori sub Antonini, la 9 milioane sub Carol cel Mare, la 20 milioane sub Ludovic al XIV-lea, la 24 milioane la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi la 35 de milioane la 1850. Când avea 20 milioane, Franța deținea 38% din populația marilor puteri de atunci. Aşa explică Mehedinți de ce Regele Soare devenise arbitrul Europei. Populația de aproximativ 20 milioane de locuitori -remarcă Paul Kennedy - i-a permis lui Ludovic al XIV-lea să sporească armata de la 30 000 în 1659, la 97 000 în 1666 şi la 350 000 în 1710. Franța a putut astfel deveni forța principală a continentului, notează autorul american, dar nu o superputere, în principal datorită poziției sale geografice: "*Oriunde s-ar fi îndreptat, găsea un duşman semnificativ"*.

Franța mai deține preponderența demografică pe continent încă un veac. La sfârşitul secolului al 18-lea este întrecută de Rusia, pe la 1840 de Germania, la 1860 de SUA, la 1870 de Japonia, la 1899 de Anglia. Creşterea populației Franței de la 1850 la 1920 este de numai 5 milioane. Răstimp în care disproporțiile demografice cu vecinii se accentuează. La 1871, spune Mehedinți, Franța putea pune 100 de francezi în fața la 101 germani, iar în perioada interbelică, la fiecare sută de francezi reveneau 168 de germani. În numai o jumătate de secol, Germania cîştigă o preponderența demografică evidentă pe continent.

Pe baza acestei evoluții, autorul român formulează o primă "**axiomă demografică**": "*puterea națiunilor creşte şi scade, după cum creşte şi scade populația lor"*.

Exemplul menționat de Mehedinți nu este singular. O evoluție asemănătoare cunoaşte şi Rusia. Paul Kennedy oferă o imagine sinoptică a raporturilor dintre evoluția populației şi forța politică a unui stat ("*The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*").

Populația puterilor europene 1700-1800

	1700	1750	1800
Insulele Britanice	9,00	10,5	16,00
Franța	19	21	28,00
Imperiul Habsburgic	8	18	28,00
Prusia	2	6	9,5
Rusia	17,5	20	37,000

Evoluția populației puterilor lumii 1890-1938

		1890	1900	1910	1913	1920	1928	1938
1.	Rusia	116	135	159	175	126	150	180
2.	SUA	62	75	91	97	105	119	138
3.	Germania	49	56	64	66	42	55	68
4.	Japonia	39	43	49	51	55	62	72
5.	Franța	38	38	39	39	39	41	41
6.	Marea Britanie	37	41	44	45	44	45	47
7.	Italia	30	32	34	35	37	40	43

Firește că în perioada pe care o vizează autorul, Rusia s-a extins mult ca teritoriu, sporul de populație explicându-se și în felul acesta. Nu se poate însă ocoli în nici un fel importanța sporului natural, mult mai mare, pe care Rusia l-a înregistrat comparativ cu Franța. De pildă, în secolul trecut, în circa 60 de ani Rusia și-a dublat populația, cum reiese și din tabelul de mai jos:

Populația Rusiei (milioane)

1816	1860	1880
51	76	100

Firește că o Rusie cu 180 milioane locuitori, cât avea această țară înainte de primul război mondial, dispunea de o cu totul altă poziție și putere comparativ cu Franța, care avea numai 38 milioane de locuitori. Iar efectul politic nu a întârziat să apară. Iată cum înfățișează Simion Mehedinți această înaintare amenințătoare a Rusiei spre Europa Occidentală: *"Sub Petru (numit cel Mare) hotarul Rusiei nu cuprindea încă Niprul; pe la 1772, atinge Bugul; după 20 de ani sare la Nistru (1792), iar după alți 20 de ani se oprește tocmai la gurile Dunării și la Prut (1812). Nu se împlinise un secol de la moartea țarului "reformator" și armatele moscovite apar la Rin, în Elveția, apoi la Paris"*.

Din cele prezentate mai sus reiese limpede legătura dintre creșterea populației rusești și afirmarea politică a statului rus. Redăm în continuare estimările privitoare la dinamica populației ruseşti în 2050. Pentru a preveni eventualele neînțelegeri, menționăm că până la al doilea război mondial, Rusia cuprindea Ucraina, Bielorusia precum și alte teritorii. De aceea populația sa se ridica în 1938 la 180 de milioane.

Populația Rusiei (milioane)

1998	2050
147 000	121 000

Sursa: ONU, *Departamentul pentru probleme economice și sociale*

6.8. "Ne trebuie 20 milioane de unguri"

Preocupările specialiştilor români în domeniul creşterii populației nu sunt deloc ieşite din comun în zonă. "Obsesia populației" reprezintă expresia descoperirii unui adevăr esențial. Într-un spațiu geograficeşte restrâns şi intens locuit, populația şi numărul ei reprezintă prima condiție de supraviețuire a unui popor. Oriunde şi oricând populația este importantă din punct de vedere geopolitic. În această regiune ea reprezintă **cheia ecuației geopolitice**. Este în mod netăgăduit meritul gânditorilor din regiune că au sesizat importanța covârşitoare a populației, semnalând ceea ce gândirea politică a asimilat de-abia mai târziu. Anume că între factorii care în viziunea geopoliticii clasice dau trăinicie unui stat - teritoriu, populație, limbă, putere economică - populația capătă preeminență chiar şi asupra teritoriului, element ce pare a fi mai puțin supus "intemperiilor politice". Autorii la care am făcut sau vom face referire spun, uneori direct, alteori implicit, dar spun limpede că nu atât istoria şi dreptul istoric hotărăsc cine va stăpâni un pe teritoriu, ci mai ales populația care îl locuieşte. Iată greutatea geopolitică indiscutabilă a populației.

În continuare, vom insista asupra a doi autori maghiari din prima parte a secolului nostru, care prin studiile lor inaugurează o linie aparte în modul cum explică "declinul națiunii maghiare", precum şi redresarea sa. Este vorba despre Andrei Korponay, care scrie broşura intitulată "*Ne trebuie 20 de milioane de unguri*", apărută în 1941 şi de Paul Vida**,** autorul articolului "*Bazinul Carpaților trebuie să fie locuit de unguri*", publicat în septembrie 1941 în revista "Bazinul Carpaților". Ambii autori sunt citați admirativ de către Anton Golopenția în studiul "*Preocupări biopolitice ungureşti"*, tipărit în revista de „Geopolitică şi Geoistorie". Admirativ pentru luciditatea demersului lor, pentru franchețea cu care s-au opus "ideologiei curente în Ungaria a poporului ales", pentru curajul de a fi evidențiat suferința cronicizată a poporului căruia îi aparțineau: slaba creştere demografică.

"*Suntem un popor mic, dar o mare națiune"*. Pornind de la această cugetare, Korponay subliniază: "*În această frază, devenită atât de populară în ultima vreme, şi-a găsit expresia cea mai potrivită credința poporului maghiar că un neam care are în urma sa realizări istorice de importanța celor ale noastre, nu poate fi socotit drept națiune mică oricât ar fi scăzut numericeşte…. Sub vraja lui suntem un popor mic dar o națiune importantă am putut să ne obişnuim să credem că nici nu e nevoie să devenim un popor mare ca să fim națiune mare, pentru simplu motiv că suntem unguri. Această lozincă a devenit, în acest înțeles, o otravă cu gust agreabil şi fin, care a contribuit îndeosebi la adormirea în unguri a acelei ştiințe instinctive, trează în orice popor sănătos, că nu este cu putință ascensiunea şi asigurarea de viitor mai bun fără spor numeric, fără înmulțire sănătoasă"*.

Din perspectiva importanței hotărâtoare a populației în devenirea unui stat, Korponay polemizează cu iredenta maghiară care, după Trianon, privea renaşterea acestei țări ca "o problemă exclusiv geografică", ca o acțiune care s-ar reduce "la o nouă lărgire a frontierelor geografice". Autorul maghiar mută accentul de la problema obsedantă a granițelor la cea a populației, ca singura bază pe care se pot rezolva durabil probleme fundamentale pentru viața unui popor. Aici stă şi meritul fundamental al analizei: "*Numai puțini înțeleg că şi acele probleme teritoriale ridicate între noi şi popoarele vecine, care sunt într-adevăr vitale pentru noi, nu pot fi soluționate pentru secole nici prin hotărârea unui areopag european, nici în virtutea dreptății (care este din păcate subiectivă) şi nici chiar printr-un război purtat în constelații favorabile şi câştigat"*.

Ceea ce Mehedinți subliniase cu puțin timp după primul război mondial, Korponay reia acum în termeni izbitor de asemănători: "*Istoria ne învață că între ascensiunea popoarelor şi creşterea lor numerică subzistă o corelație strânsă şi de nedesmințit"*. Şi continuă: "*Este tragedia cea mai mare a vieții maghiare că, din populația de 21 milioane de la 1910 a Regatului maghiar, numai 10 milioane erau cu "limba maternă" maghiară. Dar în aceste 10 milioane sunt*

cuprinşi şi 700 000 de evrei şi numeroşi alți străini asimilați numai aparent. Masa ungurilor de sânge nu întrece în nici un caz 9 milioane, în propria lor patrie. În răstimpul în care poporul francez, cu sporul său redus din veacul trecut, şi-a întreit numărul, iar poporul englez a devenit cel puțin de opt ori mai numeros, maghiarii abia au putut să se ridice la dublul cifrei lor inițiale" (Korponay consideră că, la cumpăna dintre mileniul I şi II, Ungaria a numărat circa 5 milioane de locuitori, ceea ce ar explica puterea de care s-a bucurat Ştefan cel Sfânt).

Inspiră, neîndoielnic, respect profesional demersul autorului maghiar de a explica modificările teritoriale dramatice pentru poporul său care au intervenit după primul război mondial prin prisma schimbării raporturilor dintre populația maghiară şi cea românească, respectiv, cea "a slavilor".

Nu dorim să deschidem dosarul dreptului istoric asupra Transilvaniei, unde autorul se situează pe poziția clasică a istoriografiei maghiare considerând aceste teritorii "indiscutabil ungureşti". Ceea ce ne propunem să relevăm este forța populației de a schimba identitatea etnică şi chiar apartenența istorică a unui teritoriu, de care Korponay este conştient. *"Sporul lor natural puternic* (n.n. al românilor şi al slavilor), *care supralicita cu sută la sută pe cel al ungurilor, le-a îngăduit impregnarea şi apoi umplerea unor teritorii, cândva indiscutabil ungureşti de către neamul lor şi, la sfârşit, detaşarea acestora de la noi"*.

O eventuală recucerire a acestor teritorii ar implica manifestarea aceluiaşi proces demografic, numai că de data aceasta în sens invers. *"Ne putem oare imagina că Transilvania sau teritoriile de sud să rămâie din nou ale noastre, atâta timp cât poporul român şi cel al slavilor de sud îşi vor menține avantajul de spor actual? În valea Dunării trăiau, în 1930, aproximativ 13 milioane de români, 12 milioane de diferiți iugoslavi (sârbi, croați, sloveni şi alți slavi) şi 10,5 - 11 milioane de unguri. Dacă poporul maghiar se menține la sporul actual de 6 la mie, iar masele româneşti şi de slavi vor spori şi pe mai departe cu aproximativ 12 la mie, atunci după 200 de ani numărul românilor şi slavilor de sud vor fi de 4 ori şi jumătate mai mare decât cel al ungurilor. Judece oricine are mintea limpede, dacă în cazul unei astfel de evoluții în proporția numerică a celor trei neamuri, un război câştigat cu ajutorul unei alianțe de un fel sau altul sau orice altă întorsătură favorabilă pentru noi a sorții ar putea să ne asigure în mod trainic stăpânirea Transilvaniei şi a celorlalte teritorii."*

Mijloacele, soluțiile pe care le preconizează cei doi autori pentru a inversa aceste tendințe sunt, nu nerealiste, ci înfrigurate. Dar tocmai această trăsătură dă seama de faptul că autorii realizează dramatismul situației demografice înfățişate. Cei doi autori vorbesc de un **plan biopolitic**, de adoptarea unor măsuri complexe care să ridice naşterile la 6 copii pe fiecare familie, în medie, să repatrieze ungurii care trăiesc în străinătate, să colonizeze cetățeni ai unor popoare înrudite. Totul ca în bazinul Carpaților să fie locuit numai de unguri, prima condiție pentru menținerea acestui teritoriu.

Repetăm, ar fi o greşeală ca pozițiile înfățişate mai sus să fie judecate după aceste soluții prefigurate spre final. Valoarea analizei constă în semnalarea importanței decisive a populației pentru menținerea unui teritoriu. În fața diferitelor tendințe demografice, drepturile istorice, chiar şi acestea, pălesc. Populația reprezintă principalul "material de construcție" din care se ridică şi în care se fixează influențele geopolitice. Configurația demografică de astăzi desenează cu limpezime raporturile geopolitice de mâine. Şi nici o analiză geopolitică nu poate face abstracție de evoluția populației.

6.9. Populație şi securitate

Populația şi evoluția sa nu sunt şi nu pot fi privite ca fenomene strict demografice, cu alte cuvinte ca probleme în sine, menite să figureze în diferite statistici. Ele sunt, dimpotrivă, probleme cu un puternic impact economic şi social, cu o importanță ieşită din comun pentru

echilibrul, performanțele şi chiar pentru sănătatea unui popor, probleme cu implicații dintre cele mai importante pentru **securitatea** fiecărei țări şi a omenirii în ansamblu.

Având în vedere că discutăm despre probleme demografice într-un curs de geopolitică, vom stărui, în continuare, asupra câtorva aspecte ale relației dintre populație şi securitate, termen considerat în sensul său cel mai larg. Deci când folosim, în acest context, noțiunea de securitate nu avem în vedere în nici un fel dimensiunea sa militară, de forță militară, ci dimensiunea socială, extrem de importantă, uneori semnificativ mai importantă decât cea militară propriu zisă.

Avem, mai întâi, în vedere securitatea în planul intern al fiecărei țări. În această perspectivă, există câteva dimensiuni care nu ar trebui să scape. De pildă, o evoluție prea rapidă a populației, într-un ritm care depăşeşte posibilitățile de hrană, suprasolicitând posibilitățile de susținere ale mediului natural, reprezintă o sursă de tensiune, de insecuritate care pe termen lung poate duce la o sărăcire a mediului, la inaugurarea unor tendințe greu de controlat.

Consecințele acestei situații pot fi desemnate printr-un cuvânt sugestiv: **dezechilibru**. Dezechilibru în ceea ce priveşte numărul populației raportat la o anumită suprafață de pământ. Odată cu creşterea populației sporeşte considerabil presiunea asupra mediului natural. Consumul de resurse naturale se accelerează, mediul se degradează şi se instalează tendințe care afectează sau încep chiar să distrugă fundația pe care este clădită economia mondială (L. Brown, "*Probleme globale ale omenirii. Starea lumii"*, pag. 2)

Lester Brown vorbeşte de o stare de depăşire a pragurilor care începe să devină cronică. Autorul american înțelege prin acest termen "*pragul exploatării durabile a unei resurse*". Propunând o analogie cu economia, această depăşire este echivalentă cu *"a consuma dobânda şi a cheltui însuşi capitalul pe care îl deții*". În ultimele decenii, pragul exploatării durabile a sistemelor naturale a fost depăşit câteodată la cote alarmante: suprafața pădurilor a fost redusă, eroziunea solului fertil accelerată, degradarea păşunilor continuată etc. Sistemul ecologic începe să fie afectat, ceea ce poate prefigura o catastrofă cu consecințe greu de controlat asupra securității omenirii.

Întrebarea "Câți oameni poate hrăni pământul"? nu are un singur răspuns, precum una de felul: "Ce vârstă aveți?". Prima întrebare solicită precizări absolut necesare. Câți oameni şi la ce nivel de trai? Câți oameni şi cu ce distribuție a veniturilor? Câți oameni şi cu ce tehnologie disponibilă? etc. etc. De altfel, aşa cum remarca L. Brown, la ultimele simpozioane ale Asociației Americane privind populația, experții au evitat să mai facă previziuni privind creşterea demografică pe termen lung. Ei preferă abordări sectoriale şi, în orice caz, analizele lor sunt de genul: dacă rata naşterilor, migrația etc. se prezintă aşa şi aşa, atunci mărimea şi distribuția populației vor fi aşa şi aşa. Există o prudență evidentă care arată că specialiştii devin mai conştienți de complexitatea fenomenului de creştere a populației, de faptul că influențarea acestui proces impune intervenții fine, corelarea măsurilor educaționale şi culturale cu cele materiale şi de creştere a calității vieții.

Bibliografie

1. Bolovan I. şi S. Bolovan**, "Contribuții privind structura etnică şi confesională a Transilvaniei în sec. XX**", în Centrul de Studii Sabin Manuilă - Istorie şi demografie Transilvane, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

2. Brown, L., "**Probleme globale ale omenirii. Starea lumii***"*, Editura Tehnică, Bucureşti, 1996.

3. Cohen, J. E., "**How Many People Can the Earth Support**?", în "Global Issues", 98/99, Fourteenth Edition, Dushkin/MacGraw-Hill, Connecticut.

4. Emandi, E. I., Gh. Buzatu, V.S. Cucu, **"Geopolitica",** Glasul Bucovinei, Iaşi, 1994.

5. Eminescu, M. "**Opere**", vol. XII, Editura Eminescu, Bucureşti, 1985.

6. Golopenția, A., "**Preocupări biopolitice ungureşt**i", în vol."Geopolitica", de E.I. Emandi, Gh. Buzatu, V.S. Cucu.

7. Kennedy, P., "**The Rise and Fall of the Great Powers. Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000**", Random House, New York, 1987.

8. Malița, M., „**Zece mii de culturi, o singură civilizație",** Nemira, Bucureşti, 1998.

9. Mehedinți, S., "**Politica de vorbe şi omul politic**", Bucureşti, 1920.

10. Negoescu B. şi Gh. Vlăsceanu, "**Terra, geografie economică"**, Teora, Bucureşti, 1998.

11. Peterson, G. P. şi G. Dawn, "**The Global Aging Crisis",** în "Foreign Affairs", Jan / Febr, 1999.

12. Piel, G., "**Worldwide Development or Population Explosion: Our Choice",** în "Global Issues 98/99", Fourteenth Edition, Duskin, Mc. Grow-Hill Gutford, 1998.

13. Rourke, J., **"International Politics on the World Stage***"*, Seventh Edition, edition Duskin/Mc Grow-Hill, 1999.

14. ***, **Russia, The Eurasian Republics and Central Eastern Europe***"*, 7 th Edition, Duskin / McGraw Hill, Connecticut, 1999.

Curs nr. 7

Islamul - o lume în expansiune

7.1. Prezența musulmană: 46 de țări şi o cincime din populația globului

Să încercăm o recapitulare a principalelor conflicte internaționale din ultimul deceniu. Primul şi unul dintre cele mai importante a fost cel care a opus Irakul unei largi coaliții internaționale. Această coaliție s-a format în urma agresiunii Irakului asupra Kuweitului. Era în 1991 (disputa s-a reluat la sfârşitul lui 1998, când Irakul a fost bombardat de către aviația americană, întrucât acordurile şi angajamentele convenite cu ocazia primului conflict nu fuseseră respectate). A urmat apoi conflictul din Cecenia, republică musulmană din cadrul Federației Ruse care a încercat să-şi cucerească independența. Apoi cel din Bosnia Herțegovina, unde s-au luptat sârbii, de o parte, şi musulmanii, de alta. Acelaşi conflict s-a reprodus aproape identic cu câțiva ani mai târziu în Kosovo, unde față în față s-au aflat albanezii (musulmani) şi sârbii. La granița dintre India şi Pakistan, în zona Caşmirului, au avut loc cu luni în urmă bombardamente şi schimburi de focuri; situația prezintă un mare potențial de risc, întrucât ambele țări sunt deținătoare de armament nuclear. Dacă am rămâne în spațiul asiatic, ar trebui menționată de asemenea desprinderea Timorului de est din componența Indoneziei, proces care a avut loc pe baza unui referendum, dar în urma unui conflict ce putea lua proporții. Semnificativ în această privință este şi faptul că, după desprindere, unități armate indoneziene au pătruns pe teritoriul Timorului. Pentru a stabiliza situația în Timorul de est s-au deplasat trupe de menținere a păcii. În sfârşit, un nou conflict a luat naştere în spațiul rusesc, cel din Daghestan (ținut situat în nordul Caucazului) unde locuieşte tot o populație musulmană.

De ce am conturat tabloul de mai sus? Nu pentru a face judecăți asupra acestor conflicte, asupra părților implicate şi a mijloacelor folosite, ci pentru a **semnala o prezență, prezența musulmană**. Se pot formula diferite puncte de vedere, se pot face diverse evaluări asupra lumii musulmane; un singur lucru nu se poate spune, că ar fi o lume în stagnare, care nu ar cunoaşte un proces real de expansiune, că nu ar fi un spațiu în fierbere. Cele mai multe dintre conflictele menționate nu au loc la granița dintre două state, ci, ceea ce este mai semnificativ din punctul de vedere care ne interesează pe noi, **la granița dintre lumea musulmană şi alte culturi şi civilizații**. Un motiv suficient pentru a consacra un curs acestei lumi.

Firește că mai sunt şi alte rațiuni. De pildă, percepția confuză şi preponderent negativă care există în legătură cu acest spațiu: ca o lume conservatoare, puternic atașată unor valori tradiționale, puțin deschisă dezvoltării contemporane, traversată de tot felul de orientări fundamentaliste, de mişcări violente etc. Nu contestăm că realitatea din țările musulmane nu ar conține şi asemenea trăsături. În orice caz, percepția obişnuită despre această lume este schematică, sărăcăciosă şi, în ultimă instanță, deformată. Deci, ceea ce ne propunem în ceea ce urmează este să oferim un tablou mai bogat, mai nuanțat şi, dacă se poate, mai aplicat referitor la această lume. Pentru că este vorba despre un spațiu care include **46 de țări şi aproape o cincime din populația globului** (harta 8**)**.

Fiind o lume mai puțin cunoscută, normal ar fi să lămurim mai întâi conținutul unor termeni care vor apărea frecvent în rândurile de față: Islamul, Coranul, Jihadul, raportul dintre lumea arabă şi cea musulmană etc. Considerăm că mai bine ar putea fi lămurite asemenea lucruri dacă vom face o scurtă istorie a apariției islamismului şi a civilizației islamice; în felul acesta, vom putea asocia noțiunile şi categoriile respective chiar cu momentul apariției, plasându-le, deci, în contextul cel mai potrivit de înțelegere a sensului şi semnificației lor.

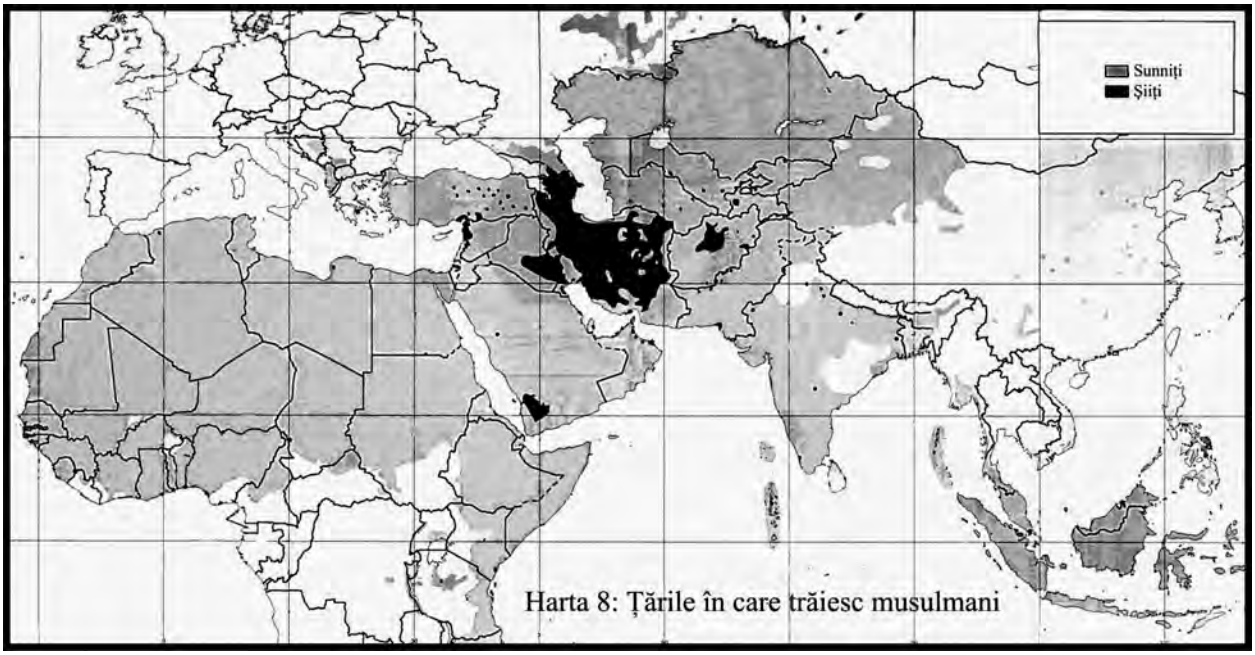

Harta 8: Țările în care trăiesc musulmani

7.2. O civilizație "de gradul doi"

Mai mulți autori prestigioși, între care amintim pe Arnold Toynbee şi Fernand Braudel, folosesc acest concept, civilizație "de gradul doi", pentru a desemna o civilizație care nu a apărut din nimic, ci din "tuful" unor civilizații care au precedat-o. Apreciere cu atât mai adevărată când este vorba despre Orientul Apropiat, unde s-au întâlnit şi s-au succedat diverse culturi şi civilizații, toate strălucite, toate având un rol de relief în istoria umanității. *"Siria"* - sublinia Toynbee, dar prin acest termen el nu avea în vedere doar teritoriul pe care îl desemnăm astăzi cu acest nume, ci o zonă mai largă, acoperind *"o arie mărginită de stepa Arabiei de nord, de Mediterana şi de povârnişurile Anatoliei şi Armeniei - a fost scena pe care au avut loc întâlnirile, în epoci succesive, între civilizația sumeriană şi egipteană; între civilizațiile egipteană, hitită şi minoică; între civilizațiile siriacă, babiloniacă, creştin ortodoxă şi creştin occidentală; şi, în ultimă etapă a contactelor, între civilizațiile arabă, iraniană şi occidentală"*(A. J. Toynbee, *"Studiu asupra istoriei"*, pag. 201*).*

Este vorba despre contacte în ordine spațială, deci între civilizații care au existat concomitent, dar mai ales de contacte în ordine temporală, deci între civilizații care s-au succedat, care au preluat unele de la altele interpretări, obiceiuri, motive, ritualuri, diverse tipuri de credințe etc. Islamismul este o asemenea civilizație. F. Braudel consideră că *"la fel cum creştinismul a moştenit Imperiul roman pe care îl prelungeşte, la începuturile sale Islamul s-a aşezat în Orientul Apropiat, unul dintre cele mai vechi ținuturi din lume, poate cel mai vechi loc de coexistență a unor oameni şi popoare civilizate*" (F. Braudel, "*Gramatica civilizațiilor"*, pag. 76).

Spre a înțelege mai bine modul cum a pătruns islamismul în acest spațiu de puternică interferență culturală, este bine să facem apel la sintagma de **episod "colonial"** folosită de Fernand Braudel în legătură cu o anumită perioadă din istoria acestei zone. O primă unificare a Orientului Apropiat a fost făcută de către asirieni, după care zona a fost ocupată de către armatele victorioase ale lui Darius (546 - 486). Cucerirea cea mai rapidă a regiunii a fost înfăptuită de către Alexandru cel Mare, chiar mai rapidă decât cea realizată mai târziu de către arabi. Intervalul de zece secole dintre ultimele două cuceriri, în care grecii fondează noi oraşe, noi porturi (Antiohia, Alexandria), impun noi instituții şi un nou mod de organizare, este numit de către autorul francez **un extraordinar episod "colonial"**. *"Micul popor greco-macedonean a colonizat această vastă porțiune din Asia, la fel după cum Europa va coloniza mai târziu Africa, impunându-i limba şi administrația, comunicându-i o parte din dinamismul său"* (F. Braudel, "*Gramatica civilizațiilor"*, pag. 78). Este adevărat că a urmat o cucerire romană, dar ea nu a reprezentat decât o simplă fațadă, în spatele căreia au continuat să existe şi să funcționeze vechile structuri greceşti, care au ieşit cu şi mai mare putere la iveală odată cu căderea imperiului; pătrunderea în aceeaşi regiune a Imperiului bizantin nu a însemnat decât tot prelungirea influenței greceşti.

În aceste zece secole s-a dezvoltat, potrivit autorului francez, o "ostilitate politică" față de ocupant, chiar dacă în plan cultural influențele greceşti şi, mai târziu, creştine au pătruns adânc. De altfel, o parte din populație devine creştină; numai că împărțirea creştinilor în prea multe biserici a facilitat procesul de pătrundere a islamismului, la care se adaugă şi fenomenul de respingere a "ocupantului". Henri de La Bastide surprindea cu acuitate această stare psihologică: "*Mai curând arabul decât grecul*" spuneau creştinii din Siria şi Egipt, în timpul cuceririi musulmane… *"Mai bine fesul turcilor decât tiara latinilor, repetau bizantinii, şapte secole mai târziu…*" (H. de la Bastide, "*Patru călătorii în inima civilizațiilor"*, pag. 79).

Ostilitatea politică față de "ocupantul colonial" a luat forma unei "preferințe imprudente" pentru noul venit. Preferință care a facilitat pătrunderea şi exinderea arabă. Nu ar fi corect însă dacă am limita explicarea implantării islamului doar la slăbiciunea, oboseala sau chiar epuizarea culturilor preexistante. Islamul a întruchipat o vârstă de credință, a dat glas unor nevoi –fie şi latente - a creat un nou orizont de speranță pentru populațiile din zonă. *"Această*

religie nouă elaborată de Mahomed, sublinia cu îndreptățire Fernand Braudel, *a fost fabricată chiar în această răspântie a Orientului Apropiat, în sensul vocației sale profunde, potrivit spiritului său… Într-un fel, destinul Islamului va fi acela de a repune această bătrână civilizație pe o nouă orbită, de a o acorda la un diapazon nou"* (F. Braudel, "*Gramatica civilizațiilor"*).

7.3. Mahomed, Coranul, Islamul

Islamul este religia nouă pe care a întemeiat-o Mahomed. În arabă, islam înseamnă *supunere devotată* (față de Dumnezeu). Termenul mai circulă şi cu înțelesul de lume musulmană, lume care împărtăşeşte credința islamică, precum şi de civilizație islamică. Cel care se supune voiei lui Dumnezeu este **musulman.** Biblia Islamului este **Coranul**. Spre deosebire de creştinism, această biblie nu este doar o învățătură morală, o întemeiere a credinței, nu numai un codice religios, ci şi juridic, el reglementând "*întreaga viață religioasă, politică, civilă şi penală, până la ocupația zilnică*" (*Coranul*, Introducere). Este semnificativ că acolo unde Coranul nu conține norme şi prevederi, rigorile islamului se îndeplinesc prin **Suna**, adică tradiția, care cuprinde o serie de reguli obligatorii (cum ar fi circumcizia la bărbați); unde nu ajunge Suna, intră în vigoare **Igma** (consensul comun al celor mai înalte autorități în domeniul teologiei musulmane); în sfârşit, atunci când nici acestea nu pot oferi dezlegări, se apelează la **Kiias,** judecarea după cazuri analoge. Prin urmare, existența unui credincios musulman este reglată până în amănunt de codurile prezente în Coran sau de alte norme de factură tot religioasă.

Înainte de a prezenta câteva lucruri din viața întemeietorului celei mai tinere religii monoteiste, Mohamed, să înfățişăm câteva date despre Peninsula Arabia, locul unde s-a zămislit noua credință. Situată între Africa şi Asia, dar aparținând geografic de Asia, Peninsula Arabia are o teritoriu cam de cinci ori cât suprafața României. Adevărată punte între cele două continente, peninsula era locuită de beduini, păstori nomazi, trăind în triburi aflate într-o dispută permanentă, întreruptă doar de anumite legi severe, nescrise, cum ar fi pacea în decursul unor luni sfinte. Oameni aspri, beduinii aveau şi obiceiuri aspre. Fiii erau priviți ca o binecuvântare, în timp ce fiicele ca un blestem, adesea fiind îngropate de vii imediat după naştere. Femeia ocupa o treaptă cu totul inferioară, iar divorțul avea loc foarte rapid.

În ceea ce priveşte viața religioasă, pe timpul lui Mahomed domnea un "*indiferentism foarte mare*", iar credința în Dumnezeu "*decăzuse la superstițiune*" şi la un "*fetişism cras*". De altfel, este semnificativ că ideile care l-au impresionat cel mai mult pe profet din discuțiile pe care le avea cu evreii şi creştinii erau cele privitoare la un **unic creator al lumii**, la **profetism,** la **învățăturile despre Judecata de Apoi** şi **Înviere**. Ar fi hazardat să susținem că Mahomed a vrut, deliberat, să dea o învățătură poporului său. Un lucru este cert, anume că divizarea locuitorilor Peninsulei, lipsa oricărei conştiințe a unității, a oricăror forme de organizare politică, luptele interne neîntrerupte i-ar fi dus mai devreme sau mai târziu la pieire. Poate de aceea noua religie caută să reglementeze întreaga existența a credincioşilor săi, ea substituindu-se şi normelor de organizare politică şi socială. Poate de aceea "păgânismul poporului" i se părea lui Mahomed "cel mai spurcat" lucru.

Profetul Mahomed se naşte la 20 aprilie 570 (unele surse vorbesc de 571 e.n.) la Mecca. Descendent al unei familii înstărite, el nu are la naştere decât o moştenire relativ modestă, alcătuită din "cinci cămile şi o roabă". Are o viață obişnuită până în al patruzecilea an al vieții când, în luna lui Ramadan, are o revelație. I se arată deodată arhanghelul Gabriel şi strigă către dânsul "Citeşte". El răspunde că nu ştie a citi, dar îngerul îl mai îndeamnă de două ori să citească. În arabă, termenul de Coran are două sensuri: de **citire** şi de **recitare**, ambele precizând clar că „Biblia" Islamului nu este opera lui Mahomed, ci a lui Dumnezeu (Alah). Tot în acest context, este bine să precizăm că folosirea denumirii de mahomedan are o conotație oarecum ofensatoare pentru musulmani, întrucât Mahomed a fost doar Profetul, cel care a avut revelația existenței lui Dumnezeu.

Aşa începe opera de profet a lui Mahomed. La început află puțină aderență. La Mecca nu reuşeşte să câştige decât sprijinul a doi partizani de vază. Credincioşii care îl urmaseră pe Mahomed erau în majoritatea lor săraci şi femei.

Un moment important în constituirea Islamului este reprezentat de Hegjra sau fuga lui Mahomed de la Mecca la Medina, petrecută la 16 iunie 622. De atunci începe şi datarea erei mahomedane.

Începe o nouă perioadă în viața lui Mahomed. Până atunci era un profet "prigonit şi batjocorit". La Medina (cetatea profetului) devine El Emir sau principe al oraşului. Din acest moment activitatea de profet se estompează, în prim plan situându-se "cea de **legislator**, de **politician** şi de **general**", domenii în care arată calități reale. Surele medineze (surele sunt descoperirile relatate în Coran) se deosebesc de cele meccane, au alt registru problematic şi respiră mai multă preocupare pentru laturile practice ale extinderii islamismului.

În revelațiile sale apare şi porunca "război împotriva tuturor necredincioşilor". Este perioada în care Mahomed recurge la cele mai diferite mijloace pentru a-i converti la islamism pe necredincioşi. Este interesant din acest punct de vedere cum cucereşte Mahomed cetatea care i se opusese la începuturi, Mecca. În 630 organizează el o expediție militară asupra Meccăi. Cum profetul dispunea de această dată de o forță militară mult mai numeroasă, conducătorul cetății vine să ceară îndurare. Profetul promite că va fi "blând" cu cei care urmau "să primească islamul".

După această victorie, Mahomed devine, practic, stăpân pe toată peninsula. Este momentul în care porneşte "*războiul de nimicire a necredincioşilor care nu sunt scutiți prin oareşicare contracte. Aşa fu stârpit păgânismul din Arabia*" (Coranul, *„Gramatica civilzațiilor"*, pag. 20). O parte dintre creştini şi evrei "fură suferiți pentru că plăteau bir", alții au fost asimilați, iar o altă parte prigoniți de către urmaşii lui Mahomed.

În această perioadă de glorie, Mahomed adresează chiar scrisori către împăratul din Bizanț, către regele Persiei, către negusul Abisiniei, cerându-le să-l recunoască de trimisul lui Dumnezeu, să primească islamul şi să se supună stăpânirii lui (evident, solii au fost batjocoriți).

Profetul moare la 8 iunie 632 în timp ce se pregătea pentru o expediție contra Bizanțului. A murit lăsând drept "*testament pentru urmaşii săi cucerirea Siriei sau în înțeles mai larg supunerea întregii lumi"* (Coranul, *„Gramatica civilizațiilor"*, pag. 21).

Este credem locul să lămurim şi doi termeni. **Jihad** înseamnă războiul sfânt. Au existat unele controverse în legătură cu acest termen, dacă nu cumva el semnifică războiul împotriva tuturor necredincioşilor. Acest înțeles este din ce în ce mai puțin acceptat de către adepții islamismului; capătă preponderență semnificația de luptă a credinciosului cu el însuşi pentru a-şi orândui viața în acord cu normele Coranului. **Mudjahedin** este luptătorul în cadrul războiul sfânt.

Legea canonică fixează cinci datorii fundamentale, cunoscute sub numele de "Cei cinci piloni ai Islamului":

1) Nu există alt Dumnezeu decât Alah, iar Mahomed este trimisul lui Alah.
2) Rugăciunea rituală trebuie făcută de cinci ori pe zi.
3) Respectarea sărbătorii Ramadanului, care durează o lună, timp în care, de la răsăritul soarelui până la apus, credinciosul trebuie să manifeste o abstinență totală de la mâncare, băutură şi viață sexuală.
4) Pelerinajul la Mecca, cel puțin o dată în viață.
5) Milostenia, constând în plata, în bani sau natură, a unui bir ce reprezintă a 40-a parte a veniturilor.

Există două mari secte ale Islamului. **Sunniții**, sau Islamul ortodox, susțin că adevărurile pot fi cunoscute numai prin revelație. Este interesant că mişcarea sunnită a apărut ca reacție la o puternică mişcare raționalistă din secolele VII-VIII, care considera că rațiunea umană est capabilă să distingă între bine şi rău şi că revelația are un rol auxiliar. Sunniții recunosc tradiția păstrată de la Mahomed şi legitimitatea celor trei califi dintâi. **Şiiții** reprezintă cam 10-15 la sută din credincioşii musulmani. Şiit în arabă înseamnă "parte" şi semnifică grupul de

credincioşi care l-au susținut pe Ali, vărul lui Mahomed, căsătorit cu Fatima, fata Profetului. Șiiții cred în existența a 12 "lideri infailibili", primul dintre aceştia fiind Ali. Ultimul dintre ei a dispărut în secolul al IX-lea, iar apariția lui va însemna înfăptuirea dreptății pe pământ (ceea ce ar putea semnifica un gen de echivalent islamic al Judecății de Apoi).

7.4. Ciclul arab

Există în evoluția islamului un "ciclu arab" clar conturat. Ce anume prefigurează acest ciclu? Este vorba, mai întâi, de zona de expansiune. Primele cuceriri arabe au fost fulgerătoare şi datorită unei anumite "oboseli" a civilizațiilor din Orientul Apropiat, "ostilității politice" de care am amintit, dar şi unor însuşiri pe care le prezenta la acea vreme arabii. Siria (634), după aceea Egiptul (639) "îi primesc cu brațele deschise pe noii veniți". Mai dificil de explicat este căderea Persiei (642). Spunem mai dificil, pentru că Persia dispunea de forța de a se opune "trupelor de şoc" arabe. Rând pe rând, sunt cucerite spațiile pe care se află astăzi Tunisia, Algeria, Maroc. La 711, sudul Spaniei cade sub cucerire arabă.

În acest ciclu, cuceritorul nu încerca să convertească, pentru că interesul lui era să valorifice avantajele care decurgeau din ocuparea unor vechi civilizații. Mai mult, **arabii doreau ca populațiile cucerite să-şi mențină propria credință**, pentru că această populație era plătitoare de biruri. "*Dacă un creştin încerca să se convertească la Islam era pedepsit cu biciul. Plata impozitelor fiind rezervată nemusulmanilor, la ce bun să-şi fi redus noii stăpâni birurile?"* (F. Braudel, "*Gramatica civilizațiilor"*, pag. 106)

În țările ocupate, administrația rămâne în mâna populațiilor locale, care îşi păstrează modul de viață, fără a fi stânjenite. Putem vorbi deci de o "ocupație politică" cu toate trăsăturile unei asemenea situații. Rapiditatea acestei ocupații, ca şi dimensiunile ei ne îndreptățesc să vorbim chiar de un imperiu, dar nu de o nouă civilizație cu întreaga combustie culturală pe care o presupune aceasta.

"Ciclul arab" a durat aproximativ un secol. După moartea lui Mahomed, între 632 - 660, au urmat la conducerea peninsulei Arabia califii buni conducători (în arabă calif poate însemna succesor, locotenent, vicegarant, în funcție de context). În timpul conducerii lor au loc importante cuceriri. Este semnificativ gestul cu adânci implicații politice făcut de califul Omar (634 – 644), unul dintre succesorii lui Mohamed. După moartea Profetului, triburile care făgăduiseră supunere s-au răsculat. Califul Omar, pentru a evita certurile şi disputele interne fără de sfârşit, i-a aruncat pe cavaleri şi cămilari în Jihad. Era, cum remarcă şi F. Braudel ("*Gramatica civilizațiilor"*, pag. 88), un mod de a-i îndepărta din Arabia şi a asigura o anumită liniște în viața ținutului. Urmează **califii umayyazi** (660 - 750), care stabilesc capitala la Damasc şi care continuă acțiunea de cucerire de noi teritorii. Întrebarea este cum a putut conduce această acțiune la un succes militar şi politic atât de net şi de răsunător?

Beduinul, simbol al deşertului, este un nomad. Viața sa în Peninsula Arabia reprezintă o necontenită deplasare: de la nord la sud şi invers pe parcursul a sute de kilometri, după "iarba care fuge" de la marginea deşerturilor. Acest "roi de albine" aflat în permanentă mişcare avea nevoie de o misiune, de o cauză pe care a găsit-o în Coran: păgânii trebuia să capete o credință.

Nu am putea înțelege rolul jucat de arabi în răspândirea islamismului dacă nu am avea în vedere **forța combativă** ieşită din comun de care dispuneau. Este adevărat că această populație nu avea o organizare la nivelul peninsulei: existența lor era structurată în familii patriarhale, fracțiuni, triburi, confederații de triburi etc. O fracțiune cuprindea între 100 şi 300 de corturi; un trib 3000 de persoane. Aceste formațiuni se aflau în permanentă dispută pentru teritorii mai bune, pentru poziții mai avantajoase. Unele se înlocuiau pe altele din locurile pe care tocmai le ocupaseră. Ele acumulaseră o **experiență a confruntării** care le-a ajutat foarte mult în supunerea noilor teritorii.

Ne putem întreba dacă o forță combativă altfel structurată ar fi putut cunoaşte succesul beduinilor din peninsulă. Aceste "popoare în miniatură" reprezentate de triburi şi uniunile de triburi au exercitat un gen de "bombardament corpuscular" asupra unui spațiu vast pe care în cele din urmă îl vor ocupa. Un teritoriu asemănător în multe privințe cu Peninsula Arabia putea fi cel mai uşor cucerit de o populație adaptată condițiilor deşertului, care dispunea de forme de deplasare şi de luptă mobile, cu independență de mişcare şi acțiune.

Ar mai rămâne să lămurim o problemă: de ce nu s-au îndreptat beduinii spre nordul mai apropiat şi au preferat vestul? Nordul era mult mai răcoros şi cămila cu cocoaşă (dromaderul) nu era adaptată unei asemenea clime; populațiile din aceste ținuturi foloseau cămilele cu două cocoaşe, mult mai bine aclimatizate. În plus, spațiul Anatoliei şi Asiei Mici era mai dens populat, străbătut de alte seminții de nomazi, pregătiți la fel de bine ca şi arabii pentru confruntări şi dispute violente. Pe când Sahara reprezenta un gen de prelungire a deşertului arab dincolo de Marea Roşie. Erau deşerturi calde, cu spații rarefiate din punct de vedere demografic, uşor de străbătut. "*Deşertul suprapopulat îşi varsă în afară excedentul uman*", spune Fernand Braudel ("*Gramatica civilizațiilor"*, pag. 88). Populația a reprezentat într-adevăr un atu de mare importanță - ilustrat din primii ani - în evoluția islamului. Dar acest atu nu s-ar fi valorificat dacă nu s-ar fi cuplat cu forța combativă a populației arabe, dacă nu ar fi beneficiat de o misiune, cea conferită de noua credință, de puterea şi încrederea pe care a degajat-o conştiința acestei misiuni, atunci aflate la începuturi.

7.5. Sfârşitul domniei "arabului pur sânge"

De la mijlocul secolului al VIII-lea începe o nouă etapă în viața Islamului. Este o perioadă de mari frământări interne care se soldează cu mutarea Capitalei de la Damasc la Bagdad şi inaugurarea unei noi dinastii, cea a **abasizilor**. Schimbarea capitalei tânărului imperiu nu este întâmplătoare. Centrul de greutate al noii puteri se apropie de o altă civilizație foarte veche, cum este cea persană şi se depărtează de lumea arabă propriu-zisă. Casta de războinici care a construit acest imperiu dispare înghițită de luxul civilizațiilor supuse. Islamul cunoaşte o mişcare spre est. Dinspre Mediterana, care îl fascinase până atunci, spre alte centre de civilizație din Orient. Bagdadul devine astfel de la 762 şi până la distrugerea lui brutală de către mongoli, la 1258, cea mai bogată capitală a lumii vechi. Veniturile Califului sunt cam de cinci ori mai mari decât venitul anual al Imperiului Bizantin de atunci (F. Braudel, *„Gramatica civilizațiilor"*, pag. 107).

Fernand Braudel consideră că **civilizația musulmană începe cam din acest moment** pentru că se declanşează un împrumut masiv de la vechile civilizații orientale şi mediteraneene, de îmbogățire internă, de dezvoltare durabilă proprie. La Bagdad dar şi la Basca, Cairo, Damasc, Tunis sau Cordoba **se plămădeşte limba arabă literară** care va fi idiomul comun pentru toate țările islamice, precum latina pentru creştini (F. Braudel, op.cit, pag. 108). Avantajul creării limbii comune este imens. Se traduce mult din literatura greacă şi latină. Asemenea lucrări se difuzează într-un număr mai mare pentru că lumea musulmană "*cunoaşte hârtia, mult mai ieftină decât pergamentul*". F. Braudel citează un exemplu semnificativ care ne vorbeşte de mediul cultural în care trăia casta conducătoare a lumii islamice. La Cordoba, califul al Hakam al II-lea (961-976) poseda o bibliotecă de 400 000 manuscrise (cu 44 volume de catalog). Poate cifrele sunt exagerate, comentează autorul francez, dar nu se poate să nu se remarce diferența față de biblioteca lui Carol al V lea, fiul lui Ioan cel Bun, care nu conținea decât 900 de volume.

În administrație actele încep să fie elaborate în arabă, ceea ce constituie un extrem de important instrument pentru consolidarea unității de limbă a lumii musulmane.

În plan politic, trecerea spre noua civilizație începe "*odată cu convertirile masive la Islam ale popoarelor nearabe"* (F. Braudel, op.cit., pag. 109). Ceea ce fusese adevărat în primii ani de extindere a Islamului - "*puține convertiri, numeroşi supuşi*"- devine lipsit de relevanță. Procesul de convertire capătă o importanță prioritară reprezentând modalitatea principală de

înaintare a Islamului. Dacă în timpul construirii imperiului prin război şi supunere conflictele, cel puțin cum apăreau ele în plan oficial, erau preponderent politice- față de Bizanț, de pildă, raportarea este, în primul rând, de tip politic - de acum prim planul este ocupat de aspectul religios. Epoca de început caracterizată prin "domnia arabului" a rămas cu mult în urmă. Acum Islamul **se hrăneşte din bogăția civilizațiilor asupra cărora îşi extinde influența.**

Aşa se extinde în Persia şi spre lumea hindusă. Aşa îi va supune pe turcii selciukizi şi, apoi, pe turcii osmanlâi. Islamul dezvoltă şi o știință de a converti popoarele aflate la granițele sale, popoare îndeobşte puțin evoluate, dar care sfârşesc prin a se topi în Islamul atotputernic.

Mai silențioasă ca metodă de înaintare, mai elaborată ca metodă de construcție şi consolidare internă, noua vârstă va marca adevărata strălucire a Islamului care va dura până în secolul al XIII-lea; dacă nu luăm în considerație o altă epocă de înflorire musulmană reprezentată de ascensiunea Imperiului Otoman, care în secolul al XVI-lea, prin cuceririle în Balcani şi Europa Centrală, în Anatolia şi Orientul Apropiat, în Egipt si Maghreb, devine o putere mondială (H. Inalcik, "*Imperiul Otoman. Epoca clasică"*, pag. 81). Capătă acest statut nu numai prin numărul de popoare supuse, ci, mai ales prin poziția geopolitică pe care o ocupă teritoriile ocupate. De fapt, Imperiul Otoman devine putere mondială în momentul în care controlează trecerea din Mediterană înspre Oceanul Indian şi pierde acest statut de îndată ce pierde acest control. Îl pierde nu atunci când nu mai poate stăpâni anumite teritorii, ci în momentul în care nu mai are forța de a controla comerțul maritim. Capacitatea de a domina spațiul maritim este cel puțin la fel de importantă pentru o putere mondială ca şi cea de a controla spații terestre, chiar de importanță strategică.

7.6. Un continent intermediar

Am făcut aceste considerații de ordin istoric, religios, cultural, întrucât nu vom putea înțelege cum se cuvine islamismul fără cunoaşterea, oricât de sumară, a istoriei şi religiei sale. Noi suntem chemați să discutăm şi să analizăm Islamul preponderent din punct de vedere geopolitic. Mai ales că, din punctul nostru de vedere, o asemenea analiză este extrem de importantă şi, am spune, de instructivă.

Islamul s-a născut şi s-a extins de-a lungul ciclului arab, apoi în perioada de mare înflorire într-o regiune geografică de mare semnificație geopolitică: el se plasează, pe de o parte, între două căi de navigație, două întinderi de apă sărată - Mediterana şi Oceanul Indian –iar, pe de altă parte, între trei mase destul de dense de oameni - Extremul Orient, Europa, Africa neagră; el uneşte aceste regiuni întinse, ceea ce-i conferă o foarte importantă poziție de "**continent intermediar**". Creşterea şi afirmarea Islamului se cere pusă în legătură şi cu această **poziție geografică specială**. O poziție care face legătura, care face trecerea şi nu poate fi în nici un fel ocolită, asigurându-i noii civilizații care s-a născut şi apoi s-a extins spre teritoriile învecinate statutul de **placă turnantă** între continente, căi de navigație şi civilizații. Din această perspectivă, este legitim să considerăm, odată cu F. Braudel că Islamul mai ales în perioada de afirmare şi înflorire a beneficiat de „uzufructul trecerilor obligatorii". Tot atât de adevărat este că Islamul a ştiut să pună în valoare acest potențial unic în felul lui, că nu a devenit un simplu vămuitor al acestor treceri, că a stimulat schimburile de toate genurile, contribuind la o înfloritoare activitate comercială între aceste regiuni, că a introdus bogățiile acestor zone in circuitul mondial al vremii.

Lumea islamicăIslamul nu ar fi putut juca acest rol doar prin simpla poziție geografică pe care o ocupa. Ea a dezvoltat **infrastructura acestei poziții.** Cea mai performantă pentru vremea respectivă. Atât pe uscat, cât şi pe mare. Drumurile sunt parte componentă a unei poziții geopolitice, ele reprezintă un element a ceea ce adaugă omul unui dat natural. Meritul islamului este că şi-a dat seama de acest adevăr, că a făcut din capacitatea sa de a parcurge distanțe mari un adevărat atu geopolitic.

Cu deosebire în epoca sa de înflorire, islamul şi-a pus la punct o adevărată "flotă" a deşertului. O cămilă poate transporta o încărcătură de aproximativ 3 qintale, sarcină utilă. Iar o caravană reuneşte până la 6000 de cămile. Deci volumul de marfă care putea fi transportat de o asemenea caravană era echivalent cu cel al unei nave moderne. Iată cum înfăţişa F. Braudel această mişcare neîntreruptă a caravanelor care ne arată că avem de-a face cu un sistem bine pus la punct, cu adevărate trasee pe care circulaţia era reglementată de norme severe: "*O caravană se deplasează aidoma unei armate, cu şeful său, statul său major, reguli stricte, etape obligatorii, precauţii rituale împotriva tâlharilor nomazi cu care este înţelept să închei înţelegeri. De-a lungul drumului ea întâlneşte la distanţe fixe marile construcţii ale khanurilor, unde-şi adăposteşte o parte din animale şi oameni. Sunt gările caravanelor"* (F. Braudel, *"Gramatica civilizaţiilor", pag.100).*

O asemenea reţea comercială trebuia să dezvolte instrumente moderne de credit pentru a uşura conexiunea cu transportul pe mare. Acelaşi autor citat mai sus ne spune că negustorii musulmani sau evrei din porturile arabe apelau la instrumente de credit şi de plată, practicau forme de asociere comercială înainte ca ele să fie folosite de europeni. În ceea ce priveşte aria de extensie a acestui comerţ şi intensitatea sa, spusele unui negustor arab al momentului sunt edificatoare: "*Vreau să duc sofran persan în China, unde am auzit că are un preţ mare, iar apoi porţelan din China în Grecia , brocart grecesc în India , oţel indian la Alep, sticlă de Alep în Yemen şi stofe vărgate din Yemen în Persia"*(idem pag. 107).

O poziţie geografică se „ocupă" pentru a putea rezulta un atu geopolitic; se „ocupă" prin construirea de drumuri sau ambarcaţiuni, prin dezvoltarea unui sistem de control a zonei. Altminteri, ea rămâne o simplă poziţie geografică avantajoasă, pur şi simplu un potenţial. Examinând viaţa economică şi comercială din perioada de înflorire a Islamului, ne putem explica mai bine şi care au fost cauzele decăderii acestuia. Reculul Islamului a intervenit atunci când nu a mai avut capacitatea de a controla cum se cuvine zona şi căile de acces, astfel încât comerţul să-şi poată menţine intensitatea iar veniturile de pe urma vămuirii, nivelul.

Întrebându-se cu privire la factorii care au determinat declinul Islamului, după ce menţiona „vina barbarilor", atacurile din interior împotriva gândirii libere, Braudel remarca semnificativ: „*este mai degrabă vina Mediteranei? La sfârşitul secolului al XI-lea, Europa a început recucerirea Mării Interioare. Marea hrănitoare iese atunci de sub controlul Islamului, iar celebra teorie a istoricului Henri Pirenne va avea de astă dată un rol invers. H. Pirenne consideră că, în cursul cuceririlor musulmane, Occidentul , privat de libera circulaţie în Mediterana, se retrăsese în sine, din secolul al VIII-lea până în al IX-lea. Or, invers, în secolul al XI-lea Mediterana se închide pentru Islam şi acesta este împiedicat iremediabil în avântul şi respiraţia lui cotidiană*" (Idem, pag. 124).

Un fapt asemănător se întâmplă şi cu Imperiul Otoman, - "ciclul otoman" fiind ultima mare manifestare a Islamului pe scena mondială. Şi aici avem de-a face cu mai mulţi factori explicativi. Dar cel mai proeminent rămâne „*asfixia maritimă*". Declinul imperiului începe cu pierderea bătăliei de la Lepanto (1571), în care au dispărut 200 dintre cele 230 de vase turceşti. "*Cea mai mare bătălie care s-a dat vreodată în Marea Mediterană*" (H. Inalcik, "*Imperiul Otoman. Epoca clasică",* pag. 90) a fost, de fapt, hotărâtă **de nivelul tehnic al ambarcaţiunilor**. Flota otomană era în totalitate compusă din galere, care s-au dovedit *"ineficiente împotriva vaselor înalte ale duşmanului, capabile să tragă puternice salve de bord. Acest nou tip de vas de război a dominat Marea Mediterană, în special odată cu venirea olandezilor şi englezilor"* (idem, pag. 93). Prin pierderea supremaţiei pe mare, otomanii au pierdut posibilitatea de a controla cuceririle lor de peste mări (Peninsula Arabia, Egiptul, Tunisia, Algeria) şi, ceea ce este mai important, au încetat să mai controloze comerţul pe mare şi să domine acest "ocean comercial" numit Marea Mediterană; concomitent, în partea vestică se intensifică opoziţia perşilor care îngreunează accesul otoman spre Golful Persic.

7.7. Mari concentrări musulmane

Vorbeam la început despre faptul că percepția obișnuită despre țările musulmane este săracă şi neclară. Un prim element în această privință îl constituie confuzia dintre stale arabe şi cele musulmane. Lumea musulmană nu se reduce la statele arabe. Acestea din urmă se întind în nordul şi nord estul Africii - Maroc, Algeria, Tunisia, Libia, Egipt şi Sudan - şi în Peninsula Arabia: Siria, Irak, Iordania, Kuweit, Arabia Saudită, Yemen, Emiratele Arabe Unite, Oman, Quatar şi Bahrein (harta 9). De fapt, cei mai mulți musulmani nu sunt arabi. Cele mai mari țări musulmane sunt: Indonezia, unde 87 la sută din populația de 206 milioane este musulmană, Pakistan, Bangladesh şi Iran, dar nici una dintre acestea nu este arabă. Numai unul din patru musulmani este arab (J. T. Rourke, "*International Politics on the World Stage"*, pag. 174).

Originile Islamismului sunt arabice, dar comunitatea lumii musulmane este foarte diversă din punct de vedere istoric, politic, social, cultural. Ea cuprinde, de pildă, Iranul, moştenitorul unei culturi străvechi, care a strălucit înaintea apariției Islamului. Sau țări din sudul Asiei, aflate multă vreme sub influența culturii hinduse. Prin urmare, lumea musulmană nu este şi nu poate fi privită ca un tot omogen. Ea are, fără îndoială, în comun credința religioasă şi o serie de atitudini, elemente de comportament, de judecată şi evaluare pe care le pre-determină această credință (am văzut că, spre deosebire de creştinism, Islamismul reglementează practic toată viața credinciosului).

Există, după opinia lui H. Lentner**, trei mari concentrări musulmane** în lumea de azi: nordul Africii, Orientul Mijlociu şi Asia de sud, fiecare cu particularități evidente („*International Politics. Theory and Practice")*. Țările musulmane din nordul Africii sunt cunoscute sub denumirea generică de Maghreb, considerat a fi Occidentul lumii islamice. Maghreb înseamnă în limba arabă "Soare-apune" şi el cuprinde Tunisia, Algeria şi Marocul. "Africa Minor", cum a mai fost denumită regiunea aceasta de nord a continentului, este virtual o insulă. În cadrul său domină Algeria, ocupată de francezi la 1830, ca un gen de consolare după înfrângerea suferită de Franța la încheierea perioade napoleoniene. De altfel, această țară a fost considerată multă vreme o a doua Franță. În acest stat arab se vorbea numai franceza până la începutul deceniului 8 al acestui secol. În acea perioadă a început un **program național de arabizare.** Câteva ore pe zi, la televiziunea națională era un program special în arabă, în rest toate emisiunile erau în franceză. La şcoală, de asemenea, începea să se învețe în arabă, pentru că până atunci limba de predare era franceza. Pe stradă se vorbea în franceză şi foarte puțini tineri ştiau araba. Programul de care am amintit urmărea readucerea țării în matca tradițională a evoluției sale culturale. Marocul, ne spune Henri de La Bastide, *"este, într-un fel, Bretania Islamului"* ("*Patru călătorii în inima civilizațiilor"*, pag. 49).

Se poate spune că deşertul izolează mai mult țările Maghrebului de Africa Tropicală decât le izolează Mediterana de Europa (A. J. Toynbee, *"Studiu asupra istoriei"*, pag. 261). Conştiința acestei situații oarecum privilegiate se regăseşte şi la nivel psihologic: "*Noi suntem mediteraneenii care vorbim araba*" este o vorbă des întâlnită printre conducătorii tunisieni.

Într-un mod particular se cere privită şi lumea musulmană din sudul Asiei. O lume aflată într-o creştere demografică impresionantă, care se învecinează, însă, cu alte aglomerări umane foarte importante. De pildă, Pakistanul şi India au, probabil, cele mari ritmuri demografice din lume. Pakistanul avea, în 1990, 123 de milioane şi urmează să aibă, în 2025, 276 de milioane de locuitori. India, exact în acelaşi interval urmează să crească de la 850 de milioane la 1,45 miliarde (*"Pivotal States"*, pag. 48).

Ambele state au un procent însemnat de tineri, care, prin număr şi pondere în ansamblul populației, nu pot să nu producă prefaceri interne masive şi să nu conducă chiar la o serie de convulsii. În Pakistan, 46% din populație este formată din tineri sub 15 ani, iar în India, 35% ("*Pivotal States*", pag. 48).

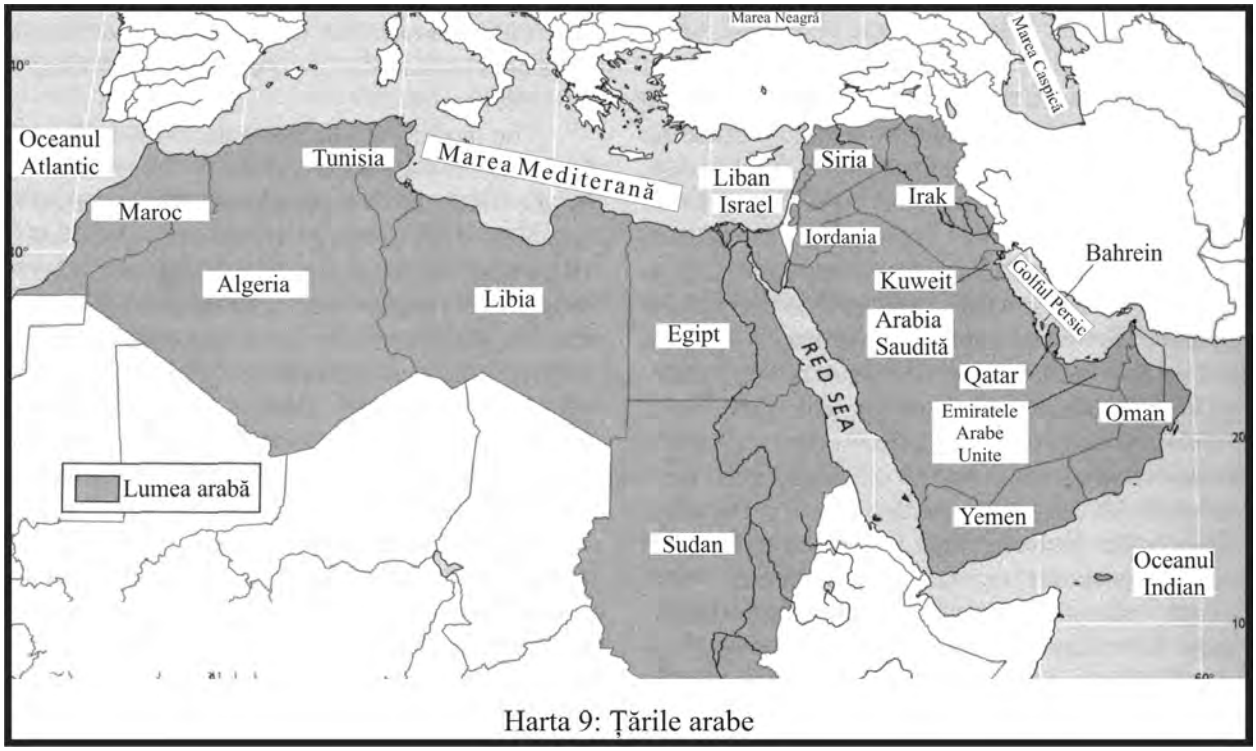

Harta 9: Țările arabe

În sfârşit, în ambele ţări există puternice orientări fundamentaliste şi radicale, numai că unele sunt de natură musulmană, altele hindusă. Este de aşteptat ca aceste pasiuni să genereze conflicte, iar dacă avem în vedere şi numărul absolut impresionant de tineri, putem conchide că această zonă va fi marcată în următoarele decenii de conflicte şi stări prelungite de instabilitate.

7.8. State - pivot

Din punct de vedere al geopoliticii, lumea musulmană prezintă o semnificaţie majoră. Nu numai prin mărimea propriu-zisă. Ţările acestei civilizaţii se întind pe trei continente şi deţin zone-cheie din punct de vedere strategic. Prestigioasa revistă *"Foreign Affairs"* publică în numărul 1 din 1996 un studiu intitulat "*Pivotal States and US Strategy*". Din totalul de nouă state identificate ca deţinând o poziţie de "pivot" de care Statele Unite trebuie să ţină cont în elaborarea politicii sale externe, 5 aparţin universului islamic: Egipt, Indonezia, Algeria, Turcia şi Pakistan. Celelalte state-pivot sunt: Mexic, Brazilia, Africa de Sud şi India (harta 10).

Ceea ce defineşte un stat-pivot este "*capacitatea sa de a influenţa stabilitatea regională şi internaţională*". Statul-pivot este atât de important pentru regiunea în care este situat, încât prăbuşirea lui ar determina haos cu mult peste graniţele sale. În egală măsură, dacă un astfel de stat cunoaşte o perioadă de înflorire economică şi stabilitate politică, acestea se răspândesc în toată zona. Deci care ar fi criteriile după care poate fi identificat un stat-pivot? Numărul mare al populaţiei şi o poziţie geografică importantă; potenţialul economic; mărimea statului (condiţie necesară, dar nu şi suficientă). Cel mai important criteriu şi oarecum o sumă a primelor patru este cel enunţat mai sus: capacitatea de a influenţa stabilitatea regională şi globală. Provocările cărora trebuie să le răspundă aceste state nu sunt nici ameninţarea comunismului (ca în timpul Războiului Rece) şi nici agresiunea externă, ci suprapopulaţia, emigraţia, problemele mediului înconjurător, conflictele etnice şi instabilitatea economică.

După prezentarea teoretică a trăsăturilor definitorii ale statelor-pivot, autorii articolului fac o analiză aplicată a fiecăruia dintre ele. Ne limităm, în acest curs, la analiza statelor-pivot care aparţin lumii islamice.

În primul rând, datorită poziţiei geografice şi a proximităţii faţă de regiunile bogate în petrol, **Egiptul** a jucat un rol important de-a lungul istoriei atât în dezvoltarea zonei, cât şi în dinamica relaţiilor dintre marile puteri (lucru de care Statele Unite sunt perfect conştiente, dovadă fiind că, la momentul publicării articolului, Egiptul beneficia de cel mai mare ajutor extern din partea SUA, după Israel). Un exemplu convingător este importanţa Egiptului pentru evoluţia procesului de pace din Orientul Mijlociu. De asemenea, Egiptul este esenţial pentru susţinea planului american de a izola statele fundamentaliste din zonă, ostile Occidentului, deci de a menţine un echilibru între elementele moderate şi cele radicale din lumea islamică. Schimbarea orientării moderate şi a celei pro-occidentale ar încuraja manifestările extremiste în toate ţările apropiate, de la Algeria până la Turcia.

Indonezia este una dintre cele mai dens populate zone ale lumii. Este un nod comercial important deoarece deţine controlul asupra unor rute de navigaţie esenţiale pentru comerţul din zonă, iar resursele sale de petrol prezintă interes deosebit pentru Japonia şi Statele Unite. O Indonezie instabilă ar destabiliza, economic şi politic, întreaga Asie de sud-est.

Un rol de menţinere a echilibrului între moderaţi şi radicali în lumea islamică joacă şi **Algeria**. În acest sens, Egiptul ar avea puţine şanse de supravieţuire, în orientarea sa moderată şi pro-occidentală, dacă Algeria, Marocul, Tunisia şi Libia şi-ar uni eforturile în vederea împlinirii unor obiective fundamentaliste. Prin proximitate, Algeria constituie o preocupare permanentă pentru Spania şi Franţa, primele care s-ar confrunta cu valurile de emigranţi dinspre această ţară şi care ar suporta consecinţele deteriorării mediului înconjurător. Mai mult, situaţia Algeriei influenţează, în mod esenţial, securitatea ţărmurilor mediteraneene şi a pieţelor de petrol şi de gaze naturale.

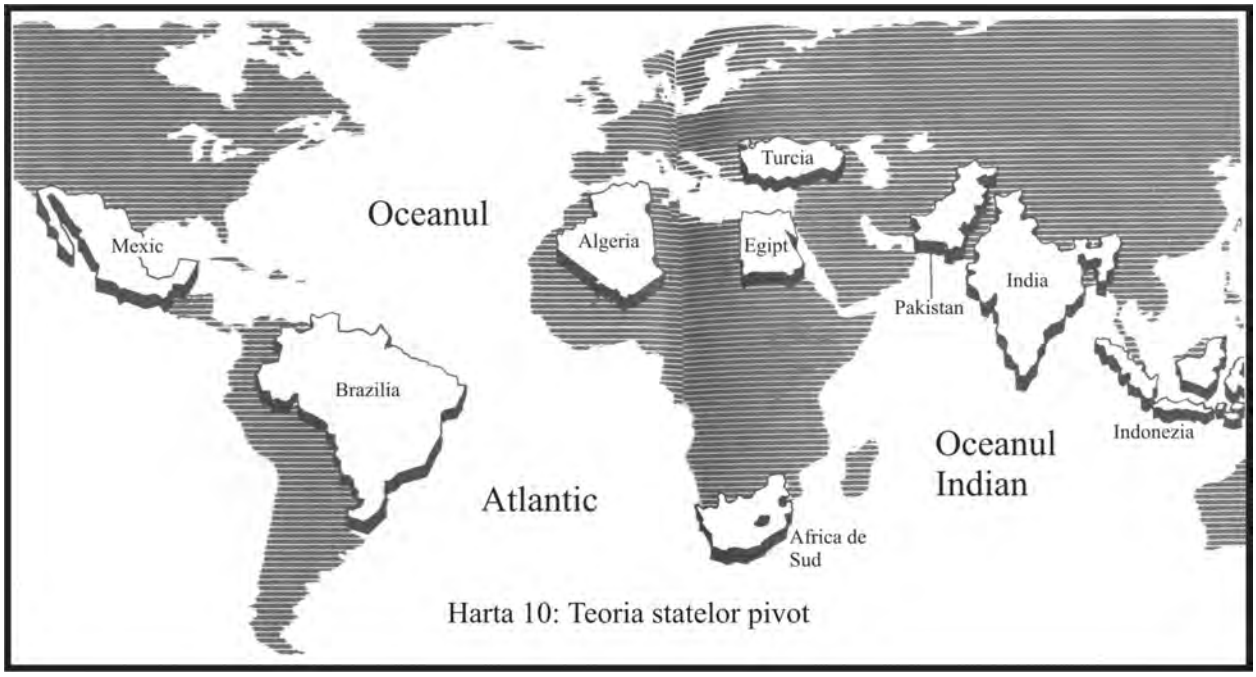

Harta 10: Teoria statelor pivot

Importanța strategică a **Turciei** e chiar mai mare decât cea a Algeriei. Situată la o răscruce de civilizații, religii şi rute comerciale, Turcia influențează situația din țări aflate la mii de kilometri depărtare de Bosfor. Cu atât mai importante devin problemele interne cu care se confruntă, precum presiunile demografice, rivalitățile etnice, renaşterea fundamentalismului islamic, dar mai ales problemele externe. Dintre acestea, cele mai importante sunt: rivalitatea cu Grecia, născută din problema controlului asupra Ciprului, cu Macedonia, controversele cu Siria referitoare la navigația pe râul Eufrat, conflictele cu Irakul, alimentate de problema kurdă, relațiile delicate cu statele musulmane din Asia Centrală.

Pakistanul este încadrat în rândul statelor-pivot, în primul rând datorită exploziei demografice care îl face să ocupe unul dintre primele locuri în ierarhia mondială a populației, în al doilea rând, datorită poziției geografice critice în Asia de Sud. Oricând este posibil ca divergențele de natură etnică şi religioasă cu India să scape de sub control şi să se transforme într-un conflict cu atât mai periculos cu cât ambele state dispun de potențial nuclear. Conflictul s-ar răspândi cu uşurință din Caşmir în Afganistan şi încă mai departe, implicând, prin sprijinul acordat Pakistanului, întreaga lume musulmană.

Fireşte că lista statelor pivot nu este exhaustivă iar selecția operată nu e una definitivă. Mai important este efortul de a face un asemenea demers, de a înțelege şi de a explica de ce, pentru o anumită perioadă, din punct de vedere geopolitic, unele state sunt mai importante decât altele.

7.9. Potențialul strategic al petrolului

Pe lângă poziția geografică, importanța geopolitică a lumii islamice este susținută, deopotrivă, şi de existența, din abundență în acest spațiu, a unei bogății vitale pentru civilizația contemporană, petrolul. Petrolul este hrana civilizației moderne: circa 40% din totalul consumului mondial de energie este asigurat în momentul de față de către această resursă naturală. El a înlocuit cărbunele din poziția de resursă energetică privilegiată cam la mijlocul secolului nostru şi nu există semne că o altă resursă îl va detrona din acest rol cheie. Dimpotrivă, rolul său va creşte, pentru că va creşte considerabil consumul mondial de energie. Evaluările experților în domeniu arată că până în 2020 consumul de energie electrică şi termică va creşte cu 75%. Petrolul prezintă un deosebit potențial strategic şi datorită unei particularități sesizate cu acuitate de Abdulaziz Al-Sowayegh, în cartea *"Arab Petro-Politics"*. Este vorba despre "*separația geografică între regiunile cu rezerve şi producție mari de petrol, pe de o parte, şi de regiuni unde consumul este ridicat*" (pag. 6). Astfel că petrolul a devenit o marfă de schimb majoră care domină, nu doar prin calitățile intrinseci, comerțul şi viața politică internațională.

Importanța strategică a petrolului poate fi discutată cel puțin în două planuri. În primul rând, întreaga evoluție tehnologică din ultimele decenii conferă acestei resurse un rol privilegiat, în sensul că instituie un gen de dependență față de combustibilii fosili, în special de petrol. **Tehnologia modernă, prin urmare, lumea dezvoltată, sunt dependente de petrol.** Din cele 3,2 miliarde tone de petrol produse în 1996, statele puternic industrializate au consumat trei pătrimi, cea mai mare parte a lor fiind provenite din import. Astfel, prima zonă importatoare de petrol din lume este Europa occidentală (40-45%), urmează America de Nord (25-30%), estul şi sud-estul Asiei (în principal Japonia). De remarcat că, în ultimii ani, atât Europa occidentală, cât şi Statele Unite au căutat să îşi diversifice sursele de aprovizionare cu petrol şi, acolo unde a fost posibil (SUA), să îşi intensifice producția internă. Datele oferite de Abdulaziz Al-Sowayegh arată că, în 1980, Japonia depindea de importurile de petrol în proporție de 75%, America în proporție de 41%, dintre care 47, 3% petrol arab, Franța 90%, dintre care 75% petrol arab, Germania federală 98%, iar 70,7% din importurile europene de petrol erau reprezentate de petrol arab ("*Arab Petro-politics*", pag.170-171).

Al doilea plan este conferit de ceea ce se numeşte "**superconcentrarea excesivă**" a rezervelor de petrol ale globului în regiunea Orientului Apropiat şi Orientul Mijlociu* care deţin circa 60 la sută din rezervele sigure de petrol existente la această dată, aşa cum rezultă şi din tabelul de mai jos.

*În Orientul Apropiat sunt incluse ţările aflate în zona de întâlnire a Asiei cu Europa şi Africa: Turcia, Cipru, Siria, Liban, Israel, Arabia Saudită, Yemen, Egipt, Sudan, iar în Orientul Mijlociu Irakul, Iranul şi Afganistanul. În ultima vreme, graniţa dintre cele două noţiuni se estompează şi această arie geografică este denumită fie Orientul Apropiat, fie Orientul Mijlociu, sub fiecare din aceste denumiri fiind înglobate toate ţările menţionate.

Repartiţia geografică a rezervelor sigure de petrol pe Terra

Zona geografică	1978 (milioane tone)	1996 (milioane tone)
Africa	7.821	9.980
America de Nord	4.843	3.732
America Latină	5.484	17.557
Orientul Apropiat*	**49.904**	**89.980**
Extremul Orient şi Oceania	5.423	5.996
Europa Occidentală	3.153	2.125
Europa Orientală din care: ex. U.R.S.S.	10.641 10 232	8.075 7 776
TOTAL MONDIAL, din care OPEC	97.501 59.787	145.221 106.170

Sursa: B. Negoescu şi Gh. Vlăsceanu, *„Terra, geografie economică"*, pag. 172.

Principală resursă petrolieră a lumii, Orientul Mijlociu prezintă şi alte avantaje. Petrolul din această regiune are o vâscozitate redusă, se află la adâncimi foarte mici (în medie între 300 şi 2000 m), concomitent cu o foarte bună plasare geografică a zăcămintelor, în proximitatea Golfului Persic. Toate acestea fac din petrolul exploatat aici un produs competititiv, mai căutat decât cel produs în alte zone ale lumii.

Toate acestea creează un atu formidabil ţărilor din zonă, conferindu-le nu numai o putere economică prin vânzarea petrolului, dar şi o influenţă politică cu certe dimensiuni strategice. Aşa cum subliniază şi C. W. Henderson (*„International Relations. Conflict and Cooperation at tne Turn of the 21st Century"*), în timpul războiului din Golf (1991), SUA şi-au putut pune în valoare superioritatea tehnicii militare. În conflictul din 1973 dintre Israel şi unele state arabe, SUA au fost vulnerabile la presiunea pe care o reprezenta ameninţarea cu instituirea embargoului de către statele arabe. În acel moment, SUA importau aproximativ jumătate din consumul lor de petrol din această regiune.

În cursul nostru nu vorbim doar de ţările din Orientul Mijlociu, ci de lumea islamică. Este foarte instructiv de relevat că descoperirile de noi rezerve sunt departe de a diminua importanţa acestui atu indiscutabil al Islamului. Dimpotrivă, am spune. Nu putem face, în acest context, în nici un fel abstracţie de zăcămintele din zona Mării Caspice, *„care ascund rezerve de gaze naturale şi petrol faţă de care cele din Kuweit, Golful Mexic sau Marea Nordului par nesemnificative"*(Z. Brzezinski, *„Marea tablă de şah"*, pag.141). Cifrele din tabelul reprodus mai sus referitoare la zona reprezentată de ex URSS sunt depăşite. Descoperirile spectaculoase făcute în ultimii ani în această regiune situează Marea Caspică **printre marile regiuni deţinătoare de rezerve petroliere**, alături de Golful Persic, Golful Mexic, Sahara etc. Cu Marea

Caspică se învecinează şi Rusia, este adevărat. Dar aproape trei pătrimi din vecinătăţile acestei mări sunt formate din ţări islamice sau cu preponderenţă islamică: Azerbaidjan, Iran, Turkmenistan, Kazahstan.

Africa are o pondere de 7,2 l% din rezervele mondiale de petrol, dar în cadrul acestei ponderi rolul decisiv revine tot unei ţări musulmane - Libia - care deţine aproximativ o treime din aceste rezerve, precum şi altor state islamice, cum ar fi Algeria, Egiptul, Marocul.

În spaţiul Asiei de est şi sud-est, Indonezia, deci tot o ţară musulmană, deţine considerabile rezerve de petrol, printre cele mai importante din regiune.

Firește, instructiv de discutat ar fi şi modul cum valorifică lumea islamică acest extrem de important avantaj. Ar fi o discuţie care nu intră în intenţia acestui curs. Cert este că statele islamice care deţin importante rezerve au construit şi mari unităţi de prelucrare a petrolului, ele exportând nu numai materia primă, ci şi produse prelucrate.

Un rol important în prefigurarea unei "politici mondiale a petrolului" l-a avut crearea în 1960, la Bagdad, a Organizaţiei Ţărilor Exportatoare de Petrol (OPEC) care includea următoarele ţări: Iran, Irak, Kuweit, Arabia Saudită şi Venezuela. Acestor ţări li s-au alăturat mai târziu Quatarul (1961), Indonezia (1962), Libia (1962), Emiratele Arabe Unite (1967), Algeria (1969), Nigeria (1971), Ecuador (1973). Această organizaţie nu cuprinde, după cum se observă, numai ţări islamice, dar ea este alcătuită în principal din aceste state şi a avut un rol important în coordonarea eforturilor pentru a impune lumii dezvoltate anumite preţuri, măsuri de protecţie a propriilor rezerve etc.

În tot cazul, petrolul constituie pentru statele musulmane o armă strategică. Este suficient să aruncăm a privire asupra ultimelor decenii pentru a constata acest lucru. Începutul deceniului 8 al acestui secol este marcat de "criza petrolului", care a reprezentat un prim mare şoc pentru lumea dezvoltată. Promptitudinea cu care au reacţionat nu numai SUA, ci lumea dezvoltată în ansamblul ei la atacarea Kuweitului de către Irak, în 1991, a avut drept principală explicaţie protejarea surselor de aprovizionare cu petrol.

Un lucru este cert: de câte ori a intervenit o criză de o anumită amploare în lumea islamică, ea a luat forma unei crize globale. Fapt care vorbeşte de la sine despre importanţa - inclusiv în plan strategic şi geopolitic - a acestui spaţiu. După cum am căutat să arătăm, arma petrolului nu este doar una potenţială. Dar tot atât de adevărat e că ea prezintă potenţialităţi, inclusiv în plan geopolitic, ce nu au fost neapărat relevate.

7.10. Vectorul creşterii demografice

Am insistat până acum asupra a doi factori foarte importanţi care conferă lumii islamice o importanţă geopolitică de netăgăduit: poziţia geografică şi existenţa din abundenţă a petrolului, ca armă strategică. Lor li se adaugă un al treilea factor cel puţin la fel de important, **populaţia.** Fiecare regiune are atuuri geopolitice, între care unul se poate detaşa prin semnificaţia sa aparte. De pildă, regiunea Asia-Pacific este propulsată de rezultatele spectaculoase pe care le-a obţinut în creşeterea economică. Rusia de către marile sale bogăţii naturale, ca şi de imensa sa întindere geografică. "*Renaşterea islamică* - subliniază S. Huntington - *a fost alimentată de rate spectaculoase ale creşterii populaţiei*" ("*Ciocnirea civilizaţiilor"*, pag. 170). Dacă vom analiza evoluţia lumii islamice în ultimele decenii putem spune, fără teama de a greşi: creşterea demografică este vectorul geopolitic principal care developează importanţa pe care acest spaţiu o are în lumea de astăzi şi de mâine.

Înainte de a încerca o argumentare a acestei aprecieri, să reamintim că, în sine, populaţia, creşterea ei accentuată, nu reprezintă neapărat un atu. Există cazuri în care numărul mare de locuitori poate genera chiar mari necazuri şi tulburări. De ce considerăm, totuşi, că populaţia reprezintă un atu, un instrument pe care lumea musulmană îl va folosi pentru creşterea propriei influenţe?

Primul argument este că, în acest caz, ea se cuplează cu alte două atuuri de care am vorbit mai sus şi, astfel, se pune în valoare ca **instrument geopolitic**. Fără avantajele indiscutabile pe care le prezintă existența petrolului, ca şi dispunerea lumii islamice pe spații cu certă importanță strategică, populația musulmană, chiar cunoscând ritmuri de creştere considerabile, nu ar putea reprezenta un mijloc de expansiune, ci doar de turbulențe şi tensiuni.

În acelaşi timp, nu putem omite faptul că populația musulmană creşte, în timp ce populația din regiunile învecinate sau din alte zone ale lumii stagnează sau chiar scade, ceea ce conduce la prefaceri extrem de importante ale raporturilor demografice din lumea de astăzi, în favoarea populației musulmane. În mod constant, rata de creştere demografică din statele musulmane este net superioară celeia din alte țări. De pildă, între 1965 şi 1990, rata anuală a creşterii demografice a fost de 1,85%. În statele musulmane, această rată s-a situat între 2 şi 3 la sută, uneori depăşind chiar acest prag. Rezultatul de ansamblu este că ponderea populației musulmane în ansamblul populației lumii a crescut vizibil. În 1980, musulmanii constituiau aproximativ 18% din populația lumii, în 2000 ei reprezintă circa 20%, iar în 2025, aproape 30% (S. Huntington, *„Ciocnirea civilizațiiilor,* pag. 171). Nu este nevoie să arătăm de ce o populație având o pondere de aproape o treime din populația globului va avea o altă greutate politică decât una reprezentând 18 la sută, în condițiile în care atuurile lor, exprimate în poziția geografică şi deținerea celei mai mari părți din rezervele mondiale de petrol nu s-au diminuat, ci au crescut în importanță.

Din punct de vedere geopolitic, densitatea demografică superioară generează o presiune foarte mare la granițele lumii islamice, mai ales la acele granițe care despart această lume de țări şi regiuni unde rata de creştere demografică este mai redusă. Aşa se explică tensiunile şi conflictele din spațiul iugoslav şi rusesc. Ceea ce nu înseamnă că presiunea demografică, reală, este singura explicație a conflictelor respective. Dar populația este **vehicolul** multor altor interese şi prin ea acestea se pot realiza.

După cum ştiți, Kosovo este leagănul de formare a poporului sârb. Un loc, deci, cu o puternică încărcătură simbolică. Schimbarea dramatică a raportului între populațiile acestui teritoriu a creat o situație cu totul instabilă, la accentuarea căreia au contribuit şi diverse puteri mondiale ale momentului. Deci noi trebuie să "citim" ceea ce s-a întâmplat în Kosovo din cel putin două perspective. În primul rând, ca un rezultat al schimbării dramatice a raportului demografic dintre sârbi şi albanezi; o rată cu totul inegală de creştere naturală a celor două populații a făcut ca , în timp, albanezii să dețină aproape 90 la sută în ansamblul populației din provincie. Amintim în acest context că la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, albanezii din Kosovo reprezentau 52% din populația provinciei. După ce, iarăşi trebuie spus, în timpul războiului au fost strămutați din Kosovo 200 000 de sârbi care nu s-au mai întors niciodată, ceea ce a fost de natură să accelereze şi să "ajute" instalarea dezechilibrului de care vorbeam. Deci acum 50 de ani, etnicii albanezi dețineau 52%, iar astăzi 90%. Vedeți ce înseamnă ritmul superior de creştere demografică? În acelaşi timp, peste acest proces real s-a suprapus şi o problemă de ordin geopolitic: populațiile care şi-au disputat drepturile sunt purtătoare de **tendințe geopolitice**. S-a întâlnit o populație aflată în expansiune, cea musulmană, care, datorită superiorității numerice, a pretins controlul asupra provinciei cu una de credință creştin ortodoxă, care, istoriceşte vorbind, are toate drepturile asupra ținutului respectiv

Nu vom înțelege cum se cuvine acest conflict dacă nu luăm în calcul şi interesele care s-au întâlnit în această provincie, interese regionale, interesele întruchipând opțiunile puterilor timpului. Iar puterile timpului au înclinat în mod vizibil balanța dreptății de partea populației albaneze. Nu de dragul drepturilor omului, ci de dragul propriilor interese şi proiecte în zonă şi în Europa în ansamblu.

În **Sudan**, o confruntare sângeroasă a avut loc între musulmanii din nord şi creştinii din sud. Un conflict similar a intervenit în **Nigeria**, conflict care a evoluat până la limita unui proces de secesiune. În **Tanzania**, partea continentală (creştină) şi insula **Zanzibar** (preponderent

musulmană) au fost, de asemenea, la un pas de secesiune. Tensiuni între creştini şi musulmani au existat şi în **Kenia**. **Eritreea**, preponderent musulmană, s-a separat în 1993 de **Etiopia** majoritar creştină, dar în care a mai rămas totuşi suficientă populaţie musulmană.

După opinia noastră, toate acestea par palide pe lângă potenţialele conflicte din Asia de sud, între populaţia musulmană şi cea hindusă (indiană). În multe privinţe, recentul conflict dintre Pakistan şi India poate prefigura un conflict de durată, pentru că are loc între două populaţii cu mari creşteri demografice şi pe spaţii cu o considerabilă densitate demografică.

De o parte şi de alta a "subcontinentului indian" se află două state musulmane. La est, Pakistanul cu o populaţie de peste 135 milioane de locuitori şi o suprafaţă de 800 000 km pătraţi şi, la vest, Bangladesh, cu o populaţie asemănătoare dar cu o suprafaţă de 143 000 km pătraţi (deci considerabil mai puţin decât suprafaţa ţării noastre). Lor li se adaugă un alt "stat" de existenţa căruia se aminteşte mai puţin: este vorba despre populaţia musulmană de 100 milioane locuitori care trăieşte în interiorul statului indian. După cum ştiţi de la cursul despre populaţie, nu peste multă vreme, India va fi cel mai populat stat al lumii, el urmând să atingă la mijlocul secolului 21 circa 1, 5 miliarde de locuitori, depăşind China. Populaţia musulmană va creşte şi ea în ritmuri de acum specifice. Şi să nu uităm că numai în această regiune ea numără în prezent circa 350 milioane locuitori.

În statele occidentale trăiesc circa 20 milioane de musulmani, o parte importantă a acestei populaţii aparţinând clasei de mijloc. Evaluările spun că din rândul acestui segment de populaţie se vor ridica membri ai elitei politice şi economice, care vor avea un cuvânt de spus în decizia strategică de mâine.

7.11. Renaşterea islamică

Vorbeam la începutul cursului de modalitatea oarecum stereotipă în care este percepută lumea musulmană. Un element al acestei imagini standard este reprezentat de "fundamentalismul" islamic, văzut ca o mişcare paralelă cu modernitatea epocii contemporane, ca o orientare nu de puţine ori rebelă, chiar violentă.

Samuel Huntington încadrează "fundamentalismul" într-un concept mai larg: Renaşterea Islamică, proces considerat de autor "la fel de semnificativ" ca şi Revoluţia americană, Revoluţia Franceză sau Revoluţia Rusă, fenomen "*similar şi comparabil cu Reforma Protestantă*: *fundamentalismul islamic, conceput în general ca Islam politic, este doar o componentă a renaşterii mult mai extinse a ideilor, practicilor şi retoricii islamice şi a reîntoarcerii la Islam a populaţiilor musulmane" ("Ciocnirea civilizaţiilor"*, pag. 160*).*

Vom insista asupra acestui concept, aşa cum este conturat de autorul american, pentru că el ne ajută să înţelegem mai bine şi mai adecvat "fundamentalismul" islamic, precum şi o parte din procesele care au loc în lumea musulmană.

Renaşterea islamică ar fi o formă de modernizare a lumii musulmane, o cale specifică de a pune în valoare potenţialul de dezvoltare şi de afirmare al acestei lumi; ea nu este numai intelectuală şi culturală, nu este nici numai politică, ci vizează, în primul rând, o "reconstrucţie a societăţii". Se numeşte islamică, pentru că este concepută în strânsă legătură cu doctrina şi valorile acestei religii. "*A importa instituţii sociale şi politice de neatins*, releva un oficial saudit, *poate fi mortal - întrebaţi-l pe Şahul Iranului… Islamul este pentru noi nu doar o religie , ci şi un mod de viaţă. Noi, saudiţii, dorim să ne modernizăm, însă nu neapărat să ne occidentalizăm"* (S. Huntington, op.cit. pag. 160).

Huntington face o paralelă între Revoluţia Islamică şi cea marxistă, ele având în comun "o viziune a societăţii perfecte", "încrederea în schimbarea fundamentală", precum şi între Revoluţia Islamică şi Revoluţia Protestantă, întrucât "*ambele reprezintă reacţii la stagnarea şi corupţia instituţiilor existente; pledează în favoarea unei forme mai pure şi mai revendicative a*

religiilor; predică munca, ordinea, disciplina; fac apel la oamenii din clasa de mijloc, dinamică şi în plină afirmare" (S. Huntington, op.cit., pag.161).

Un lucru este sigur: această mişcare a condus la o serie de rezultate şi, oricum, ea nu poate fi ignorată. Majoritatea analiştilor, chiar dacă au păreri diferite asupra acestei mişcări, par a fi de acord că orice ţară cu o populaţie preponderent musulmană era mult mai islamică şi islamistă din punct de vedere cultural, social şi politic în 1995 decât cu cincizeci de ani mai devreme (S. Huntington, op.cit., pag.164).

Asupra urmărilor Renaşterii Islamice pot exista diferite puncte de vedere. Ni se pare mult mai instructiv să analizăm modul cum a fost gândită şi aplicată strategia care a ghidat această mişcare. O strategie elaborată cu inteligenţă politică certă, cu o ingeniozitate care nu poate scăpa. Întrucât suntem la o facultate de comunicare, ni se pare oportun să insistăm asupra priorităţilor acestei strategii, cel puţin aşa cum apar ele în sistematizarea lui Huntington, deoarece ele ar putea fi menţionate oricând într-o "bibliografie" a realismului pe care îl implică orice proces de persuasiune socială şi politică.

Numitorul comun al tuturor acţiunilor iniţiate de grupările islamiste l-a reprezentat constituirea unor structuri ale societăţii civile sau "ocuparea" instituţiilor deja existente ale societăţii civile laice. Aceste noi structuri au preluat, în mod neoficial, dar efectiv, multe dintre atribuţiile unor instituţii de stat, interpunându-se practic între conducerea statului şi cetăţean. Ele au creat şcoli, spitale, instituţii de asistenţă socială. Structuri active, cu o vădită conotaţie umanitară; aşa încât la cutremurul din 1992 din Egipt, "se aflau pe străzi ore întregi, împărţind mâncare şi pături, în timp ce eforturile de ajutorare din partea guvernului întârziau să apară". În Indonezia, după opinia lui Huntington s-a constituit un "Welfare-state religios în interiorul statului laic", care procură servicii "de la leagăn la mormânt" în domeniul învăţământului, al sănătăţii al asistenţei sociale.

Într-o societate puternic ierarhizată şi puternic polarizată, asemenea iniţiative vin în întâmpinarea unei nevoi reale de sprijin material dar şi de compasiune umană, arată că s-ar putea şi altfel, cultivând, implicit, un gen de adversitate implicită sau chiar deschisă la adresa guvernelor. Organizaţiile islamiste au plămădit, astfel, în timp, o stare de spirit în care atitudinea politică propriu-zisă, hrănită de valorile Islamului, şi-a putut înfige, durabil, rădăcinile.

Este instructiv să analizăm şi care a fost publicul - ţintă (cum am spune în termenii teoriei comunicării) al acestei strategii. În prim plan s-au situat studenţii şi intelectualii. Prima etapă a procesului de islamizare politică a fost reprezentată de câştigarea controlului de către fundamentalişti asupra organizaţiilor sudenţeşti. Universităţile au reprezentat o prioritate absolută iar o primă breşa în mediul universitar s-a făcut deja în anii 70. De-abia în anii 90 a apărut "a doua generaţie indigenizată" de studenţi pregătiţi în limba lor maternă, modelaţi în lumina valorilor islamiste. Aşa cum arată un studiu citat de autorul american, liderii islamişti au următoarele caracterisitici:

- sunt tineri, majoritatea având între 20 şi 30 de ani;
- 80% dintre ei sunt studenţi sau proaspeţi absolvenţi;
- peste jumătate provin din elita colegiilor sau din cele mai cerute domenii de specializare, cum ar fi medicina şi ingineria;
- peste 70% provin din segmentul de jos al clasei de mijloc, deci cu "origini modeste dar nu sărace" şi reprezintă prima generaţie în familia lor care a urmat învăţământul superior;
- majoritatea şi-au petrecut copilăria în oraşe mici sau în zone rurale, dar au devenit rezidenţi ai marilor oraşe.

În acelaşi grup de prioritate au intrat şi femeile, acţiunea grupurilor islamiste obţinând şi în această zonă socială o influenţă considerabil mai mare. De ce am insistat asupra acestor categorii sociale? Pentru că, potrivit studiilor de specialitate, aceste două categorii sunt cele care au impactul hotărâtor asupra opiniei publice. În cazul lumii musulmane, prioritatea menţionată

are o rezonanță anume, întrucât proporția tinerilor (cei între 15-24 ani) a crescut, în majoritatea țărilor din acest spațiu depășind 20% din totalul populației. Cu alte cuvinte, cei care au elaborat strategia au ținut cont şi de achizițiile din domeniul opiniei publice, dar au avut în vedere şi evaluări serioase privind evoluția demografică, atunci când şi-au fixat prioritățile.

Mai este un lucru ce s-ar cuveni menționat. Perioadele revoluționare din istoria omenirii, indiferent că este vorba despre Revoluția franceză, cea americană sau oricare alta coincid cu o anumită proporție mult mai ridicată decât de obicei a tinerilor în structura de ansamblu a societății. Această pondere creează şi o stare de spirit în direcția schimbării. Creşterea atât de evidentă a ponderii tineretului în structura de ansamblu a populației din țările arabe va crea, nu e nici o îndoială, o presiune în favoarea unei prefaceri în concordanță cu opțiunile sociale şi politice ale tinerilor. Deci faptul că grupările islamiste au reuşit să înrâurească atât de profund tinerii ne oferă şi un indiciu despre ce prefaceri urmează să aibă loc în acest spațiu.

O a doua categorie de public - țintă este reprezentată de oamenii din clasa de mijloc de la orașe care alcătuiesc cea mai mare parte a populației active. Ei provin fie din grupurile tradiționale de negustori, comercianți, patroni de mici afaceri, dar mai ales din reprezentanți de prestigiu ai intelectualității: avocați, medici, ingineri, profesori, funcționari de stat, față de care islamiştii au manifestat o preferință vădită.

În sfârşit, este vorba despre păturile defavorizate care au migrat spre oraş, oameni în căutare de destin, cetățeni lipsiți adesea de speranță şi pierduți în suburbiile unor orașe, precum Cairo, Ankara, Alger etc. Potrivit lui Ernest Gellner, islamul a oferit "o nouă identitate" acestei "noi mase dezrădăcinate". Pe de altă parte, "*cei călcați în picioare şi deposedați"* s-au simțit atraşi de chemarea Islamului la dreptate, iar cei care fac abstracție de această dimensiune a Coranului sau de efectul devastator pe care l-au avut guvernele corupte din aceste țări în sufletele populației întregi, dar mai ales a "milioanelor de țărani care au triplat populația marilor metropole musulmane nu vor înțelege mare lucru nici din influența grupurilor islamice, nici din cauzele reale ale "fundamentalismului" islamist" (Oliver Roy).

7.12. Moştenirea Ataturk

Lumea musulmană este masivă, este bogată (cel puțin în resurse), se află în expansiune datorită unui ritm de creştere demografică situat în medie între 2-3 %, care asigură dublarea populației cam la 50 de ani. Dar lumea musulmană nu poate reprezenta, cel puțin în această perioadă, un model de dezvoltare. Ea nu propune cel puțin o țară care să fi înregistat ritmuri constante de creşteri economice, să fi asigurat un standard de viață rezonabil locuitorilor săi, într-un cuvânt, să inspire şi alte state în alegerea strategiilor de dezvolare viitoare.

După opinia noastră, aici putem identifica principala vulnerabilitate a lumii musulmane. Cauzele acestui adevăr dureros, sunt, neîndoielnic, multiple. Nu o să insistăm asupra lor. O să citățm o voce autorizată, care s-a pronunțat cu privire la cauza declinului civilizației musulmane, atât de înfloritoare cândva.

Istoricii spun că apogeul Islamului s-a situat între secolele VIII-XII. În ceea ce priveşte declinul, unii autori vorbesc de veacul al XIII-lea, alții de veacul care a urmat. Fernard Braudel face aici o distincție extrem de importantă între "*sfârşitul unei preponderențe*" şi "*sfârşitul unei civilizații*". Sfârşitul preponderenței a avut loc în secolul al XIII-lea, dar declinul dramatic al civilizației musulmane a intervenit în secolul al XVIII-lea, în momentul în care a ratat Revoluția Industrială, "*prima revoluția capabilă să facă lumea să progreseze cu viteza fantastică a maşinii. Acest insucces nu a determinat moartea Islamului ca civilizație. El a rămas în urma Europei doar cu două secole, dar ce secole!*" (F. Braudel, "*Gramatica civilizațiilor"*, pag. 105).

Lumea musulmană este confruntată din nou, la un interval de câteva secole, cu o problemă de alegere. De alegere între tradiție şi forțele noi ale progresului şi modernizării. Până

acum alegerile făcute au fost, cum a reieşit din cele prezentate mai sus, neinspirate şi au marcat declinul vizibil al unor importante cicluri de afirmare a acestei civilizații. Rămâne de văzut care va fi alegerea actuală a acestei lumi sau a unor țări importante din cadrul său.

Am dori să menționăm că istoria lumii musulmane oferă şi o pagină extrem de instructivă, când alegerea s-a făcut într-adevăr cu fața la viitor. Este vorba de adevărata lecție de modernitate şi vizionarism pe care a oferit-o Kemal Ataturk, întemeietorul Turciei moderne, atunci când s-a desprins într-un mod radical de nostalgia şi seducția unui imperiu bolnav şi ruinat, a pus bazele unui stat secularizat, ale unei jurisdicții de inspirație occidentală, şi ale unui sistem de învățământ adecvat contemporaneității şi cerințelor sale. Astăzi, Turcia este unul dintre cele mai dinamice state islamice, care, fără a abandona credința religioasă, a înțeles că statul şi conducerea modernă se cer orientate de alte criterii şi valori decât cele religioase.

În alegerea pe care lumea islamului urmează să o facă, ceea ce am putea numi "moştenirea Ataturk" este sau ar trebui să fie un foarte important punct de luare aminte. Este important ca lumea modernă să nu considere, aşa cum avertizează Akbar S. Ahmed "*în mod simplist, islamismul drept un nou duşman, un gen de reeditare a comunismului"*(*"Towards the Global Millennium: The Challenge of Islam*"), dar este la fel de important ca şi lumea islamică să nu se adâncească în propria tradiție, desprinzându-se, încet dar sigur, de modernitate şi rigorile ei. Este de apreciat preocuparea din cadrul lumii musulmane de a reconstrui ideea de dreptate şi integritate, care definesc, între altele, civilizația clasică islamică, dar este de semnalat riscul pe care îl prezintă revenirea la ritualuri şi la fixarea drept fundamente ale comportamentului şi civilizației doar a celor cinci piloni ai islamului care reprezintă, totuşi, expresia unei alte epoci istorice.

După opinia noastră, orice reconstrucție şi intenție de reconstrucție afirmate pe solul lumii islamice nu pot face în nici un fel abstracție de "moştenirea Ataturk". Chiar şi cei care ar propune o respingere, fie şi numai implicită, a acestei moşteniri nu pot nega faptul că ea a rodit din punct de vedere istoric. A ignora o asemenea experiență plină de învățăminte înseamnă **asumarea riscului de a reconstrui doar pe terenul tradiției îndepărtate**, a condamna într-un anume fel lumea islamică la o existență care impune prin masivitate şi forță numerică dar nu prin strălucire şi, deci, prin atractivitate.

Bibliografie

1. Abdulaziz Al-Sowayegh, "**Arab Petrol-Politics**", Croom Helm, London, 1984.

2. Akbar S. Ahmed, "**Towards the Global Millennium: The Challenge of Islam",** în "Global Issues, 1998/1999" Dushkin/ Mc Graw - Hill, Connecticut.

3. Bastide, Henri de La, "**Patru călătorii în inima civilizațiilor",** Meridiane, Bucureşti, 1994.

4. Braudel, F.,"**Gramatica civilizațiilor"**, Meridiane, Bucureşti, 1994.

5. Brzezinski, Zbignew „**Marea tablă de şah. Supremația americană şi imperativele sale geostrategice",** Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000.

6. Chase, R., Emily Hill, Paul Kennedy, "**Pivotal States and US Strategy"**, în "Foreign Affairs", January February, Vol. 75, No 1, 1996.

7. **Coranul**, Traducere din arabă de Octavian Isopescul, Ed. Cartier, Bucureşti, 1997.

8. Henderson, C., "**International Relations. Conflict and Cooperation at the turn of the 21-st Century"**, McGrow-Hill Companies, 1998.

9. Huntington, S., **"Ciocnirea Civilizațiilor şi refacerea ordinii mondiale"**, Antet, Bucureşti, 1997.

10. Inalcik, H., "**Imperiul Otoman. Epoca clasică"**, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1996.

11. Lentner, H.H., "**International Politics. Theory and Practice"**, West Publishing Company, 1997.

12. Minix, D. & S. Hawley, "**Global Politics"**, Wadsworth Publishing Company, 1998.

13. Negoescu, B. şi Gh. Vlăsceanu, "**Terra, geografie economică"**, Teora, Bucureşti, 1998.

14. Rourke, J. T., "**International Politics on the World Stage"**, Dushkin/ McGraw - Hill, 1999.

15. Toynbee, A. J. "**Studiu asupra istoriei. Sinteză a volumelor VII-X de DC Somervell"**, Humanitas, Bucureşti, 1997.

16. ***, "**Coranul"**, Cartier, Bucureşti, 1997.

Curs nr.8

Poligonul rusesc

8.1. Condominiu al unui nou experiment istoric

Sfârşitul războiului rece a fost marcat de două evenimente geopolitice majore, care contrastează izbitor prin modul de desfăşurare: unul înfăptuit cu repeziciune, aşteptând doar momentul prielnic; astfel, **sfârşitul divizării Germaniei s-a încheiat**. Celălalt a mai întârziat, parcă amânându-şi deznodământul, fără a reuşi să evite prăbuşirea finală; o prăbuşire simultană a sistemului politic şi economic, însoţită de temeri şi derută, de o delegitimare a statului, de o pierdere a încrederii şi speranţei. În felul acesta, **un imperiu care se construise, am spune cu metodă, timp de 300 de ani şi a cărei ultimă denumire a fost URSS, a luat sfârşit**.

O tulburătoare transformare a făcut ca harta Eurasiei, aşa cum era cunoscută de multe decenii, să se modifice radical. Un moştenitor legal al fostului imperiu există: **Rusia**. Judecând după mărimea Federaţiei Ruse, ai spune că transformarea nu este aşa de profundă. Rusia cuprinde aproximativ 75% din suprafaţa fostului teritoriu sovietic şi 60% din potenţialul economic. Aici trăieşte peste jumătate din populaţia fostei URSS. Rusia deţine cea mai mare parte a armamentului sovietic, cu deosebire nuclear, cea mai mare parte dintre bogăţiile naturale ale defunctei uniuni, se întinde de la Marea Neagră la Oceanul Pacific (harta 11).

Destrămarea fostului imperiu poate fi numită, fără ezitare, un adevărat **cutremur politic**. El a modificat contururile statale în regiune şi plasează Rusia într-o poziţie cu totul particulară, nevoită peste noapte să-şi revadă priorităţile. Avem în vedere nu numai destructurarea propriu-zisă. S-a schimbat pur şi simplu contextul geopolitic în care era plasată Rusia, ceea ce ne obligă să judecăm în alţi termeni, într-o altă perspectivă, evoluţia sa.

Transformarea internă a Rusiei reprezintă procesul cu cele mai mari semnificaţii geopolitice. În toate ţările din Europa Centrală şi de Est tranziţia este un proces dureros. Pe continentul rusesc ea îmbracă o altă complexitate, solicită alt preţ, pretinde alte eforturi. Nu este vorba numai de dificultăţile propriu zise ale transformării. Rusia se află la o răscruce de tentaţii. Rusia a reprezentat pivotul unui imperiu, iar **seducţia imperială** continuă să fie puternică. Rusia a constituit forţa principală a unei structuri statale întinse pe o mare suprafaţă a continentului euroasiatic. Ea a fost sedusă de întindere, fără a fi preocupată cum se cuvine de propria dezvoltare, mereu subsumată expansiunii. De data aceasta, tocmai întinderea, corelată cu o pregnantă diversitate etnică reprezintă sfidarea. Evoluţia istorică a statului rus a **consacrat un mod tradiţional**, o abordare de tip clasic a dezvoltării, care a avut cu preponderenţă în vedere factori de ordin cantitativ. Acum Rusia este somată de istorie să se desprindă de propriul ei model de dezvoltare în care priorităţile au fost reprezentate de semne emblematice ale extensivului: **mărime, dimensiune, suprafaţă**, să se întoarcă asupra ei însăşi, să-şi racordeze cadenţa cu cea a lumii de azi. Seducţia trecutului este imensă. Frustrările prezentului copleşitoare. De aceea, nu este exagerat a spune că, **în prezent, pe teritoriul rusesc concurează mai multe "Rusii", simbolizând modele, strategii şi valori deosebite**. Care dintre ele va învinge?

Rusia poate fi, deci, privită ca un adevărat **poligon de încercare** pentru principalele propoziţii ale geopoliticii, ca un imens laborator unde ele se testează. Din perspectivă geopolitică, Rusia reprezintă un teritoriu extrem de instructiv, am spune fascinant.

Harta 11: Întinderea Rusiei

Evoluând potrivit unor precepte clasice, în care întinderea a reprezentat aproape o obsesie (în timp, ea a degajat chiar un sens al vastității), fiind țara unde totdeauna evoluțiile nu au fost încheiate, Rusia este mai puțin pregătită pentru a face față noilor modele de dezvoltare, tipului de competiție pe care o implică evoluția postindustrială. Ceea ce reprezentau până ieri atuuri pot fi privite, în noul context, ca dezavantaje, poate chiar elemente constitutive ale unei **poveri istorice**. Faptul că astăzi Rusia are o armată numeroasă şi puternică, dar foarte costisitoare, este un atu sau un dezavantaj? Dar mărimea teritoriului? Stat care a întemeiat şi simbolizat socialismul, țară în care această orânduire şi-a găsit elemente de sprijin într-o întreagă evoluție istorică (conducerea de tip autoritar, supraevaluarea rolului unui stat centralizat), moştenitoare a unei evoluții niciodată încheiate, Rusia este confruntată dintr-o dată cu o sumedenie de sfidări, cea mai importantă fiind **reconstrucția internă**. Proces care are loc sub o teribilă presiune istorică, psihologică, socială, conferind acestei țări rolul de **condominiu al unui nou experiment istoric.**

Independent de definiții şi caracterizări, geopolitica poate fi sugestiv caracterizată şi prin cuvintele lui Haushofer: *"conştiința geografică a statului"*, care fixează adevărul fundamental că politica trebuie să fie pătrunsă de condiția geografică în care are loc. Arareori această conştiință geografică a statului apare atât de pregnantă, de dominatoare ca în cazul Rusiei. Două fapte ni se par ilustrative în acest sens.

Zbigniew Brzezinski începe cartea sa, "*Game Plan*", cu relatarea unei scene demne de luare aminte. În prima parte a anului 1985, un înalt funcționar NATO este invitat de către Andrei Gromîko la Moscova. Poate din curtoazie, poate că presimțea că îndelungata sa carieră în fruntea Ministerului de Externe nu va mai dura mult, Gromîko îşi invită oaspetele într-o încăpere alăturată biroului său. O cameră cu un fotoliu îndreptat către un perete pe care se afla o hartă: **harta lumii văzută de la Moscova**. Fostul ministru de externe îi mărturiseşte oaspetelui că de câteva ori pe săptămână se retrage în respectiva încăpere şi *"nu fac decât să stau aici, să privesc la această hartă şi să reflectez"* (Z. Brzezinski, *"Game Plan"*, pag. 3).

Se poate, fără îndoială, specula cu privire la ceea ce va fi gândit şi imaginat Gromîko în fața hărții, dar nu se poate ocoli întrebarea pe care şi-o pune autorul american: oare câți miniştri de externe ai statelor occidentale au o asemenea hartă şi consimt să mediteze în fața ei? Înalții demnitari, continuă autorul, nu obişnuiesc să rupă din timpul lor pentru a gândi asupra "*imperativelor istorice şi geopolitice care modelează relațiile unei națiuni cu lumea*" (Z. Brzezinski, op.cit., pag. 4).

Gromîko se plasează într-o **linie de continuitate** cu marile dominante ale istoriei ruseşti. O istorie de **permanent expansionism teritorial, desfăşurat cu metodă, pe baza unei viziuni** şi care a avut drept rezultat anexarea în fiecare an din ultimele două secole, în medie, a unui teritoriu de mărimea Olandei (harta 12). Expansiunea s-a făcut prin intermediul conflictelor militare care nu au cunoscut întreruperi semnificative. De pildă, între 1700 şi 1870, Rusia a petrecut 106 ani numai în lupte în cadrul a 38 de campanii militare, din care numai două au fost defensive (Z. Brzezinski, "*Game Plan"*, pag. 17).

Situația geografică a Rusiei este, într-adevăr, paradoxală. O mare țară, care prin forță militară s-a extins enorm, **nu are ieşiri sigure spre oceanul planetar**. Suferință clasică, "înapoierea oceanică" a Rusiei s-a accentuat dramatic după încheierea războiului rece, când a pierdut practic ieşirea la Marea Neagră şi importante căi de acces la Marea Baltică, între ea şi această mare interpunându-se statele baltice; de aceea sunt autori care vorbesc despre Rusia ca de o "*înfundătură continentală*".

Firește că Rusia compensează acest dezavantaj cu poziția privilegiată de a ocupa zona cea mai întinsă şi "inima" Eurasiei. Ea se situează la întretăierea nu numai a unor zone politice, ci a unor mari spații culturale. Țară de dimensiuni continentale, Rusia joacă rolul de adevărat tampon, de "placă turnantă", iar interesul lumii întregi este ca această placă turnantă să existe şi să funcționeze. Dar o placă turnantă nu există şi nu funcționează doar prin sprijin extern. Fiind într-o asemenea poziție, Rusia este supusă unor câmpuri de forță teribile, cărora nu le poate face față decât prin coerență internă, prin vitalitate proprie. Presiunea exterioară nu poate fi contracarată decât de **o presiune interioară**, la fel de puternică. Şi dacă aceasta din urmă nu există, percepția Rusiei drept "o pradă" poate deveni obsedantă. Restabilirea misiunii geopolitice a Rusiei depinde, în primul rând, de calitatea răspunsului la problema dezvoltării sale interne.

Harta 12: Istoria de expansiune a Rusiei

8.2. Prima Rusie - Rusia kieveană

Chiar în literatura de specialitate este puțin abordată problema originilor îndepărtate ale Rusiei. Cel mai adesea, istoria Rusiei începe cu Rusia Kieveană, moment într-adevăr foarte important în devenirea acestei țări. Geofrey Parker (“*The Geopolitcs of Domination”)* precizează că locul geografic pe care a apărut Rusia kieveană a fost mai întâi ocupat de o ramură a vikingilor - “*men of Russ”* - conduşi, se pare, de Rurik. Ei veneau dinspre Baltica în căutarea unei rute comerciale mai scurte spre Constantinopol. Slavii orientali, de origine ariană (ca toți slavii), s-au aşezat în câmpiile Niprului. Este o mare mişcare demografică ce se încheie în jurul secolului al VII-lea. La rândul lor, slavii se amestecă şi cu alte populații aflate deja în aceste ținuturi - finlandezi, sciți, sarmați, bulgari - formând o primă unitate statală cunoscută sub numele de Rusia Kieveană.

Apariția şi dezvoltarea “Primei Rusii” nu ar fi fost de conceput fără “**rolul decisiv” al căii comerciale dintre Baltica şi Marea Neagră** şi care mergea mai departe spre Bizanț sau Bagdad, ori chiar “spre greci”. Principalul avantaj al acestei căi comerciale consta în faptul că transportul se făcea pe apă - utilizând cursul Niprului – şi că istmul dintre Baltica şi Marea Neagră, de aproximativ 1000 de km nu cunoaşte obstacole naturale importante. Schimbul intens de mărfuri va contribui la înflorirea a două mari oraşe pe această rută comercială: **Novgorodul**, la nord, şi **Kievul**, la sud, situat chiar pe Nipru.

Că negoțul este explicația ascensiunii lor o dovedeşte şi faptul că aşezările din jur nu erau suficient de puternice pentru a susține asemenea oraşe; în plus, când Constantinopolul este ocupat de latini (1204) începe un comerț înfloritor pe mare, iar ruta continentală scade în importanță: “*calea maritimă a ucis drumul comercial*”, notează Fernard Braudel (“*Gramatica civilizațiilor”*, pag. 233). Kievul slăbeşte, iar năvălirea mongolă (1241) nu face decât să-i aplice lovitura de grație. La cinci ani după această invazie, pe locul unde se afla Kievul, cândva atât de înfloritor, nu se mai găseau decât “*vreo 200 de case prăpădite*” (F. Braudel, op.cit., pag. 234).

Trecerea Kievului la creştinism este favorizată de principele **Vladimir cel Sfânt**, impresionat, se pare, de frumusețea ritualurilor bizantine. El procedează la o convertire oficială şi la 988 populația Kievului este botezată în bloc în apele Niprului. Acest act energic al unui prinț a putut avea loc pentru că a fost pregătit de o întreagă operă misionară. Să nu uităm că în veacul al IX-lea trăiesc sfinții Chiril şi Metodiu care traduc cărțile sfinte în slavonă, pentru a uşura opera de evanghelizare a slavilor. Noua religie este acceptată cu destulă hotărâre, sau conducătorii lor politici sunt decişi să evolueze în această direcție, de vreme ce construcția catedralei Sfânta Sofia din Kiev are loc între 1025 şi 1037, iar cea a Sfintei Sofia din Novgorod între 1045 şi 1052, deci la puțin timp de la convertirea oficială. Cu timpul, Kievul capătă preeminență asupra Novgorodului şi îşi întinde influența atât spre sud cât şi spre nord, el fiind chiar denumit **“Bizanțul de pe Nipru”**.

Este instructiv să menționăm că această influență se extinde pe un teritoriu încadrat de un sistem de râuri (harta 13). Kievul este situat pe Nipru. La vest se află Bugul şi Nistrul, la est Donul şi Volga, iar la nord Dvina şi Neva. Rusia Kieveană cuprinde **tot acest bazin** încadrat de rețeaua de râuri amintite, care înlesnesc negoțul, deplasarea şi, într-un sens mai larg, comunicarea cu ținuturile apropiate. De aceea şi suprafața pe care se întindea Rusia Kieveană era considerabilă. În sud, ea mergea până la jumătatea distanței dintre Kiev şi Marea Neagră, la nord vest până undeva către Munții Urali, iar la nord atingea țărmurile Mării Baltice, ținutul pe care se află astăzi Petersburgul. Rusia Kieveană ocupa o bună parte din ceea ce numim astăzi Rusia europeană (deci şi regiunea care se va numi mai târziu Moscova). Nu am putea explica această expansiune rapidă în afara existenței **a două condiții naturale**: stepa uşor de străbătut şi rețeaua de râuri de care am amintit. Aceste avantaje de ordin geografic au reprezentat, nu peste multă vreme, şi o mare vulnerabilitate. În afara unui obstacol natural semnificativ, invazia mongolă din secolul al XIII-lea s-a abătut cu toată forța asupra Kievului distrugând un imperiu pe cale de a se naşte.

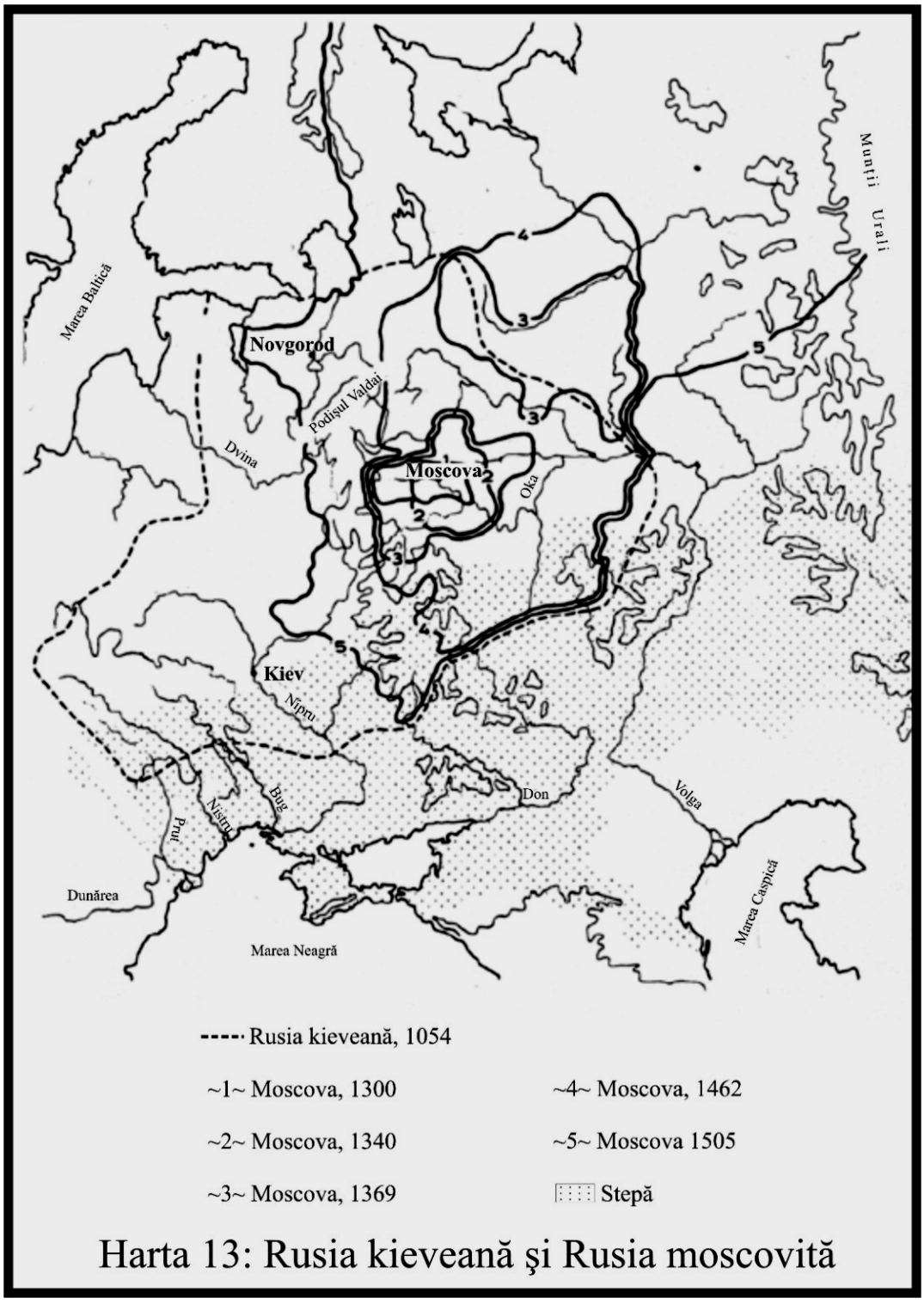

Harta 13: Rusia kieveană şi Rusia moscovită

8.3. A doua Rusie - Rusia Moscovită

"*Istoria Moscovei*", sublinia Kerner, "*este istoria devenirii unui ostrog neînsemnat în capitala unui imperiu euroasiatic*" (citat în G. Parker, "*The Geopolitics of Domination"*, pag. 76).

În stepa rusească se află şi imense păduri. Acestea au reprezentat pentru mongoli zone greu accesibile. De aceea ele au devenit adăpostul natural al populației locale, care fugea din fața năvălitorului. Asistăm, potrivit lui Parker (G. Parker, op.cit., pag.78) chiar la o retragere masivă, la o adevărată migrare a populației din stepele sudului spre ținuturile din nord, mai bogate în păduri. Cu deosebire atractiv a fost ținutul dintre Volga şi Oka, denumit şi "*Mesopotamia rusească*", zonă în care se afla şi ceea ce numim astăzi regiunea Moscovei (vezi harta 13). Concentrată cu deosebire în această regiune, populația localnică plătea tribut noului stăpân şi încerca să dobândească independența față de ocupant, acum organizat într-o structură statală - Hanatul Hoarda de Aur, cu capitala la Sarai (pe Volga inferioară).

Naşterea celei de-a doua Rusii are loc, prin urmare, în condiții mult mai încordate decât cele în care s-a format prima Rusie. Ea ia forma luptei pentru dobândirea neatârnării față de mongoli; în acelaşi timp, formarea acestui stat are loc în contextul unor sfâşieri şi dispute interne între diferiți conducători locali. Născându-se **în luptă şi prin luptă**, statul moscovit nu mai păstrează aproape nimic din liberalismul, din prosperitatea celui kievean. Îmbracă de la început **haina centralismului autoritar** şi tot de la început îşi afirmă **dorința de cucerire şi expansiune.**

Nucleul celei de-a doua Rusii, cunoscute şi sub denumirea de **Rusia Moscovită**, se formează în regiunea marcată la est de fluviul Volga, iar la nord vest de podişul Valdai. La sfârşitul secolului al XV-lea, Moscova devine capitala statului centralizat rus. Începând din secolul al XV-lea asistăm la un proces de expansiune rapidă şi constantă ale cărei momente de vârf sunt atinse în timpul domniilor lui Ivan al III-lea şi Ivan cel Groaznic, Petru I, Ecaterina a II-a şi Alexandru I. Nu vom intra în amănuntele acestei impresionante cuceriri teritoriale. Vom menționa doar câteva trăsături şi momente.

Rusia Moscovită se bucură din punct de vedere geografic de acelaşi amplasament geografic favorabil ca şi Rusia Kieveană. Din zona aceasta izvorăsc Volga, Niprul, Donul, Dvina, Neva. Ca şi în cazul Rusiei kievene, această rețea de râuri a reprezentat tot atâtea posibilități de înaintare într-un teritoriu care nu prezenta nici obstacole naturale, nici o densitate demografică ridicată. Subliniem această trăsătură, pentru că ea figurează în mai toate studiile geopolitice care încearcă să explice extinderea rapidă a Rusiei.

De la început, cnezatul moscovit **a evoluat într-o formă absolutistă şi centralizată.** În această privință există o deosebire esențială între Rusia Moscovită şi cea Kieveană care, fiind un imperiu preponderent comercial, era mult mai liberală. Mulți autori explică centralismul statului rusesc şi prin influența exercitată de tătari.

Un moment esențial în devenirea Rusiei Moscovite îl reprezintă domnia țarului Ivan al III-lea (1452 – 1505), preferat de către unii istorici chiar şi lui Petru cel Mare (F. Braudel, *„Gramatica civilizațiilor"*, pag. 242). Este primul lider al noului stat care adoptă titulatura de țar (cuvânt care provine, prin prelucrare, din denumirea de Cezar).

De ce este important Ivan al III-lea? În primul rând, pentru că, sub conducerea lui, Rusia a obținut independența față de Hoarda de Aur (1480). Legăturile între cele două structuri statale se mențin după aceea, multe familii ruseşti renumite având origine tătară (de pildă Godunov).

Tot sub conducerea sa Moscova supune Novgorodul, în urma unor lupte desfăşurate de-a lungul mai multor ani; după ocupare, 7000 de locuitori sunt obligați să părăsească oraşul, iar 100 de familii nobile exilate. Aşa ia sfârşit perioada fastă a unui oraş iubit şi respectat cu sinceritate pentru vârsta lui, aşa cum ne spune şi denumirea sa veche: "Domnul Novgorod cel Mare".

În sfârşit, pe timpul domniei sale Moscova face o mare tentativă de a stabili contacte cu occidentul; în capitala rusească sosesc mari artişti, constructori de palate şi biserici. Este o perioadă de avânt economic a Rusiei exprimată şi într-o remarcabilă operă de edificare arhitecturală. **Kremlinul capătă atunci linia sa actuală**. Statul angajează cheltuieli care îi depăşesc puterile. Se prefigurează o tendinţă care va deveni evidentă pe timpul lui Ivan cel Groaznic, însoţind, apoi, întreaga evoluţie a Rusiei.

Expansiunea cnezatului Moscovei a avut loc într-o manieră concentrică. Totul s-a desfăşurat de parcă ar fi existat un plan de expansiune transmis de la o generaţie la alta, care avea drept ţinte durabile ocuparea unor poziţii strategice foarte importante. Cert este că la începutul secolului al XIX-lea, Rusia atinsese **linia care străbătea istmurile ce legau zona Arctică de Marea Baltică, Marea Baltică de Marea Neagră şi, în sfârşit, Marea Neagră de Marea Caspică**. Controlul acestor poziţii a reprezentat un obiectiv formulat în termeni strategici: asemenea istmuri reprezintă **liniamente mai uşor de apărat în cazul unui atac din afară.**

Demnă de remarcat este consecvenţa cu care a fost urmărit acest ţel, indiferent cine s-a aflat la tronul ţării şi indiferent ce viziune împărtăşea cu privire la viitorul ţării. Din acest punct de vedere, un conducător, fără îndoială modern, cum este Petru cel Mare care a făcut atâtea lucruri pentru deschiderea Rusiei faţă de Europa, poate fi situat alături de Ivan cel Groaznic. Fiecare a realizat o străpungere strategică pentru expansiunea teritorială a Rusiei: Ivan cel Groaznic spre est, ocupând Kazanul şi, apoi, Astrahanul, ceea ce însemna cale deschisă spre Marea Caspică, urmând cursul fluviului Volga, dar şi spre Siberia. La rândul lui, Petru cel Mare a repurtat marea victorie de la Poltava asupra suedezilor - până atunci puterea dominantă a nordului - care considerau Marea Baltică o "mare internă". În urma acestei victorii, ţările baltice - Estonia, Letonia, Lituania - vor intra sub influenţă rusească, iar Marea Baltică începe să fie considerată drept o "mare internă" de către ruşi.

8.4. Direcţiile de expansiune ale Rusiei

Există în istoria Rusiei **mai multe direcţii de înaintare**, fiecare concentrând adevărate direcţii de expansiune. O asemenea direcţie a fost reprezentată de **expansiunea spre nord**, marcată de cucerirea Novgorodului, apoi a ţărilor baltice şi chiar a unor teritorii subarctice. În felul acesta, primul istm, cel dintre zona arctică şi Marea Baltică, a fost atins. Ocuparea acestei poziţii a creat condiţiile unei adevărate **reorientări geopolitice a Rusiei**, inaugurată sub conducerea lui Petru I. Ea se concretizează mai întâi în mutarea capitalei ruseşti de la Moscova la Petrograd, în primii ani ai secolului al XIX-lea.

De ce spunem că această mişcare are conotaţii geopolitice? Locul pe care se va ridica Petersburgul era situat pe malul mării, chiar la estuarul Nevei, la 600 km distanţă de Moscova. Valoarea lui consta în deschiderea pe care o asigura, în poziţia avantajoasă pe care o oferea pentru comerţ. Alegerea unei asemenea poziţii releva limpede voinţa de a deschide Rusia pentru comerţ, de a-i gândi altfel viitorul, legat de Europa, în strînsă legătură cu evoluţia acesteia. Petru I a înţeles foarte bine acest lucru - şi judecata sa este cu atât mai valoroasă cu cât ea s-a petrecut în zorii epocii moderne, când orice întârziere în cuplarea Rusiei la evoluţia Europei ar fi fost foarte costisitoare. Faptul că Petru a preferat să ridice viitoarea capitală pe un loc gol, practic pe o mlaştină nelocuită, că noua metropolă a fost construită în stil neoclasic, fără vreo legătură semnificativă cu tradiţia arhitecturală a Rusiei, arată cât de hotărât a fost Petru să deschidă Rusia către Europa, să prefigureze o nouă traiectorie strategică pentru evoluţia ţării sale.

Petersburgul a apărut de la început ca un gen de "**antiteză"** a Moscovei (G. Parker, "*The Geopolitics of Domination"*, pag. 80). Petersburgul era aşezat la periferie, pe malul mării, pe când vechea capitală în centru; Moscova era simbolul unei puteri exclusiv continentale, Petersburgul simboliza dimensiunea maritimă a acestei puteri; Moscova era tradiţionalistă şi teocratică, Petersburgul modern şi secularizat; Moscova era capitala arhitecturală a Rusiei, cu

clădiri în cel mai pur stil rusesc, Petersburgul era un gen de capitală a lumii vestice, construit în stil neoclasic. Geofrey Parker nota semnificativ: "*această masivă deplasare geografică a puterii politice de la centru la periferie exprima o credință neclintită în ceea ce putea deveni Rusia*" (G. Parker, op.cit., pag. 80).

S-a spus despre Petru că a fost un "*rus germanizat*"; aşa cum despre Ecaterina a II-a s-a afirmat, dimpotrivă, că a fost o "nemţoaică rusificată". Cert este că modernizarea Rusiei s-a declanşat în această perioadă şi, numai într-un secol, armatele ruseşti vor ajunge la Paris. Într-un secol Rusia devine putere europeană în sensul deplin al termenului. De acum, nimic important nu se va decide în Europa fără cuvântul, fără participarea, într-un fel sau altul, a Rusiei. Iată semnificaţia unei mişcări strategice iniţiată la timp. Nu este vorba atât despre mutarea capitalei, cât despre semnificaţia ei, despre tendinţa pe care o exprimă, despre procesele pe care le anunţă. Cum remarca şi G. Parker (op.cit., pag. 85), timp de mai bine de două secole, pe parcursul cărora Petersburgul a fost capitală, conceptul de **Rosiiskaia Imperiia** a triumfat asupra celui de **Russkaia** (ceea ce însemna că era mai importantă apartenenţa la imperiul rus decât calitatea de etnic rus)

Ar fi elocvent să amintim, fie şi în treacăt, de momentul în care a avut loc revenirea capitalei tot la Moscova. Imediat după încheierea primului război mondial şi după victoria Revoluţiei din Octombrie. Începea o nouă perioadă în istoria Rusiei, o perioadă de închidere a Rusiei, de izolare a ţării de procesele europene. Iar mutarea capitalei în interiorul ţării exprima acest nou timp, cu noi valori şi cu noi orientări politice şi culturale.

A doua direcţie de expansiune a Moscovei a fost **către sud-vest.** Ea s-a confruntat cu imperiul polono-lituanian pe care l-a învins, apoi cu cazacii din bazinul inferior al Niprului, iar la 1654, Ucraina, până atunci ocupată în mare parte de Polonia, se alătură Rusiei. La sfârşitul secolului al XVIII-lea Rusia participă la cele trei împărţiri succesive ale Poloniei (1772, 1792, 1795) şi ocupă după ultima împărţire, când Polonia dispare ca stat, o bună parte a teritoriului său care nu va mai reveni Poloniei decât în 1918. Concomitent, atinge coasta de nord a Mării de Azov, iar pe malul Mării Negre dezvoltă portul Odesa şi baza navală Sevastopol. În 1812, ocupă Basarabia, depăşeşte Nistrul şi ajunge la Prut. Astfel, Rusia controlează în întregime **istmul care leagă Marea Baltică de Marea Neagră**.

Ultima porţiune de pământ cucerită de către Rusia este reprezentată de **istmul dintre Marea Neagră şi Marea Caspică**. Caucazul s-a dovedit mult mai greu de ocupat. Zonă preponderent muntoasă, locuită de popoare diferite ca structură etnică şi credinţă religioasă, Caucazul a opus o rezistenţă puternică şi de-abia în secolul al XIX-lea Rusia şi-a instalat controlul asupra regiunii.

Cum spuneam, ocuparea acestor istmuri a reprezentat un **obiectiv strategic al politicii externe ruseşti**, el fiind motivat prin posibilităţile pe care le oferă pentru apărarea Rusiei de diferite primejdii externe. Totuşi, de câte ori a avut posibilitatea, Rusia a depăşit aceste amplasamente mergând mai departe de linia pe care o conturau ele. De pildă, atunci când Polonia a fost împărţită, Rusia a ocupat o parte din teritoriul acestei ţări, care trecea cu mult de istmul baltico-pontic. De asemenea, după cucerirea Caucazului, Rusia a trecut la ocuparea Transcaucazului, care, de asemenea, depăşea istmul pontico-caspic. Toate acestea ilustrează că obiectivul de care am amintit avea mai mult o dimensiune de justificare a expansiunii şi cuceririlor teritoriale în faţa puterilor străine.

Am arătat mai sus că expansiunea teritorială a Rusiei a fost uşurată de existenţa unor mari râuri care traversau ţinuturi întinse, fără mari variaţii de relief. Toţi cei care s-au ocupat de istoria Rusiei relevă importanţa acestui element geografic favorizant. Numai că, înaintând pe cursul acestor ape curgătoare, Rusia a ajuns în cele din urmă să domine sau să încerce **să domine mările în care aceste râuri sau fluvii se vărsau**. Ruşii au înaintat pe Volga şi au ajuns să controleze Marea Caspică. Au înaintat pe Don şi au inclus Marea de Azov în propriul teritoriu. Au înaintat pe Nipru şi Nistru şi au ocupat foarte importante poziţii la Marea Neagră. Au înaintat pe Neva sau Dvina şi au ajuns să considere la un moment dat Marea Baltică drept o "mare internă".

8.5. Mesianismul, ca legitimare a expansiunii

Mai există o legitimare a expansiunii, extrem de puternică, anume **ideea mesianică**. Rusia Moscovită a pretins că este statul succesoral al Rusiei Kievene (de la care ar moşteni "sufletul") şi al Imperiului Bizantin. După căderea primeia, Mitropolia Bisericii Ortodoxe din acest spaţiu se mută la Vladimir, apoi la Moscova. Două secole mai târziu ea se transformă în Patriarhie. Biserica nu a fost un rival, ci un sprijinitor al statului în demersurile sale de expansiune şi de protejare a "tuturor ruşilor", sprijin care i-a hrănit statului convingerea că prin acţiunile sale de expansiune ar îndeplini o "misiune divină". A luat naştere astfel "*un cezaro-papism desăvârşit în care Biserica şi Statul devin sinonime*", iar cetăţeanul se consideră pe sine însuşi "*agent al reunificării creştinătăţii*". După căderea Constantinopolului, căsătoria lui Ivan al III-lea cu moştenitoarea Paleologilor, ultimii împăraţi greci ai Constantinopolului, conferă şi un alt tip de sprijin ideii potrivit căreia Moscova ar fi "*a treia Romă*", oraş etern, succesorul autentic al Romei şi Constantinopolului. "*The Rossiiskaia Imperiia era în primul rând sfânt şi numai în al doilea rând rusesc, iar impulsul religios îl regăsim chiar în inima sa"* (G. Parker,*"The Geopolitcs of Domination"*, pag. 84*).*

Multe acţiuni de cucerire teritorială intreprinse de către Rusia au avut loc în numele ortodoxismului. De pildă, ideea care a reprezentat o adevărată dominantă a politicii externe ruseşti - uneori mărturisită, alteori nu - privind cucerirea Constantinopolului constituie o încoronare a acestui tip de mesianism. Nu putem să nu semnalăm faptul că acest obiectiv cu determinaţii religioase neîndoielnice cuprinde şi importante elemente de ordin geopolitic. Constantinopolul înseamnă şi controlul strâmtorilor dintre Marea Neagră şi Marea Mediterană, deci, practic, ieşirea la oceanul planetar.

De origine religioasă, cu un conţinut care se plasează pe terenul credinţei, mesianismul rusesc mai cunoaşte şi o altă dimensiune, foarte importantă, anume **mesianismul panslavist**, care avea în vedere rolul ruşilor în protejarea slavilor din alte teritorii, cu deosebire din Balcani. Este adevărat că între cele două dimensiuni nu se pot face distincţii clare. Slavii din Balcani sunt şi ei de religie ortodoxă. Prin urmare, invocarea unui motiv religios - protejarea credincioşilor ortodocşi - sau panslavist - protejarea slavilor din alte teritorii - nu exclude existenţa unor adânci raţiuni geopolitice, extinderea influenţei ruseşti propriu zise.

8.6. Distanţarea statului de societate

Din raţiuni care ţineau, la început, de dobândirea neatârnării, apoi de susţinerea procesului de expansiune şi, în cele din urmă, de controlul asupra unui teritoriu aşa de întins, statul a devenit tot mai puternic distanţându-se de societate, "comandându-i" cumva, impunându-şi voinţa, uneori în dezacord cu cea a societăţii. A apărut, astfel, de la început **un tip de evoluţie centrată în jurul unui paradox** care s-a perpetuat în timp şi a atins punctul culminant în perioada socialistă. De-a lungul întregii sale istorii, Rusia a fost un caz special, sublinia H. Kissinger ("*Diplomacy"*, pag. 24) şi nu este nici o îndoială că situaţia specială de care vorbea autorul american se referea şi la paradoxul semnalat, la o tendinţă, în ultimă instanţă, inerţială sau autonomă de creştere a rolului statului, sau a unora dintre componentele sale fără o întemeiere reală. "*Cu fiecare cucerire caracterul statului* (rus, n.n.) *s-a schimbat pe măsură ce încorpora grupuri etnice non-ruseşti. Este una dintre raţiunile pentru care Rusia s-a simţit obligată să menţină o imensă armată a cărei mărime nu era corelată cu nici o ameninţare a propriei securităţi*" (idem).

Din perspectiva cursului de faţă, este important să înţelegem particularităţile procesului de modernizare a Rusiei: un proces sfâşiat, care a pornit totdeauna de sus în jos, fără a pătrunde în straturile de profunzime ale societăţii. Poate şi de aceea, el **nu a fost în nici o etapă încheiat**, fiecare nou moment de evoluţie preluând un pasiv istoric împovărător. De aceea, în întreaga

istorie rusească se pot pot întâlni elemente, zone de avanpost ale modernității coexistând cu procese, instituții, atitudini cu mult rămase în urmă. Indicatorii care măsurau performanța medie nu au avantajat niciodată Rusia, pentru că **forța ei a provenit întotdeauna din număr, din masivitate**; întrebarea cardinală este dacă numărul şi masivitatea mai reprezintă neapărat un mare avantaj în epoca informatizării şi mai ales dacă mentalitățile care s-au format de-a lungul vremii în jurul acestor parametri mai pot reprezenta combustia dezvoltării astăzi. Dacă, aşa cum remarca F. Braudel, *"Rusia mai poate continua să promoveze modernitatea față Europa şi Evul Mediu față de ea însăşi"* (*"Gramatica civilizațiilor"*, pag. 249*).*

O asemenea evoluție paradoxală a dat naştere, chiar de timpuriu, la o expansiune (brutală) a statului în câmpul societății, care s-a împlinit în crearea unui adevărat sistem de dependență față de stat chiar şi a segmentului de populație care ar fi putut trăi fără stat. Nobilii de pildă, nu erau precum cei din vest sau cei din timpul Rusiei Kievene, stăpâni ai pământurilor lor. Ivan cel Groaznic nu s-a mulțumit să-i omoare pe boieri, ci le-a confiscat pământurile pe care le încredința unor slujbaşi credincioşi. A apărut ceea ce s-a numit nobilimea de serviciu, care stăpânea temporar o suprafață de pământ. În timpul lui Petru cel Mare apare o altă reglementare care recunoaşte nobililor de serviciu posesia pentru ei şi pentru moştenitorii lor. Apare astfel, "a doua aristocrație" (F. Braudel, op.cit., pag. 249) asociată cu statul şi depinzând de rangurile oficiale ocupate în ierarhia puterii.

Întâlnim în Rusia un alt fenomen particular care se adaugă celui prezentat mai sus, anume "a doua iobăgie". El semnifică legarea iobagului de nobil înfăptuită printr-un ucaz al lui Ivan al IV-lea (1581). Până atunci iobagul putea să-şi schimbe stăpânul în fiecare an de Sfântul Gheorghe. Datorită acestui act se pun în mişcare mase de țărani care părăsesc regiunea Moscova şi migrează spre Siberia sau Volga şi Don. Se creează astfel, o presiune demografică care reprezintă un factor favorizant al expansiunii ruseşti spre aceste zone.

Răscoalele conduse de Stepan Razin (1669-1671) şi Pugaciov cu aproape un secol mai târziu stau mărturie a tensiunii teribile care ia naştere în interiorul statului rus. Cum paradoxul între stat şi societate va continua să existe, această tensiune va fi prezentă în toată istoria Rusiei. Am vorbit de răscoale, dar istoria Rusiei din secolul al XIX-lea şi mai ales din prima parte a secolului XX este o istorie de conflict surd care izbucneşte periodic în explozii sociale.

Un instrument al acestei evoluții supracentralizate l-au reprezentat şi **serviciile de represiune**, create foarte de timpuriu şi la proporții impresionante, expresive prin ele însele. Între instituțiile pe care le-a întemeiat Ivan cel Groaznic este şi ceea ce am putea numi astăzi poliție secretă, înființată în 1565. Cei şase mii de oameni ai serviciului său numit Opricinina erau îmbrăcați în negru şi călăreau cai negri. Emblema respectivului serviciu era un cap de câine şi o mătură, simbolizând misiunea de a stârpi şi înlătura trădarea. După opinia lui F. Coleman (*"The Decline and the Fall of the Soviet Empire. Forty Years That Shook the World, from Stalin to Yeltsin"*, pag. 165), Stalin a proslăvit regimul de teroare introdus de Ivan cel Groaznic şi rolul său în centralizarea puterii, în reducerea opoziției față de autoritatea țarului; liderul sovietic a considerat chiar că Ivan cel Groaznic nu a fost suficient de dur, irosind prea multă vreme în rugăciuni, în loc să-şi dedice tot timpul lichidării boierilor răzvrătiți.

În 1800, poliția secretă țaristă a fost botezată Ochrana, iar sub puterea comunistă, ea a purtat numele de CEKA şi NKVD. Din 1954 până la prăbuşirea Uniunii Sovietice, ea s-a numit KGB - Comitetul pentru Securitatea Statului. Potrivit opiniei aceluiaşi autor, KGB a devenit cea mai mare forță de poliție politică şi cel mai mare serviciu de informații externe din lume. Când Gorbaciov a preluat conducerea țării (în 1985), KGB număra 400 000 de ofițeri în interiorul URSS şi 200 000 în afară (F. Coleman, op.cit., pag. 166).

Ilustrativ pentru forța acestui serviciu este şi ceea ce a declarat G. Shack Nazarov- consilier politic apropiat al lui Gorbaciov- anume că ultimul lider sovietic a luat cunoştință de situația reală a economiei pe care o conducea dintr-un raport ultrasecret al KGB care i-a fost pus la dispoziție numai după ce a ajuns Secretar General al Partidului.

Ar fi interesant să medităm împreună la următorul fapt: de ce, dincolo de excese, unele zguduitoare, mai toți conducătorii ruși, unii chiar luminați, cum ar fi Petru cel Mare, au avut mereu preocuparea centralizării, al controlului asupra propriului teritoriu. Serviciile de care am vorbit nu sunt decât expresia acestei preocupări. Să medităm dacă **între întinderea unui stat şi forma de guvernământ nu este o legătură**. Dacă Rusia, chiar şi democratică, nu va conserva o puternică notă de centralizare şi autoritarism în conducere.

8.7. Eurasiatismul

O orientare politică importantă în Rusia de astăzi este **eurasiatismul.** Fără a fi o prezență teoretică nouă, el a cunoscut în ultimii ani o revenire semnificativă, aşa încât se cuvine să stăruim asupra sa.

Eurasiatismul apare ca orientare în 1921, când reprezentanți de seamă ai emigrației ruse: N Troubetskoi (economist), P. Savitski (geograf), P. Surcinski, critic muzical, G. Florovski, teolog, publică lucrarea "*Exodul spre est*". Ideea de bază a eurasiatismului este că Rusia formează un spațiu aparte ancorat în cele două continente, dar având o identitate precisă, inconfundabilă. Poziția geografică particulară ar trebui să dicteze, potrivit opiniei acestor autori, o politică distinctă care să conserve identitatea Rusiei. Eurasia, scria Savitski în 1925, "*este o lume aparte, distinctă… Rusia ocupă cea mai mare parte a acestui spațiu, care nu este împărțit între două continente, ci formează un al treilea, independent şi care nu are numai un sens geografic*" (F. Thom, "*Eurasisme et neo-eurasisme"*). Mai recent, publicația "*Nezavisimaia Gazeta*" se referă şi ea la aceeaşi realitate geografică, numai că accentuează elementele de legătură, conexiunile pe care le implică o asemenea poziție: "*Eurasiatismul Rusiei se datorează faptului că, în virtutea istoriei şi geografiei noastre, avem interese vitale atât în Europa cât şi în Asia. În aceasta constă diferența Rusiei față de celelalte țări europene şi asiatice. Doar Turcia se poate pretinde într-o oarecare măsură eurasiatică (mai precis euro-mic-asiatică) . Nici o altă țară de pe unul sau altul din aceste continente nu are asemenea caracteristici"* (citat în A. Sergounin, "*Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions").*

Este important să subliniem, mai ales pentru cei interesați, că P. Savițki încearcă să explice într-un mod diferit istoria de început a rușilor, o serie de elemente ale matricei lor culturale. În mod obişnuit, am spune chiar oficial, formarea Rusiei este legată de afirmarea "Rusiei kievene", care a atins punctul culminant al evoluției sale înainte de năvălirea tătarilor. Mănăstiri din prima parte a secolului al XI-lea, cum ar fi Sfânta Sofia Kievskaia, pot sta cu demnitate alături de construcțiile similare din Occident. A apărut o sesizabilă rămânere în urmă a Rusiei kievene înainte de năvălirea tătară (ilustrată, de pildă, şi în diferențele de dimensiuni dintre bisericile construite în secolul al XIII-lea în această țară şi cele occidentale.

Deci, după opinia lui P. N. Savițki, năvălirea tătară nu a precedat, ci a urmat slăbirii interne a Rusiei kievene, care nu putea "*duce decât la jugul străin"*. Aici consideră autorul că a intervenit şansa Rusiei, anume că "a fost cucerită de tătari şi nu de altcineva". Dacă Rusia ar fi căzut în mâna turcilor infectați de "exaltarea şi fanatismul iranian", *"încercările prin care ar fi trebuit să treacă ar fi fost de multe ori mai mari, iar soarta mult mai amară… Dacă ar fi cucerit-o Occidentul, acesta ar fi scos sufletul din ea. Tătarii n-au schimbat esența spirituală a Rusiei, dar prin forța ce-i distingea atunci, aceea de creatori de stat şi organizatori militari, au influențat-o neîndoielnic*" (P. N. Savițki, "*Evraziiskaia Hronika").*

Înrâurirea exercitată de tătari nu se reduce doar la organizarea militară şi crearea statului centralizat. P. N. Savițki consideră că jugul tătărăsc a organizat acea retortă în care s-a "*modelat originalitatea spirituală rusească*" (idem).

Există, spune autorul, la popoarele vecine cu oceanul, la popoarele "litoraliste" o anume însuşire de a simți învolburarea mării, de a-i înțelege zbuciumul. Un sentiment ce nu-şi poate găsi echivalentul decât în "*simțul tătărăsc al continentului*", în capacitatea de a comunica cu

stepa, oazele şi pădurile, de a "*cuprinde nemărginirea*", transmise ruşilor. "*Între altele, în hoinărismul rusesc, în amploarea cuceririlor şi anexiunilor ruseşti există acelaşi simţ al continentului*".

Pe de altă parte, mediul cultural tătar "neutru", care admira "orice fel de zei" şi tolera "orice fel de culturi", a contribuit la precipitarea şi limpezirea profilului cultural rusesc. Însuşirile aflate în stare de hibernare au renăscut într-un contur spiritual puternic. Paradoxal, ceea ce apărea ca un blestem al lui Dumnezeu, a "purificat şi sfinţit Rusia", i-au imprimat simţul măreţiei". "*În Rusia sub << tătărime>> a apărut în toată plinătatea ei profunzimea mistică şi cea mai înaltă creaţie a ei - pictura religioasă rusească. Întreaga înflorire a acestei picturi se încadrează total în perioada jugului tătar*" (P.N. Savițki, "*Evraziiskaia Hronika*").

8.8. "Unicitatea" Rusiei - baza teroretică a eurasiatismului

Am insistat asupra acestei abordări nu numai pentru că ea propune un alt mod de analiză a procesului de formare a Rusiei moderne, ci şi deoarece încearcă să fundamenteze "unicitatea" Rusiei, baza teoretică a eurasiatismului. "*Rusia post-comunistă se află în cadrul unor graniţe care nu au precedent istoric. Ca şi Europa, ea va trebui să consacre cea mai mare parte a energiei sale pentru a-şi defini identitatea"* (H. Kissinger, "*Diplomacy*", pag. 25). Ce va face Rusia? Va cocheta, în continuare, cu iluzia imperială? Cu alte cuvinte, se va întoarce la problematica istorică, la modelul pe care l-a urmat timp de secole? Vom asista la o direcţionare a energiilor sale spre Est, devenind un participant mai activ în Pacific, zona care va "juca" multe dintre mizele secolului 21? Priorităţile sale strategice vor fi îndreptate spre Sud, acolo unde lumea islamică presează şi formulează sfidări la care cu greu se va găsi răspuns? Sau, dimpotrivă, Rusia va sta mai mult îndreptată cu faţa spre Europa în aspiraţia de a institui un parteneriat cu Uniunea Europeană cu care, de fapt, împarte continentul?

Versiunea slavofilă a eurasiatismului are drept premise poziţia geopolitică a Rusiei şi particularităţile care o individualizează atât în raport cu Vestul, cât şi cu Estul. Unul dintre reprezentanţii eurasiatismului, Elgiz Pozndiakov, membru al Academiei Ruse de Ştiinţe ale naturii, subliniază: "*Poziţia geopolitică a Rusiei este nu numai unică, ea este realmente decisivă atât pentru ea însăşi, cât şi pentru lume…Fiind situată între cele două civilizaţii, Rusia a fost o verigă esenţială între ele, a asigurat un echilibru civilizat şi o balanţă mondială a puterii"* (citat în A. Sergounin, „*Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions"*).

Slavofilii consideră că imperiul rus, spre deosebire de cel englez, francez, otoman, este "**organic**", întrucât este generat şi întreţinut de o arie geopolitică comună, de o economie comună şi de cerinţe de securitate comune. El nu ar fi altceva decât expresia politică a unei "*entităţi culturale polietnice*" în care "*grupuri de popoare şi naţionalităţi au coexistat paşnic"*.

Este interesant cum văd slavofilii renaşterea Rusiei. În primul rând, prin **întărirea autorităţii centrale**, care ar putea garanta un statut respectat al Rusiei, ar feri poporul de anarhie, de tot felul de conflicte şi fenomene arbitrare. În al doilea rând, prin "filtrarea" foarte atentă a influenţei occidentale, prin afirmarea filonului cultural clasic alcătuit din valori ortodoxe şi slavone. **Occidentul este perceput ca un rival**, ca o ameninţare. De aceea slavofilii se şi opun integrării Rusiei în instituţiile economice politice şi militare occidentale, întrucât procesul integrator ar putea restrânge suveranitatea naţională; ca alternativă, reprezentanţii acestei orientări propun o întoarcere la resursele proprii, la modelele şi principiile pe care Rusia le-a testat de-a lungul evoluţiei sale istorice. În ceea ce priveşte politica externă, slavofilii recomandă ca prioritate protejarea minorităţii ruse din fostele republici sovietice, precum şi revenirea la sistemul de alianţe tradiţionale, constând în relaţii strânse cu Serbia, cu ţările arabe, Cuba, Coreea de Nord, India (A. Sergounin, op.cit.).

Influenţa politică a slavofililor este redusă, întrucât adepţii săi nu au acces direct la nivelul efectiv al luării deciziilor; nu acelaşi lucru se poate spune despre influenţa lor

intelectuală, considerabilă dacă avem în vedere că partizanii săi sunt grupați în jurul unor ziare şi reviste cu ecou în viața publică a Rusiei, precum "Den", „Naş Sovremenik","Maladaia Gvardia".

Am insistat asupra acestei variante, pentru că ea ilustrează foarte bine zbaterea reală a Rusiei, seducțiile pe care le exercită tot felul de idei care au acompaniat dezvoltarea acestei țări (cum a fost, de pildă, ideea imperială); aşa cum unii autori, atașați fiind de modele clasice, de valori tradiționale, nu percep la dimensiunea reală importanța pe care viața modernă o are în reconfigurarea tuturor ideilor şi modelelor despre dezvoltare. A preconiza, aşa cum procedează eurasiatiştii în general şi slavofilii cu deosebire, desprinderea Rusiei de procesele integratoare moderne înseamnă implicit **condamnarea acestei țări la rămânere în urmă**, la conservarea, dacă nu la accentuarea decalajului dintre ea şi lumea dezvoltată.

Ni se pare absolut întemeiat îndemnul eurasiatiştilor privind o întoarcere a Rusiei asupra ei însăşi. Fără acest examen sincer şi sever, nimic durabil nu se poate construi. O astfel de întoarcere, repetăm, nu numai oportună, dar chiar imperativă, nu poate fi decât **un moment, o etapă pregătitoare**, un prilej de evaluare realistă, de definire a priorităților. Un moment care capătă valoare dacă întemeiază ceva, dacă deschide un orizont de înaintare, dacă prefigurează o strategie orientată cu fața către viitor. A imagina procesul de dăltuire a viitorului doar în acești termeni, mai mult, a construi, în mod deliberat, a fundamenta o anume izolare a Rusiei prin desprinderea ei de tumultul vieții contemporane, ni se pare un demers fără consistență politică şi fără valoare națională. Prin urmare, problema fundamentală a eurasianiştilor este că fac din unicitatea Rusiei motiv şi temei de izolare şi nu punct de pornire pentru participarea cu summumul său de particularități la procesele de modernizare şi dezvoltare contemporane, în afara cărora Rusia nu poate avea viitor politic cu adevărat. Din această perspectivă, Zagorski avea dreptate să sublinieze: "*Rafinatul concept de a clădi punți între civilizațiile vestice şi estice pare lipsit de sens. Cine trebuie legat de cine? Germania cu Japonia sau Franța cu Taiwanul? Legăturile dintre ele şi sintezele lor au început cu mult timp în urmă, fără nici o participare a Rusiei care nu poate nici să diminueze, nici să adauge ceva la această sinteză* **înțepenindu-se în unicitatea sa (**subl. ns.). *Tot ce poate face este ori să se alăture sintezei, ori să rămână în afara ei, ca în trecut. Dar conceptul construirii unei punți este nu numai neconstructiv, el este reacționar, pentru că aspiră lent să ne imprime cu forța în minți ideea că democrația este improprie Rusiei, aşa cum piața ar fi incompatibilă cu unicitatea noastră"* (citat în A. Sergounin, op.cit.).

Am dori să mai menționăm o situație care sugerează rolul de-a dreptul catastrofal pe care izolarea - sub orice formă - îl poate avea în evoluția unui stat. În anii 80, literatura americană de specialitate era profund marcată de amenințarea economică pe care o reprezenta Japonia, întruchipată între altele şi în capacitatea produselor nipone de a concura pe cele americane chiar pe propria lor piață. Era evident că economia japoneză nu s-ar fi putut dezvolta aşa de rapid fără imensa piață americană, că orice tentativă de închidere a barierelor vamale nord- americane ar fi putut să însemne o înăbuşire a economiei nipone care ar fi fost lipsită de principala sa piață de export. Au fost analişti - şi nu puțini - care au îndemnat la adoptarea acestei măsuri. Alte voci au atras însă atenția că o asemenea măsură ar însemna începutul unei perioade de autoizolare tehnologică, extrem de costisitoare. În cele din urmă au avut câştig de cauză pozițiile care susțineau că soluția nu poate fi în nici un caz protecționismul, ci ridicarea competitivității economice, că autoizolarea înseamnă practic un gen de sinucidere lentă.

Experiența istorică arată că orice proces de izolare condamnă ineluctabil la rămânere în urmă. China a fost mult timp un adevărat avanpost al civilizației antice şi medievale. Decăderea a început odată cu izolarea sa de lume şi de fluxurile civilizației acelei perioade. Într-o cu totul altă perioadă de timp, China oferă un exemplu viu de ceea ce înseamnă dezavantajele imense ale izolării, ca şi avantajele integrării în procesele moderne. Comparați China anilor 60, China revoluției culturale, devorată de încleştări interne, slăbită de dispute proletcultiste, opace față de tendințele moderne, cu China actuală, deschisă schimburilor, deschisă competiției. Cu atât mai

mult în cazul Rusiei, soluția nu poate fi cea indicată de diversele variante ale eurasiatismului. Mai ales că această orientare nu preconizează doar un protecționism economic, ci un tip de izolaționism politic. O asemenea cale ar putea pregăti orice, dar nu viitorul Rusiei.

Pentru adepții eurasiatismului post-sovietic, misiunea strategică a momentului este construirea unei "alternative geopolitice la atlantism". Direct sau indirect, demersurile lor vizează acest obiectiv. Obiectiv discutat nu în termeni politici mărunți, ci în cei atotcuprinzători ai **marilor spații**. Apare mai puțin important dacă această alternativă va lua forma unei Mitteleurope dominată de Germania, a Asiei centrale unificate sub semnul Revoluției islamice, sau a blocului Extremului Orient construit în jurul Chinei. În orice caz, predilecția eurasiatismului de a discuta alternativa la atlantism în termenii marilor spații îl apropie foarte mult de geopolitică şi îl sileşte să ofere o astfel de perspectivă privind tratarea şi dezlegarea problemelor cu care se confruntă Rusia. Aşa se şi face că insistăm asupra sa într-un curs de geopolitică.

8.9. Rusia şi străinătatea apropiată

După încheierea războiului rece, fiecare țară europeană a blocului socialist a fost confruntată cu problemele dificile şi dureroase ale tranziției. Într-o țară obişnuită tranziția a însemnat trecerea de la totalitarism la democrație şi de la economia centralizată la cea de piață. În cazul Rusiei, tranziția a însemnat şi trecerea de la statul imperial la cel post imperial. Dacă în planul dificultăților reale trecerea de la economia centralizată la cea de piață se dovedeşte foarte complicată, mai ales în cazul Rusiei unde amploarea transformării adaugă elemente de dificultate suplimentare procesului, în planul **percepției,** cea mai delicată problemă este totuşi cea a trecerii de la statul imperial la cel post imperial. Este delicată pentru că de 300 de ani ruşii trăiesc în minte cu ideea imperială, care le oferea un gen de compensație la greutățile şi lipsurile vieții cotidiene. De data aceasta, prăbuşirea imperiului a fost însoțită de o prăbuşire a nivelului de trai, chiar a securității personale. A dispărut şi "aroma ideologică" pe care o răspândea, totuşi, existența imperiului: suferim, dar cel puțin suntem mari şi chiar temuți. De aceea, populația este tentată să privească dispariția imperiului ca o pierdere, ca o tragedie, mai mult ca un "complot" deliberat pentru a dezmembra un guvern şi o națiune (D. Yergin şi T. Gustafson, "*Rusia 2010 and What It Means for the World"*, pag. 211).

Există o **realitate psihologică** a momentului pe care îl traversează Rusia, realitate ce poate deveni "materie primă" pentru noi întrupări ale ideii imperiale. Rusia, ne spun D.Yergin şi T. Gustafson, trăieşte convingerea că "*a fost amăgită părăsind locul pe care îl merită în lume*" (op.cit., pag. 212). Nostalgia imperială poate fi reaprinsă, fie printr-o politică de "resentiment şi umilire" din partea Occidentului, fie prin eşecul tranziției care ar readuce în minți vremurile de altădată (sau o combinație a acestor tipuri de fenomene). De aceea, **apusul ideii imperiale este condiționat în primul rând de succesul economic intern al Rusiei de azi, de modernizarea sa.**

Vorbind despre imperiu şi ideea imperială la ruşi, nu putem să nu amintim că imperiul sovietic din perioada socialistă a acestei uniuni avea o existență structurată în mai multe cercuri concentrice. Primul, după cum preciza şi Zbigniew Brzezinski ("*Game Plan*", pag. 16) este imperiul Marii Rusii. Aproximativ 145 milioane de ruşi dominau aproximativ 145 milioane de oameni aparținând unor numeroase națiuni ne-ruse, incluzând 50 milioane de musulmani asiatici şi 50 milioane de ucrainieni.

Al doilea este imperiul sovietic. Prin intermediul său, Moscova controla state satelit în care trăiau 120 milioane de persoane din spațiul central şi est european, aflate, după cum se ştie, sub controlul Uniunii Sovietice , la care se adaugă 2 milioane de mongoli, 15 milioane de afgani. Al treilea este imperiul comunist al Moscovei, care includea state precum Cuba, Nicaragua, Vietnam, Angola, Etiopia, Yemenul de Sud şi Coreea de Nord, dependente de Moscova din rațiuni ce țineau de sprijin militar şi economic, ghidare politică, etc. Aceste state din urmă au o

populație de circa 130 milioane locuitori. Prin urmare, 145 milioane de ruşi au exercitat un control politic asupra unui sistem imperial care includea 545 milioane de oameni răspândiți în întreaga Eurasie şi în teritorii dependente de peste mări. Cu alte cuvinte, misiunea internaționalistă a leninismului, consideră autorul american, nu a reprezentat decât un alt înveliş pentru promovarea unor interese imperiale mai vechi.

Pentru a putea urmări unele dintre principalele probleme de ordin geopolitic ale Rusiei de astăzi să înfățişăm, în datele sale sumare, peisajul politic al Rusiei şi "*străinătății sale apropiate*" („near abroad").

Fosta URSS conținea 15 republici unionale (harta 14) care au devenit state independente. Evgheni Yasin ne propune o sistematizare a lor pe care o reproducem mai jos ("*The Economic Space of the Former Soviet Union, past and present"* în J. Williamson, "*Economic Consequences of Soviet Disintegration).*

1. **Republicile Slave:** Rusia, Ucraina, Belarus. Cu anumite rezerve, menționează autorul, Moldova ar putea intra în această grupă (din nou, am spune, mentalitățile imperiale, care nu observă "amănuntul" că 65% din populația acestui stat este formată din moldoveni, deci români).

2. **Republicile Transcaucaziene**: Georgia, Armenia şi Azerbaijan. În ciuda diferențelor de religie, adaugă autorul, populațiile acestea sunt strâns conectate - istoric şi cultural - cu Turcia, Iranul şi Orientul Mijlociu.

3. **Statele baltice**: Estonia, Letonia şi Lituania care s-au dezvoltat şi se află şi astăzi sub influența Germaniei, Poloniei şi țărilor scandinave.

4. **Republicile din Asia Centrală:** Kazahstan**,** Uzbekistan, Kirghistan, Tadjikistan şi Turkmenistan au devenit parte a imperiului mult mai târziu, iar colonizarea rusească a avut o influență redusă.

Kazahstanul ocupă o poziție specială, deoarece ruşii dețin o pondere de circa 40% din populație.

Cum vor evolua aceste state în raport cu Rusia? Există posibilitatea ca fiecare să aibă propria monedă şi să evolueze cu totul independent de Rusia; ipoteza opusă este ca toate să formeze un spațiu economic comun, un spațiu al rublei. Realist este un scenariu intermediar, în care unele dintre aceste țări vor forma o uniune economică împreună cu Rusia, altele nu. De pildă, Belarus deja a alcătuit o asemenea uniune. Este foarte probabil să se alăture acestei uniuni şi Kazahstanul, țară mare în care populația rusească deține o pondere importantă.

Ar fi, fără îndoială, riscant să se facă judecăți sigure în privința evoluției fiecărui stat. În 1991 la Alma Ata s-a semnat un acord care vroia să întemeieze un gen de Uniune Europeană a Estului, ceea ce numim **Comunitatea Statelor Independente** (CSI), dar această Uniune a funcționat modest. Cauzele sunt multiple. Fiecare dintre aceste țări are şi o strategie proprie de evoluție şi nu vede în mod pozitiv, din punct de vedere politic, un tip de subordonare față de Moscova. În acelaşi timp, legăturile economice şi sursa de materii prime pe care o reprezintă Rusia constituie un îndemn spre integrare. Există, deci, două tendințe contrare în atitudinea acestor țări şi numai timpul va hotărî care va fi învingătoare. În tot cazul, analiştii spun că un tratat de genul celui de la Alma Ata ar putea fi semnat între Rusia, Belarus, Kazahstan şi Republicile din Asia Centrală, eventual cele transcaucaziene, cu excepția Azerbaijanului.

8.10. Ucraina - interfața europeană a Rusiei

Ilustrativă în acest sens este poziția Ucrainei. Al doilea stat din punct de vedere demografic din fostul spațiu al URSS (52 milioane de locuitori) şi-a proclamat printre primele independența. Din punct de vedere politic, Ucraina îşi doreşte independența, dar, în acelaşi timp, ea are o acută dependență energetică față de Rusia. Ucraina se zbate în acest paradox, iar ultimele sale evoluții se pare că o apropie de Rusia.

Harta 14: Caucazul şi Asia Centrală

Vom insista puțin asupra Ucrainei, întrucât are o poziție geopolitică foarte importantă: ea reprezintă interfața europeană a vechiului imperiu. "*Nu poate fi subliniat îndeajuns faptul că, fără Ucraina, Rusia încetează să fie un imperiu, dar, împreună cu Ucraina mai întâi amăgită şi, apoi, subordonată, Rusia devine automat un imperiu*" (Z. Brzezinski, "*Parteneriatul prematur"*, în "*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*", pag. 290). O țară de dimensiunile Ucrainei cu poziția sa geopolitică nu se poate desprinde de vechea legătură economică decât cu un efort financiar foarte mare pe care acum nu şi-l poate în nici un fel permite. Pe fondul unei tranziții complicate, în care reforma nu a fost condusă, potrivit specialiştilor, foarte bine, Ucraina a ajuns să aibă o datorie de zeci de miliarde de dolari față de Rusia. Fostul ministru de externe al Rusiei, Andrei Kozârev, în fața unor comentarii şi, probabil, presiuni, a avut o apreciere neiertătoare: "*În CSI, totuşi, chiar şi un stat mare şi dezvoltat economic precum Ucraina nu poate să se descurce în afara unor legături strânse cu Rusia. Există o alternativă? Este Occidentul pregătit, de pildă, să plătească pentru petrolul şi gazele livrate de către Rusia Ucrainiei, Georgiei şi statelor din CSI sau să preia plata către Rusia a miliardelor de dolari, cât reprezintă datoria Ucrainei? Iată de ce rolul şi responsabilitățile speciale ale Rusiei în cadrul fostei Uniuni Sovietice trebuie avute în minte de către partenerii occidentali şi sprijinite"* (Andrei Kozârev, "*The Lagging Partnership"*, citat în Introducerea la "*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*").

Ecuația geopolitică a Ucrainei este, poate, **cea mai complexă dintre toate republicile unionale**. Pledează pentru acest lucru existența celor aproape zece milioane de ruşi care trăiesc în această țară. Faptul că Ucraina deține Crimeea, ținut rusesc, locuit în majoritate de ruşi, făcut cadou de către Hruşciov în 1954 cu ocazia împlinirii a trei sute de ani de la unirea Ucrainei cu Rusia. Iar cine deține Crimeea, deține o poziție cheie la Marea Neagră. Mai presus de toate, aceste țări au un trecut comun de aproape 350 de ani care nu poate fi şters în câțiva ani. Cum spuneam, foarte importantă din punct de vedere geopolitic este poziția Ucrainei care "ocupă" ieşirea fostului imperiu spre Europa. De aceea, "*transformarea ei dintr-o prelungire europeană a Rusiei într-o barieră a Rusiei spre Europa va fi foarte greu de acceptat de către Moscova*" (P. Dobrescu, "*Nu este loc de utopie"*, în volumul "*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*").

Privind atent la hartă, ne dăm seama de adevărul celor spuse de Z. Brzezinski care remarca plin de înțeles: „*Chestiunea cea mai importantă de care trebuie să ținem seama este că Rusia nu poate fi în Europa fără ca Ucraina să fie în Europa, în vreme ce Ucraina poate fi în Europa fără ca Rusia să fie în Europa*"(Z Brzezinski, Marea tablă de şah,pag.138). Deci Ucraina nu are doar semnificația geopolitică pe care i-o conferă mărimea şi poziția de interfață europeană a Rusiei, ci şi greutatea care provine dintr-un proces pe care ea îl poate filtra. Dacă Rusia dorește cu adevărat să se apropie de Europa este esențial să aibă relații bune cu Ucraina.

Dintre celelalte republici unionale o situație ceva mai clară au **republicile baltice**. Sunt singurele care nu au aderat la CSI. Ele doresc să restabilească legăturile lor istorice: Estonia cu Finlanda, Letonia cu celelalte țări scandinave, Lituania cu Germania şi Polonia. Ca suprafață ele sunt, fiecare, de mărimea Austriei sau Ungariei, dar populația este de 1,6 milioane (Estonia), 3,7 milioane (Lituania), 3,5 milioane (Letonia).

Există două tipuri de probleme delicate în cazul acestor țări: ele exportau către celelalte foste republici unionale cca. 50% din Produsul Intern Brut. Prin urmare, un interes economic foarte important le face să mențină legăturile comerciale cu fostul spațiu sovietic. În acelaşi timp, obiectivul politic declarat este să diminueze aceste legături şi să intre în spațiul de influență occidental. Din punct de vedere strategic, aceste țări sunt semnificative pentru Rusia, întrucât pe teritoriul lor trec rute comerciale foarte importante. În plus, porturile ruseşti de la Baltică sunt înghețate pe timpul iernii. Desprinderea acestor state accentuează situația Rusiei de "înfundătură continentală". Ne explicăm astfel de ce Rusia se împotriveşte tentativelor de integrare a acestor state în structurile occidentale. Ne explicăm şi de ce Occidentul a manifestat oarecare prudență în încurajarea tendințelor de desprindere.

Toate cele trei țări baltice au fost invitate să înceapă negocierile privind integrarea în Uniunea Europeană (Estonia din 1998, Lituania şi Letonia din decembrie 1999, în urma summit-ului de la Helsinki). Şi Rusia ca atare doreşte o apropiere de Uniunea Europeană. În ceea ce priveşte integrarea în structurile de securitate, lucrurile stau cu totul diferit. Şi nu credem că în perioada imediat următoare ar fi şanse pentru integrarea acestor state în NATO. După Ucraina, statele baltice reprezintă al doilea punct de conflict între Rusia şi NATO.

8.11. Butoiul cu pulbere al Caucazului

O să insistăm puțin şi asupra poziției statelor din Caucaz (vezi harta 14), pentru că fiecare dintre ele prezintă serioase dificultăți în tentativa de a obține independența. Este semnificativă în acest sens situația Georgiei. Georgia se învecinează cu Marea Neagră unde are două porturi: Suhumi şi Batumi. Pe de altă parte, valoarea poziției geopolitice a Georgiei a crescut datorită descoperirilor de resurse energetice în Marea Caspică, această țară situându-se pe unul dintre drumurile posibile ale petrolului caspic spre Marea Neagră şi de aici spre Europa.

Georgia este o țară relativ mică, are o suprafață aproximativ egală cu cea a Irlandei pe care trăiesc 5,5 milioane de locuitori. Cu o pauză de câțiva ani, imediat după primul război mondial, ea a fost de la începutul secolului al XIX-lea integrată Rusiei. Până în 1990 avea un nivel de trai peste media republicilor unionale. Producea, împreună cu Moldova, cele mai bune vinuri din fosta URSS şi avea un export masiv întrucât fostul imperiu nu avea o producție proprie cât de cât îndestulătoare. În plus, gruzinii erau buni comercianți şi aprovizionau piața Moscovei cu zarzavaturi (erau considerați un fel de "milionari socialişti"). De la acest nivel, în 1995 locuitorii capitalei - Tbilisi - nu aveau apă caldă decât de două ori pe săptămână câte două ore. Amintim acest lucru pentru a vedea cum simt, cum pot percepe oamenii obişnuiți premisele tranziției şi cum se poate explica apariția unor orientări nostalgice.

Georgia s-a proclamat independentă în 1991, iar primul preşedinte care a câştigat alegerile a fost Zviad Gamsakurdia. Din 1992 puterea a fost preluată de Eduard Şevardnadze, fostul ministru de externe al URSS. Se părea că Georgia va deveni cu adevărat independentă. Numai că pe teritoriul său au izbucnit - la timp, am spune - mişcări de independență a unor provincii.

Prima a fost cea inițiată de Osetia de Sud. Osetinii, popor din Caucaz, trăiesc în două provincii: Osetia de Nord integrată Federației Ruse (600 mii de locuitori), şi Osetia de Sud (100 mii de locuitori dintre care 65% osetini şi 30% gruzini) care face parte din Georgia. Osetia de Sud îşi proclamă independența. Georgia declară neconstituționalitatea hotărârii. Izbucneşte un conflict militar care ia sfârşit doar în 1993, când Georgia aderă la CSI, prilej cu care dobândeşte sprijinul Moscovei în soluționarea conflictelor interne. În mai 1996, se semnează Memorandumul ruso-gruzino-osetin cu privire la asigurarea securității şi încrederii între părți.

Cumva după acelaşi scenariu are loc şi conflictul din Abhazia, republică autonomă a Georgiei, situată pe litoralul Mării Negre (540 mii de locuitori dintre care 17% abhazi, 43% gruzini şi 17% ruşi) având capitala la Suhumi. Abhazia îşi declară independența, Tbilisi nu recunoaşte hotărârea, izbucneşte conflictul armat, abhazii fiind sprijiniți de "voluntari" din Caucazul de Nord. Cert este că la 14 mai 1994 a fost semnat la Moscova un acord de încetare a focului în zona conflictului georgiano-abhaz care prevede crearea unei zone de securitate unde să fie dislocate forțe de menținere a păcii ale CSI. În 1996, Georgia şi Abhazia au convenit "prelungirea mandatului trupelor ruse".

Deci, republicile unionale sunt supuse şi unor presiuni de felul acesta din partea Moscovei. Şi ele nu au de ales. Acceptă medierea Moscovei, acceptă trupe ruseşti pentru a-şi salva existența statală. Pe de altă parte, exemplul dat arată cât de complicată este situația nu numai în Caucaz, ci în mai toate republicile unionale. Fiecare republică are "pungi de populație" de altă etnie care pot repede deveni masă de manevră. De aceea, problema independenței acestor republici față de Rusia este foarte complicată şi trebuie tratată cu mare prudență şi, am spune, cu înțelegere.

Armenia, numărând aproximativ 4 milioane de locuitori**,** nu are ieşire la mare sau la alte căi de comunicație importante. Trei dintre cele patru țări cu care se învecinează sunt islamice (Turcia, Azerbaijan şi Iran), iar de Georgia este despărțită de un munte traversat numai de o cale ferată care nu poate transporta mai mult de o pătrime din comerțul țării. Poziția sa este izbitor de asemănătoare cu cea a Nepalului sau Lesoto - deci fără acces direct la o cale de comunicație importantă. De aceea, o bună relație cu Moscova este principala soluție de supraviețuire.

Cea mai mare țară caucaziană - **Azerbaijanul** (8 milioane locuitori) - a suferit mult în urma conflictului din Nagorno Karabah pentru că a fost înfrântă de o țară mai mică şi pentru că a pierdut un important teritoriu. Regiunea Nagorno Karabah (Karabahul de munte) a fost o enclavă în cadrul Azerbaijanului. Cei 190 de mii de locuitori ai săi erau în proporție de 80% armeni şi 20% azeri. În 1920, Congresul armenilor din Nagorno Karabah decide unirea acestei zone cu armenii. La intervenția lui Stalin, acest teritoriu este cedat Azerbaijanului. Am menționat acest lucru pentru că era o practică imperială – la care nu au apelat nu numai ruşii, dar în care Stalin a înregistrat adevărate performanțe - de a face asemenea împărțiri şi reîmpărțiri care să creeze potențiale surse de conflict. În cazul Moldovei de peste Prut, Stalin a luat nordul şi sudul țării şi le-a dat Ucrainei, creând mari complicații ulterioare. Într-un mod asemănător a procedat în cazul Osetiei, a ținutului Nagorno etc.

La sfârşitul deceniului al IX-lea au loc demonstrații ale armenilor din enclavă în favoarea unirii cu Armenia. Se ajunge la conflict deschis. În primăvara lui 1993 se declanşează ofensiva etnicilor armeni în urma căreia sunt deschise două coridoare de legătură cu Armenia şi este cucerit 10% din teritoriul azer. Cu un an mai târziu are loc un gen de reglementare, un acord semnat de părțile implicate la Moscova.

Azerbaijanul este o țară vecină cu Iranul (de altfel, pe teritoriul său trăiesc mulți iranieni, aşa cum pe teritoriul Iranului trăiesc foarte mulți azeri, de două ori mai mult decât în Azerbaijan). Importanța strategică a Azerbaijanului a crescut odată cu descoperirea rezervelor de petrol din Marea Caspică. Frustrat de victoria armeană, precum şi de sprijinul sovietic implicit acordat Armeniei în timpul conflictului, Azerbaijanul dezvoltă legături vizibile cu Occidentul (mai ales cu SUA). De altfel, şi țările occidentale au tot interesul să amplifice cooperarea cu Baku. De aceea traiectoria acestei țări va fi, fără îndoială, ascendentă.

8.12. „Balcanii Eurasiei”

În lucrarea *„Marea tablă de şah”*, Z. Brzezinski apelează la o formulă şocantă cu privire la sud - estul şi sudul fostului spațiu sovietic, numindu-l sugestiv *„Balcanii Asiei Centrale”*. Autorul american cuprinde în această formulă nouă țări - Kazahstan, Kirghistan, Tadjikistan, Uzbekistan, Turkmenistan, Azerbaijan, Armenia, Georgia, precum şi Afganistan, singurul stat care nu a făcut parte din Uniunea Sovietică; toate aceste țări alcătuiesc un *„vast dreptunghi geografic care demarchează zona principală de instabilitate globală*” (pag.139). De menționat că acest perimetru rămâne deschis, în sensul că state situate în imediata vecinătate, cum ar fi Turcia sau Irakul, datorită unor conflicte etnice interne (menționăm că în Iran trăiesc circa 20 milioane de azeri, iar în Turcia o importantă parte a comunității kurde) ar putea fi absorbite în acest proces conflictual, ceea ce ar ridica semne serioase de întrebare cu privire la posibilitatea de control a regiunii.

Denumirea este menită să sugereze mai întâi **instabilitatea politică** asociată cu Balcanii Europei, rezultând din complexitatea etnică a zonei, din fragilitatea granițelor care rezultă de aici, din situația complicată, de multe ori explozivă pe care au lăsat-o diferite ocupații perindate de-a lungul istoriei, din rivalitățile fără de sfârşit dintre țările din zonă. Există din acest punct de vedere o similitudine care nu poate scăpa. După primul război mondial, în Asia Centrală avea ecou ideea creării unei unități politice noi care să cuprindă toate cele cinci state sub denumirea

de „Turkestan”. Moscova a decis împărțirea regiunii, între criteriile care au contat foarte mult figurând, desigur, regula de a diviza şi de a crea rivalități care, apoi, să poată fi manipulate.

Similitudinea de care aminteam poate merge mai departe. O regiune instabilă tentează puterile din regiune sau de pe continent, invită la intervenție. Aşa s-au întâmplat lucrurile în cursul istoriei în Balcani, perioadele de liniște şi relativă stabilitate fiind corelate mai degrabă cu un un echilibru în cadrul forțelor care priveau pofticioase spre zonă. Situația este asemănătoare în ceea ce priveşte „Balcanii Eurasiei”: *„Tocmai această combinație familiară de vaccum de putere şi absorbție de putere justifică denumirea de „Balcanii Eurasiei” (Idem, p. 139).*

Ar mai trebui adăugat că rezervele energetice imense descoperite în zona Mării Caspice, corelate cu o creştere substanțială, de circa 50%, a cererii mondiale de energie în următorii 15-20 de ani va spori interesul diverselor puteri regionale în zonă, va alimenta un tip de presiune, care oricând poate aprinde un conflict în funcție de interesele care se ciocnesc şi de forța puterilor care promovează aceste interese. Bogățiile Caspicei sporesc miza geopolitică a zonei, precum şi ambițiile de dominație.

Despre țările din Caucaz am mai vorbit: vom insista, în continuare, asupra celor din Asia Centrală. Foarte important între aceste state este **Uzbekistan**. Cu o populație de 24 de milioane şi o suprafață mai mare decât a Germaniei şi mai mică decât a Franței, beneficiind de o conducere realistă şi hotărâtă, Uzbekistanul a consemnat în ultimii ani o creştere economică încurajatoare şi reprezintă *„primul candidat la supremația regională ân Asia Centrală”*(Z. Brzezinski, *„Marea tablă de şah”*, pag. 148). Un rol aparte poate juca în afirmarea Uzbekistanului şi istoria sa , care îi furnizează un tip de legitimitate pentru o posibilă misiune în regiune. Pe teritoriul său se află două localități vestite: Samarkand, fosta capitală a imperiului întemeiat de Tamerlan (1336-1404) şi Buhara, altădată adevărată metropolă comercială (în apropiere de această localitate s-a născut Avicenna). Omogenitatea populației – 80% din locuitori fiind etnici uzbeci, veniturile realizate din producția de bumbac, facilitățile acordate capitalului străin pot lansa economia țării.

Kazahstanul este cea mai întinsă țară din Asia Centrală şi una din cele mai bogate. Ea are acces direct la Marea Caspică, dar se învecinează pe o suprafață mare şi cu Rusia.Populația sa de 18 milioane , mai puțin numeroasă decât a Uzbekistanului, este alcătuită din peste 6 milioane de ruşi şi aproape 4 milioane non-cazahi. Mai problematic este că populația rusească este concentrată în zonele nord - vestice şi nord-estice ale țării. Kazahstanul formează şi un fel de scut protector pentru celelalte republici, care nu au graniță directă cu Rusia. Kazahstanul reproduce într-un fel presiunile pe care le cunosc statele din zonă. El se învecinează nu numai cu Rusia, ci şi cu China, cu Marea Caspică, în partea sa de est, şi cu alte trei republici din Asia Centrală. Ea cunoaşte mari presiuni din partea Rusiei, fiind adesea confruntată cu adevărate mişcări de secesiune. Este atras spre o politică de independență, la care l-ar îndreptăți mărimea, bogățiile nu numai de petrol, ci şi de aur, argint, crom, zinc, cărbune dar şi ofertele făcute de diverse țări dezvoltate de a exploata asemenea bogății; numai că este constrâns de prezența unui arsenal nuclear moştenit de la fosta Uniune Sovietică, precum şi de vecinătatea cu Rusia.

Turkmenistanul dispune de impresionante rezerve de petrol şi gaze naturale. Se învecinează direct şi pe o suprafață întinsă cu Marea Caspică. În plus beneficiază şi de o populație relativ omogenă. Circa 75% din cei 4,5 milioane de locuitori sunt turcmeni, ruşii şi uzbecii reprezentând, fiecare, câte 10%. Brzezinski remarca şi poziția „ecranată” a țării, aflată la o mai mare depărtare de Rusia comparativ cu celelalte state central asiatice.

Kirghistanul este aproape strivită între China şi Kazahstan.Va cunoaşte fără îndoială influența din ce în ce mai mare a Chinei, dar va fi, în acelaşi timp, dependentă de modul cum vor evolua relațiile dintre Rusia şi Kazahstan. Demn de reținut este şi faptul că kirkizii nu reprezintă decât aproximativ 55% din populația de 5 milioane de locuitori.

Tadjikistanul este mai omogen din punct de vedere etnic, circa două treimi din cei 6,5 milioane de locuitori ai țării fiind tadjici. În acelaşi timp, cam tot atâția tadjici trăiesc în

Afganistan, ceea ce complică mult stabilitatea în regiune. Deşi mai omogenă din punct de vedere demografic, populația Tadjikistanului este împărțită în diverse triburi aflate în dispute, adesea violente. Este şi motivul, cel puțin formal, care face ca pe teritoriul acestui stat să se afle trupe ruseşti.

Dacă ar fi să vorbim despre interesele şi presiunile străine exercitate în zonă, primele ar trebui să fie menționate cele ruseşti. Mai ales după descoperirea zăcămintelor de petrol şi gaze, importanța pentru Rusia a zonei a crescut. O poziție cheie pentru ecuația geopolitică şi geostratică din regiune are Azerbaijanul, „lacătul" pentru bogățiile din Caspica. Iar Rusia nu are relații bune cu Azerbaijanul, întrucât ea a sprijinit Armenia în războiul pentru provincia Nagorno Karabah.

Cu o singură excepție, toate țările din Asia Centrală vorbesc limbi turcice; cultural vorbind, iar în ultima vreme şi economic aceste state se simt atrase de Turcia. Regiunea va fi o zonă predilectă de înfruntare a intereselor ruseşti şi ale celor turceşti. Dacă evoluția economică a Turciei va continua să fie ascendentă şi cum populația sa la mijlocul secolului viitor, practic, o va ajunge pe cea a Rusiei, nu este greu să deducem confruntarea de interese ce va urma.

În sfârşit, nu putem scoate sub nici un cuvânt din ecuația geopolitică a regiunii China şi interesele ei. Mai ales că această țară va avea mare nevoie de surse de energie. Mai ales că există graniță directă între China şi Asia Centrală. Nu este nici un fel de îndoială că perimetrul central asiatic va reprezenta un teren de confruntare între Rusia, Turcia şi China ca puteri regionale, cum nu poate exista îndoială că regiunea a intrat deja în calculele cancelariilor de la Washington şi Bruxelles.

8.13. Integrarea sau dezintegrarea spațiului ex-sovietic?

Pe măsură ce procesul tranziției înaintează şi rigorile economiei de piață sunt asimilate, are loc o redirecționare a comerțului, mai ales a comerțului țărilor de la granița cu statele din zonele de proximitate. Cu alte cuvinte, are loc o aşezare a activității comerciale pe baze strict economice. Din această perspectivă, Dmitri Subbotin, cercetător la Institutul pentru Studiul Pieței din Moscova, apreciază că în următorii ani comerțul țărilor baltice se **va redirecționa către Europa Occidentală** (D. Subbotin, *"Trade Patterns After Integration into the World Economy"*, în "*Economic Consequences of Soviet Disintegration"*). Întrebarea este dacă aceeaşi cale va urma şi comerțul țărilor din Asia Centrală. În tot cazul, dezvoltarea impetuoasă a Chinei poate alimenta o tendință centrifugă, aşa cum acelaşi lucru îl poate genera şi ascensiunea lumii islamice în ansamblu.

Cum vor evolua statele în fostul spațiu sovietic este o problemă la care numai timpul poate răspunde. Dar tendințele, pentru a se împlini, au nevoie să fie încurajate, sprijinite. Dacă avem în vedere tendința desprinderii politice şi consolidării acestor țări, ca entități statale de sine stătătoare, atunci acest proces nu se poate împlini fără un anumit sprijin exterior. Orice fenomen de dezintegrare imperială a fost urmat de o prăbuşire a activității economice (şi implicit a nivelului de trai), ca urmare a desfacerii legăturilor anterioare, a reorientării fiecărei părți componente desprinse în urma dezagregării. Aşa s-au întâmplat lucrurile şi după prăbuşirea Imperiului Austro-Ungar când, de asemenea, multe voci considerau că statele nou formate nu vor supraviețui.

În actualul context, fiind vorba despre dezagregarea unui imperiu construit timp de trei sute de ani, despre reaşezări masive, despre refacerea unor sfere de influență, mai ales la marginea imperiului, atunci această independență fragilă se cere, totuşi, sprijinită. Referindu-se la acest context extrem de complex, Z. Brzezinski avertiza factorii de decizie din Occident să nu mai subestimeze problemele de ordin geopolitic, îndemnându-i **să facă din valorile pluralismului geopolitic o prioritate egală în însemnătate cu promovarea reformei propriu-zise**: "*Pluralismul geopolitic este la fel de important ca transformarea structurală"* (Z. Brzezinski, *"Marea transformare"*, în "*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției*").

Autorul american porneşte de la constatarea unor organisme internaționale potrivit cărora restructurarea ar solicita în Rusia un sprijin financiar de circa 23 miliarde dolari, iar în celelalte republici sovietice luate la un loc o sumă aproximativ egală. Majoritatea sprijinului financiar, constată autorul, a mers însă spre Rusia, iar spre celelalte republici foarte puțin; prilej pentru Brzezinski de a acuza centrele de decizie politică occidentale că nu au o viziune strategică în regiune, că nu încurajează desprinderea fostelor republici unionale, că nu susțin efortul lor de consolidare a independenței.

O altă tendință majoră în regiune este formarea unui spațiu economic comun, intensificarea schimburilor dintre republici, proces încurajat şi de către Occident. Întrebarea este: realitatea economică a fostei URSS oferă premise în acest sens, încurajează o asemenea evoluție? Există şi în această privință mai multe interpretări pe care vom încerca să le rezumăm.

Tim Snyder, de pildă, considera că "*economia sovietică a fost proiectată ca un întreg interdependent format din întreprinderi specializate care aprovizionau întreaga țară*" (T. Snyder, "*Soviet Monopoly*", în "*Economic Consequences of Soviet Disintegration*", pag. 175).

De pildă, în Belarus exista singura fabrică producătoare de potasiu pentru nevoile de fertilizare pe întreaga suprafață a Uniunii; în Armenia singura fabrică ce producea țigări cu filtru. "Diviziunea între republici" a făcut ca şi comerțul între acestea să fie mare. De pildă, în 1998 comerțul cu alte republici a reprezentat mai mult de 25% din Produsul Intern Brut în toate republicile unionale (cu excepția Rusiei), iar în cazul a şase republici acesta depăşea chiar 40% (Tim Snyder, op.cit.). Multe întreprinderi au fost amplasate în republicile non-slave pentru a realiza o anumită egalitate a nivelului de dezvoltare. Rațiunea politică a edificării acestui complex economic era aceea de a reduce dependența față de exterior. Numai că, în timp, schimbul intens de produse a creat un gen de frustrare în rândul locuitorilor republicilor, fiecare fiind convinsă că ea a fost cea exploatată.

Acum, după dezintegrare, mai fiecare republică este confruntată cu un paradox, pentru că deține fabrici şi capacități care pot produce mult mai mult decât necesarul respectivului stat. Ceea ce reprezintă un argument foarte important în favoarea edificării unui spațiu economic comun.

Dmitri Subotin apreciază, dimpotrivă, că economia sovietică nu a fost niciodată construită ca un tot constând din mai multe unități specializate. "*Mai degrabă, ea a fost edificată ca o unică fortăreață militară, părțile ei esențiale fiind în măsură să supraviețuiască atunci când alte părți sunt capturate sau distruse*" (D. Subotin,"*Comment in Economic Consequences of Soviet Disintegration"*, op.cit., pag. 245). Deci am avea de a face cu o strategie tip duplicat: "*un scop al strategiei sovietice, trebuie reamintit, a fost acela de a avea o a doua bază industrială sovietică la est de Urali. În fapt, în timpul celui de-al doilea război mondial, când trupele germane au ocupat întreaga Ucrainăşi Belarus, precum şi Moldova, Balticele şi o parte din Rusia însăşi, industria sovietică era capabilă să producă întreaga gamă de arme şi echipament militar. Autoritățile sovietice nu au uitat lecția războiului, iar politica de a construi duplicate pentru toate întreprinderile importante a continuat şi sub Gorbaciov"* (D. Subotin, op.cit., pag. 246).

Este foarte dificil să stabilim care a fost principiul director al construcției economiei sovietice. Nu este nici o îndoială că argumentul strategic - acela de a construi duplicate pentru anumite unități de importanță deosebită - a fost îmbinat cu cel economic şi social. Deci amplasarea de obiective economice s-a bazat pe combinarea acestor criterii.

Într-un anumit fel, mai important de urmărit este impactul pe care această realitate îl are asupra procesului de consolidare a independenței. De pildă, John Williamson consideră că dezintegrarea ridică mai multe probleme critice, cum ar fi nevoia de noi modele de comerț, diferite de cele practicate în CAER unde prioritatea era nivelul cât mai scăzut de export către lumea exterioară. După părerea sa, vom asista la o schimbare dramatică a direcției de la un comerț interrepublici la unul al republicilor cu restul lumii. Astfel, consideră Williamson, Rusia va trimite, la începutul mileniului, numai 13% din exporturile sale către alte republici ex-sovietice comparativ cu

57% în 1987 (J. Williamson, "*Trade and Payments after Soviet Disintegration"*, în "*Economic Consequences of Soviet Disintegration*", pag. 562).

Aici el se întâlneşte cu "modelul gravitaţional" în care fluxurile comerciale sunt invers proporţionale cu distanţa. *"Această abordare*, subliniază Daniel Gros, *porneşte de la ipoteza că printre economiile de piaţă intensitatea legăturilor comerciale este determinată în principal de două variante: venitul naţional şi distanţa"* (D. Gros, "*Comment Economic Consequences of Soviet Disintegration"*, op.cit. pag. 79). Dacă cineva aplică acest model situaţiei pe care o traversează fiecare dintre cele 15 foste republici va ajunge la concluzia, relevă autorul, că pe termen lung comerţul fiecărei republici cu exteriorul va fi mult mai important decât cel cu celelalte republici foste unionale.

Mai există, după opinia lui D. Gros, un alt element care, pe termen lung, nu va conduce la formarea unui spaţiu economic comun, anume că ţara principală din zonă - Rusia - nu reprezintă un model de dezvoltare, un model atractiv, demn de urmat. În fiecare dintre regiunile economice ale lumii a existat o asemenea ţară, o adevărată **locomotivă** care să reunească, să sudeze nu prin forţă, ci prin propria performanţă, prin modernitatea comportamentului. Prima cerinţă de ordin geopolitic a influenţei Rusiei în zonă este modernitatea şi performanţa sa internă.

De aceea, apar cu atât mai nepotrivite tendinţele şi preocupările care pun accentul pe suprafaţă, pe menţinerea unor teritorii, etc, etc. Pentru o ţară care se întinde deja pe 11 fuse orare nu sporirea suprafeţei constituie obiectivul strategic; mai curând credem că emanciparea de obsesia imperială a cuprinderii teritoriale, cuplată cu o întoarcere severă către ea însăşi, cu o examinare temeinică a dezvoltării sale ar putea fi adevărata prioritate a Rusiei, direcţia care ar feri-o de multe capcane, i-ar oferi o perspectivă veritabilă.

8.14. Rusia - o Uniune mai mică

Uniunea Sovietică includea, pe lângă 15 republici unionale şi 20 republici autonome care reprezintă districte politice numite în funcţie de naţionalităţile care trăiau în republicile autonome. În unele dintre asemenea republici autonome trăiesc naţionalităţi mai numeroase decât altele care sunt organizate în republici. De pildă, în fostul spaţiu sovietic trăiesc mai mulţi tătari (6-7 milioane) decât estonieni, lituanieni, letoni, georgieni, moldoveni, tadjici. Majoritatea republicilor autonome se află pe teritoriul Rusiei: Baskiria, Buryat, Daghestan, Kabardino - Balkar, Kalmuk, Karelia, Kaomi, Mari, Mordivinian, Osetia de Nord, Tatar, Tuva, Udmurt, Cecenia - Inguseţia, Chuvashzi şi Jakuţia, deci 16.

Din punct de vedere etnic Rusia este la rândul ei eterogenă, populaţia non-rusească fiind de aproape 30 milioane.

Cu alte cuvinte, **Rusia este o Uniune mai mică**. Ea se deosebeşte de Uniunea Sovietică prin criterii cantitative. În cadrul populaţiei fostei URSS ruşii deţineau ceva mai mult de 50% din populaţie, iar în cadrul Federaţiei Ruse ponderea lor este de peste 75%. Pe de altă parte, 20% din etnicii ruşi trăiesc în afara graniţei Rusiei propriu zise, fiind de multe ori priviţi cu suspiciune, ca străini. Un lucru este cert: Rusia nu poate în nici un fel miza pe cartea naţionalistă. Ea este **constrânsă să adopte o politică supranaţională**. S. Rogov avea dreptate să semnaleze şi în acest domeniu o situaţie paradoxală, care ne obligă să nu privim Rusia ca pe o ţară "normală". De ce, de pildă, se întreabă autorul, estonienii au drept la autodeterminare iar cecenii nu? De ce Groznîi este considerat un oraş rusesc, pe când Sevastopolul nu, iar Konisberg da? Asemenea întrebări nu pot fi dezlegate cum se cuvine dacă se adoptă drept punct de pornire şi drept perspectivă de rezolvare naţionalismul. *"Soluţia pentru Rusia este de a dezvolta o identitate supranaţională, mai presus şi dincolo de etnicitate"* (S. Rogov, "*Five challanges for Russia"*, în "*Foreign Policy Research Institute WIRE. A Catalyst for Ideas*").

Rusia nu este o ţară "normală" nici dacă examinăm mai atent economia ei. Economia de comandă există în această ţară de trei generaţii, iar ruşii au ştiut mult mai puţin decât alte

popoare aflate sub comunism cum funcționează economia de piață. Mai mult, trăind dublu decât fostele țări socialiste sub semnul atotputerniciei economiei de comandă, ei au abordat şi trecerea la economia de piață, reformele economice tot într-o manieră ideologică, numai că în sens invers: obiectivul a fost **descentralizarea, definită ca sfârşitul controlului guvernamental**. Astăzi, cum remarca acelaşi autor, "*70% din economie nu mai este sub control guvernamental. Numai că cei care o conduc nu o îmbunătățesc în nici un fel"* (S. Rogov, op.cit).

Industria a înregistrat un colaps răsunător. URSS producea 400 000 de tractoare; astăzi, Rusia produce doar 20 000. Industria constructoare de maşini s-a diminuat cu 80% din 1992. Economia rusească se sprijină în bună măsură pe materii prime. De pildă, în 1992 energia deținea 16% din PIB rusesc, astăzi ea deține cel puțin 35 la sută. Dar comparația care ilustrează cel mai semnificativ această prăbuşire este următoarea: în 1987, PIB-ul rusesc era aproximativ la jumătatea celui american; astăzi, el nu mai deține decât 10 procente din cel american. În acelaşi an, 1987, PIB-ul URSS se situa cam la 10 procente din cel mondial; în 1992 ponderea CSI era de 3,5%, iar astăzi mai puțin de 2% din PIB-ul mondial (S. Rogov, op.cit). Este semnificativ pentru această prăbuşire şi pentru influența ei asupra statutului Rusiei pe arena internațională tabelul de mai jos, care surprinde dinamica economică a principalelor țări ale lumii.

Marile puteri economice ale lumii în anii 1993-2020

Țara	PIB în **1993** (mlrd dolari) potrivit puterii de cumpărare	Țara	PIB în **2020** (mlrd) dolari potrivit puterii de cumpărare
SUA	6 375	China	20 004
Japonia	2 573	SUA	13 470
China	1 910	Japonia	5 052
Germania	1 404	India	4 082
Franța	1 090	Indonezia	4 157
India	1 070	Coreea de Sud	3 412
Italia	1 034	Germania	2 687
Marea Britanie	994	Thailanda	2 384
Rusia	826	Franța	2 159
Brazilia	806	Brazilia	2 113

Observație: În anul 1995, PIB-ul Rusiei potrivit puterii de cumpărare s-a redus până la 626 mlrd dolari, iar în primul semestru al anului 1996 a mai scăzut cu 6 la sută.

Datele privind anul 2020 sunt conținute în evaluarea făcută de Banca Mondială ("*Timpul*", Anul VII, nr. 40, 8-14 octombrie 1996).

Am vorbit mai sus că puterea militară şi cheltuielile pe care le presupune menținerea acesteia reprezintă un factor ambivalent, povara cheltuielilor militare putând afecta resursele dezvoltării propriu-zise. Considerăm că situația actuală a Rusiei este tipică în această privință, ea ilustrând paradigma propusă de Paul Kennedy potrivit căreia creşterea şi descreşterea marilor puteri se află în strânsă legătură cu raportul optim sau, dimpotrivă, cu un dezechilibru accentuat între cheltuielile militare şi resursele alocate dezvoltării propriu zise. Este un fapt pozitiv, chiar din perspectiva Rusiei, că volumul cheltuielilor militare a fost redus la jumătate, dar ținând cont că declinul economic a fost mult mai drastic, povara cheltuielilor militare, în cifre comparative, a crescut. Ceea ce nu poate să nu afecteze posibilitățile de redresare a Rusiei. Nu este exclus ca Rusia să cadă chiar într-o capcană, împărtăşind iluzia, periculoasă am spune, că dacă are o armată puternică este automat şi o mare putere (P. Kennedy, "*The Rise and Fall of the Great Powers*").

O tendință puternic negativă, cu consecințe greu de evaluat pe termen lung, este şi scăderea populației ruseşti. Fapt cu atât mai îngrijorător cu cât este însoțită de o creştere explozivă a populației din unele state vecine. Sergey Rogov, în articolul citat, anticipează o situație absolut neliniştitoare pentru Rusia: "*populația rusească va scădea în următorii 10 ani la aproximativ 120 milioane persoane. La începutul secolului viitor, populația Turciei ar putea fi mai mare decât cea a Rusiei"* (S. Rogov, op.cit.). Să mai adăugăm că toate statele musulmane de la sudul Rusiei înregistrează rate înalte de creştere a populației. Dacă ar fi să ne referim numai la populația musulmană de pe teritoriul fostei URSS, cei 50 milioane de musulmani au un număr de copii egal cu cei 145 milioane de ruşi. Ceea ce înseamnă că pe parcursul a două generații populația celor două comunități va fi cvasiegală, urmând să se inaugureze o serie de procese dramatice, dacă actualele tendințe se mențin (P. Dobrescu, "*Introducere*" la Z. Brzezinski, "*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției"*).

8.15. Inversarea vectorului geopolitic în Eurasia

Ca rezultat al proceselor menționate, Rusia se confruntă cu o situație pe care nu a mai întâlnit-o de 300 de ani sau cel puțin din zorii erei moderne a acestui stat, marcată de domnia lui Petru cel Mare. După dezintegrarea pactului de la Varşovia şi apoi a URSS-ului, **vectorul proceselor geopolitice în Eurasia s-a schimbat cu 180 de grade**. Expansiunea primul cnezat moscovit, care a început în secolul al XV-lea în mai multe direcții, a fost înlocuită cu un atac frontal al periferiei asupra centrului țării. Rusia este confruntată cu expansiunea vestului către est, cu sporirea influenței musulmane în sud şi cu ridicarea Chinei în est, țară care este pe cale de a deveni o putere globală în viitorul nu foarte îndepărtat. "*O strategie care să urmărească simpla contracarare a acestor procese şi mai ales inversarea lor este condamnată la eşec, dacă, aşa cum se procedează astăzi, jocul este purtat cu precădere în câmp geopolitic*" (D. Trenin, "*Transformation of Russia's Foreign Policy*").

De ce consideră autorul citat că orientările şi măsurile inițiate în spiritul geopoliticii clasice sunt condamnate eşecului? Pentru că ele sunt concepute într-o paradigmă clasică, în care accentul cade pe probleme cum ar fi echilibrul de forțe, conservarea întinderii spațiale, puterea armată, etc. S-ar realiza o contracarare strict formală în fața unor procese vii, **purtătoare de putere economică şi de tendințe geopolitice**. Iată câteva dintre modalitățile prin care acțiunile bazate pe paradigma geopolitică clasică se pot dovedi contraproductive. Spre exemplu, din dorința de a contracara extinderea NATO către Est, Rusia este tentată să se apropie de China şi să exercite, astfel, presiuni psihologice asupra Occidentului. Dar această strategie, afirmă D. Trenin, poate să ducă la întărirea Chinei, ceea ce ar putea constitui o provocare pentru Rusia chiar mai mare decât extinderea NATO, cel puțin pe termen lung. La fel, impulsul de a contracara înaintarea NATO către Est prin stimularea integrării politice şi militare a statelor-membre în CSI are rezultate ambivalente, uneori negative, consideră autorul. Statele din CSI care au în vedere strângerea legăturilor cu Occidentul folosesc situația ca atare pentru a-şi reafirma opoziția față de orice încercare de refacere a fostelor legături de ordin militar cu Moscova. Al treilea exemplu este oferit de efortul depus de Rusia de a menține un anumit echilibru cu NATO, în virtutea paradigmei clasice privitoare la existența unei balanțe a puterii în Europa. Rusia ştie bine că vechiul echilibru de forțe nu mai poate fi restabilit şi că orice efort de a intra în competiție cu Alianța Nord-Atlantică are drept rezultat înghețarea reformelor de care are atâta nevoie acest stat.

Opinia potrivit căreia Rusia nu trebuie să-şi mai propună drept obiectiv strategic competiția cu Statele Unite este împărtăşită şi de N.A. Narociniţkaia, în articolul "*Rusia şi viitoarea construcție europeană*": "*e nevoie să declarăm clar că era în care statul nostru a concurat cu Statele Unite pentru sferele de influență în întreaga lume, mizând pe regimuri*

dubioase care adesea scăpau de sub control, e de domeniul trecutului ireversibil. Sarcinile Rusiei constau în asigurarea firească a frontierelor şi a intereselor sale”.

Acest lucru nu absolvă în nici un fel Rusia de răspunderea de a-şi fixa un alt obiectiv geopolitic, adecvat noii situații. În opinia autoarei, această nouă misiune ar trebui să conțină următoarele priorități:

- conservarea controlului geopolitic al Rusiei pe întregul spațiu ocupat de fosta URSS, spațiu considerat un areal istoriceşte dobândit de Rusia, o adevărată placă turnantă între Orient şi Occident;
- prevenirea şi împiedicarea reorientării strategice a părților desprinse din URSS spre alți parteneri;
- descurajarea unor terțe țări, oriunde s-ar afla acestea, de a se lupta pentru “moştenirea rusească”, atitudine cu care Rusia s-a mai confruntat în perioada imediat următoare revoluției şi războiului civil din 1917;
- contracararea tendințelor venite din partea unor puteri ale vremii de a institui sfere de influență pe teritoriul fostei URSS.

Am insistat asupra acestei viziuni pentru că ni se pare de asemenea edificatoare pentru un anume mod clasic de abordare, care nu mai ține cont de evoluția înregistrată între timp, de noile raporturi de forță instituite după încheierea războiului rece. Este semnificativ în această privință că autoarea continuă să se raporteze la o realitate apusă - cea de după al doilea război mondial - depăşită de realitatea nouă, consfințită de încheierea războiului rece: “*În politica Occidentului,* consideră Narocinițkaia*, se manifestă evident tendința de a înlocui rezultatele războiului mondial, pe care URSS l-a câştigat, prin rezultatele războiului rece câştigat de el. Dar primul rezultat a fost confirmat după 35 de ani în Actul Final de la Helsinki, semnat de 35 de şefi de state din Europa, SUA şi Canada. Rusia trebuie să păstreze cu grijă acest rezultat, altfel, aşa cum se întâmplă adesea în istorie, se vor însămânța semințele unui nou război*”.

Într-un mod asemănător prezintă lucrurile autoarea şi când este vorba despre situația din Pacific sau despre adevăratul asalt de populație şi de influență politică venite dinspre lumea musulmană. În Pacific ar trebui să se mențină tot starea instituită după cel de-al doilea război mondial, iar țările din Asia Centrală ar trebui să rămână în sfera de influență a Rusiei. Este uimitor să constați că până şi un autor de o cuprindere intelectuală evidentă nu aminteşte mai nimic despre rolul fundamental pe care relansarea economică a Rusiei şi performanțele înregistrate în acest domeniu le joacă în menținerea poziției geopolitice a acestui stat. Invocarea doar a rezultatelor celui de-al doilea război mondial nu face decât să pună mai pregnant în evidență o anumită incapacitate de adaptare la un nou context istoric. Aprecierile despre spațiul militar strategic al Rusiei, despre rolul statului rus de a asigura echilibrul mondial nu numai între state, ci şi între civilizații pot evoca doar categorii geopolitice care au putut opera cândva, atunci când forța economică a Rusiei le putea impune. Astăzi recursul la ele are un aer nostalgic şi trist…

Studiul la care ne referim atrage, însă, atenția prin demersul de a lămuri partenerii din spațiul euroasiatic ai Rusiei să alcătuiască un gen de alianță continentală pentru a se putea opune puterilor oceanice. Citind studiul ai sentimentul că ideile lui Haushofer în această privință au primit un gen de confirmare târzie din direcția partenerului celui mai “năravaş”, Rusia. Este cu totul surprinzătoare pentru un autor care se raportează la cel de-al doilea război mondial şi la rezultatele sale invitația adresată Germaniei de a înțelege noul context, de a-şi plăti cumva datoria în schimbul sprijinului decisiv pe care Rusia l-a acordat reunificării germane. Considerând că Germania este prima țară interesată ca Rusia să redevină puternică, Narocinițkaia îndeamnă partenerul continental să nu se lase influențat de jocurile forțelor anglo-saxone şi atlantice („*Germania şi Rusia s-au ciocnit în război nu fără influența vicleană a acestor forțe*”), de a nu repeta erori istorice. “*Deşi în Germania există forțe care vrând nevrând facilitează noua ordine mondială, nemții mai clarvăzători trebuie totuşi convinşi că această ordine nu*

corespunde intereselor Germaniei secolului XXI. Îi va plăcea Germaniei rolul de instrument într-o lume unipolară? Germania poate deveni o superputere regională doar exercitându-şi... propriul Ostpolitik, istoriceşte prestabilit".

Germania trebuie să vadă într-o Rusie puternică o construcție importantă, purtătoare a **viitorului euroasiatic**, care să-i asigure posibilitatea de a fi o superputere regională. Cu alte cuvinte, în conturarea relațiilor dintre Rusia şi Germania trebuie să primeze **interesele euroasiatice.** Existența intereselor euroasiatice este conştientizată, apreciază autoarea, de către Statele Unite, care îşi manifestă vigilența atât față de tendințele politicii germane, cât şi față de renaşterea în Rusia a gândirii statale şi a politicii de menținere a echilibrului mondial de forțe.

Rusia are nevoie, în acelaşi timp, de o nouă politică est-asiatică şi pacifică. Pivotul acestei politici trebuie să devină relațiile cu China ca principal partener nu numai în regiune, ci şi în sens mai larg, global. În ceea ce priveşte această politică pacifică, actuala etapă a relațiilor Rusiei cu Japonia impune, de asemenea, loialitatea germană în numele unui **condominiu euroasiatic.**

Federația Rusă se află, într-adevăr, în fața unei alegeri strategice. Să ne imaginăm cât timp ar fi irosit Franța, câte pierderi ar fi înregistrat, dacă nu s-ar fi emancipat la vreme de nostalgia imperială şi ar fi prelungit conflictul cu Algeria. Rusia este chemată de către istorie să facă nu numai ce a făcut Franța, ci, în acelaşi timp, să îşi scruteze propria dezvoltare să îşi centreze, să îşi remodeleze evoluția internă pe o direcție de mare viitor. Ea are nevoie de un De Gaulle şi de un Petru cel Mare întruchipați în aceeaşi persoană.

Bibliografie

1. Braudel, F., „**Gramatica civilizațiilor",** Meridiane, Bucureşti, 1994.

2. Brzezinski, Z., „**Europa centrală şi de est în ciclonul tranziției",** editura Diogene, Bucureşti, 1985.

3. Brzezinski, Z., „**Game Plan. How to Combat the US Soviet Contest"**, The Atlantic Monthly Press, New York, 1986.

4. Brzezinski, Z. **„Marea tablă de şah. Supremația americană şi imperativele sale geostrategice"**, Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000.

5. Coleman, F., „**The Decline and Fall of the Soviet Empire. Forty Years that Shook the World, from Stalin to Yeltsin"**, St. Martin's Press, New York, 1996.

6. Kennedy, P., „**The Rise and Fall of the Great Powers"**, Random House, New York, 1987.

7. Kissinger, H., „**Diplomacy"**, Simon and Schuster, New York, 1994.

8. Narocinițkaia, N.A., „**Rusia şi viitoarea construcție europeană**," Editura "Ştiința", Academia Rusă de Ştiințe, Moscova, 1993.

9. Parker, G., „**The Geopolitics of Domination"**, Routledge, London, 1981.

10. Rogov, S., „**Five Challanges for Russia**, în **Foreign Policy Research Institute WIRE. A Catalyst for Ideas"**, Volume 5, Number 7, April 1997.

11. Savițki, P.N., „**Evraziiskaia Hronika”**, Cronica Euroasiatică, Ed a V-a, Paris, 1926, reprodus din vol. **Metamorfozî Evropa**, Metamorfozele Europei, Ed. Nauka, Moscova, 1993.

12. Sergounin, A., „**Russian Foreign Policy Thinking: Redefining Conceptions”,** Working Papers, 11, 1993, Centre for Peace and Conflict, Copenhaga.

13. Thom, F., „**Eurasisme et neo-eurasisme”**, „Commentaire”, nr. 66, vara, 1994.

14. Trenin, D., „**Transformation of Russia’s Foreign Policy”**, Nezavisimaya Gazeta, 5 Februarie 1997.

15. Vadrat, C. M., „**Ou va la Russie”**, Editions Generalles First, 1896.

16. Yergin, D. şi T Gustafson, “**Rusia 2010 and What It Means for the World”**, Random, House New York, 1993.

17. Williamson, J. (editor), “**Economic Consequences of Soviet Disintegration”**, Institute for International Economics, Washington DC, 1993.

18. ***, **“Timpul**”, Anul VII, nr. 40, 8-14 octombrie 1996.

Curs nr.9

Uniunea Europeană

9.1. Europa ca putere mondială

În întreaga perioadă modernă, Europa a fost **adevăratul centru al lumii.** Ea a reprezentat continentul care s-a aflat permanent la cârma procesului de dezvoltare, care a lansat principalele curente, a inaugurat modelul democratic de conducere, a inventat parlamentarismul, a fost la originea mai tuturor achizițiilor importante ale ultimelor secole.

Politiceşte vorbind, veacul al douăzecilea a fost martorul unui **proces de decădere a Europei** de la poziția de lider mondial, de continent pe care se aflau principalele puteri ale lumii, de adevărat centru al unor imperii coloniale ce depăşeau cu mult întinderea şi granițele sale. Şi până în acest secol puterile europene se înfruntaseră între ele. Numai că niciodată până acum pe alte continente nu ființau puteri în stare să se apropie de puterile Europei, fără a mai vorbi de posibilitatea de a le concura. În secolul XX s-a schimbat tocmai acest context: Europa nu mai deținea poziția de adevăratul şi singurul centru al politicii mondiale. Din această perspectivă, Zbigniew Brzezinski avea dreptate să remarce că *"primul război <mondial>, de fapt, ultimul război european, purtat de puteri europene de însemnătate mondială"* a slăbit considerabil forța continentului, în timp ce a doua conflagrație mondială a *"desăvârşit sinuciderea istorică a Europei. În timpul acestui război, Europa a încetat să mai fie centrul real al politicii mondiale devenind, în schimb, locul efectiv de desfăşurare a unei competiții globale, purtate de două puternice state extraeuropene. Amândouă au înțeles că obținerea controlului geostrategic asupra Europei ar echivala, în cele din urmă, cu controlul asupra Eurasiei, iar acesta din urmă, odată realizat, ar asigura supremația mondială. Prin urmare, în perioada războiului rece care a urmat, Europa a constituit pentru fiecare dintre ele miza centrală... Din subiect al întrecerii globale, Europa a devenit acum obiectul acesteia"* (Z. Brzezinski, *"Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției"*, pag. 157).

Privit din acest punct de vedere, **războiul rece a reprezentat o confruntare între cele două superputeri pentru dominarea Europei**. În noul context, teza lui Mackinder ar fi putut cunoaşte o altă reformulare: cine domină Europa, domină Eurasia şi cine domină Eurasia domină lumea întreagă. Divizarea Europei a fost simbolizată de divizarea uneia dintre cele mai puternice țări ale continentului - Germania. Această țară simboliza oarecum sfâşierea continentului. În partea de vest a țării staționau trupe americane, în timp ce în zona estică - trupe sovietice. Pornind de la această realitate, care avea şi o puternică încărcătură simbolică, Brzezinski considera că sfârşitul divizării Germaniei reprezintă *"cea mai însemnată schimbare geopolitică produsă de sfârşitul războiului rece"* (Z. Brzezinski, *"Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției"*, pag. 165). Din punctul nostru de vedere, prăbuşirea fostei Uniuni Sovietice, a unui imperiu construit cu metodă timp de 300 de ani, a reprezentat un eveniment geopolitic mult mai bogat în semnificații. Dacă avem în vedere faptul că sfârşitul divizării Germaniei reprezenta, în acelaşi timp, şi sfârşitul divizării Europei, deci dacă reținem şi încărcătura simbolică a evenimentului, putem fi de acord cu aprecierea autorului american.

Încheierea războiului rece este pentru continentul european **un eveniment mult mai semnificativ decât pentru orice altă regiune a lumii**. Pentru orice regiune este vorba despre un

eveniment important. Pentru Europa este vorba despre sfârşitul unei ere de divizare, despre inaugurarea unei noi perioade geopolitice, a unui proces de autodefinire şi autoafirmare, de căutare febrilă a unei noi identităţi, a unei noi căi de dezvoltare. Este relevant acest moment şi pentru că el ne poate arăta dacă Europa a învăţat ceva din perioada care s-a încheiat, dacă este pregătită să întâmpine noua vârstă a societăţii moderne.

9.2. Regiunile economice - noii actori mondiali

Din ultimii ani ai războiului rece, un fenomen silenţios, dar din ce în ce mai evident, domina scena politică a lumii. În spatele cursei înarmărilor avea loc şi o altă cursă, cea economică. Apărea din ce în ce mai limpede nu numai că prima cursă va fi decisă de cea de-a doua, dar şi că prima, cursa înarmărilor, este din ce în ce mai mult o faţadă pentru cea decisivă, cursa economică. Aşa se face că odată cu încheierea războiului rece "*fără pauză, întrecerea s-a transformat din cursă militară în cursă politică*" (L. Thurow, "*Head to Head"*, pag. 14). În perioada de după încheierea acestui război există **o singură superputere militară şi trei superputeri economice**: SUA, Japonia, Europa, toate luptând pentru supremaţie economică.

Apariţia unor **regiuni economice** reprezintă un fenomen cu totul nou de care trebuie neapărat să ţinem seama într-un curs de geopolitică. Mai întâi, pentru că aceste regiuni includ cele mai importante ţări din punct de vedere economic ale lumii. Apoi pentru că ele inaugurează un alt tip de evoluţie, care porneşte de la premisa că nici un stat, oricât de puternic, nu mai poate face faţă, singur, problemelor dezvoltării contemporane. Nici chiar SUA, care împreună cu Canada şi Mexicul au format NAFTA (North American Free Trade Agreement). Prima asemenea regiune a apărut pe continentul european şi a fost reprezentată de ceea ce s-a numit Comunitatea Europeană, actuala Uniune Europeană. Este, după părerea noastră, mai puţin important că, potrivit unor declaraţii oficiale, NAFTA a apărut ca o reacţie la Comunitatea Europeană. Semnificativ este faptul că această formă de evoluţie, sub forma unor regiuni economice, constituie o modalitate din ce în ce mai îmbrăţişată în diferite zone ale lumii. Astfel, pe lângă cele trei mari regiuni - Europa, Asia Pacific, NAFTA - au mai apărut şi alte regiuni de integrare, cum ar fi MERCOSUR (un gen de acord comercial al Americii de Sud), Pactul Andin, Regiunea Mării Negre etc.

Fiecare dintre cele trei mari regiuni de integrare dispune de un **lider**, de o "locomotivă": NAFTA de SUA, Asia-Pacific de Japonia, iar Uniunea Europeană de Germania. Când vorbim de competiţia dintre aceste zone trebuie să luăm în calcul şi capacitatea "locomotivei" de a asigura puterea de înaintare a regiunii în ansamblu. Prin urmare, ar merita o analiză comparativă a regiunilor ca atare, dar şi a "locomotivelor" sale, în care să intre nu numai atuurile fiecărei asemenea ţări fanion, ci şi relaţiile ţării respective cu ansamblul regiunii, gradul său de acceptare.

Deopotrivă de important ni se pare **modelul propriu-zis de integrare** îmbrăţişat de o regiune sau alta. Este un model supranaţional sau unul între ţări de sine stătătoare? Europa promovează un model supranaţional, cu organisme supranaţionale. Asia-Pacific, dimpotrivă, conservă în întregime suveranitatea statelor, pornind şi de la experienţele dureroase petrecute aici în timpul celui de-al doilea război mondial, care ar fi făcut să eşueze orice tentativă de înfiinţare a unor organisme cu prerogative supranaţionale.

Apariţia regiunilor economice pune în termeni noi problema evoluţiei **comerţului internaţional**, precum şi cea a raporturilor dintre puterea economică a regiunilor respective şi cea a structurilor de securitate de care dispun acestea. Stimulează regiunile economice comerţul mondial sau ele prefigurează un gen de autarhie economică intraregională? Din acest punct de vedere este de semnalat că 70 la sută din comerţul ţărilor din Uniunea Europeană se desfăşoară între ţările acestei regiuni sau între ele şi CEFTA, pe când Japonia are o activitate comercială în zona Asia Pacific care deţine circa 35% din comerţul său global.

Deosebiri semnificative au loc şi în ceea ce priveşte **structurile de securitate ale regiunilor respective**. De pildă, Europa dispune de o structură proprie în acest sens (Uniunea Europei Occidentale - UEO), chiar dacă ea este susceptibilă de dezvoltări ulterioare. În Asia-Pacific nu există o asemenea structură, ceea ce poate spori riscurile unor conflicte în zonă. Absența unei astfel de structuri a fost trecută cu vederea atâta timp cât conflictul mondial coincidea în cea mai mare măsură cu cel americano- sovietic. După încheierea războiului rece, situația în regiunea Asia-Pacific se prezintă din acest punct de vedere deosebit. În regiune apar doi mari actori economici, două superputeri: Japonia şi China. Dacă Europa are de integrat o singură țară - Germania - Asia urmează să facă față la ridicarea a două puteri.

Pe de altă parte, nu putem omite faptul că în Asia de nord-est există o sursă de conflict latent în peninsula coreeană, iar în Asia de sud-est avem de-a face cu două zone de tensiune, reprezentate de către Cambodgia şi Indonezia. În sfârşit, în sudul Asiei, tensiunea dintre India şi Pakistan reizbucneşte periodic. "*În orice caz*, remarca Brzezinski, "*lista posibilelor conflicte interstatale şi interne din Asia o depăşeşte cu mult pe aceea din Europa*" (Z. Brzezinski, "*Europa centrală şi de Est în ciclonul tranziției"*, pag. 177). De aceea, **edificarea unui sistem de securitate în această regiune se va impune**. Apare limpede că el va trebui să se sprijine pe câteva realități: includerea în acest sistem a SUA; definirea şi precizarea pe termen mediu a relației dintre SUA şi Japonia în această privință; includerea Chinei în noua structură - proces ce trebuie precedat de asemenea de o clarificare a raporturilor pe termen mediu şi lung dintre China şi Japonia, ca şi dintre China şi America; în sfârşit, antrenarea Rusiei la noul sistem de securitate nu numai în virtutea forței sale militare, ci şi a faptului că ea este deopotrivă o țară a Pacificului; în orice caz, orice aranjament de securitate în zonă va trebui să evite trăirea de către Rusia a unui sentiment de "putere asediată".

9.3. Accelerarea unificării europene

Un argument esențial că Europa a învățat ceva din experiența aşa de amară pe care a trăit-o în prima parte a secolului al XX-lea este şi faptul că ea a **inaugurat** acest nou model de dezvoltare; că a făcut-o scrutând viitorul şi cerințele sale de dezvoltare, sau dorind doar să evite tragediile pe care tocmai le trăise are acum mai puțină importanță. Cert este că la toate contribuțiile pe care le-a înscris de-a lungul istoriei, Europa a mai adăugat una, cea a modelului de dezvoltare bazat nu pe potențialul unei țări, ci al unei întregi regiuni geografice.

Europa a fost continentul care a construit **prima regiune economică a lumii.** Un edificiu economic ridicat treptat, în spirit pragmatic, astfel încât atractivitatea sa a sporit în timp. Considerăm că o scurtă istorie a acestui organism de integrare ar fi edificatoare şi pentru scopurile permanente şi pentru o anumită diversificare a preocupărilor şi priorităților sale.

Prima formă de cooperare europeană este legată de numele lui Jean Monnet, ca "inspirator", şi de cel al ministrului de externe francez, Robert Schuman. Ea poartă numele de *Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oțelului* (CECO), înființată în 1950.

Planul Schuman avea în vedere plasarea cărbunelui şi oțelului din Franța şi Germania sub autoritate comună. Cele două produse urmau să beneficieze de liberă circulație între cele două țări, reglându-se astfel, implicit, nivelul producției din Ruhr. Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oțelului ia ființă la 18 aprilie 1950 la Paris în urma acceptării fără rezerve a Planului Schuman de către Germania, Italia şi Țările Benelux.

Demn de relevat că printre scopurile fundamentale ale noului organism se numără "menținerea păcii" între Germania şi Franța. Raționamentul este următorul: crearea unui asemenea organism va stimula atât de mult schimburile între cele două state şi investițiile reciproce, încât atacarea unuia de către celălalt pur şi simplu ar deveni un nonsens. De aceea, în

plan istoric, Comunitatea Europeană a Cărbunelui şi Oţelului a jucat un rol esenţial în declanşarea procesului de reconciliere şi cooperare franco-germană (P. Fontaine, "*Construcţia europeană de la 1945 până în zilele noastre"*, pag. 12). Crearea Comunităţii a fost percepută ca o problemă mai mult de natură tehnică, deci nu una care să constituie o ameninţare pentru politicieni, ceea ce îi poate explica într-o oarecare măsură succesul. Există temeiuri să credem că dacă, de la bun început, proiectul de integrare ar fi fost formulat în termeni politici sau militari expliciţi, ideea europeană nu şi-ar fi aflat o întrupare aşa de rapidă şi nu ar fi declanşat un proces de o asemenea importanţă.

Noul organism reprezintă prima organizaţie europeană care se bucură de **prerogative supranaţionale**. Este adevărat că aceste prerogative se referă la domeniul "limitat dar decisiv" al gestionării cărbunelui şi oţelului. CECO inaugurează însă modelul european al integrării care, spre deosebire de alte modele, este **supranaţional** şi pune astfel bazele **Europei comunitare.**

La 25 martie 1957, la Roma, reprezentanţii aceloraşi ţări care aderaseră la CECO semnează tratatul de constituire a Comunităţii Economice Europene (CEE), cunoscut şi sub numele de Tratatul de la Roma, intrat în vigoare la 1 ianuarie 1958. Tratatul are drept obiectiv "eliminarea barierelor ce divizează Europa". Se stabileşte cu această ocazie o nouă serie de politici concrete pe diferite domenii:

- o uniune vamală industrială prin eliminarea taxelor vamale intracomunitare şi desfiinţarea contigentelor cantitative; odată cu realizarea unei mari zone de liber schimb, Comunitatea asigură un sistem de protecţie exterioară uniformă (tarif vamal comun);
- o politică agricolă comună;
- o politică comercială comună;
- o politică concurenţială.

Concomitent, prin Tratatul de la Roma, ia naştere şi Comunitatea Europeană a Energiei Atomice (CEEA), care beneficiază şi ea de acelaşi sistem instituţional ca şi celelalte două comunităţi: un parlament, un consiliu, o comisie, o curte.

În mai multe etape succesive, "cei şase" au redus barierele vamale din interiorul comunităţii astfel încât, în iunie 1968, tarifele intracomunitare sunt în întregime eliminate în paralel cu asigurarea liberei circulaţii a persoanelor.

Efectele economice petrecute în acelaşi interval de timp au fost considerate spectaculoase: comerţul intracomunitar creşte de 6 ori, în timp ce schimburile CEE cu terţe ţări sporesc de 3 ori. Are loc un proces de specializare, cu deosebire în domeniul bunurilor de consum, ceea ce sporeşte performanţa economică şi competitivitatea la export a produselor din cadrul comunităţii.

Dacă în domeniul economic şi comercial evoluţia este constant pozitivă şi încurajatoare, în cel politic apar dificultăţi reale. Generalul de Gaulle, venit la putere în 1958, contestă dreptul comunităţii de a reprezenta statele, singurele care se bucură de legitimitate, au istorie şi dispun de autoritatea de a acţiona. Şeful statului francez obişnuia să vorbească de **confederaţie** (o uniune, după cum se ştie, mult mai slabă) spre deosebire de fondatorii Comunităţii care au avut în vedere o **federaţie**. Adeseori, generalul de Gaulle utiliza formula "*Europa europeană*" şi nu "*Europa atlantică*", denumire care sugera prezenţa şi influenţa în cadrul Comunităţii a puterii de peste Ocean. De altfel, el s-a opus de două ori admiterii Marii Britanii în cadrul Comunităţii, considerând că ţara vecină ar putea să joace rolul unui "cal troian" al americanilor.

9.4. De la cei 6 la cei 15

Mai multe condiții favorabile se întâlnesc în a stimula procesul de extindere a Comunității Europene. În primul rând, performanțele economice ale organizației i-au sporit indicele de atractivitate. De aceea o serie de țări, printre care şi Marea Britanie, au solicitat admiterea în această organizație. În acelaşi timp, Comunitatea ca atare dobândise o experiență semnificativă, înregistrase suficiente progrese pentru a simți nevoia extinderii; extindere care, în termeni comerciali vorbind**, sporea piața internă**. De data aceasta, procesul de lărgire a Comunității este susținut şi de către Franța care, după venirea la putere a lui Georges Pompidou (15 iunie 1969), manifestă o evidentă preocupare de a diversifica relațiile cu partenerii europeni.

În anii următori are loc ceea ce s-a numit "**extinderea spre nord".** În 1972 aderă la CEE Irlanda şi Danemarca, iar în 1975 Marea Britanie. Astfel, "mica Europă", cum era denumită CEE pe vremea când avea doar 6 membri, devine Europa celor 9. În deceniul următor are loc "**extinderea spre sud",** în urmă căreia aderă următoarele țări: Grecia (1981), Spania (1986) şi Portugalia (1987).

Anii '90 consemnează alte prefaceri ale Comunității. Procesul de extindere continuă, dar el capătă o conotație mai pregnant politică. Faza specifică pe care o cunoştea la începutul anilor 90 procesul de integrare este reflectată şi de **noua denumire de Uniunea Europeană**. Instituită la 1 noiembrie 1993, această denumire marca ziua în care a început să fie înfăptuit Tratatul de la Maastricht, care a propus integrarea monetară, promovarea unei politici externe şi de apărare comune, coordonarea politicilor sociale şi lărgirea conceptului de cetățenie europeană (de acum locuitorii țărilor membre ale Uniunii puteau să circule fie cu paşaport național, fie cu paşaport european).

Accelerarea construcției europene are loc şi **sub impactul reunificării Germaniei** care a grăbit procesul de integrare nu numai economică, ci şi politică şi chiar militară. Europa, în frunte cu Franța, este vădit preocupată de a asimila Germania în structurile Uniunii şi, concomitent, de a preveni o înțelegere germano-rusă care ar fi reaprins vechi coşmaruri europene şi ar fi declanşat frisoane chiar şi la Washington. Cu totul remarcabil apare însuşi efortul Germaniei de a contribui la accelerarea acestui proces, poziția ei la Maastricht şi cu alte prilejuri devansând chiar poziția altor țări de pe continent.

După încheierea războiului rece şi prăbuşirea sistemului socialist a apărut o **situație politică nouă** față de care Uniunea nu putea să nu adopte o poziție. Are loc un proces de accelerare a extinderii, care cunoaşte două faze. În prima aderă la Comunitate țări dezvoltate, cu democrații mature, cum ar fi Austria (în iunie 1994), Finlanda (octombrie 1994), Suedia (noiembrie 1994), în timp ce referendumul organizat în Norvegia se soldează cu un rezultat negativ (52% de voturi împotrivă). Europa devine Europa celor 15 (harta 15). Practic cu două excepții - Norvegia şi Elveția - ea cuprinde toate statele continentului care nu aparținuseră defunctului sistem socialist.

De menționat că țările care au intrat în anii '90 au fost membre ale AELS (Asociația Europeană a Liberului Schimb), o altă formă de cooperare care a funcționat cu bune rezultate. Numai că aceste state nu puteau să beneficieze de avantajele extinderii pieții unice e CEE şi nici să facă parte din organele de decizie ale acesteia. În orice caz, prin integrarea celor trei, Uniunea îşi măreşte considerabil zona geografică, ponderea economică şi influența politică. Numărul cetățenilor care trăiesc în cadrul Uniunii se ridică la 380 de milioane, ceea ce recomandă acest spațiu drept **una dintre cele mai puternice piețe ale lumii**. Şi una dintre cele mai prospere zone ale lumii, cum reiese şi din tabelul de mai jos.

Harta 15: Uniunea Europeană

Caracteristici ale țărilor membre în Uniunea Europeană

Țara	PNB (în dolari) - 1992	PNB pe cap de locuitor (în dolari)-1992	Populația (2 000)
Germania	1 877 (zeci de miliarde)	23 360 (mii)	81,7 (milioane)
Franța	1 296	22 630	59,0
Italia	1 187	20 790	57,3
Marea Britanie	1 086	18 110	59,0
Spania	561 (miliarde)	14 230	39,8
Olanda	316	20 850	15,9
Suedia	238	27 500	9,0
Belgia	214	21 360	10,2
Austria	178	22 790	8,1
Danemarca	136	26 310	5,2
Finlanda	114	22 690	5,2
Grecia	76	7 390	10,6
Portugalia	74	7 510	9,8
Irlanda	45	12 850	3,5
Luxemburg	14	35 000	0,4

Sursa: C. W. Henderson, *„International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century”*, pag. 290.

Pe parcursul ultimei extinderi au apărut şi critici întemeiate privind riscul unei “paralizii a deciziei” în cadrul Uniunii, întrucât lărgirea nu a fost însoțită de o restructurare instituțională. Se relansează astfel dezbaterea privitoare la relația dintre procesul de **extindere/lărgire** şi cel de **consolidare/adâncire** a integrării. Temă din ce în ce mai actuală odată cu solicitările de aderare provenite din partea fostelor țări socialiste. Care este numărul optim de membri ai Uniunii? Dar structura instituțională cea mai potrivită? Care sunt adevăratele priorități, cele ținând de lărgire, sau cele ținând de adâncirea integrării?

A doua fază se referă la procesul mult mai complex şi mai îndelungat în timp al **integrării fostelor țări socialiste**. În această fază lucrurile se complică, întrucât nivelul de dezvoltare al acestor țări este mai modest; în același timp, aceste state dețin un spațiu geografic care prin întindere, bogății şi poziție este extrem de important pentru Europa ca întreg. Discuția se mută pe teren geopolitic sau, mai precis, îmbracă un mai pregnant caracter geopolitic decât până acum. Până atunci, **procesul fusese preponderent economic; acum el a devenit preponderent geopolitic**. Prin urmare, el solicită răspunsuri şi dezlegări în această perspectivă.

În primul rând, spațiul fostelor țări socialiste nu este deloc neglijabil pentru o Europă care se dorește suficient de puternică pentru a discuta de la egal la egal cu celelalte două mari regiuni economice reprezentate de continentul nord-american şi de zona Asia-Pacific. Deci modul de raportare a Uniunii Europene la fostele țări comuniste nu trebuie înțeles doar prin prisma modului cum sunt percepute aceste state, ci şi din **perspectiva presiunii pe care o cunoaşte Uniunea Europeană în competiția economică cu alte centre de putere**. În acest context, fostele țări socialiste reprezintă o mare tentație, mai ales dacă lucrurile sunt judecate pe termen lung. Aceste țări sunt situate pe continentul european şi multe dintre ele chiar în apropierea Uniunii Europene. Prin urmare, ele dețin o poziție geografică şi uneori geopolitică de care nu se poate face abstracție. În al doilea rând, aceste țări reprezintă o mare piață: populația lor se ridică la peste 100 milioane de locuitori, dacă avem în vedere statele din afara spațiului sovietic, şi la peste 350 milioane dacă avem în vedere ansamblul acestor state. O asemenea piață

nu poate fi neglijată de nici un fel de putere aflată în expansiune. Totodată, această populație este calificată și, în cele mai multe din cazuri, bine instruită.

În nici un fel nu poate fi subestimat faptul că multe dintre aceste țări, mai ales cele din fostul spațiu sovietic, sunt deținătoare ale unor bogate resurse naturale, care adesea se conjugă cu poziții geopolitice importante. Există, deci, un interes clar din partea Uniunii pentru această zonă.

Nu putem omite faptul că, la rândul ei, Uniunea este prinsă într-o competiție globală. Din această perspectivă, primirea de noi membri se poate transforma într-un mare **dezavantaj**. Mai ales dacă avem în vedere faptul că aceste țări sunt mai puțin pregătite pentru aderare, întrunesc indici de competitivitate mai modești. Un exemplu: Germania Federală a investit circa 1000 de miliarde mărci pentru a ridica economia fostei RDG la un nivel european. Deci o populație de 18 milioane de locuitori a beneficiat de un asemenea sprijin. Dacă am porni de la acest exemplu, să ne gândim de ce sprijin financiar ar avea nevoie cele peste 350 milioane locuitori ai fostelor țări socialiste (I. Ramonet, "*Geopolitica haosului"*).

Am menționat situația paradoxală în care se află Uniunea Europeană pentru a arăta constrângerile diferite cu care se confruntă și pentru a înțelege mai bine ce importanță capătă criteriul economic, al propriei pregătiri și performanțe în procesul admiterii în Uniune. Politicește, Uniunea este tentată să deschidă mai larg porțile pentru noii solicitanți. Economicește, ea nu poate face acest lucru pentru că, absorbind țări mai puțin pregătite, riscă **să diminueze din propria viteză de înaintare**, să piardă timp și poziții deja câștigate în aspra cursă geopolitică a lumii de azi. Jacques Santere, fostul președinte al Comisiei Europene, surprindea cu acuitate această situație paradoxală a Uniunii Europene, forțată să dea speranțe țărilor care solicită aderarea și, în același timp, să amâne cine știe pentru câtă vreme integrarea lor efectivă. Apelul la un limbaj diplomatic nu poate acoperi o situație în fondul ei dureroasă: "*Nu vor exista țări în interiorul Uniunii și în afara ei, ci state membre și altele care așteaptă să devină membre"* (J. T. Rourke, "*International Politics on the World Stage"*, pag. 229).

Cum ar putea proceda Uniunea în fața acestei noi situații istorice?

Totul depinde de factorii și perspectivele cărora le va da întâietate. Dacă va da prioritate **termenului scurt**, este limpede că procesul de integrare nu va cunoaște ritmuri susținute. În acest caz, Europa se va concentra pe cursa mondială în care este angajată. Dacă va da prioritate **termenului mediu și lung**, atunci va conferi atenție extinderii propriu zise. Urmând deci să sprijine financiar noile candidate, ea riscă să cunoască anumite dezavantaje în competiția de care aminteam mai sus. Apare clar că Europa nu-și poate permite să se axeze în mod unilateral pe una sau alta dintre aceste direcții. Performanța poziției sale este determinată de ingeniozitatea și **înțelepciunea cu care va ști să îmbine cele două priorități**. Vom înțelege astfel de ce și temele privind prioritățile Uniunii, arhitectura optimă a viitoarei construcții europene revin cu o anumită ciclicitate. De aceea, ni se pare potrivit să insistăm puțin asupra lor.

9.5. Meniu fix pentru toți și mai multă Europă sau Europa a la carte?

În ceea ce privește viitorul Europei se confruntă două perspective majore. Prima dintre acestea a fost fundamentată de către părinții fondatori ai construcției europene, Jean Monnet și Robert Schuman. Filosofia care inspiră integrarea europeană este aceea definită de către Jean Monnet: cooperarea între națiuni, oricât ar fi de importantă, nu rezolvă mare lucru; ceea ce trebuie căutat este **fuziunea de interese** dintre popoarele europene și nu doar menținerea pur și simplu a echilibrului acestor interese (J. Monnet, "*Memorii"*, pag. 371). Această filozofie duce, fără echivoc, la un tip de integrare supranațională, la ceea ce Monnet numea **Statele Unite ale Europei**.

O asemenea viziune a fost limpede și tranșant definită de către Jacques Delors, președintele Comisiei Uniunii Europene între 1985 și 1995. În discursul ținut în martie 1991 la Institutul Internațional pentru Studii Strategice, el subliniază cu pregnanță ideea că Europa ar

trebui să constituie "*o comunitate bazată pe uniunea dintre popoare şi pe asocierea dintre statele - naţiuni care urmăresc obiective comune şi dezvoltă o identitate europeană*". În acest context, Europa va trebui să-şi dezvolte şi o politică de apărare proprie, un sistem de securitate care să reprezinte "un al doilea pilon al alianţei atlantice".

Iată cum înfăţişa Jean-Francois Poncet, fost ministru de externe al Franţei, această dilemă: "*Spaţiu economic sau putere mondială - aceasta este întrebarea centrală; de răspunsul care i se va da depind toate celelalte. Dacă Europa se va mulţumi să fie doar o zonă a liberului schimb, atunci nu este nevoie să-şi întărească instituţiile, atunci Europa nu are nevoie de o monedă comună, de o diplomaţie comună şi nici de o apărare comună. Dacă însă Europa doreşte să devină un actor cu puteri depline în arena internaţională, trebuie ca pentru aceasta să-şi construiască mijloacele necesare: cele politice, instituţionale şi monetare"* (Z. Brzezinski, "*Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziţiei"*, pag. 191).

Punctul de vedere opus, fundamentat pentru prima dată de Charles de Gaulle, care a vorbit de "Europa patriilor", a fost reluat cu o forţă asemănătoare de către Margaret Thatcher în discursul rostit la 8 martie 1991 la Heritage Foundation din Washington. "*Dacă ar urma să se constituie un superstat european, acesta ar genera aproape sigur interese şi atitudini în dezacord cu cele ale Americii. Prin aceasta, am trece de la o ordine internaţională stabilă, cu Statele Unite în frunte, la o lume mai periculoasă, a unor blocuri de putere aflate în competiţie. Aşa ceva nu ar fi în interesul nimănui şi cel mai puţin al Americii"* (Z. Brzezinski, op.cit., pag. 166). Fostul premier al Marii Britanii pleda pentru "*o Europă a statelor - naţiuni, o Europă deschisă cât mai curând posibil participării acelor state care sunt în prezent în afara Comunităţii Europene, respectiv statele în curs de democratizare din Europa răsăriteană postcomunistă*" (idem).

O asemenea viziune este bine sintetizată în formula sugestivă "**Europa cu geometrie variabilă**" sau Europa a la carte în care statele componente ar putea alege politicile în funcţie de avantajul lor imediat, în cadrul unei structuri cu instituţii mai mult simbolice, cu o putere minimă, necesară doar spre a menţine uniunea în viaţă.

În fapt, Comunitatea Europeană a evoluat preponderent într-o direcţie supranaţională. Chiar dacă fiecare pas făcut în această direcţie a suscitat dezbateri aprinse, evoluţia a avut loc în lumina integrării supranaţionale. Este poate semnificativ să semnalăm că după o perioadă în care Franţa, prin Charles De Gaulle, reprezenta această orientare, tot această ţară, după o perioadă de timp, devine portdrapelul integrării supranaţionale. Venirea fostului ministru de finanţe al Franţei, Jacques Delors, la Preşedinţia Comisiei Europene a impulsionat procesul de integrare în acest sens. Astfel, Jacques Delors a convins statele membre să accepte **Actul Unic European**, aprobat în 1986 şi ratificat în anul următor. Acest act a stabilit o dată limită pentru crearea unei pieţe comune autentice în Europa, sfârşitul anului 1992. Principalul obiectiv al Actului era realizarea liberei circulaţii a bunurilor, persoanelor, serviciilor, forţei de muncă şi a capitalului în interiorul Comunităţii. Măsurile adoptate în acest sens au determinat o creştere economică, sporirea volumului de investiţii, concomitent cu scăderea şomajului, ceea ce i-a permis Europei să devină un competitor mai puternic în raport cu SUA şi Japonia. Accelerarea procesului de integrare internă nu a fost însoţită şi de o permeabilizare a graniţelor exterioare ale comunităţii, ceea ce a creat temeri peste ocean referitoare la posibila transformare a Europei într-o **fortăreaţă comercială**, suficientă sieşi, mai puţin dispusă să participe la comerţul mondial. S-au auzit, de asemenea, voci pe continentul american potrivit cărora accelerarea integrării supranaţionale nu ar reprezenta decât o versiune regională a "*naţionalismului economic"* (J. Goldstein, "*International Relations"*, pag. 437). Semnificativ pentru reforma instituţională înfăptuită cu acest prilej este şi modificarea sistemului de vot în cadrul Consiliului European: dreptul de veto este înlocuit de regula majorităţii. Şi mai important este că prin acest document s-a formulat pentru prima dată cerinţa înfiinţării Băncii Centrale Europene, cu sediul la Frankfurt, a creării monedei unice şi a sistemului monetar european.

În felul acesta, Actul Unic European pregăteşte ceea ce s-a numit mai târziu Tratatul de la Maastricht. Semnat în 1991, acesta marchează un nou stadiu în integrarea Europei. Tratatul de la Maastricht stabileşte **trei paliere foarte importante de integrare viitoare**. Primul palier este semnificat de **realizarea uniunii monetare**, ceea ce implica înlocuirea monedelor naționale cu o singură monedă europeană. Se stabilea cu acest prilej ca moneda unică să fie lansată la 1 ianuarie 1999 - ceea ce s-a şi întâmplat - iar până în 2002 cele mai multe dintre monezile naționale să fie înlocuite de moneda unică. Tot ca urmare a celor convenite la Maastricht a fost înființată Banca Centrală Europeană, care urma să preia funcțiile băncilor centrale din cadrul statelor membre.

Al doilea palier este reprezentat de cerința **integrării politice şi militare.** Ceea ce propunea acest pilon al integrării era elaborarea unei politici externe şi de securitate comune. Dacă şi la primul palier au existat discuții şi controverse, când a fost vorba despre elaborarea unui sistem de securitate comun, punctele de vedere complet diferite, ca şi temerea că, în felul acesta, statul național era atins într-unul din centrii săi nervoşi, reprezentat de capacitatea de apărare proprie şi dreptul de a lua decizii de sine stătătoare, au blocat practic procesul.

Al treilea palier este reprezentat de elaborarea unei **politici interne şi de securitate socială comune**. Carta socială a Uniunii Europene prevedea acordarea mai multor drepturi claselor salariale, îmbunătățirea standardelor de siguranță şi sănătate, protecția copiilor etc. De asemenea, Carta prevedea politici mai liberale cu privire la mobilitatea forței de muncă în cadrul Uniunii.

În ceea ce privește ultimele două paliere ale integrării s-au făcut progrese modeste, una dintre explicațiile posibile fiind aceea pe care o oferă George Soros, anume că problemele circumscrise acestor două zone au fost lăsate pe mâna unor lideri cu vederi interguvernamentaliste. Şi întotdeauna guvernele sunt tentate să dea prioritate propriului interes, în defavoarea unui interes comun. Acolo unde țările membre şi-au delegat suveranitatea în vederea creării unei piețe comune, rezultatele nu au întârziat să apară. Exemplul cel mai elocvent în această privință îl constituie integrarea monetară care nu suscită mai puține probleme (G. Soros, *"Can Europe Work?")*.

Modul cum a fost votat Tratatul de la Maastricht în țările care au solicitat o aprobare plebiscitară arată că problemele integrării sunt departe de a fi clarificate şi asumate de către lideri politici şi cetățeni din diferite state membre. De pildă, în Danemarca a trebuit să se repete referendumul pentru a obține aprobarea, chiar dacă a existat sprijinul principalelor partide politice, concerne industriale şi centrale sindicale iar în Franța acesta a fost aprobat cu o majoritate extrem de subțire.

În afară de cei trei piloni, statele membre ale Uniunii Europene au căzut de acord că pentru a-şi îndeplini misiunea Uniunea trebuie să se deschidă către est, mai ales că tinerele democrații îşi anunțaseră deja intenția de a adera la Uniune. Dacă Europa în ansamblu a fost surprinsă de rapiditatea cu care au evoluat evenimentele la sfârşitul anului 1989 şi nu a dispus de o strategie, am putea spune nici măcar de un răspuns atent elaborat față de noua situație, la Maastricht s-a anunțat intenția de a admite țările din centrul şi estul Europei în Uniune. Este după cunoştința noastră **primul semnal coerent privind poziția Uniunii Europene față de un spațiu care nu se bucura nici de protecție economică, nici de o umbrelă de securitate**. Realizând că nu este suficient pregătită pentru a adopta măsuri şi strategii fundamentate față de o regiune cu certe valențe geopolitice, Uniunea Europeană decide la Maastricht înființarea **Conferinței interguvernamentale**, cu atribuții în ceea ce privește definitivarea unei strategii de perspectivă față de spațiul central şi est european.

Extinderea Uniunii Europene către est a adus din nou în actualitate problema raportului dintre lărgirea şi adâncirea integrării. Mai ales că, de data aceasta era vorba despre țări cu un nivel de dezvoltare economică mai modest. Ceea ce solicita Uniunea mult mai mult din punct de vedere financiar. Disputa lărgire/adâncirea integrării capătă de data aceasta semnificații geopolitice mai evidente. Cui va da prioritate Uniunea?

9.6. Instituțiile Uniunii Europene

Instituțiile Uniunii Europene reflectă cel mai bine tensiunea între adepții viziunii supranaționale şi interguvernamentale. Există instituții la nivel comunitar cu orientare supranațională, cum ar fi Comisia, Parlamentul european şi Curtea de Justiție, aşa cum există instituții cu orientare interguvernamentală: Consiliul de miniştri şi Consiliul European. O vedere mai aplicată în această privință vom dobândi prezentând aceste instituții şi prerogativele lor.

Comisia este alcătuită din reprezentanți numiți de statele membre pentru o perioadă de 4 ani. Numai că odată numiți, aceştia nu mai reprezintă interesele propriilor guverne, ci întruchipează ideea de unitate europeană. De altfel, ei şi depun un jurământ de credință Uniunii Europene. Comisia simbolizează şi asigură funcționarea ideii de integrare supranațională mai mult decât orice organism. Comisarii nu mai au după numire nici un fel de legătură cu interesele guvernelor care i-au propus. Având sediul la Bruxelles, Comisia, practic, identifică agenda de probleme, propune soluții pe care le înaintează Consiliului de Miniştri. Mai ales sub conducerea lui Jacques Delors, Comisia şi-a sporit personalul, ajungând la circa 13 000 de funcționari care asigură din punct de vedere administrativ funcționarea Uniunii Europene (C. W. Henderson, "*International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st century"*, pag. 288).

Parlamentul European, care funcționează la Strasbourg, este, cum spunea C. W. Henderson, "*primul şi singurul experiment în democrația transnațională"* (idem., pag. 289). Înființat în 1952 ca parte a Comunității Europene a Cărbunelui şi Oțelului, Parlamentul European nu poate adopta legi, dar are prerogative în ceea ce priveşte supravegherea bugetului Uniunii, aşa cum este în măsură să blocheze o serie de propuneri executive. Parlamentul are chiar dreptul de a dizolva Comisia, dacă o asemenea hotărâre întruneşte două treimi din voturi. Din 1979 membrii Parlamentului European sunt aleşi **direct** de către cetățenii statelor din care provin. În momentul când Uniunea avea 12 membri, numărul parlamentarilor se ridica la 518, dar după mărirea la 15 membri, numărul parlamentarilor a crescut la 626. Demn de menționat este şi faptul că, deşi membrii Parlamentului sunt aleşi în fiecare țară a Uniunii Europene - proporțional cu numărul populației - în forul european ei nu sunt grupați pe blocuri naționale, ci mai ales pe **grupuri ideologice.** În felul acesta**,** Parlamentul European oferă o imagine a spectrului ideologic al Uniunii Europene. Deşi funcțiunile Parlamentului sunt supranaționale, dezbaterile nu sunt emancipate integral de această dimensiune. Joshua Goldstein remarca, în mod îndreptățit, că uneori dezbaterile cele mai aprinse au loc în cadrul grupurilor parlamentare de aceeaşi culoare politică (social-democrați, creştin democrați etc) între parlamentarii proveniți din diferite țări (J. Goldstein, "*International Relations"*, pag. 436).

Creată în 1952, **Curtea de Justiție** a constituit în toți acești ani un factor important pentru integrarea europeană. Curtea este alcătuită din 13 judecători numiți de către statele membre pentru un mandat de 6 ani. Pentru Uniunea Eropeană tratatele pe care le adoptă Curtea reprezintă legea supremă. Curtea este chemată **să reglementeze şi să medieze diferite conflicte pornind de la aceste tratate**. Cu alte cuvinte, reglementările europene au întâietate în fața celor naționale. Întrucât Curtea este chemată să asigure aplicarea acestor reglementări, se poate spune că acest for **a mers cel mai departe în limitarea autonomiei naționale**. Semnificativ, numărul cazurilor soluționate de către Curte a crescut de la 50, în anii 60, la 400 cazuri pe an în deceniul al 9-lea.

Consiliul de Miniştri este principala instituție decizională a Uniunii Europene, fiind cu deosebire un **for interguvernamental.** Echipele guvernamentale din fiecare stat membru îşi trimit reprezentanții în acest Consiliu, unde ei **reprezintă în special interesul statului respectiv**. Consiliul de Miniştri nu are un caracter permanent, ci întâlnirile dintre membri se desfăşoară în vederea discutării unui subiect anume; de aceea, de cele mai multe ori, problemele de natură tehnică au prioritate față de cele politice. Întâlnirile sunt în principal axate pe teme cum ar fi agricultura, finanțele şi politica externă. Pentru adoptarea diferitelor măsuri este nevoie de votul majorității, cu următoarele excepții: admiterea de noi membri şi schimbări radicale de

orientare politică, unde este necesară unanimitatea. Sunt situații când membrii Consiliului de Miniştri votează în moduri diferite față de cum ar vota, sub influența grupurilor de presiune, în cadrul cabinetului pe care îl reprezintă. Consiliul de Miniştri trebuie să aprobe măsurile adoptate de către Comisia Europeană şi să-i furnizeze acesteia direcțiile principale de acțiune.

În 1975 ia naştere, în afara Comunității/Uniunii Europene, **Consiliul European**, format din premierii sau președinții țărilor membre ale UE. Înființarea Consiliului European a fost o expresie a rezistenței pe care liderii respectivelor țări au manifestat-o vizavi de ideea de a fi conduşi de un for supranațional. Acest organism devine în mod legal parte integrantă a Uniunii Europene numai începând cu anul 1986. Prin întâlniri la cel mai înalt nivel, Consiliul European încearcă să ajungă la înțelegeri prin care să se armonizeze orientările politice mari ale statelor membre. Rolul său este crucial pentru procesul de integrare europeană, deoarece membrii Consiliului sunt cei care au puterea de a realiza în țările lor orice hotărâre luată la nivel european. Fiind un organism care reprezintă prin excelență punctul de vedere interguvernamental, Consiliul poate fie să promoveze, fie să blocheze ideea supranațională.

Luând naştere în 1949, **Consiliul Europei**, cu sediul la Strasbourg, reuneşte toate statele Uniunii Europene. După 1989, Consiliul Europei devine prima structură de integrare a noilor democrații. Cum s-a spus, el contribuie la "securitatea democratică" a continentului (P. Fontaine, *"Construcția europeană din 1945 până în zilele noastre"***,** 1998, pag. 7). Admiterea tinerelor democrații în cadrul Consiliului a reprezentat un gen de certificat de atestare a respectării principiilor democratice. După 1990, majoritatea statelor din această regiune, între care şi România, au fost admise în Consiliu. Consiliul Europei are două dimensiuni: una federalistă, reprezentată de Adunarea Consultativă, alcătuită din parlamentari proveniți din parlamentele naționale, şi cealaltă, interguvernamentală, întruchipată de către Comitetul de Miniştri, alcătuit din miniştrii de externe ai statelor membre.

9.7. Euroland

Unul dintre "stâlpii" integrări europene îl reprezintă, după cum am amintit, şi crearea Uniunii Monetare Europene, stipulată prin Tratatul de la Maastricht. Uniunea Monetară Europeană a fost concepută de la început drept un adevărat "motor" pentru continuarea integrării politice a Europei Occidentale şi mai ales pentru asigurarea unei creşteri economice accentuate. Istoria ei este mai lungă, Maastricht reprezentând momentul care marchează trecerea de la declarații de principiu la inițiative concrete. Iată câteva repere ale acestei istorii.

În 1989, Consiliul European, la inițiativa cancelarului german, Helmut Kohl, şi a președintelui francez, Giscard d'Estaing, a hotărât crearea Sistemului Monetar European, cu scopul de a limita fluctuațiile cursurilor de schimb ale monedelor europene. Drept referință comună pentru cursurile de schimb a fost stabilită moneda de cont ECU ("European Currency Unit"). Valoarea sa a fost fixată prin comparație cu dolarul. Raportul dintre ECU şi dolar a luat naştere pe baza unui **coş de valute** reprezentând 12 țări europene dintre cele 15 membre ale UE (Finlanda, Austria şi Suedia nu au putut participa la alcătuirea ECU deoarece au intrat în UE în 1995 şi 1996, în condițiile în care exista prevederea ca ponderea diferitelor monezi să nu fie modificată după 1994). Demn de reținut este că ponderea fiecărei monede în cadrul coşului reflecta puterea economică a țării respective; prin urmare, ECU reprezenta un gen de "medie" a puterii celor 12 monede europene.

În 1991, țările Comunității Europene semnează Tratatul de la Maastricht. În Tratat exista prevederea ca în 1996 să se hotărască dacă sunt necesare noi modificări ale Tratatului. Acestea au fost concretizate, după 15 luni de consultări, în Tratatul de la Amsterdam, semnat în iunie 1997, care completează şi extinde Tratatul de la Maastricht. Tratatul de la Amsterdam intră în vigoare în cursul semestrului I al anului 1999. Denumirea monedei unice, EURO, a fost stabilită la reuniunea la vârf de la Madrid din decembrie 1995. Moneda a fost introdusă în 11

dintre cele 15 ţări ale UE începând cu 1 ianuarie 1999. Cele 11 ţări care au aderat la moneda unică europeană sunt: Austria, Belgia, Finlanda, Franţa, Germania, Irlanda, Italia, Luxemburg, Olanda, Portugalia şi Spania (în urma summit-ului de la Bruxelles, din mai 1998). Marea Britanie, Suedia şi Danemarca au refuzat aderarea la EURO din motive interne, iar Grecia nu a îndeplinit criteriile de convergenţă stipulate în Tratatul de la Maastricht. Aceste criterii de convergenţă au în vedere: rata inflaţiei (un grad ridicat de stabilitate a nivelurilor preţurilor), nivelul dobânzilor nominale pe termen lung, evoluţia cursurilor de schimb, deficitul bugetar şi nivelul datoriei publice (R. Dornbusch, "*Euro Fantasies*").

Tot prin Tratatul de la Maastricht s-a hotărât înfiinţarea Institutului Monetar European, care nu reprezenta altceva decât o etapă preliminară în vederea creării Băncii Centrale Europene, a cărei structură o urmează pe cea a Bundesbank. Până la 1 ianuarie 1997, băncile naţionale centrale au beneficiat de independenţă faţă de IME.

Diferenţa de fond dintre ECU şi EURO este că aceasta din urmă nu mai este o monedă stabilită pe baza unui coş de valute, ci o **monedă de sine stătătoare**, cum este dolarul sau yenul japonez. Modul în care a fost stabilit cursul EURO este deosebit de instructiv mai ales în condiţiile în care moneda europeană devine subiect de interes şi pentru România. La 1 ianuarie 1999, Consiliul de Miniştri, care reunea titularii portofoliilor de Finanţe şi ai Economiei din ţările membre ale UE, la propunerea Comisiei Europene şi după consultarea Băncii Centrale Europene, au stabilit cursurile de schimb fixe dintre monedele ţărilor membre şi dintre acestea şi EURO. Tot la 1 ianuarie, a avut loc şi **transferarea responsabilităţilor politicii monetare de la băncile centrale naţionale la Banca Centrală Europeană**. La 31 decembrie 1998, toate băncile centrale ale ţărilor UE au comunicat cursurile de schimb ale monedelor lor faţă de dolarul american. Pe baza acestor informaţii, Comisia Europeană a stabilit valoarea ECU în raport cu dolarul, cursurile de calculare a ECU fiind cele stabilite în luna mai a aceluiaşi an. S-a mai stabilit ca 1 ECU să echivaleze cu 1 EURO şi în acest fel ECU a încetat să mai existe. Cursul de schimb între dolar şi ECU a fost înmulţit cu diferenţa între cursul de schimb al monedelor naţionale şi dolar, rezultând astfel cursurile celor 11 monede naţionale faţă de EURO. De asemenea, s-a stabilit ca acest curs fixat la 31 decembrie 1998 să rămână nemodificat pe perioada cât moneda naţională coexistă cu EURO; o reevaluare a acestor raporturi urmează să aibă loc cel mai târziu la 30 iunie 2002. Cursul de schimb între EURO şi dolar a fost la data naşterii monedei europene de 1/1,7 (Z. D. Penea, "*Moneda Euro").*

Introducerea monedei unice a împărţit specialiştii şi pe cei direct influenţaţi de acest proces în două tabere: euro-entuziaştii ("euroforicii") şi euro-scepticii. Primii evidenţiază avantajele monedei unice: creşte transparenţa pieţei şi a preţurilor; producţia şi investiţiile nu mai sunt influenţate de evoluţia cursurilor de schimb; scade costul tranzacţiilor, întrucât nu mai include cheltuielile legate de riscul valutar; moneda unică duce la dezvoltarea relaţiilor comerciale şi financiare între membrii UE şi între parteneri, întrucât membrii nu mai sunt afectaţi de riscul valutar în aceeaşi măsură în care erau expuşi înainte. Alte argumente ale euroforicilor au în vedere faptul că în Euroland, puterea de cumpărare în acest spaţiu este ridicată, depăşită doar de SUA; 15% din valoarea tuturor bunurilor şi serviciilor realizate la nivel mondial provin din Euroland, 20% din SUA şi 7,7% din Japonia; 15,7% din exporturile mondiale provin din Euroland, în timp ce numai 12,6% din SUA şi 7,7% din Japonia (Z. D. Penea, "*Moneda Euro"*, pag. 37-39).

Ţinând cont de aceste date, Fred Bergsten, consilierul preşedintelui Clinton, expert în politică comercială şi director al "Institute for International Economics" din Washington apreciază că EURO este comparabil cu dolarul în ceea ce priveşte producţia, comerţul şi rezervele. Principalul argument al monedei europene ar fi acela că Europa este **creditor mondial**, în timp ce SUA are datorii nete în valoare de 2 000 miliarde de dolari. Lansarea EURO, consideră Bergsten, creează condiţiile pentru apariţia unei "*noi ordini economice bipolare care să înlocuiască hegemonia Americii ce datează de la sfârşitul celui de-al doilea*

război mondial" şi reprezintă "*cea mai mare schimbare în finanţele mondiale, comparabilă doar cu momentul în care dolarul a depăşit lira sterlină în perioada interbelică*" (F. Bergsten, "*The Coming Dollar-Euro Clash*"). Existența unui competitor real pentru dolarul american are ca rezultat schimbarea întregii configurații a mediului financiar mondial, iar lipsa corelării între cele mai puternice monede ale lumii are efecte globale. În acest sens, autorul oferă exemplul dezechilibrului creat între 1995 şi 1997 între dolar şi yen, fapt considerat una dintre cauzele crizei asiatice, mai ales că cele mai multe dintre monedele asiatice erau strâns legate de dolar. O relație necontrolată între EURO şi dolar influențează stabilitatea şi funcționarea sistemului financiar global şi, după cum se apreciază în editorialul din 11 noiembrie 1999 al ziarului *"Business and Technology*" "*dacă relația dintre cele două monede se va dovedi la fel de volatilă precum cea dintre dolar şi yen, sistemul financiar mondial va fi în aer*" (*"Europe's New Challenge to the Almighty Dollar"*).

Revenind la disputa dintre euroforici şi eurosceptici, aceştia din urmă îşi fundamentează poziția pe următoarele criterii, considerate esențiale pentru succesul, respectiv insuccesul unei monede internaționale: ponderea în tranzacțiile comerciale internaționale, importanța ca monedă de rezervă şi ca monedă de investiții. Euro nu ar avea şanse să constituie o alternativă reală la hegemonia dolarului deoarece 48% din tranzacțiile comerciale internaționale sunt derulate în dolari (monedele UE sunt prezente numai în 31% din tranzacții); ca monedă de rezervă, dolarul ocupă 65% din rezervele valutare mondiale, în timp ce monedele UE doar 21%; ca monedă de investiții, piața obligațiunilor europene este cu peste 1/3 mai mică decât cea americană, deci monedele UE nu sunt monede de investiții. (Z. D. Penea, "*Moneda Euro"*, pag. 46)

Disputa nu are loc numai în cadrul specialiştilor, ci şi al oamenilor obişnuiți, unde dificultățile sunt de cele mai multe ori în planul percepției, iar argumentele pro şi contra nu sunt formulate în termeni foarte exacți. Moneda europeană întâmpină îndeobşte rezistență din cauza că, aşa cum explică R. Dornbusch, uniunea monetară reprezintă o situație diferită față de procesul, spre exemplu, de eliminare a tarifelor vamale. În acest al doilea caz, a fost posibil să fie oferite stimulente imediate de natură economică, stimulente care să înfrângă scepticismul şi reticența vizavi de crearea pieței unice. În ceea ce priveşte avantajele uniunii monetare, acestea sunt vizibile pe termen lung şi nici atunci în termeni foarte concreți (R. Dornbusch, "*Euro Fantasies*").

Reprezentativ pentru această problemă este cazul Germaniei. Încă de la declanşarea integrării europene, germanii au fost un fel de lideri ai acestui proces. După lansarea EURO, germanii sunt din ce în ce mai îngrijorați că integrarea monetară la va destabiliza propria monedă. Chiar unul dintre promotorii cei mai înverşunați ai ideii europene, fostul cancelar al Germaniei, Helmut Kohl, a dat expresie acestor îngrijorări: "*neîncrederea cetățenilor în integrarea monetară s-ar putea repede preschimba în neîncrederea în ideea europeană"* (citat în J. T. Rourke, "*International Politics on the World Stage"*, pag. 235). Preocupările germanilor nu sunt în totalitate gratuite. Spre exemplu, în 1995, rata inflației în Germania era de 1,8%, în comparație cu 3,1% în restul Uniunii Europene. Chiar dacă diferența nu este imensă, germanii sunt hipersensibili la fenomene inflaționiste, deoarece există precedentul anului 1920, când un proces asemănător a însemnat practic ruinarea economiei germane. Un sondaj de opinie citat în aceeaşi carte semnalează apariția unui clivaj destul de puternic între percepțiile germanilor cu privire la integrarea politică şi cele referitoare la integrarea monetară. Astfel, majoritatea germanilor se declară în favoarea Tratatului de la Maastricht, dar tot majoritatea se pronunță împotriva introducerii monedei europene şi a retragerii de pe piața valutară a mărcii germane. Este o situație care poate anunța tensiuni, un adevărat decalaj nu numai în planul vieții reale, ci şi al percepției şi simțămintelor publice.

Bibliografie

1. Bergsten C. F., "**America and Europe: Clash of the Titans?",** în "Foreign Affairs", March / April 1999, Vol. 78, No. 2.

2. Brzezinski, B., "**Europa Centrală şi de Est în ciclonul tranziției"**, Diogene, Bucureşti, 1995.

3. Defarges P. M., "**Organizațiile internaționale contemporane",** Institutul European, Iaşi, 1998.

4. Dornbusch R., "**Euro Fantasies",** în "Foreign Affairs", September / October 1996, Vol. 75, No. 5.

5. Fontaine P., **"Constucția europeană din 1945 până în zilele noastr**e", Institutul European, Iaşi, 1998.

6. Goldstein J. S., "**International Relations"**, Longman, New York, 1999.

7. Henderson, C. W., **"International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century",** McGraw-Hill, Boston, 1998.

8. Kennedy P., "**Preparing for the 21st Century"**, Random House, New York, 1993.

9. Monnet, J., **"Memoires",** Fayard, Paris, 1976.

10. Ramonet, I., "**Geopolitica haosului"**, Doina, Bucureşti, 1998.

11. Rourke, J. T., "**International Politics on the World Stage",** Dushkin McGraw-Hill, 1999.

12. Soros, G., **"Can Europe Work?",** în "Foreign Affairs", March/April 1999, Vol. 78, No. 2.

13. Thurow, L., **"Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America",** William Morrow, New York, 1992.

Curs nr. 10

Europa: extindere sau consolidare

10.1. Helsinki 1999

Summit-ul de la Helsinki (10-11 decembrie 1999) marchează sfârşitul unei perioade de tranziție în viața Uniunii Europene, de la o regiune integrată exclusiv din punct de vedere economic, cu o piață unică, la un organism politic care îşi propune să aibă propriile inițiative de politică externă şi de securitate. Există comentatori care apreciază că Uniunea nu mai reprezintă un club al celor bogați, cum era deseori denumită, ci o forță reală în viața politică internațională, pe lângă rolul esențial jucat în integrarea regională.

Afirmația că Helsinki reprezintă un punct de cotitură se referă la trei domenii: lărgirea Uniunii, cu trei subaspecte, acceptarea Turciei, a unui nou grup de țări din fostul bloc socialist, şi a două republici baltice; crearea forței de reacție rapidă independentă de NATO; restructurarea instituțională în vederea acceptării noilor membri.

1. În urma summit-ului de la Helsinki, Uniunea Europeană a hotărât să invite la negocieri în vederea dobândirii statutului de membru cu drepturi depline următoarele țări: Malta, Turcia, Bulgaria, România, Slovacia, Lituania şi Letonia. S-a hotărât, de asemenea, ca negocierile efective de aderare să înceapă în februarie 2000 şi se aşteaptă ca primii membri să fie admişi în mod real în 2002. Invitațiile de începere a negocierilor în vederea dobândirii calității de membru cu drepturi depline reprezintă o provocare la adresa capacității Uniunii de a se adapta din mers la noua situație, testând, în acelaşi timp, şi hotărârea sa de a valorifica oportunitățile de dezvoltare economică şi de maturizare politică. Prin acceparea reală a acestor țări şi a celorlalte care deja negociază termenii de aderare la UE din martie 1998 (Polonia, Cehia, Ungaria, Slovenia, Estonia, Cipru), numărul țărilor membre UE va creşte de la 15 la 28, până în 2025. În momentul integrării acestor țări, populația Uniunii va număra 500 de milioane, ceea ce reprezintă o creştere cu 30%; o creştere asemănătoare va consemna şi extinderea teritorială a UE.

a) Acceptarea Turciei, țară musulmană, la negocieri marchează un moment de cotitură, mai ales dacă ținem cont de faptul că, în urmă cu câțiva ani, candidatura acesteia a fost respinsă în mod categoric. Decizia reflectă nu numai intențiile de extindere a frontierelor geografice ale Europei, ci şi a celor culturale şi religioase. Turcia poate să reprezinte un punct de stabilitate în SE Europei şi o foarte importantă punte de legătură cu Asia şi cu Orientul Mijlociu.

b) Prin invitarea la negocieri a Bulgariei, României şi a Slovaciei, care se adaugă negocierilor în curs cu Polonia, Ungaria, Cehia şi Slovenia, Uniunea îşi propune să integreze, din punct de vedere economic şi politic, toate țările din Europa Centrală şi de Est care, în timpul Războiului Rece, s-au aflat în zona de influență a Rusiei. Pe termen scurt, decizia pare să afecteze procesele de dezvoltare a Uniunii, în sensul că aceste state au nevoie de sprijin financiar pentru a-şi spori performanța economică. Pe termen mediu şi lung, integrarea spațiului central şi est-european prezintă certe avantaje: se măreşte piața internă, forța Uniunii va creşte, Europa ca atare se întregeşte.

c) La negocieri au fost invitate şi celelalte două republici baltice, Letonia, Lituania (după cum am amintit, Estonia negociază termenii de aderare din martie 1999). Decizia este

semnificativă mai ales în ceea ce privește relațiile Uniunii cu Rusia. Odată cu acceptarea acestor țări, Uniunea Europeană se va învecina direct cu Rusia.

2. Tot la Helsinki s-a hotărât crearea, cel mai târziu până în 2003, a unei forțe europene de reacție rapidă formate din 50 000-60 000 de oameni, forță care să poată fi dislocată cu rapiditate şi care să fie menținută într-o zonă conflictuală maxim un an. Misiunile acestei forțe sunt de natură umanitară şi de menținere a păcii. Forța de reacție rapidă urmează să fie formată pentru început din unități naționale care se află sub comanda NATO. Majoritatea comentariilor apreciază că măsura de înființare a acestei forțe europene reflectă hotărârea ca, din punct de vedere militar şi al inițiativelor de politică externă în general, Europa să nu mai fie dependentă de Statele Unite, aşa cum s-a întâmplat în timpul ultimului conflict din Iugoslavia.

Decizia a fost însoțită de crearea a trei noi organisme:

-o comisie politică şi de securitate, cu misiune permanentă, formată din reprezentați naționali la nivel de ambasador;

-o comisie militară, formată din miniştrii apărării;

-un stat major care să ofere expertiză atunci când i se solicită acest lucru.

La câteva zile după reuniunea de la Helsinki, a avut loc reuniunea de sfârşit de an a miniştrilor de externe din țările membre NATO. În general, decizia EU de a-şi crea propria forță de securitate şi de a prelua conducerea în probleme de apărare la nivel regional, a fost salutată de către Alianță şi de către administrația Clinton, dar țările membre NATO care nu fac parte din UE şi-au exprimat îngrijorarea că vor fi excluse de la procesul de luare a deciziilor în ceea ce privește politica de securitate a Europei.

Îngrijorările de această natură sunt mai vechi; în octombrie 1999, în cadrul unei discuții cu fostul ministru britanic al apărării, adjunctul Secretarului de Stat american, Strobe Talbott, a declarat că *"Statele Unite nu sunt de acord cu crearea unei forțe militare care, mai întâi, ia naştere sub umbrela NATO, apoi se îndepărtează de NATO, se desprinde de NATO, deoarece ar reprezenta o forță care inițial este un substitut pentru Alianță şi, în final, intră în conflict cu aceasta*". Cel puțin la nivelul declarațiilor, îngrijorările au fost calmate de către liderii europeni. De exemplu, premierul Marii Britanii a declarat în cadrul summit-ului de la Helsinki că *"forța de reacție rapidă nu este împotriva NATO şi nici un substitut pentru NATO, deoarece nu creăm o armată europeană, ci un organism care reprezintă statele naționale suverane în politica de apărare"*.

Importanța creării forței europene de reacție rapidă poate fi sintetizată citând declarația preşedintelui Chirac din cadrul summit-ului: *"până acum, era posibil ca Uniunea să joace un rol în viața politică, economică, în domeniul umanitar, dar nu avea la dispoziție şi mijloacele adecvate de natură militară pentru a o face; acum dispune de toate instrumentele pentru a duce o politică externă adevărată"*.

3. O a treia decizie luată la Helsinki are în vedere restructurarea instituțională a Uniunii, ajustarea în vederea încorporării noilor membri. De remarcat că Uniunea şi-a impus termene privind încheierea acestei reforme, cel mai târziu anul 2002, pornind de la ideea că ea însăşi trebuie să fie pregătită pentru a-i primi pe noii membri şi nu numai pentru a le impune anumite condiții de aderare. Evident că măsurile de restructurare internă vor concentra atenția în perioada următoare, întrucât funcționalitatea depinde într-o măsură considerabilă şi de identificarea unei structuri optime. Or extinderea implică regândirea, de fiecare dată, a acestei structuri. Se are în vedere gradul de reprezentativitate în cadrul Comisiei Europene, natura şi ponderea votului în diferitele organisme etc.

Un an după summit-ul de la Helsinki, Uniunea Europeană a trecut, odată cu summit-ul de la Nisa (decembrie 2000) la măsuri concrete în vederea restructurării instituționale, impuse de acceptarea de noi membri. Deciziile luate în urma summit-ului de la Nisa au avut în vedere în

special distribuirea voturilor în cadrul Consiliului de Miniştri. Astfel, Germania, Franța, Marea Britanie, Italia vor dispune de 29 de voturi, Spania şi Polonia, 27, România 15, Olanda 13, Grecia, Republica Cehă, Ungaria, Belgia, Portugalia, 12, Suedia, Bulgaria, Austria, 10, Slovacia, Danemarca, Finlanda, Irlanda, Lituania, 7, Letonia, Slovenia, Estonia, Cipru, Luxemburg, 4, Malta, 3. De remarcat că Germania nu a făcut presiuni pentru a obține mai multe voturi în Consiliul de Miniştri, chiar dacă are o populație cu 20 de milioane de locuitori mai mare decât Franța şi a fost de acord cu principiul parității între statele mari. Atitudinea Germaniei poate fi motivată din cel puțin 2 motive: pe de o parte, dorința de a nu stârni vechile sensibilități pe continent cu privire la puterea şi expansiunea Germaniei, pe de altă parte, apariția unei puteri în cadrul unui organism care s-ar detaşa clar între celelalte state-membre ale respectivului organism încurajează formarea de coaliții. Cu toate acestea, Germania a găsit soluția pentru ca demografia să conteze în luarea deciziilor. Pe lângă schimbarea sistemului de distribuire a voturilor, la Nisa a fost luată hotărârea ca orice moțiune prezentată în cadrul Consiliului de Miniştri să fie susținută de 62% din populația UE, deci populația țărilor care susțin o moțiune trebuie să reprezinte 62% din populația UE. Semnificativ, în urma unor calcule, s-a constat că acest prag demografic îi permite Germaniei ca, în combinație cu alte două state mari, să blocheze orice decizie; deci, dacă Germania s-ar alia cu Marea Britanie şi Italia, nu ar mai avea nevoie de sprijinul Franței pentru a bloca procesul decizional în cadrul Consiliului de Miniştri.

Reforma instituțională a UE se referă şi la componența Comisiei Europene. În momentul în care UE va număra 28 de membri, statele mari vor renunța la cel de-al doilea comisar european, iar statele noi acceptate numesc câte un comisar; în momentul în care procesul de aderare se încheie, se stabileşte un număr maxim de comisari europeni, mai mic de 28, iar locurile în Comisie vor fi ocupate prin rotație.

10.2. Europa Centrală

a) Caracterizare geopolitică

Noțiunea geopolitică de Europa Centrală nu corespunde unei realități geografice care poate fi clar reprezentată, ea are contururi vagi şi se defineşte contextual, potrivit cu împrejurările. Nu există un acord între specialişti cu privire la contururile Europei Centrale, există însă un consens relativ cu privire la faptul că noțiunea nu se poate defini decât în raport cu estul şi cu vestul continentului şi în funcție de relația pe care o întrețin cele două extremități.

După o perioadă - începutul Războiului Rece - când noțiunea a murit ca urmare a divizării clare a continentului în est şi vest, a avut loc fenomenul de redescoperire a Europei Centrale de către dizidența intelectuală ungară, cehoslovacă, poloneză în anii 70, 80, ca alternativă europeană la condiția est-europeană impusă de URSS. În aceeaşi perioadă, reapar discuțiile cu privire la Europa Centrală şi de partea cealaltă a zidului Berlinului, odată cu renaşterea ideilor cu privire la poziția aparte a Germaniei în mijlocul Europei, la misiunea specială a acesteia în medierea conflictului dintre Est şi Vest; s-a vorbit, pe de altă parte, de neîncrederea germană în sistemul de securitate şi de apărare american, britanic, francez şi renaşterea sentimentului că, în medierea conflictului est-vest, Germania ar avea de apărat ceva specific german.

Mai ales după căderea zidului Berlinului şi a reunificării Germaniei, Europa Centrală revine în discuție, odată cu temerile referitoare la faptul că Europa Centrală ar însemna de fapt o Europă germană, instalarea unui dezechilibru regional, care ar apărea de fiecare dată când Germania este unită. În acest sens, Jacques le Rider considera în cartea sa dedicată Europei Centrale că studiul acesteia constituie o adevărată "crizologie" a țărilor de limbă germană şi că discuția în jurul ei se aprinde atunci când acestea cunosc o criză sau măcar o schimbare profundă a identității geopolitice (J. Le Rider, *„Mitteleuropa"*).

Versiunea cea mai articulată cu privire la Europa Centrală le aparţine germanilor, dar există şi alte abordări care intră în concurenţă sau o completează pe aceasta. Vom insista mai întâi asupra versiunii germane şi asupra istoriei constituirii acestei noţiuni, asupra a ceea ce germanii înţeleg prin Mitteleuropa. De remarcat că acest cuvânt a fost marcat de ideologia pangermanismului care a dus la anexarea Austriei în 1938 şi care a alimentat teoria expansiunii naturale a Germaniei spre est şi spre Rusia. Din această cauză, în dezbaterea actuală, cuvântul este uneori evitat, fiind preferate cuvintele "Ostmitteleuropa" sau "Zentral-Europa".

b) Versiunea germană asupra Europei Centrale

În versiune germană, Mitteleuropa are două accepţiuni diferite: una de dată recentă care are legătură cu pangermanismul şi una care trimite la tradiţia Sfântului Imperiu romano-german (J. le Rider, "*Mitteleuropa*", pag. 21). Ambele accepţiuni împărtăşesc credinţa în "mesianismul" poporului german, singurul capabil de a pune ordine în haosului oriental. Există şi o orientare mai pragmatică, aceea potrivit căreia spaţiul central-european reprezintă o mare piaţă de desfacere pentru exporturile şi expansiunea industrială ale Germaniei. În zilele noastre apar tot mai multe referiri cu privire la existenţa unui "pangermanism paşnic", ceea ce ar însemna că Mitteleuropa contemporană reprezintă o "*zonă de influenţă culturală, inclusiv în sistemele educative, universitare, ştiinţifice sau mass media, pe lângă influenţa de natură economică, financiară sau comercială"* (J. le Rider, "*Mitteleuropa"*, pag. 44).

Începutul constituirii acestei noţiuni este, potrivit autorului citat, marea mişcare de creştinare şi colonizare a teritoriilor din zona central-estică a Europei din secolele XII-XIV, considerată a nu fi expresia unei tendinţe expansioniste, ci mai mult o mişcare demografică care a dus la introducerea tehnicilor agricole, a instituţiilor şi sistemelor juridice ale popoarelor germanice. În aceeaşi interpretare, mişcarea de creştinare din aceste secole diferă de germanizarea teritoriilor orientale declanşată începând cu secolul al XVIII-lea şi urmărită de monarhiile prusacă şi habsburgică. De data aceasta nu mai este vorba de o mişcare demografică naturală, ci de consolidare administrativă şi militară şi de expansiune teritorială.

După primul război mondial, ca urmare a tratatelor care consfinţesc rezultatele sale, deplasările de populaţie germană au loc în sens invers. De aceea, fraza "întoarcerea la Reich" a devenit un slogan preferat şi de succes al propagandei naţional-socialiste. Pactul germano-sovietic (1939) hotăra "repatrierea" populaţiilor germane de pe teritoriile atribuite sovieticilor (ţările baltice, Polonia orientală, Basarabia, Bucovina). Sfârşitul celui de-al doilea război mondial complică şi mai mult situaţia. Imediat după încheierea războiului, potrivit datelor prezentate de Jacques le Rider, aproximativ 12 300 000 de germani a trebuit să elibereze aceste teritorii. Refugiaţii au reprezentat un factor important al vieţii politice din Germania Federală, îndeplinind rolul *"de a menţine vie amintirea teritoriilor pierdute la est şi de a salva legătura de solidaritate cu etnicii germani din România, Ungaria, Polonia"* (op.cit., pag. 43).

După cum am amintit, odată cu reaprinderea discuţiilor cu privire la conţinutul şi contururile Europei Centrale, au reapărut şi temerile că "*superputerea economică* (care este Germania unificată, n.n.) *îşi va regăsi fostele câmpuri de expansiune în Mitteleuropa şi la va extinde încă spre estul Europei…Posibilele redecupări de frontiere (Cehoslovacia, Iugoslavia) îi fac pe unii să viseze…Unii încep să se teamă, alţii să spere în formarea a ceea ce ar putea fi un fel de al IV-lea Reich"* (Y. Lacoste, citat în J. Le Rider, op.cit, pag. 120).

c) Versiuni concurente

Modul în care alte popoare concep Europa Centrală este, de asemenea, un indicator al preocupărilor în domeniul găsirii şi consolidării unei identităţi geopolitice a acestui spaţiu. De cele mai multe ori, înţelesul pe care fiecare îl ataşează acestui termen depinde de conjuncturi istorice şi de modul în care acestea s-au sedimentat în memoria colectivă.

Ungurii şi cehii consideră că teritoriul fostului imperiu austro-ungar constituie nucleul istoric al Europei Centrale. Polonezii includ toată regiunea dintre Germania şi Rusia, inclusiv ţările baltice şi Ucraina, dar, din motive lesne de înţeles, exclud Germania din Europa Centrală.

În viziune catolică (papală), Europa Centrală joacă rolul unui "cordon sanitar" între Europa liberală (catolică) şi estul dominat de ortodoxia rusă.

Petru cel Mare este fondatorul versiunii ruseşti cu privire le Europa Centrală. Încercarea lui de a împinge Rusia înspre Europa a iniţiat orientările pro-occidentale ale politicii externe ruseşti, dar versiunea rusească a Europei Centrale este permanent contrabalansată de eurasiatism, de ideile cu privire la unicitatea Rusiei şi la existenţa unei identităţi ruse (de natură orientală), opuse celei occidentale.

Austriecii sunt divizaţi atunci când se pune problema definirii Europei Centrale, dar în general cad de acord cu privire la faptul că aceasta trimite la statutul politic şi cultural al lumii din jurul Vienei. Germanofilii consideră că Europa Centrală are sens numai dacă Germania joacă rolul de stâlp, nostalgicii Imperiului Habsburgic suprapun Europa Centrală peste teritoriul a ceea ce a fost Austro-Ungaria, în timp ce pragmaticii etichetează noţiunea drept "himeră intelectuală" şi îşi exprimă ferm reticenţa de a face cel mai mic sacrificiu de putere sau de prosperitate pentru "cauza Europei Centrale".

Dezbaterile în jurul Europei Centrale capătă nuanţe noi şi noul context geopolitic al continentului duce la formularea de noi întrebări. Care este rolul NATO în regiune? Care este rolul Uniunii Europene? De ce frontiera NATO s-a oprit la graniţa cu Ungaria, în timp ce, mai ales în urma summit-ului de la Helsinki, Uniunea Europeană îşi exprimă dorinţa de a se extinde până la graniţa cu Rusia? "Ideologia" cu privire la Mitteleuropa este depăşită sau, dimpotrivă, putem vorbi de o continuitate cu momentele de vârf ale acesteia, respectiv perioada interbelică? Poate deveni Germania parte integrantă din Uniunea Europeană sau, din ce în ce mai mult, aceasta va deveni tentată să considere că interesele îi sunt mai bine servite în afara ei?

10.3. Un nou pol de putere mondială

Cum arătam la începutul primului curs despre Europa, întreg secolul al XX-lea a arătat că este nevoie de o "altă Europă", o Europă care să nu se mai sfâşie, o Europă care să fie prezentă în prima linie a competiţiei mondiale, o putere cu adevărat globală, subiect real al politicii mondiale şi nu obiect al său. Întreg efortul de unificare economică a Europei occidentale, apoi de extindere a sa spre partea centrală şi estică a continentului a urmărit acest obiectiv. Numai că **pendulul economic** al Uniunii nu a avut aceeaşi frecvenţă de mişcare cu **pendulul politic**. Uniunea Europeană a cunoscut o puternică integrare economică şi, în ultimele luni, financiară. Instituirea monedei unice europene va accelera procesul de integrare şi va accentua mai mult decât ne putem imagina **caracterul supranaţional** al acestui proces. Moneda unică nu va mai da voie statelor naţionale să fie lejere în contractarea unor datorii interne, sau în depăşirea unor praguri precis delimitate ale procesului inflaţionist.

Întrebarea care se poate formula în momentul de faţă este: de ce se cere, în continuare, accelerată integrarea cu deosebire în latura sa politică, de ce Europa nu trebuie să considere că se află la un capăt de drum, ci chiar la mijlocul unui proces care îi poate hotărî viitorul? Există, după opinia noastră, câteva procese în curs de desfăşurare ce nu pot fi trecute, în nici un caz, cu vederea, o serie de fenomene foarte importante pentru ceea ce s-ar putea numi configuraţia viitoare a lumii şi care reprezintă tot atâtea sfidări pentru Uniunea Europeană.

Primul dintre ele îl constituie decalajul considerabil care desparte Europa de alte spaţii în ceea ce priveşte tehnologiile de vârf. Ceea ce solicită un răspuns coerent, o "terapie" la nivel european. În acest domeniu, lucrul cel mai important este nivelul cercetării şi sprijinul financiar de care dispune activitatea de cercetare. Potrivit analizelor comparative, nivelul cheltuielilor pe cap de locuitor făcute de Uniunea Europeană în domeniul cercetării nu este inferior celui din alte puteri economice ale momentului. Numai că aceste alocări se fac dispersat, ceea ce reprezintă un factor de **reproducere** şi, uneori, de **accentuare** a decalajului. În plus, marile proiecte tehnologice pe care le implică, firesc, competiţia ştiinţifică de astăzi nu ar putea fi susţinute de

nici o țară vest europeană, în mod separat, nici măcar de către Germania. Ar putea, de pildă, rezista orice țară vest-europeană concurenței de peste ocean în domeniul industriei aeronautice, dacă fiecare stat ar dori să-şi construiască propriul avion? Dobândirea unei poziții privilegiate în sectorul-cheie al înaltei tehnologii reprezintă unul dintre cele mai importante argumente în favoarea unei Uniuni supranaționale cu proiecte şi ambiții de putere globală.

Europa are temeiuri să întărească propria unitate şi din perspectiva proceselor care se întâmplă în centrul şi estul continentului. Nu poposim asupra țărilor foste satelit ale Uniunii Sovietice. După o perioadă în care Europa dezvoltată a dovedit că nu era pregătită să facă față prefacerilor din această parte a lumii, ceea ce s-a întâmplat la Helsinki a arătat că o corecție strategică a intervenit în această privință, că Uniunea Europeană începe să promoveze o abordare coerentă şi pe termen lung față de zona mai puțin dezvoltată a continentului. Totuşi un fenomen cu mari rezonanțe geopolitice este în curs de desfăşurare: declinul economic al Rusiei, cu toate fenomenele ce însoțesc un asemenea proces. Pentru Europa, Rusia este mai importantă decât pentru orice altă zonă a lumii. Pentru simplul motiv că Uniunea Europeană împarte cu Rusia un continent, iar tot ceea ce se întâmplă în Rusia poate avea urmări directe asupra Europei, datorită vecinătății sale cu țara-continent. Europa trebuie să-şi definească poziția față de Rusia şi de multe procese ce se întâmplă în această țară - de la anarhia ce amenință Rusia la naționalismele care o brăzdează - nu pot bucura nici o țară dezvoltată a lumii, cu atât mai puțin Europa.

Din punct de vedere geopolitic, Europa are toate motivele *să instituie o colaborare pe termen lung cu Rusia*. Indiferent cum vor evolua lucrurile în Rusia, Europa trebuie să devină tot mai puternică, fie pentru a stopa o evoluție care se poate dovedi efectiv primejdioasă pentru întregul continent, fie pentru a valorifica în beneficiul propriu procese şi tendințe promițătoare.

Există un tip de complementaritate economică dintre fostul spațiu sovietic şi Uniunea Europeană. Uniunea Europeană are o populație de aproximativ 360 de milioane şi un produs intern total de circa 6 trilioane de dolari. Prin începerea negocierilor de către statele baltice, Uniunea a ajuns să se învecineze direct cu Rusia.

Pe de altă parte, Comunitatea Statelor Independente are o populație de circa 280 de milioane locuitori ce trăiesc în 12 state, al căror produs intern total se ridică la numai 2 trilioane de dolari. În schimb, dispun de resurse naturale imense, incomparabil mai mari decât cele ale Uniunii Europene. Argumentului că împart acelaşi continent - Europa Occidentală fiind o prelungire a blocului compact de pământ euroasiatic - i se adaugă această complementaritate economică, încât mai mulți analişti consideră că, în viitor, relația de bază dintre fostul spațiu sovietic şi UE va fi: *materii prime şi piață în schimbul capitalului şi tehnologiilor occidentale*.

În interpretarea lui Jean Francois Poncet, o altă sfidare de care trebuie să țină seama Europa este ridicarea islamismului ca forță a lumii de astăzi („*Spațiu economic sau putere mondială”*). O provocare, cum spune autorul francez, mai puțin directă, dar nu şi mai puțin dificilă. Există din partea lumii islamice o presiune politică, demografică şi ideologică, presiune ce îmbracă un caracter delicat în cazul în care fundamentalismul islamic câştigă teren. Sunt cel puțin câteva motive, procese şi tendințe în lumea islamică de natură să îngrijoreze Europa. Este vorba, mai întâi, de extinderea islamismului şi de prezența sa uneori dominantă în țările Maghrebului. Statele din această regiune au gravitat în jurul Europei, Marea Mediterană fiind din acest punct de vedere o punte de legătură şi nu o întindere de apă despărțitoare. Pozițiile puternice pe care le deține fundamentalismul islamic în Algeria, țară tradițional francofonă, au reprezentat, de pildă, un semnal îngrijorător nu numai pentru Franța, ci pentru Uniunea Europeană în ansamblu. Mai ales că Algeria este un stat pivot ca importanță geopolitică, foarte aproape de Europa, situat într-o regiune - Maghreb - pe care nu puțini analişti o consideră ca făcând parte deja din Europa.

Creşterea demografică susținută a lumii islamice creează o presiune considerabilă la granițele Europei din cel puțin două motive: Europa este continentul care se învecinează pe o întindere considerabilă cu lumea musulmană (mai mult, pe teritoriul continentului s-au creat deja

state musulmane), la care se adaugă populația numeroasă ce trăieşte în statele mari ale Europei. De pildă, în Franța trăiesc circa 5 milioane de locuitori proveniți din acest spațiu, ceea ce face din Islam a doua religie a țării (M. Viast, "*The Muslims of France"*, în "*Foreign Affairs"*, sept/oct 1996). Apropierea geografică de lumea islamică se cuplează cu un alt factor defavorizant pentru Europa: ponderea din ce în ce mai scăzută a populației sale în cadrul populației lumii. În asemenea situații, în mod firesc presiunea demografică ce se exercită la granițele Europei, îndeosebi de către lumea islamică, este din ce în ce mai mare.

În conflictele din Golf petrecute în anii '90, Europa, practic, nu a contat, deşi, aşa cum am subliniat şi în cursul consacrat lumii islamice, în această regiune se află concentrate cea mai mare parte a resurselor energetice ale lumii, de care continentul nostru este dependent. Dar nu a contat, pentru că nu a fost suficient de unită (nu a avut o politică externă comună), pentru că nu a dezvoltat o forță de apărare proprie.

Un alt factor extrem de important care pledează pentru accelerarea unificării europene este forța economică care se conturează în Asia-Pacific. Clădită pe doi piloni - Japonia şi China, dar beneficiind şi de prezența SUA şi a Federației Ruse, regiunea Asia-Pacific devine foarte puternică din punct de vedere economic. Puternică în primul rând prin forța de care dispun cei doi actori principali din regiune care, fiecare în parte, au un potențial comparabil cu cel al Uniunii Europene. La care se adaugă celelalte țări din zonă: de la Coreea de Sud la tigrii asiatici şi India aflată şi ea într-un proces de ascensiune economică.

Pentru a nu mai spune nimic de forța puterii de peste ocean, SUA, sau a regiunii economice (NAFTA) a cărei locomotivă este. Prin urmare, există temeiuri adânci pentru ca Europa să devină o adevărată putere mondială, un centru în măsură să elaboreze politici militare, să facă față unor tendințe şi procese de globalizare, să influențeze în mod real viața economică internațională. Şi ea nu poate face acest lucru decât este unită, dacă acționează în numele întregului continent (J. F. Poncet, "*Spațiu economic sau putere mondială*).

Există abordări în literatura de specialitate care exceptează perioada actuală de la reguli şi evoluții care s-au verificat de-a lungul istoriei. Orice mare victorie care încheie o etapă de evoluție a indus sentimentul că situația intervenită de după victorie este neîntreruptă, că ea va dăinui, permanentizând valorile învingătorului. În fapt, această perioadă de câțiva ani reprezintă un interregnum pe parcursul căruia se plămădesc forțele care se vor lansa din nou în competiție.

Ceea ce se întâmplă astăzi nu face decât să reconfirme iluzia în care trăiesc învingătorii după victorie. Într-adevăr, cum s-a spus, SUA constituie în momentul de față singura superputere mondială, care domină lumea economic, militar şi cultural. Momentul de dominare limpede a scenei internaționale de către SUA coincide şi cu afirmarea tendinței spre globalizare; ceea ce întăreşte şi consolidează credința în preponderența procesului de **sincronizare** prin intermediul căruia sistemul economic mondial îşi caută echilibrul.

Tot pe parcursul acestei perioade apare, însă, un tot mai vizibil proces de **desincronizare,** proces care în diferite feluri face loc deosebirii de interese şi abordări, favorizează crearea de coaliții, chiar de alternative. SUA sunt foarte puternice în momentul de față şi nu se poate vorbi de apariția unei contraponderi semnificative. Ceea ce se urmăreşte este formarea unor nuclee de putere care nu intenționează să blocheze puterea învingătoare, ci să obțină o serie de concesii. Coaliția dintre Rusia şi China, de pildă, urmăreşte un asemenea obiectiv. O coaliție formată cu acest scop precis poate evolua în timp dobândind noi caracteristici: de a rezista în fața superputerii învingătoare şi chiar de a crea sisteme alternative importante prin forța lor, dar şi prin posibilitățile pe care le acordă națiunilor mici de a funcționa mai independent în raport cu SUA.

În orice caz, ceea ce trebuie reținut este tendința de **desincronizare** care îşi croieşte drum după un anumit timp de la victorie. Ea contrazice premisa globalismului economic, potrivit căreia economia internațională conduce la o sincronizare din ce în ce mai accentuată între economiile principale ale lumii. Într-o asemenea perspectivă, economiile japoneză, americană şi

vest-europeană ar putea fi armonizate, cu condiția de a promova politici economice compatibile, menite să materializeze un tip de evoluții sincronizate

Potrivit articolului *"2000-2001, A New Era in a Taditional World"*, marea zguduire, marea depresie intervenită în economia asiatică nu a confirmat această premiză. Ca premisa să fie confirmată, criza asiatică trebuia să declanşeze o criză globală. Ceea ce a avut loc a fost un proces contrar. Criza a condus la un masiv transfer de capital dinspre Asia spre America. Altoit pe procesul de ascensiune economică americană, tendința menționată a generat un adevărat boom. Prin urmare, credința că accentuarea integrării economice conduce la o accentuare a sincronizării între economiile mari ale lumii nu s-a verificat. S-a învederat în schimb faptul că prăbuşirea unei economii (în cazul nostru cea asiatică) poate favoriza boom-ul unei economii concurente (*http: www.stratfor.com*).

Procesul de desincronizare va fi mult mai vizibil în deceniul ce vine şi el ar conduce la rezultate demne de reținut. În primul rând, va eroda sistemul economic global şi integrat, favorizând apariția unor grupuri economice regionale. Desincronizarea ar stimula nu numai formarea regiunilor, ci chiar configurarea unor grupuri de interese în interiorul regiunilor economice propriu-zise. Un alt rezultat al desincronizării ar fi slăbirea rolului organismelor economice internaționale consacrate într-o perioadă când sistemul capitalist era angajat într-o confruntare cu lumea socialistă, când exista un consens major (de obiectiv strategic) în rândul statelor ce funcționau pe baza legilor economice de piață. Într-un context schimbat, când apar regiuni economice cu interese şi evaluări particulare, este de aşteptat ca şi rolul acestor organisme să scadă.

Este interesant cum văd autorii articolului *"Europe at a Crossroads"* evoluția Uniunii Europene în deceniul care vine marcat, cum spuneam, de extinderea desincronizării. În această abordare, UE va fi confruntată cu două probleme mari. Una este de natură geopolitică. Rusia îşi va reveni, se va uni cu Ucraina şi va fi din nou prezentă la granița de est a Poloniei. Întrebarea cardinală este cine va consimți să suporte cheltuielile presupuse de apărarea acestei granițe de est a UE şi a NATO în acelaşi timp? Antrenarea într-o mai mare măsură a Germaniei la procurarea sumelor necesare ar putea stimula pofta acestei țări de a se desprinde din "strânsoarea europeană" şi de a-şi juca singură cartea strategică în zonă (*http: www.stratfor.com*).

Deşi importantă, această problemă nu este presantă, întrucât ridicarea Rusiei este prevăzută pentru ultimii ani ai primului deceniu din secolul următor.

Mult mai presantă şi de importanță capitală pentru viitorul Europei este reacția Uniunii Monetare de curând realizate la şocul reprezentat de procesul desincronizării. Toate țările Uniunii Europene au cicluri economice diferite, au parametri de performanță diferiți. Procesul desincronizării va accentua asemenea diferențe reale? Şi dacă da, cum va funcționa moneda unică, întrucât ea presupune o realitate economică şi financiară oarecum omogenă? *"Evaluăm retrageri din Uniunea Europeană pe măsură ce înaintăm în deceniul care vine. Atât politic cât şi economic, instituțiile europene vor fi supuse unui stres puternic şi vor ceda" ("Europe at a Crossroads").*

Am redat această opinie nu pentru că am împărtăşi-o, ci doar pentru a arăta cât de important şi de presant în acelaşi timp este ca arhitectura instituțiilor europene să fie consolidată pentru a face față unor sfidări ce se pot ivi.

Prin introducerea monedei unice, UE a atins pragul maxim al integrării economice. Integrarea politică a rămas în urmă, ea oprindu-se, practic, în fața prerogativelor statului național. Existența monedei unice afectează, indiscutabil, suveranitatea națională. Avansul şi direcția integrării politice, cel puțin deocamdată, ar fi riscante, pentru că ar afecta legitimitatea statelor naționale şi dreptul lor de a hotărî în numele națiunilor pe care le guvernează.

Prin urmare, din punct de vedere politic avem în momentul de față două structuri politice în cadrul Uniunii: una **supranațională** şi una **interguvernamentală**. Ele vor coexista mult timp de acum înainte, perspectiva pentru o adevărată federație, pentru realizarea a ceea ce s-a numit Statele Unite ale Europei fiind destul de îndepărtată.

În noul context, Uniunea a decis extinderea către est. Procesul implică o mai bună funcționare internă a Uniunii, restructurarea instituțională menită să asigure coerență şi capacitatea de acțiune. Faza critică în care poate intra Uniunea este constituită dintr-o evidență: instituții şi reguli instituite când Europa avea 6 membri nu mai sunt potrivite atunci când UE are 16 sau mai mulți membri. Jean Fracois Poncet avea dreptate să avertizeze că se poate ajunge la o "constelație" absurdă; într-o Europă cu 24 de membri, Germania sau Franța nu ar mai putea deține preşedenția Consiliului decât o dată la 12 ani (n.n. aceasta are o durată de 6 luni şi se ocupă prin rotație).

Într-un asemenea context marcat de îngrijorări reale a apărut una dintre cele mai interesante teorii privind evoluția UE. Lansată, concomitent, în septembrie 1994, de către grupul parlamentar UCD la Bon şi de fostul prim ministru Eduard Balladur la Paris, teoria privind constituirea unui "nucleu dur european" avea să stârnească imediat controverse.

De ce este importantă această inițiativă? În primul rând pentru că ea exprimă hotărârea țărilor celor mai dezvoltate ale Uniunii de a adânci cooperarea, de a oferi un "model de integrare". Evident, țările ce urmau să facă parte din acest grup-nucleu nu au fost nominalizate, precizându-se că accesul rămâne deschis tuturor statelor care îndeplinesc anumite condiții. Deci descoperim două componente obligatorii pentru a face parte din grupul nucleu: performanța economică şi voința de a oferi un adevărat model al integrării. Demn de semnalat este faptul că statele inițiatoare ale acestei configurări politice amenințau chiar cu desprinderea în cazul în care Uniunea nu evolua într-o direcție satisfăcătoare. Iată cum înfățişează Jean Francois Poncet obiectivul de fond al acestei inițiative: *"Uniunea se va naşte cu adevărat abia atunci când vom păstra în fața ochilor obiectivul ei real: ea trebuie să dispună de forța necesară atât pentru a dezvolta diversitatea în Europa, cât şi pentru a coopera pe picior de egalitate cu Statele Unite, cu Japonia, cu China şi cu Rusia la administrarea planetei. Este răspunderea istorică a Franței şi a Germaniei de a pune reconcilierea lor în slujba acestui mare obiectiv"* (*„Spațiu economic sau putere mondială"*).

Am insistat asupra abordării de mai sus pentru că ea va reveni cu siguranță în dezbaterile privind viitorul Europei. Apare limpede că inițiativa franco-germană este o replică fără echivoc la viziunea britanică privind Europa a la carte. O spune deschis Francois Poncet: "*Un nucleu dur european a la carte - de exemplu monedă unică pentru unii şi apărare comună pentru alții - nu ar face decât să amplifice confuzia existentă"*.

10.4. Secolul Transaltantic?

Cu acest subtitlu încheie C. Fred Bergsten studiul său consacrat evoluției relației dintre Europa şi America. După cum se ştie, s-a discutat mult în literatura de specialitate în legătură cu secolul următor şi cui va aparține el. Secolul al XIX-lea a fost unul englez, cel de-al XX-lea american. Dar secolul al XXI-lea? Mulți autori l-au anunțat drept un secol al Pacificului, întrucât în această zonă, doi actori importanți, Japonia şi China, au înregistrat evoluții spectaculoase. La care se adaugă succesul Coreii de Sud, a altor țări din regiune, Taiwan, Malayezia, Singapore. După criza financiară din ultimii doi ani, din ce în ce mai puțină lume mai vorbeşte de secolul Pacificului.

Alți autori vorbesc de "un al doilea secol american", pornind de la evoluția economică pozitivă consemnată în ultimii zece ani de către SUA, la care se adaugă alte atuuri, între care menționăm avansul tehnologic şi de cercetare american într-un domeniu de mare importanță, cum ar fi sfera informatică.

Nu sunt puțini nici analiştii care, pornind de la procesul de integrare economică şi politică a Europei, anunță un "secol european", o revenire spectaculoasă a bătrânului continent ca primă putere a lumii. Alții, mai prudenți, preferă să vorbească despre o structură de succes "trilaterală", cu vârfurile sprijinindu-se în cele trei regiuni economice importante: nord-americană, pacifică, europeană.

C. Fred Bergsten consideră că de cel mai mare succes se poate dovedi în secolul al XXI-lea parteneriatul transatlantic dintre Europa şi SUA. Dacă acest parteneriat va funcționa, chiar şi numai în domeniul economic, atunci cele două puteri vor dezvolta relațiile şi schimburile reciproce şi vor asigura conducerea globală a lumii. "*Dacă vor eşua, vor continua să evolueze separat precum plăcile tectonice, cu consecințe severe atât pentru ele însele, cât şi pentru economia lumii*" (C. F. Bergsten, "*America and Europe, Clash of the Titans?").*

În acest context, autorul american vorbeşte despre o structură concentrică de conducere a problemelor economice şi financiare ale lumii de astăzi. În inima acestei structuri s-ar plasa tocmai acest parteneriat -G 2-cum îl numeşte Bergsten, alcătuit din SUA şi Europa. Ar urma un G 3 care ar include şi Japonia, actualul G 7 (sau G 8, după acceptarea Rusiei), G 10, G 22, după cum sunt avute în vedere şi alte țări cu un rol cheie în viața internațională.

Alți autori, printre care şi Samuel Huntington, apreciază din cu totul altă perspectivă atuurile Europei, considerând că "sceptrul de lider mondial" deținut de America este posibil să treacă nu în mână Japoniei, a Chinei sau a Rusiei, ci a federației Europene, datorită unei politici echilibrate, ferite de excese: "*Uniunea Europeană, dacă va realiza coeziunea politică, va dispune de populația, resursele, bunăstarea economică, tehnologia şi forța militară reală şi potențială pentru a deveni principala putere a secolului al XXI-lea. Japonia, SUA şi Rusia s-au specializat în investiții, consum, respectiv arme. Europa a realizat un echilibru între aceste trei domenii. Ea investeşte din Produsul Național Brut mai puțin decât Japonia şi mai mult decât SUA şi decât Rusia. Ea consumă din Produsul Național Brut mai puțin decât SUA, dar mai mult decât Japonia şi Rusia. În acelaşi timp, se înarmează mai puțin decât SUA şi Rusia, însă mai mult decât Japonia. Este, de asemenea, posibil să se creeze o atracție ideologică europeană, comparabilă cu cea americană. O federație de societăți democratice, prospere, diverse din punct de vedere social, cu economii mixte, ar reprezenta o forță puternică pe scena mondială. Dacă secolul următor nu va fi secolul american, atunci este foarte probabil că va fi secolul european"* (citat în P. Kennedy, "*Preparing for the 21st century").*

Ca să ne reprezentăm mai clar rațiunile economice ale integrării, avantajele limpezi pe care acest proces le prezintă în cursa pentru supremația mondială, să recurgem la un exemplu simplu, dar cu mare valoare instructivă, pe care îl oferă Paul Kennedy. Unui camion care ar putea străbate 750 de mile din nordul până în sudul Regatului Unit în 36 de ore i-ar trebui, după traversarea Canalului Mânecii, 58 de ore să parcurgă aceeaşi distanță de la Calais la Milano din cauza opririlor la frontieră. Un cetățean din Europa care călătoreşte dintr-o țară în alta şi schimbă bani la fiecare escală, în sau din moneda locală, ar constata că jumătate din suma sa inițială a fost înghițită de tranzacțiile de schimb.

Autorul american citează raportul CECCHINI, potrivit căruia costurile unei non-Europe, cu alte cuvinte, povara care ar apăsa asupra economiilor Europei dacă nu s-ar produce unificarea, ar fi "catastrofale". Economiile pe care le asigură crearea pieții comune europene se ridică la 200-300 miliarde dolari şi ele adaugă 4 până la 7 procente la produsul total al Uniunii Europene. Dacă Europa valorifică acest avantaj indiscutabil, îşi menține/ sporeşte şansele de a se menține în cursă, dacă nu, ea nu poate decât să rămână în urma Japoniei şi a Americii (P. Kennedy, "*Preparing for the 21st century").*

Bibliografie

1. Bergsten, C. F., "**America and Europe: Clash of the Titans?",** în "Foreign Affairs", March / April 1999, Vol. 78, No. 2.

2. Kennedy, P., "**Preparing for the 21st Century",** Random House, New York, 1994.

3. Poncet F., **"Spațiu economic sau putere mondială"**, în "Frankfurt Allemeigne Zeitung", nr. 2171, 17.09.1994.

4. Rider, J. le, "**Mitteleuropa",** Polirom, Iași, 1997.

5. Rourke, J. T., **"International Politics on the World Stage"**, Dushkin McGraw-Hill, 1999.

6. Thurrow, L., "**Head to Head: The Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America"**, William Morrow, New York, 1992.

7. Viast, M., **"The Muslims of France"**, în "Foregn Affairs", sept/oct 1996).

8. http//:www.stratfor.com.

Curs nr. 11

NAFTA - modelul de integrare economică a continentului nord-american

11.1. Regiunile economice pe harta lumii

Integrarea este o formă modernă de desfăşurare a vieții economice; am putea vorbi despre o tendință generală care cunoaşte întrupări diferite de la o regiune la alta; modalitatea cea mai puternică de integrare o întâlnim în Europa, Uniunea Europeană promovând o piață unică, o monedă unică, structuri unitare de conducere. În alte zone ale lumii întâlnim forme integratoare mai slabe, dar omniprezența fenomenului arată că este vorba despre o **tendință globală** de care toate naţiunile şi toţi actorii politici internaționali trebuie să țină seama. Construirea regiunilor economice a fost stimulată şi de nevoia de a depăşi rivalități politice tradiționale dintre diverse state. Astfel, punctul de plecare al creării Uniunii Europene a fost identificarea unei soluții în măsură să pună capăt ostilității istorice dintre Franța şi Germania. MERCOSUR a fost gîndit implicit ca o măsură de a pune punct cursei înarmărilor dintre Argentina şi Brazilia, inclusiv dimensiunii nucleare a acestei curse. Forumul de cooperare Asia-Pacific (APEC) reduce riscul unor conflicte intra-asiatice şi trans-pacifice care au fost frecvente şi au marcat profund viața continentului asiatic în secolul al XX-lea.

Dacă vom privi mai atent la harta economică a lumii contemporane, vom observa că statele naționale sunt cuprinse în diferite forme în cadrul unor structuri de integrare economică. La limită, reprezentându-ne contururile acestor structuri de integrare, vom înțelege că granițele acestor regiuni devin aproape la fel de importante ca şi granițele statelor naționale, că în cadrul structurilor de integrare economică se dezvoltă o viață comercială care estompează mult din importanța şi semnificația granițelor naționale propriu-zise. Aşa încât **harta economică a lumii de astăzi tinde să devină o hartă a regiunilor de dezvoltare** ale lumii şi nu atât o hartă a statelor naționale. Iată cum sistematizează J. Rourke aceste regiuni care includ practic toate țările globului:

Nr. crt.	Numele	Anul înființării	Nr.membri
1.	Uniunea Europeană	1958	15
2.	Asociația de Liber Schimb a Americii Latine	1960	11
3.	Piața comună a Americii Centrale	1961	5
4.	Consiliul Unității Economice Arabe	1964	11
5.	Uniunea Vamală a Africii Centrale	1966	6
6.	ASEAN	1967	10
7.	Grupul Andin	1969	5
8.	Comunitatea țărilor din zona caraibiană	1973	14
9.	Comunitatea economică a țărilor vest-africane	1975	16
10.	Consiliul cooperării între țările din Golf	1981	6
11.	Comunitatea economică a statelor central-africane	1983	10
12.	Consiliul cooperării între statele arabe	1989	4
13.	Uniunea arabă a Maghrebului	1989	5
14.	APEC	1989	18

Nr. crt.	Numele	Anul înființării	Nr.membri
15.	Zona de cooperare a Mării Negre	1992	11
16.	NAFTA	1992	3
17.	Comunitatea pentru dezvoltarea Africii de Sud	1992	12
18.	MERCOSUR	1995	5
19.	Zona de liber schimb a Americilor	1995	34

Sursa: J. T. Rourke, *„International Politics on the World Stage”*, pag. 484.

11.2. O piață naturală integrată

North American Free Trade Agreement (NAFTA), format din SUA, Canada şi Mexic, este o regiune economică asemănătoare în unele privințe cu Uniunea Europeană (harta 16). Spunem asemănătoare pentru că ea reprezintă cea mai puternică formă de integrare economică după cea europeană, considerată *„la fel de mare şi de bogată precum Europa”* (C. F. Doran, *„Canada's Role in North America”*). A apărut pe o platformă de comerț regional îndelungat, ceea ce îi conferă o anume trăinicie, iar din punct de vedere geografic reuneşte țări care, împreună, alcătuiesc continentul nord american.

NAFTA reprezintă în acelaşi timp un tip de răspuns dat procesului de integrare europeană care a favorizat apariția unui actor economic internațional extrem de puternic. Nici o altă entitate economică, nici chiar Statele Unite, nu pot face față forței economice pe care o asigură Uniunea Europeană. Importanța, din acest punct de vedere, a organizației nord-americane este că ea **se constituie in jurul celui mai puternic stat al lumii, Statele Unite**, flancat de alte două țări cu real potențial economic, Canada şi Mexic.

Există abordări, precum cea a lui Charles F. Doran, exprimată în articolul citat mai sus, care precizează faptul că acest acord a luat naştere pentru a spori competitivitatea comercială a acestei regiuni şi pentru a face față sfidării care venea de peste Ocean. Autorul recunoaşte că, odată cu constituirea Europei Occidentale ca o piață unică, SUA vor conta mai puțin în comerțul bătrânului continent şi că, prin semnarea acordului NAFTA, considerațiile de comerț exterior vor obliga în mod egal cele două părți. Problema instituirii NAFTA drept „răspuns” la crearea pieței unice europene poate fi încadrată în contextul mai larg al întrebării dacă acest tip de organizare va stimula comerțul interregional sau va favoriza o închidere economică prin stimularea comerțului intrazonal. Pentru autorul cărții *„Head to Head”*, Lester Thurow, este limpede că regionalizarea economică (şi aici autorul are în vedere nu numai cele trei mari zone, ci şi MERCOSUR, Pactul Andin, Zona de Cooperare a Mării Negre) este o cerință economică, numai că, de multe ori, nu aceste rațiuni sunt expuse: inițiatorii NAFTA vorbesc de mesajul şi de pericolul care vin dinspre CEE (titulatura actualei Uniuni Europene în momentul apariției cărții) şi subliniază că unificarea economică europeană este o cauză a acordului nord-american; inițiativele de creare a unei piețe comune asiatice invocă drept motiv existența NAFTA. În contextul unor astfel de declarații, Lester Thurow insistă asupra fenomenului de apariție a unei **curse între zone**, care are la bază nu numai criterii economice, ci şi transparente motive politice, temerea că se constituie centre geopolitice de mare forță care ar fi greu de contracarat.

În acelaşi timp, ar fi nepotrivit să reducem apariția acestei noi entități economice doar la **reacția de răspuns**, de mimare a unei structuri comerciale noi. NAFTA are **rădăcini în istoria devenirii acestor țări**, în amplificarea relațiilor comerciale dintre ele din anii ce au precedat crearea acordului, fiind de fapt o consfințire a unei stări de fapt, produsul unor tendințe de mult existente în relațiile dintre cele 3 state. Negociat în 1992, ratificat în 1993 şi pus în aplicare în 1994, NAFTA îşi are punctul adevărat de plecare în Acordul de liber schimb dintre Canada şi SUA (CAFTA: Canada-US Free Trade Agreement), semnat în 1988, care prevedea eliminarea multor bariere comerciale dintre cele două țări pe parcursul a 10 ani.

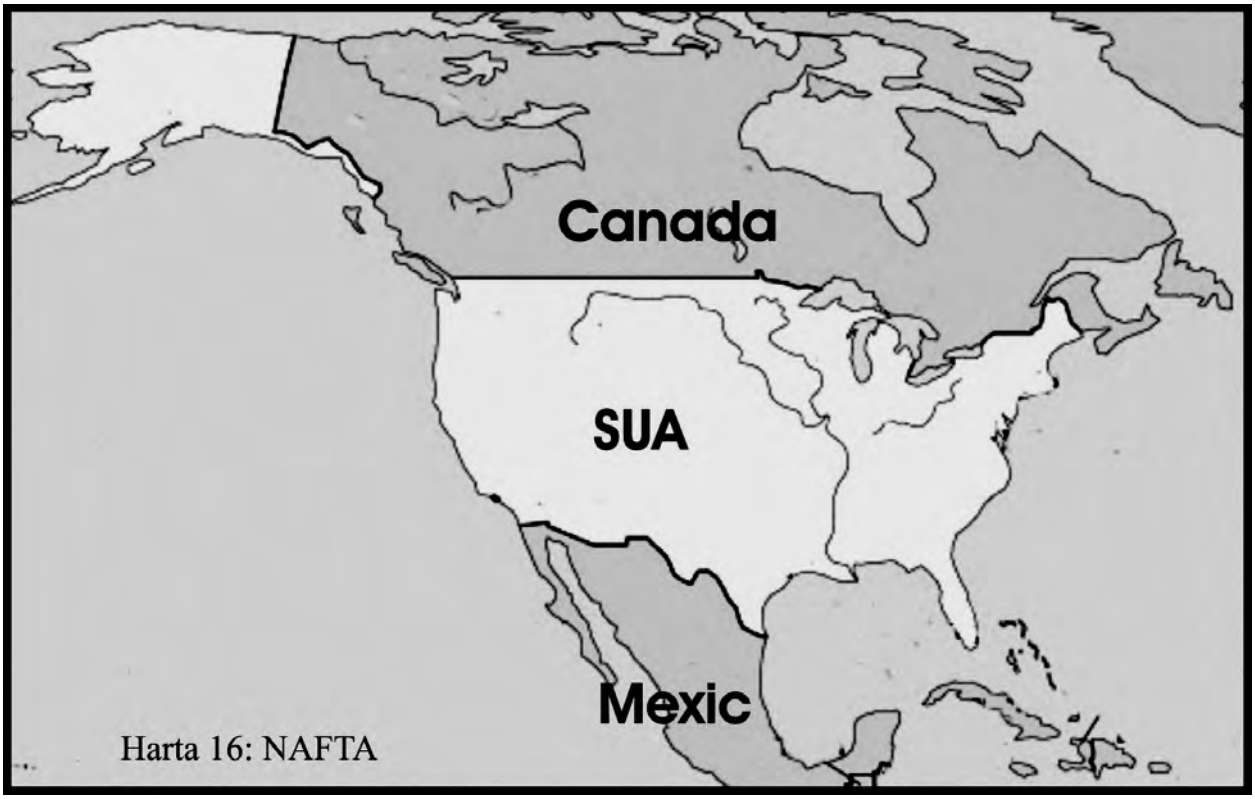

Harta 16: NAFTA

În 1990, cele două țări au invitat Mexicul să se alăture acestei zone de liber schimb, în ideea că o asemenea mişcare politică ar sprijini crearea de noi locuri de muncă şi ar ajuta la consolidarea proceselor democratice inițiate în această țară în anii 80. Mexicul avea un nivel de dezvoltare modest, comparativ cu primele două; aşa că şi negocierile au durat mai mult, ele comportând adevărate dezbateri naționale. Rațiunile care, în 1990, au determinat Mexicul să renunțe la politica economică orientată către interior au fost, în principal, nevoia de capital şi faptul că 85% din exportul produselor sale manufacturate mergeau către SUA. Mexicul s-ar fi putut îndrepta către America Latină, dar numai o fracțiune din exporturile mexicane mergeau în această zonă. Concomitent, Mexicul a luat în considerație dificultățile mari de a pătrunde în spațiul asiatic şi european şi s-a decis să considere că suveranitatea sa este cel mai bine apărată deschizându-se către exterior (J. Schott, *„Trading Blocs and the World Trading System"*). Deja din datele menționate mai sus rezultă faptul că marele avantaj al Acordului pentru Mexic nu a fost atât înmulțirea posibilităților de acces a produselor mexicane pe piața americană, din moment ce această piață era deja deschisă. Din perspectivă mexicană, NAFTA a însemnat un gen de garanție că economia mexicană nu poate fi afectată foarte uşor de un eventual val protecționist venit dinspre nord (Bradford de Long et al, „*The Case for Mexico's Rescue*").

Întrucât ne aflăm la o facultate de comunicare socială, este bine să insistăm asupra modului de aprobare a acestui Acord, deoarece el degajă elemente instructive. La nivel guvernamental, Acordul a fost încheiat în decembrie 1992, urmând să fie aprobat de către parlamentele celor trei țări. Înainte de a fi discutat în Congresul american, Acordul a generat o vie dispută în cadrul societății în ansamblu. Numeroase grupuri sociale şi personalități considerau că rezultatul acestui Acord ar conduce la pierderea de locuri de muncă americane - din cauza salariilor modeste din Mexic - precum şi la prejudicierea mediului înconjurător, întrucât standardele mexicane în această privință erau mult mai scăzute.

Potențialele prejudicii ecologice şi economice au transformat dezbaterea din jurul NAFTA într-o problemă majoră a alegerilor prezidențiale americane din 1992. Preşedintele George Bush, care inițiase şi negociase Acordul, l-a sprijinit energic, argumentând că el va contribui la crearea de locuri de muncă în fiecare dintre cele trei state membre. Bill Clinton a condiționat sprijinul pentru Acord de protejarea locurilor de muncă ale americanilor şi a mediului ambiant din această țară. Poziția cea mai critică a fost exprimată de către Ross Perot, al treilea candidat la preşedinție, care a pretins că NAFTA va genera un flux de joburi dinspre SUA înspre Mexic, ceea ce va duce, prin pierderea a 5 milioane de locuri de muncă, la distrugerea clasei de mijloc americane.

Este semnificativ să menționăm că, pentru a potoli aceste critici, preşedintele Clinton a inițiat un număr de acorduri suplimentare care să asigure protecția mediului şi a locurilor de muncă în Statele Unite. În plus, spre a câştiga sprijinul congresmenilor, preşedintele Clinton a făcut un număr de înțelegeri cu privire la o serie de produse cum ar fi: carnea de vită, untul de arahide, grâul, sucul de portocale şi legumele. Un sondaj de opinie efectuat în noiembrie 1993 cu puțin înainte de votul în Congres arăta că 37% dintre cei chestionați sprijineau acordul, în timp ce 41 % se opuneau. Între cei care se opuneau se număra şi liderul democrat al Camerei Reprezentanților, Richard Gephardt. De aceea, în lunile care au precedat votul, Clinton a inițiat nu mai puțin de 18 evenimente publice în sprijinul acordului NAFTA şi s-a întâlnit cu peste 150 de reprezentanți ai Camerei; toți membrii cabinetului au făcut lobby în favoarea acestui proiect. Vicepreşedintele Gore l-a invitat la o dezbatere publică televizată pe Ross Perot pe aceeaşi temă. Nu de puține ori, mesajele persuasive au făcut apel la amenințări sau la proiectarea unor imagini înfricoşătoare, în cazul în care acordul nu ar fi fost semnat. Cele mai sugestive exemple în acest sens sunt referirile la un eventual acord de liber schimb pe care Japonia l-ar semna cu Mexicul, dacă SUA pierde ocazia de a o face, sau declarațiile ministrului de Justiție al SUA, Janet Reno, care avertiza comunitatea oamenilor de afaceri din California cu privire la valul de emigranți care ar lovi acest stat în varianta în care proiectul de cooperare americano-mexican ar fi

sugrumat din faşă. Au existat chiar voci care au etichetat efortul de convingere depus de Bill Clinton drept o campanie „disperată", o acțiune cu caracter personal prin care acesta vrea să pună capăt unui lung şir de umilințe în planul relațiilor economice internaționale. În cele din urmă, Camera Reprezentanților a aprobat acordul NAFTA cu 234 de voturi la 200; 75% dintre republicani au sprijin acordul, în timp ce numai 40% dintre democrați au făcut-o.

Instructiv este faptul că astfel de dezbateri nu au avut loc doar pe tărâm american. Canadienii, de pildă, au exprimat îngrijorarea, aşa cum o făcuseră chiar şi înainte de crearea NAFTA, că strângerea relațiilor economice cu marele vecin de la sud ar putea afecta identitatea națională canadiană. Deja anumite date şi tendințe erau de natură să întrețină aceste îngrijorări. De pildă, numai între 3 - 5% dintre filmele care rulau în Canada erau de origine canadiană, restul fiind, în proporție covârşitoare, de origine americană. O serie de lideri canadieni au exprimat, de asemenea, temerea că mare parte dintre industriile canadiene vor migra către sud, în Statele Unite şi în Mexic, în căutare de forță de muncă mai ieftină.

Seymour Martin Lipset vorbeşte şi de o adevărată „prăpastie culturală" provenind din faptul că cele două națiuni, canadiană şi americană, au evoluat în condiții istorice diferite. Canadienii nu au rupt cu tradiția englezească în maniera americană. Până în 1982, Constituția Federației Canadiene a fost un „Act al Americii de Nord Britanice" (British North America), proclamată de regina Victoria. De la adoptare (1867) până în 1982, pentru fiecare amendament la Constituție canadienii trebuia să trimită o petiție Camerei Comunelor din Marea Britanie. De abia în 1980, „O, Canada!" a înlocuit „God Save the Queen" ca imn național. În Canada a fost puternică influența torrismului, care accentua implicarea directă a guvernului în economie. Întemeietorii Federației Canadiene proclamau „pacea, ordinea şi un bun guvernământ" („Peace, Order and Good Government"), deci presupunând implicarea statului în protejarea societății, în timp ce Părinții Întemeietori ai Americii accentuau „viața, libertatea şi căutarea fericirii" („Life, Liberty and the Pursuit of Happiness"), sugerând rolul individului (S. M. Lipset, „*Canada and the United States: the Great Divide*").

Putem privi NAFTA drept o tentativă de creare a unui cadru stimulativ pentru dezvoltarea şi amplificarea relațiilor care deja se dezvoltaseră între cele trei țări. Canada reprezenta deja principalul partener comercial la SUA. Relațiile economice ale SUA cu Mexicul erau, fără îndoială, mai puțin intense, dar aici se ridică şi o serie de probleme sociale, iar NAFTA trebuie văzută şi ca o formă de încurajare a dezvoltării Mexicului şi de diminuare a presiunii sociale exercitate la granița de sud a Statelor Unite. Mai slabe au fost legăturile economice dintre Canada şi Mexic, iar noua structură comercială a accelerat evoluția şi în această privință.

În 1980, peste 60% din exporturile canadiene erau deja direcționate către Statele Unite; în 1995, procentul crescuse la 80%. În mod similar, aproximativ 2/3 din exporturile mexicane se îndreptau către SUA, iar în 1995, ponderea lor se ridicase la 83%. Mai mult de 2/3 din importurile canadiene provin, într-o manieră regulată, din Statele Unite, iar ponderea importurilor mexicane din SUA a crescut de la 61% (în 1980) la 75% în 1995. Deci putem vorbi de faptul că NAFTA a apărut şi s-a construit pe o piață naturală integrată, consacrând şi amplificând o serie de tendințe vizibile în comerțul dintre cele trei țări.

11.3. Un model de dezvoltare simbiotic

O trăsătură care apropie NAFTA de UE este şi forța economică, populația pe care o include ş.a.m.d. NAFTA are o populație de 380 de milioane de locuitori şi un PNB de aproape 70 000 de miliarde dolari. El a beneficiat de existența şi funcționarea, timp de câțiva ani, a acordului de liber schimb dintre SUA şi Canada semnat în 1988. Spre deosebire de UE, NAFTA acoperă în principal comerțul cu produse, dar treptat el se extinde şi asupra serviciilor bancare, investițiilor şi transportului rutier de mărfuri. Deşi, în repetate rânduri, s-a cerut eliminarea celor mai multe tarife şi bariere comerciale naționale, NAFTA a rămas, în esență, **un acord comercial**

care stimulează schimbul de produse, fără a beneficia de o construcție suprastatală menită să coordoneze dezvoltarea integrată a statelor componente, cum este cazul în Europa. Imediat după semnare, acordul a dus la eliminarea a mai mult de jumătate dintre barierele vamale în ceea ce priveşte produsele agricole, stabilindu-se şi un program pentru eliminarea lor totală în următorii 15 ani. Acordul permite realizarea unui număr crescând de tranzacții bancare, inclusiv operațiuni ale băncilor americane în Mexic.

NAFTA nu dispune de pletora de instituții supranaționale ale Uniunii Europene, există doar o comisie de arbitraj pentru a soluționa disputele comerciale, comisie moştenită de la Acordul comercial americano-canadian din 1989. De asemenea, cei trei parteneri nu au în vedere crearea unei uniuni monetare şi economice şi nu urmăresc corelarea politicilor în acord cu o cartă economică şi socială comună.

Specialiştii menționează printre deosebirile esențiale dintre cele două regiuni discrepanța economică în interiorul NAFTA. Decalajele nu sunt nici însoțite de o politică menită să ajute statul defavorizat, cum stau lucrurile în cadrul UE.

Caracteristici economice ale statelor membre NAFTA

Țara	PNB (dolari)	PNB/ cap de locuitor (dolari)	Populația (estimare pentru 2000)
Statele Unite	6 081 (zeci de miliarde)	23 830 (mii)	275,1
Canada	600 (miliarde)	21 070	31,0
Mexic	310 (miliarde)	3 510	102,4

Sursa: C. W. Henderson, *„International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century”*, pag. 293-294

Cu toate că nu există instituții supranaționale ca în cazul UE sau politici de sprijinire a statului defavorizat, luarea unor decizii cu caracter suprastatal şi implicarea unor instituții supranaționale au fost impuse de necesitatea funcționării acordului ca atare. Spre exemplu, în primul an al acordului, comerțul dintre Statele Unite şi Mexic s-a mărit, dar relația comercială dintre cele două state a cunoscut dificultăți în momentul în care moneda națională mexicană s-a depreciat drastic în raport cu dolarul în anii 1994-1995. În 1995, Preşedintele Clinton, împreună cu liderii Băncii Mondiale şi ai FMI au hotărât acordarea unui împrumut de aproape 50 de miliarde de dolari Mexicului; din această sumă, 20 de miliarde erau oferite de către SUA.

Criza monedei mexicane, considerată o criză clasică de lichidități, a constituit un bun prilej pentru adversarii NAFTA de a scoate în evidență deficiențele acordului, de a declara că aceasta este dovada faptului că politica americană de „angajament economic”, susținută de președinții George Bush şi Bill Clinton nu dă rezultate. Mai mult, în legătură cu criza mexicană a apărut şi termenul de „efectul tequila”, prin care erau exprimate temerile că aceasta nu este decât începutul unei lungi perioade de criză pentru toate țările aflate în curs de dezvoltare care vor fi nevoite să adopte politici monetare severe ducând la recesiune în multe zone ale lumii. Pentru Statele Unite, prelungirea crizei ar fi însemnat o deteriorare a economiei în California şi în Texas şi, mai ales, o explozie în ceea ce priveşte numărul de emigrări ilegale către SUA. Acestea au fost şi unele dintre motivele care l-au determinat pe preşedintele Clinton să acorde împrumutul Mexicului. Este semnificativ că aprobarea împrumutului a eludat Congresului american, președintele făcând uz de prerogativele sale executive speciale şi acționând în combinație cu Fondul Monetar Internațional. De remarcat că Germania şi Marea Britanie s-au abținut de la votul în cadrul FMI în favoarea acordării împrumutului, susținând că nu avem de-a face cu o

„criză sistemică" şi că pachetul de ajutorare nu îi va ajuta decât pe cei care au făcut investiţii imprudente în regiune.

În 1995, Mexicul a returnat 700 de milioane de dolari din acest împrumut, pentru a da o imagine de responsabilitate şi stabilitate şi a spori încrederea în economia mexicană, dar se apreciază că trebuie să mai treacă timp până când Mexicul se va bucura din nou de statutul economic pe care-l avea la începutul anului 1994.

Pentru unii, NAFTA reprezintă mariajul perfect între trei parteneri. Rolul Statelor Unite în acest *menage a trois* este de a pune la dispoziţie capitalul şi tehnologia necesare pentru ca forţa de muncă ieftină din Mexic, folosind materiile prime importate din Canada, să producă bunuri şi servicii. În plus, Mexicul oferă şi o largă piaţă de desfacere. Cert este că, în anii 90, Canada şi Mexicul au reprezentat primul şi, respectiv, al treilea partener comercial al SUA, Japonia situându-se pe locul al doilea.

Partenerii comerciali ai SUA (miliarde de dolari americani) - 1990

Ţara	Valoarea tranzacţiilor comerciale	Exporturi	Importuri
Canada	175,3	83,9	91,4
Japonia	138,3	48,6	89,7
Mexic	58,6	28,4	30,2
Germania (Federală)	47,0	18,8	28,2
Marea Britanie	43,8	23,5	20,3
Taiwan	34,2	11,5	22,7
Coreea de Sud	32,9	14,4	18,5
Franţa	26,8	13,7	13,1

Sursa: Bureau of Statistics, US Department of Commerce, în Charles F. Doran, *„Canada's Role in North America"*

În această perspectivă, NAFTA oferă un model de **dezvoltare simbiotică**, permiţându-le statelor membre să atenueze dependenţa de petrolul arab: *„NAFTA încurajează Mexicul să devină o sursă eficientă şi durabilă de energie pentru Statele Unite, prin privatizare, modernizarea infrastructurii şi declanşarea operaţiunilor de forare care să stimuleze explorarea şi producţia"* (D. Minix & S. M. Hawley, *„Global Politics"*, pag. 276).

11.4. Dimensiuni geopolitice ale acordului NAFTA

1) Actorul principal al acordului este, după cum arătat şi în expunerea de mai sus, Statele Unite. Chiar şi o ţară puternică, o superputere precum SUA realizează că, singură, nu poate face faţă ascensiunii vertiginoase a unei regiuni economice cum este Uniunea Europeană. Prin urmare, îşi caută aliaţi pentru a putea vorbi în numele unei structuri economice mai mari decât cea a SUA. Canada era un partener tradiţional, iar această relaţie nu a urmat decât să fie formalizată în cadrul NAFTA. Alăturarea Mexicului a fost una şi mai dificilă din motivele pe care le-am expus, dar energia cu care cei doi preşedinţi ai SUA, Bush şi Clinton, au luptat pentru finalizarea acodului, arată că formarea acestei regiuni a reprezentat un obiectiv prioritar care trancescende importanţa luptei politice curente ce marchează fiecare mandat. Prin intermediul NAFTA, America de Nord este unită sub aspect economic şi va fi din ce în ce mai mult integrată, iar SUA deţin un instrument prin care pot influenţa mai direct întreg acest continent.

2) Integrarea Mexicului prezintă şi ea o importantă dimensiune strategică. Mexicul, se ştie, deține importante zăcăminte petroliere. Prezența aceste țări în structura NAFTA duce la procurarea de resurse energetice suplimentare şi reduce dependența de Orientul Mijlociu.

3) Nu putem să nu remarcăm că prezența NAFTA nu este foarte pregnantă în relațiile economice internaționale. Cum am putea explica acest lucru? După opinia noastră, SUA au realizat că numai continentul nord-american, chiar dacă el include două puteri economice ale momentului, SUA şi Canada, ar putea fi insuficient pentru a face față sfidării care vine nu numai de pe continentul european, ci şi aceleia mult mai importante, dinspre zona Asia-Pacific. De aceea, SUA glisează către regiunea Asia-Pacific, simțind că acolo se naşte un nou centru de forță economică, unde puterea americană trebuie să fie prezentă. Vom analiza această problemă într-un curs de sine stătător, consacrat regiunii Asia-Pacific.

În acelaşi timp, SUA vor să extindă NAFTA la sud de Panama. În noiembrie, Preşedintele Clinton a încercat să negocieze, precum George Bush, extinderea Acordului către Chile şi, posibil, către America Latină. Reacția puternică a sindicatelor americane a stopat această inițiativă şi Camera Reprezentanților nu a fost în măsură să obțină sprijinul necesar pentru validarea ei. Chiar dacă tendințele de extindere a Acordului către America de Sud nu s-au materializat, merită reținut interesul pe care mai ales țările Americii Centrale l-ar putea manifesta față de ceea ce unii au numit „Comunitatea Economică Nord - Americană". În această perspectivă, după cum sublinia şi Charles Cerami, fost redactor pentru probleme de politică internațională al editurii „Kiplinger Publications", acordul NAFTA promite să fie mai important decât Tratatul de la Roma, deoarece Comunitatea Economică Europeană *„este un conglomerat destul de firesc de țări vecine care aveau mult în comun, în vreme de NAFTA va constitui a alianță între țări între care există deosebiri considerabile şi care sunt despărțite de distanțe considerabile*" (C. Cerami, *NAFTA, o perspectivă de dezvoltare economică în emisfera occidentală"*). După opinia autorului, se greşeşte atunci când NAFTA este prezentat drept un pact comercial exclusiv între cele trei țări nord-americane, deoarece este probabil ca, în anii următori, *„alianța să includă numeroase țări din America Centrală şi America de Sud"* (idem).

Importanța geopolitică a acordului este sintetizată de analistul Paul Krugman, profesor de economie la cunoscutul Massachusetts Institute of Technology, în 5 propoziții *(„The Uncomfortable Truth about NAFTA"):*

- NAFTA nu va avea efecte asupra numărului de locuri de muncă din Statele Unite;
- NAFTA nici nu va prejudicia, nici nu va ajuta mediul înconjurător;
- NAFTA va produce, totuşi, un mic câştig în venitul general al SUA;
- NAFTA va conduce, probabil, la o uşoară scădere a salariilor reale ale muncitorilor necalificați din America;
- Pentru SUA, NAFTA este în mod esențial **o problemă de politică externă**.

Deci pentru SUA acest acord nu se referă la slujbe, la eficiență sau creştere economică, ci este şi o modalitate de a preveni un pericol esențial, acela de a avea la granița de sud o țară săracă şi instabilă pe deasupra. Fapt recunoscut şi de analistul Robert J. Samuelson, autorul articolului *„The Great Fog Over NAFTA"*, care trasează o paralelă între acordul NAFTA şi Planul Marshall, ambele având nu obiective economice precise, ci *„construirea unor alianțe puternice şi durabile"*.

Este un alt tip de politică externă, prin care SUA se ajută de fapt pe ele şi prin care câştigă la fel cum Germania câştigă în Europa. De la început, Acordul a fost privit ca o modalitate de a spori cooperarea „emisferică", de a edifica, după declarațiile fostului Secretar de Stat american, James Baker, o *„emisferă în care comerțul să fie liber, din Alaska până în Argentina"* (citat în „*Dispatch*", 15 octombrie 1991); de altfel, aceştia au fost şi termenii în care preşedintele Bush a formulat planul de a crea un sistem larg de comerț liber la nivelul întregii emisfere vestice. **„Tendințele emisferice**" nu s-au concretizat în noi acorduri sau în lărgirea

celor preexistente, deoarece există un fenomen de formare şi apoi de migrare a zonelor nu doar după criterii geografice. Cu toate acestea, aspectele legate de factorul geografic merită luate în considerație, zonele economice reprezentând şi o valorificare economică a poziției geografice.

11.5. Regionalizare versus globalizare

O preocupare esențială a lumii contemporane este încurajarea comerțului global, potrivit unor reglementări unitare care să stimuleze participarea diverselor state la schimbul de bunuri. În acest context, apariția unor regiuni economice cu un intens comerț intraregional este văzută ca un posibil obstacol în calea unui comerț liber. Nu de puține ori, regiunile economice sunt discutate în termenii unor adevărate **enclave** comerciale, care nu acționează după regulile comerțului liber, ci după cele ale unui comerț preferențial (harta 17). La începutul apariției acestor regiuni economice se vorbea intens de ascensiunea a 3 blocuri care urmau să reprezinte principalele zone comerciale ale lumii. Prin apropierea Americii de Nord de Asia de Est, APEC-ul a eliminat posibilitatea existenței a 3 blocuri, percepute ca o amenințare la adresa comerțului liber mondial; totuși, o lume marcată de existența celor 2 blocuri poate conduce la riscuri similare pentru comerțul mondial dacă APEC şi Uniunea Europeană vor eşua în a elabora o serie de norme care să ducă la respectarea regulilor comerțului liber.

O amenințare suplimentară la adresa sistemului comercial mondial este considerată a fi propunerea recentă referitoare la înființarea unei zone comerciale trans-atlantice (Transatlantic Free Trade Area - TAFTA), formate din Statele Unite şi din Europa (F. Bergsten, "*GlobalizingFree Trade*"). Propunerea privind crearea unei „**Uniuni Atlantice**" este dimpotrivă, văzută de alți autori, ca o soluție la problemele actuale ale Occidentului, uniune care să înglobeze, într-o primă fază, Uniunea Europeană şi NATO (Charles A. Kupchan, *„Reviving the West*"). În această nouă configurație, Uniunea Europeană ar fi încurajată să renunțe la „aspirațiile sale federale" şi să se concentreze în schimb asupra extinderii pieții comune atât în Europa Centrală, cât şi înspre Statele Unite, în timp ce NATO ar deveni brațul armat al organismului nou format. Uniunea transatlantică ar oferi garanția că America de Nord şi o Europă lărgită sunt legate nu de alianțe strategice din ce în ce mai fragile, ci de solide aranjamente economice şi politice. Pe lângă avantajele economice imediate (convergența standardelor de calitate, creşterea comerțului transatlantic, intensificarea fluxurilor de capital), Uniunea Atlantică ar împiedica atât Uniunea Europeană, cât şi Statele Unite, de a se înfunda într-un protecționism fără orizont şi de a evolua exclusiv sub forma blocurilor economice regionale.

Mai mult, C. A. Kupchan consideră că Uniunea Atlantică ar constitui un adevărat motor pentru liberalizarea comerțului mondial, deoarece, în momentul în care ar începe să se extindă şi ar spori în atractivitate, ea ar exercita un tip de presiune asupra altor regiuni economice cărora ar începe să le fie teamă că vor fi excluse dintr-un astfel de organism şi şi-ar deschide piețele în schimbul accesului neîngrădit pe piața Uniunii. De remarcat că realizarea Uniunii s-ar face prin *„aderări succesive la NAFTA"*, urmând să se extindă în mod gradual către America Centrală şi de Est. Din moment ce Uniunea Europeană este deja interesată de zonele aflate la sud şi est de ea, piața comună transatlantică va incorpora, într-un final, şi Orientul Apropiat şi Africa Centrală. Motivul pentru care Japonia nu este invitată să adere la Uniune, cel puțin în primă fază, este acela că o astfel de mişcare *„ar putea să o distragă de la eforturile de integrare în spațiul geografic din imediata sa vecinătate"*.

Charles Kupchan consideră că formarea Alianței atlantice ar reprezenta primul pas spre crearea unui *„organism al marilor puteri care să coordoneze relațiile între şi în interiorul regiunilor economice"*. În felul acesta, *„tendința* **geoeconomică** *spre globalizare, materializată prin apariția Alianței atlantice va contracara tendința* **geopolitică** *spre regionalizare*" (subl.ns).

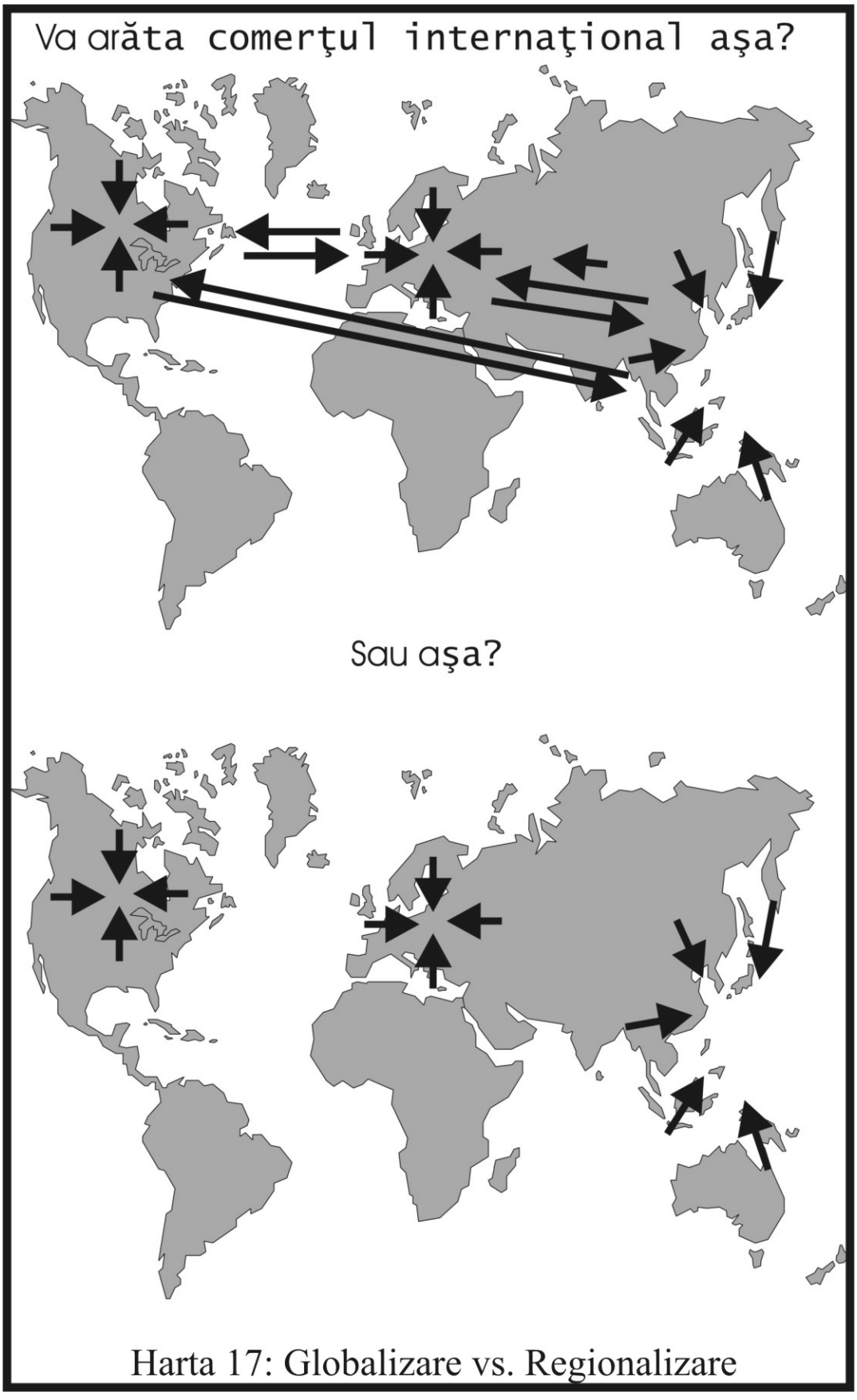

Harta 17: Globalizare vs. Regionalizare

Apariția regiunilor economice este echivalată în literatura de specialitate cu ceea ce s-a denumit "*ascensiunea regionalismului*", asociat cu extinderea procesului de liberalizare pe baze competitive a comerțului, "*care a consolidat comerțul liber dintre statele situate în diverse părți ale lumii, cu sisteme economice foarte diferite, aflate în diverse etape de dezvoltare şi cu filozofii anterioare total deosebite"* (C. Fred Bergsten "*Globalizing Free Trade*). Pregnanța preocupărilor de a forma blocuri economice se datorează şi conştientizării faptului că "nici o națiune nu mai poate domina lumea" (J. Chace, *"The Pentagon's Superpower Fallacy"*). Statele au procedat la anumite aranjamente comerciale între ele, întrucât au constatat că focalizarea excesivă pe politica internă stimula pozițiile protecționiste şi nu favoriza în nici un fel ridicarea sau chiar diminuarea unilaterală a barierelor vamale. Reformele în această privință reprezintă victoria exportatorilor şi a intereselor procomerciale care au reuşit să arate la ce câştiguri conduce ridicarea barierelor vamale, intervenită mai întâi între țările cu relații comerciale intense. De atunci, lucrurile au evoluat în mod impresionant, luând naştere regiuni sau blocuri economice de sine stătătoare cu anumite politici economice, cu anumite orientări protecționiste. Este semnificativ în această privință că astăzi, circa 60 % din comerțul mondial are loc în cadrul zonelor de liber schimb sau între țări care şi-au exprimat intenția de a adera la o asemenea zonă.

Ponderea comerțului din regiunile de liber schimb în comerțul mondial

EU	22,8%
EUROMED	2,3%
NAFTA	7,9%
MERCOSUR	0,3%
FTAA	2,6%
AFTA	1,3%
Australia- Noua Zeelandă	0,1%
APEC	23,7%
Total	61,0%

Sursa: C. Fred Bergsten, "*Globalizing Free Trade*".

Ia naştere astfel un **"nou continentalism"**, care pretinde o reformulare a strategiilor corporațiilor, o redesenare a hărților mentale ale cetățenilor din fiecare țară şi care, gradual, poate să creeze o nouă identitate economică bazată pe competiția globală (M. Delal Baer, "*North American Free Trade*"). "Noul continentalism" reprezintă o adâncire şi o formalizare a legăturlor economice, dar şi o schimbare calitativă, deoarece implică prefaceri politice şi economice care influențează mentalitatea, orizontul psihologic, realitatea geopolitică. Cu timpul, este posibil ca nu țara să mai apară în prim plan, ci regiunea, iar oamenii să se obişnuiască să opereze cu alte mărimi, să se raporteze la alte scări.

Prezența regiunilor economice pe harta lumii este însoțită şi de formarea şi consolidarea a ceea ce unii autori numesc **"zone regionale monetare"**, apărute mai ales ca urmare a puternicelor crize financiare care au zguduit sistemele financiare în deceniul al 9- lea. Fie că sunt văzute ca potențial amenințătoare, fie ca benefice pentru reconcilierea dintre imperativele economice de creştere a mobilității capitalurilor şi interesele statului național, regiunile monetare încep să reprezinte o realitate de care finanțiştii şi politicienii trebuie să țină seama. Perspectiva din care regiunile monetare sunt considerate a fi periculoase este aceea potrivit căreia blocurile monetare alimentează tendințele protecționiste, mai ales dacă rata de schimb dintre blocuri regionale fluctuează incontrolabil. Într-un articol din *"Foreign Affairs"*, Zanny Minton Beddoes, corespondentul la Washington pe probleme economice al ziarului *"The Economist"*, consideră că acest lucru deja se întâmplă, de exemplu, rata de schimb între dolar şi yen înregistrază

fluctuații considerabile, iar cele două monede ocupă primele locuri în comerțul mondial. Autorul consideră că, dimpotrivă, prin formalizarea regiunilor monetare şi aderarea cât mai multor monede la o monedă regională, exact aceste tendințe protecționsite ar fi contracarate, deoarece s-ar ajunge la o mai mare stabilitate între regiuni. Aceasta cu atât mai mult cu cât, continuă autorul citat, pericolul cel mai mare care decurge din urmărirea rutei regionale este împărțirea lumii în două blocuri: unul al țărilor bogate, în care mobilitatea capitalului este mare şi unul al țărilor unde monedele nu sunt stabile şi unde mobilitatea financiară este scăzută. Formarea regiunilor monetare ar permite includerea țărilor din a doua categorie şi ar reprezenta "piatra de temelie" a stabilității financiare mondiale (Z. M. Beddoes, "*From EMU to AMU? The Case for Regional Currencies"*). De altfel, discuția despre regiunile monetare nu are loc doar în spațiul publicațiilor de specialitate. Un exemplu în acest sens îl constituie declarația președintelui brazilian Henrique Cardoso în deschiderea Conferinței economice a Mercosur de la începutul lunii august, 2000. Preşedintele a anunțat cu acest prilej că blocul comercial sud-american se concentrează asupra adoptării unei monede unice: MERCOSUR are în vedere realizarea *"convergenței macroeconomice care să ducă la moneda unică, ceea ce constituie un proiect pe termen mediu"*(idem).

11.6. Mişcarea regiunilor economice

Este foarte interesant de semnalat că regiunile economice nu se focalizează doar pe realitatea lor internă. Fără îndoială că prioritatea de fond aceasta este. De îndată ce problemele interne se rezolvă sau sunt pe cale de a se rezolva, fiecare regiune cunoaşte un proces de expansiune sau chiar de "migrație" către alte orizonturi, către piețe noi. Există un tip de concurență de data aceasta între regiuni, mişcarea lor către alte zone ale lumii fiind extrem de instructivă din punct de vedere geopolitic.

Avem mai întâi de a face cu o **expansiune concentrică a regiunilor în spațiul din imediata lor vecinătate**.

Uniunea Europeană a încheiat, în linii mari, procesul de creare a unei piețe comune şi, în 1995, a căzut de acord asupra creării, până în 2010, a unei zone de comerț liber cu EUROMED (un forum al celor 12 țări mediteraneene). Țările dezvoltate din APEC (inclusiv SUA, Japonia şi China), al căror comerț reprezintă 85% din întregul comerț al acestei zone de cooperare s-au angajat să dezvolte comerțul liber şi investițiile în regiune până în 2010, iar țările mai puțin dezvoltate din APEC să realizeze acest lucru până în 2005. În vara anului 2000 au avut loc negocieri privind semnarea unui acord de liber schimb între MERCOSUR şi țările din Africa de Sud.

Succesul înregistrat de NAFTA a generat abordări şi proiecte optimiste în legătură cu extinderea acestei regiuni economice către sud. Într-o asemenea perspectivă, America de Sud era văzută ca o piață complementară celei din Nord, o piață naturală pentru SUA şi vecinii săi, ceea ce ar fi garantat un anume tip de succes extinderii spre sud. Repetăm, aceasta era **proiecția de început**. Numai că, deşi părea firească, o asemenea tendință s-a schimbat într-un mod nebănuit. Două fenomene au contribuit la o schimbare de direcție în această perspectivă.

America de Sud poate fi privită şi ca o piața aflată în dispută între cele două blocuri economice. Este limpede că, dacă avem în vedere numărul populației şi întinderea continentului, precum şi un anumit standard economic, America de Sud este una dintre cele mai mari piețe ale lumii, râvnită de către regiunile economice aflate în ascensiune. State precum Argentina, Brazilia, Chile, Columbia reprezintă piețe tentante pentru orice putere economică actuală. Din perspectivă geopolitică, semnalăm un aspect care merită luat în considerație. Cum spuneam, din punct de vedere al apropierii geografice, America de Sud ar putea reprezenta o piață naturală pentru Statele Unite şi pentru NAFTA. Iată însă că ea este „ocupată" cu deosebire de către capitaluri europene; am putea chiar vorbi de o anumită **expansiune preferențială** a regiunilor economice ale lumii, pentru că aici nu e vorba de o competitivitate sporită a economiei europene

față de cea americană, ci de faptul că **America s-a îndreptat cu predilecție către Asia**. Rolul principal în comerțul sud-american începe să-l dețină Europa. Spre exemplu, în 1996, exporturile Argentinei către Statele Unite au fost egalate de către Olanda şi Germania la un loc. La fel, în ceea ce priveşte investițiile, ponderea investițiilor americane în Brazilia este mai mică decât a investițiilor provenite din Germania, Marea Britanie şi Elveția combinate. În general, pentru întreaga Americă de Sud, Europa investeşte de două ori mai mult decât Statele Unite (B. K. Gordon, *„The Natural Market Fallacy*").

Prezența capitalului european în America de Sud este şi un argument în contra regionalismului economic. Dacă Statele Unite s-ar fi extins în America de Sud, comerțul liber ar fi fost înlocuit de un **comerț preferențial** şi ar fi încurajat dezvoltarea regionalismului al cărui prim dezavantaj este că se bazează exclusiv pe proximitate geografică. Proximitatea geografică a reprezentat un factor cheie înainte de cel de-al doilea război mondial. În condițiile lumii de azi, distanțele au devenit cvasiirelevante, diferența dintre două piețe nemafiind aceea a proximității, ci care dintre ele are mai mulți consumatori cu venituri mai mari.

De altfel, un regionalism economic pronunțat este pus sub semnul întrebării de unele fenomene din ultima vreme. De exemplu, în martie 2000, Uniunea Europeană a semnat un acord cu Mexicul de creare a unei zone de liber schimb între cele două state până în 2003, existând intenția de a negocia un acord asemănător cu MERCOSUR. În virtutea acordului, tarifele europene asupra bunurilor provenite din Mexic vor fi reduse, mai întâi cu 82% şi eliminate în întregime până în 2003. Tarifele asupra bunurilor provenite din Uniunea Europeană ar urma să fie abandonate gradual, până în 2007. Momentul ales de Uniunea Europeană pentru a face această mişcare este unul favorabil, deoarece Statele Unite sunt mai mult precupate de evenimentele din Asia, de a controla formarea unui Fond Monetar Asiatic, de a ține sub supraveghere tensiunile dintre China şi Taiwan şi de a împiedica naşterea unei alianțe între Rusia şi China. În acelaşi timp, America de Sud devine o piață cu atât mai tentantă cu cât îşi revine din criza financiară de la jumătatea anilor 90 şi înregistrează un ritm de creştere susținut.

Bibliografie

1. Baer, M. D., **"North American Free Trade"**, Foreign Affairs, Fall 1991.

2. Beddoes Z. M., **"From EMU to AMU? The Case for Regional Currencies"**, în "Foreign Affairs", July/ August, 1999.

3. Bergsten, F., **"Globalizing Free Trade"**, în "Foreign Affairs", May/ June, 1996.

4. Cerami, C. A., „**NAFTA, o perspectivă de dezvoltare economică în emisfera occidentală",** în „Across the Board", 19991.

5. Chace, J., **"The Pentagon's Superpower Fallacy"**, în „The New York Times", nr. 48 907/martie, 1992.

6. Doran, C. F., **„Canada's Role in North America"**, în „Current History. A World Affairs Journal", Decembrie 1991, vol. 90, nr. 560.

7. Gordon, B. K., **„The Natural Market Fallacy"**, în „Foreign Affaris", May/ June, 1998.

8. Krugman, P., **„The Uncomfortable Truth about NAFTA",** în „Foreign Affairs", March/April, 1995, vol. 74, no. 2.

9. Kupchan, C. A., **„Reviving the West”**, în „Foreign Affairs”, May/ June 1996.

10. Lipset, S. M., **„Canada and the United States: the Great Divide”**, în „Current History. A World Affairs Journal”, Decembrie 1991, vol. 90, nr. 560.

11. Long B. de et al, **„The Case for Mexico’s Rescue”**, în „Foreign Affairs”, May/ June, 1996

12. Minix, D. & Hawley, S. M., **„Global Politics”**, West/ Wadsworth, Belmont, 1998.

13. Rourke, J. T.**, „International Politics on the World Stage”**, Dushkin/ McGraw-Hill, 1999.

14. Samuelson, R. J., **„The Great Fog Over NAFTA”**, în „Newsweek” noiembrie 1993.

15. Schott, J., **„Trading Blocs and the World Trading System”**, în „The World Economy”, vol. 14, nr. 1, 1991.

16. Thurow, L., **„Head to Head: the Coming Economic Battle Among Japan, Europe and America”,** William Morow, New York, 1992.

17. ***, **„Dispatch”**, 15 octombrie 1991.

Curs nr. 12

Regiunea Asia Pacific

Tema anunțată prin titlul de mai sus este așa de vastă, încât ar trebui să beneficieze de o tratare mai largă, pe întinderea a câtorva cursuri. În această zonă se întâlnesc unele dintre marile puteri ale lumii de astăzi: SUA, China, Japonia, Rusia. La care se adăugă Coreea de Sud şi ceilalți "tigri" asiatici (Singapore, Taiwan, Malayezia, Hong Kong); înaintând spre Asia Oceanică, nu am putea să nu menționăm India, țară de mărimi continentale, cu o ascensiune economică în ultima vreme demnă de luare aminte. Sunt autori care nu ezită să numească secolul următor drept *"un secol al Pacificului"*, pornind tocmai de la dezvoltarea vertiginoasă a multor state din zonă, de la boom-ul economic şi comercial pe care îl înregistrează regiunea. Dacă secolul al XIX-lea a fost european, cel de-al XX-lea american, secolul al XXI-lea urmează să aparțină acestei regiuni de puternică dezvoltare tehnologică şi economică.

Considerăm, totodată, că nici nu putem discuta problemele evoluțiilor geopolitice în zonă, fără a insista asupra implicațiilor în plan geopolitic pe care le are ascensiunea unor state cu mare pondere în regiune şi la nivelul lumii contemporane. Ne-am lipsi, dacă am proceda astfel, de "materia primă" a problemelor geopolitice la nivelul regiunii în ansamblu şi am risca să examinăm procese şi tendințe în afara bazei lor reale care se află în viața statelor ce compun regiunea. De aceea, găsim necesar ca prima parte a cursului să fie axată pe evoluția unor state importante din zonă, pentru ca, ulterior, să ne concentrăm pe problemele regiunii ca atare.

12.1. China

Statul cu evoluția cea mai impresionantă în regiune este, neîndoielnic, China. Evoluția economică din ultimii ani a Chinei a fost așa de spectaculoasă, încât **a activat şi a adus în prim plan toate potențialitățile geopolitice ale Chinei**, care până nu de mult erau doar latente. Este vorba despre **întindere şi bogății** - China fiind a treia țară ca întindere de pe glob, după Rusia şi Canada, şi dispunând de considerabile resurse naturale; despre **populație** - China fiind cea mai populată țară a lumii; despre **poziție geografică** - China dominând prin aşezare importante căi comerciale ale Pacificului; despre **putere militară** - China deținând una dintre cele mai puternice armate, în măsură să valorifice poziția sa geostrategică, să-i promoveze şi să-i protejeze interesele (harta 18). Nu este nici un fel de exagerare să spunem că ridicarea Chinei este poate **cea mai importantă tendință geopolitică a momentului**. În ce sens? O Chină dezvoltată şi competitivă poate oricând cupla cu Rusia, dând un nou înțeles şi o nouă substanță a ceea ce specialiştii numesc Eurasia. China prosperă economic reprezintă de departe cea mai mare piață a lumii. Iar o piață de dimensiunile celei chineze reprezintă în condițiile unei supraproducții mondiale un atu extrem de important. Unirea forței economice cu populația chineză poate declanşa un proces care este greu de aproximat în prezent. Nicholas D. Kristof menționa în această privință: *"Dacă va continua, ridicarea Chinei poate să fie cea mai importantă tendință din lume în secolul următor. Peste 100 de ani, când istoricii vor scrie despre acest timp, s-ar putea să ajungă la concluzia că cea mai semnificativă dezvoltare a fost ridicarea unei economii de piață competitive - şi a unei armate - în cea mai populată țară a acestei lumi"*. Autorul american continuă cu o ironie evidentă, dar care are şi ea un înțeles deloc de neglijat: *"Aceasta va fi şi mai probabil dacă mulți istorici de frunte ce vor trăi peste un secol nu vor avea nume de Smith, ci mai ales de Wu" ("The Rise of China")*.

Harta 18: Întinderea Chinei

12.1.1. Strategia de dezvoltare a Chinei

Studiile de specialitate insistă îndeobşte asupra unor atuuri de ordin geopolitic ale Chinei. Atuuri care nu pot fi puse în nici un fel la îndoială. Se menționează puțin sau chiar deloc un aspect cardinal, după părerea noastră, anume viziunea, **strategia care ghidează în momentul de față dezvoltarea Chinei**, am spune independent de persoane, de lideri şi de contexte particulare. Considerăm că această strategie este principala explicație a ascensiunii Chinei şi a noii afirmări geopolitice pe care o cunoaște.

Într-adevăr, la sfârşitul acestui secol şi mileniu China a administrat o lecție de înțelepciune lumii contemporane. După o serie de procese dramatice care au avut loc în cadrul socialismului de stat - şi în primul rând invadarea Cehoslovaciei din 1968 - care a semnificat refuzul net al primului stat socialist, Uniunea Sovietică, de a se reforma din interior, adică tocmai ceea ce propunea experiența cehoslovacă, China a luat parcă un răgaz de 10 ani de meditație adâncă asupra destinului său şi al sistemului politic pentru care optase cu mai multe decenii în urmă. La plenara CC al PCC din decembrie 1978, China a ales să reformeze sistemul în latura sa economică, prin eliberarea - este adevărat controlată - a inițiativei particulare. Declanşată mai întâi în agricultură, reforma a condus la creşterea spectaculoasă a producțiilor în acest sector vital. Deşi deține doar 7% din suprafața arabilă mondială, China produce circa 500 milioane tone cereale pe an, situându-se pe primul loc în lume din acest punct de vedere.

Apoi inițiativa privată a fost stimulată în industrie. China a înregistrat un ritm de creştere economică anuală de 9,3%; interesant este că de la mijlocul deceniului actual acest ritm a fost deliberat scăzut, pentru a nu provoca o criză de supraproducție. Cu preponderență în China s-a acționat asupra managementului unităților economice care au rămas în cea mai mare parte unități de stat. Proprietatea privată nu deține în economia chineză decât circa un sfert din economie, chiar dacă în ultimii ani orientarea spre privatizarea propriu zisă s-a accentuat.

Deoarece am amintit de cazul Uniunii Sovietice, care a refuzat declanşarea reformelor din interior şi inițierea unui examen sever privind propriile direcții de evoluție, insistăm puțin asupra diferențelor fundamentale dintre cele două abordări. După cum semnalează şi autorii cărții *"Britain in 2010"*, intenția conducerii chineze a fost inversă decât cea din Uniunea Sovietică: de a introduce reforme pentru a construi un sistem economic cu orientare de piață, menținând neschimbat sistemul politic. Există opinii potrivit cărora chinezii au luat evenimentele din fosta Uniune Sovietică drept un semnal cu privire la ceea ce ar însemna instabilitatea, dezechilibrul intern, prăbuşirea economică, mai ales pentru o țară de dimensiuni aşa de mari.

Putem face o serie de observații şi considerații critice la adresa sistemului politic chinez, chiar la adresa unor concepte de bază, cum ar fi cel al "sistemului economiei socialiste de piață". Cert este că economia Chinei a progresat continuu, că dezvoltarea şi modernizarea economică a acestui megastat au developat un actor politic de primă importanță al lumii de azi. Concomitent, a fost abandonată în bună măsură practica de a justifica ideologic deciziile guvernamentale, chiar încercarea de legitimare ideologică a sistemului, pornindu-se de la premisa că atâta timp cât merge economia, totul este în regulă. Din ce în ce mai mult, **legitimitatea guvernului este pusă în relație cu performanța economică.**

Ca să ne dăm mai bine seama de rolul dezvoltării economice în ascensiunea politică şi geopolitică a Chinei, este suficient să subliniem că, potrivit previziunilor Băncii Mondiale, dacă actualele tendințe se mențin, dacă statul chinez se va bucura de stabilitate, la sfârşitul deceniului al doilea al secolului 21, **China va depăşi SUA din punct de vedere al PIB, devenind nr. 1 al economiei mondiale:** China, PIB de 9 800 de miliarde de dolari, comparativ cu SUA 9 700 de miliarde de dolari ("*Britain in 2010*"). Deci, dacă aceste previziuni se mențin, China va fi nu numai un alt centru economic, ci va fi **centrul economic al secolului următor**. În acest context, apare clar că principalul obiectiv al Chinei este stabilitatea, necesară pentru menținerea tendințelor şi pentru păstrarea ritmului de creştere economică de 7-8% anual.

Pentru a realiza cât mai exact proporţiile ascensiunii Chinei, vom recurge la câteva exemple spectaculoase oferite în cartea *„Britain in 2010”*. Cel ce vizitează Hong-Kong-ul este izbit de dinamismul şi perfomanţa economică ale acestui stat: o populaţie de 6 milioane de locuitori are o forţă considerabilă din punct de vedere economic. Dacă poporul chinez ar opera cu aceleaşi performanţe proprii Hong-Kong-ului, deci dacă astăzi China ar produce la nivelul Hong-Kong-ului, atunci, din punct de vedere economic, impactul asupra lumii ar fi considerabil; China ar echivala cu 100 Hong-Kong, cu 18 Vest Germanii, cu 9 Japonii sau cu 4 SUA. Dacă chinezii din China continentală ar produce cât chinezii din Hong Kong, economia chineză ar fi mai mare decât a cea a SUA şi a Comunităţii Europene luate la un loc şi ar creşte cu un ritm dublu decât al acestora. Desigur, semnalează autorii cărţii, acest lucru ar avea consecinţe majore asupra mediului înconjurător şi ar afecta resursele energetice ale lumii.

Deci, întrebările prilejuite de ridicarea Chinei sunt de importanţă crucială. În primul rând, dezvoltarea unei economii de piaţă viguroase şi a unei armate puternice are loc în cea mai populată ţară a lumii. După cum semnalează Nicholas Kristof, *”aproape nimic nu este mai destabilizator decât sosirea unei noi puteri pe scena mondială” (“The Rise of China”*). Istoria arată că una dintre cele mai vechi probleme în relaţile internaţionale de la ridicarea Asiei şi Asiriei a fost modul în care comunitatea internaţională se adaptează ambiţiilor noilor puteri care apar. Problema, continuă Nicholas Kristof, nu se pune în termeni de bine sau rău, ci mai degrabă e vorba de instabilitate, pentru că reechilibrarea balanţei anterioare este inevitabilă. Dimensiunea nonintegrării Chinei în balanţa de puteri a lumii ar fi, în opinia lui Lee Kuan Yew, fost premier al statului Singapore, atât de gravă, încât lumea ar putea să-şi regăsească noul echilibru doar în 30 sau 40 de ani: *„în nici un caz nu se poate spune că e vorba doar de încă un mare actor, e vorba de cel mai actor din istoria lumii”* (Lee Kuan Yew, citat în N. Kristof, *“The Rise of China”*). De aceea, dacă China este capabilă să susţină miracolul economic, reajustarea raporturilor sale cu ceilalţi poli de putere ai lumii reprezintă una dintre cele mai dificile sarcini ale relaţiilor internaţionale în deceniile care urmează. Important este ce intenţionează să facă China cu propria creştere. În ce direcţie doreşte să o canalizeze: către ridicarea unei puteri moderne sau pentru a urmări direcţii expanioniste care să o pună în contradicţie cu regiunea şi cu lumea?

În al doilea rând, este important de urmărit şi dacă statul chinez înregistrează un eşec pe calea dezvoltării şi adaptării la modernitate. Un haos major ar putea produce un val de emigrări fără precedent, milioane de oameni ar emigra către Japonia, Asia de sud-est şi chiar către SUA. Apoi, legăturile economice pe care China le întreţine ar fi destabilizate, ceea ce ar antrena, iarăşi, probleme regionale şi globale. Există, într-adevăr, posibilitatea reală ca, în următoarele decenii, China să deţină o forţă economică mai mare decât Japonia şi, în a doua parte a SUA, chiar mai mare decât a SUA (*„Britain in 2010”*). Chiar dacă această posibilitate este, cum am subliniat, reală, autorii vorbesc în acelaşi timp şi de un mare grad de incertitudine în viitor, mai mare decât în alte regiuni de o importanţă similară.

În legătură cu acest lucru, ar exista mai multe variante. Una ar fi ca represiunea politică să continue, chiar să se intensifice, iar reformele economice să fie stopate, ceea ce ar aduce ţara la situaţia de izolare de dinainte, situaţie agravată de faptul că ar persista memoria noilor achiziţii. O altă variantă ar fi ca noile idei să fie mult prea puternice pentru a putea fi reprimate pe termen lung. Ele pot fi încetinite, chiar frânate pe termen scurt, dar ar reapărea în momentul în care o conducere care ar plănui acest lucru ar părăsi scena politică. În această a doua variantă, apariţia Chinei ca forţă economică majoră va fi cel mult amânată. A treia posibilitate este intensificarea conflictului dintre reformatori şi vechea gardă, care s-ar putea transforma într-un conflict între regiunile unde reprezentanţii celor două direcţii au poziţii mai puternice. Aceasta cu atât mai mult cu cât există şansele accentuării decalajelor dintre zonele de coastă, mult mai dezvoltate din punct de vedere economic, şi partea continentală, mai săracă, precum şi tendinţa de a taxa excesiv zonele bogate pentru a ţine sub control tensiunile sociale provocate de sărăcie. Prima şi ultima posibilitate ar arunca China în haos, în război civil, cea de-a doua ar avea impact

economic foarte mare (*„Britain in 2010”*). O previziune mai exactă ar include o combinație între a doua şi a treia variantă, în sensul că ascensiunea economică a Chinei cu greu ar putea fi oprită, dar aceasta nu va şterge în scurt timp decalajele dintre regiuni. China trebuie să ducă o politică de echilibru, prin care să mențină legăturile economice cu exteriorul folosind, în acelaşi timp, zonele continentale pentru a menține sub control coasta.

12.1.2. Redefinirea bazelor puterii în China

Tot la sfârşitul anilor 70, China a declanşat procesul de modernizare a armatei şi a trecut de la doctrina militară a unei armate care să impresioneze prin mărime, la cea a unei forțe militare mai mici, dar mult mai profesioniste şi mai sofisticate din punct de vedere tehnologic. Între 1989 şi 1995, cheltuielile militare au crescut cu 10-15% în fiecare an, cheltuieli alocate mai ales pentru achiziționarea de aparatură high-tech. Ceea ce a prilejuit concluzia că statul chinez foloseşte boom-ul economic pentru **a finanța o mare ridicare militară**. Rațiuni care ar sta la baza acestei politici: dorința de a garanta stabilitatea internă şi securitatea granițelor, de a susține eforturile de explorare a rezervelor minerale în zona de coastă, motive de politică internă. Cu toate acestea, investițiile masive în armată şi modernizare ar avea scopul de a trimite un sugestiv mesaj vecinilor din Sud, acela că Beijing-ul este cât se poate de ferm în ceea ce priveşte pretențiile teritoriale asupra insulelor din Marea Chinei de Sud şi a unora din Marea Chinei de Est.

Interesant de urmărit este şi direcția în care se îndreaptă aceste cheltuieli, ceea ce prefigurează o nouă strategie navală a Chinei. În ultimii ani, China a achiziționat tehnologie necesară dotării unei flote aeriene şi navale, fapt ce reflectă aspirațiile de a-şi dezvolta o capabilitate navală, nu numai una de coastă. Principalul obiectiv strategic al unei forțe navale este de a apăra țărmurile. Dar, pe măsură ce creşte miza intereselor strategice şi economice, rolul jucat de forța navală se extinde şi la **capacitatea de a proiecta puterea**. În a doua jumătate a anilor ‘90, China a început să se preocupe de pregătirea unei armate mai flexibile, mai echilibrate, capabile de a opera şi în afara apelor teritoriale chineze. Noua doctrină se bazează pe putere şi proiectarea puterii mai degrabă decât pe apărare pur şi simplu. Câteva dintre cauzele care stau la baza acestei schimbări: starea de nesiguranță din întreaga regiune, fluctuațiile economice, imaginea neclară a rolului jucat de Statele Unite, nesiguranța cauzată de influența Japoniei. Alte cauze: dorința de a fi sigură pe resursele de energie, de aici necesitatea de a controla căile de acces la aceste resurse. China are nevoie să proiecteze o imagine de putere regională, inclusiv pentru a exercita autoritate asupra statelor vecine.

Mai mulți analişti vorbesc şi de o serie de pretenții teritoriale ale Chinei (S. V. Lawrence, “*Still on the March*”). Sunt îndeobşte avute în vedere grupurile de insule din mările ce scaldă țărmurile Chinei. Ele au o importanță strategică, şi una economică, întrucât sunt bogate în resurse de petrol şi de gaze naturale. De exemplu, importanța strategică a Insulelor Spratly constă în aceea că oferă accces la întreaga Mare a Chinei de Sud, mare care este considerată de unii specialişti drept cea mai importantă mare din lume. Țara care controlează accesul la această mare ar putea constitui o amenințare la adresa comerțului liber din şi înspre Asia de nord-est (harta 19). Pentru un stat, precum Japonia, care asigură din import aproximativ 80% din nevoile sale energetice, acest lucru ar putea reprezenta un puternic semnal de alarmă. Despre Insulele Spratly se crede că ar deține importante rezerve de petrol, gaze naturale şi minereuri.

China este îngrijorată şi de faptul că, după terminarea războiului rece, SUA ar putea fi în căutarea unui nou duşman; în acest sens, remarcă mai mulți autori, SUA ar fi preocupate că statul chinez îşi sporeşte performanța militară nu în vederea unei confruntări directe, ci pentru a folosi această putere ca instrument de presiune şi bază a negocierii. Deci modernizarea armatei nu este un scop în sine. După cum semnalează Huntington, la sfârşitul anilor 80 China a început să-şi **convertească resursele economice şi puterea militară în influență politică**, semnul cel mai vizibil fiind opoziția din ce în ce mai fermă față de prezența americană în zonă.

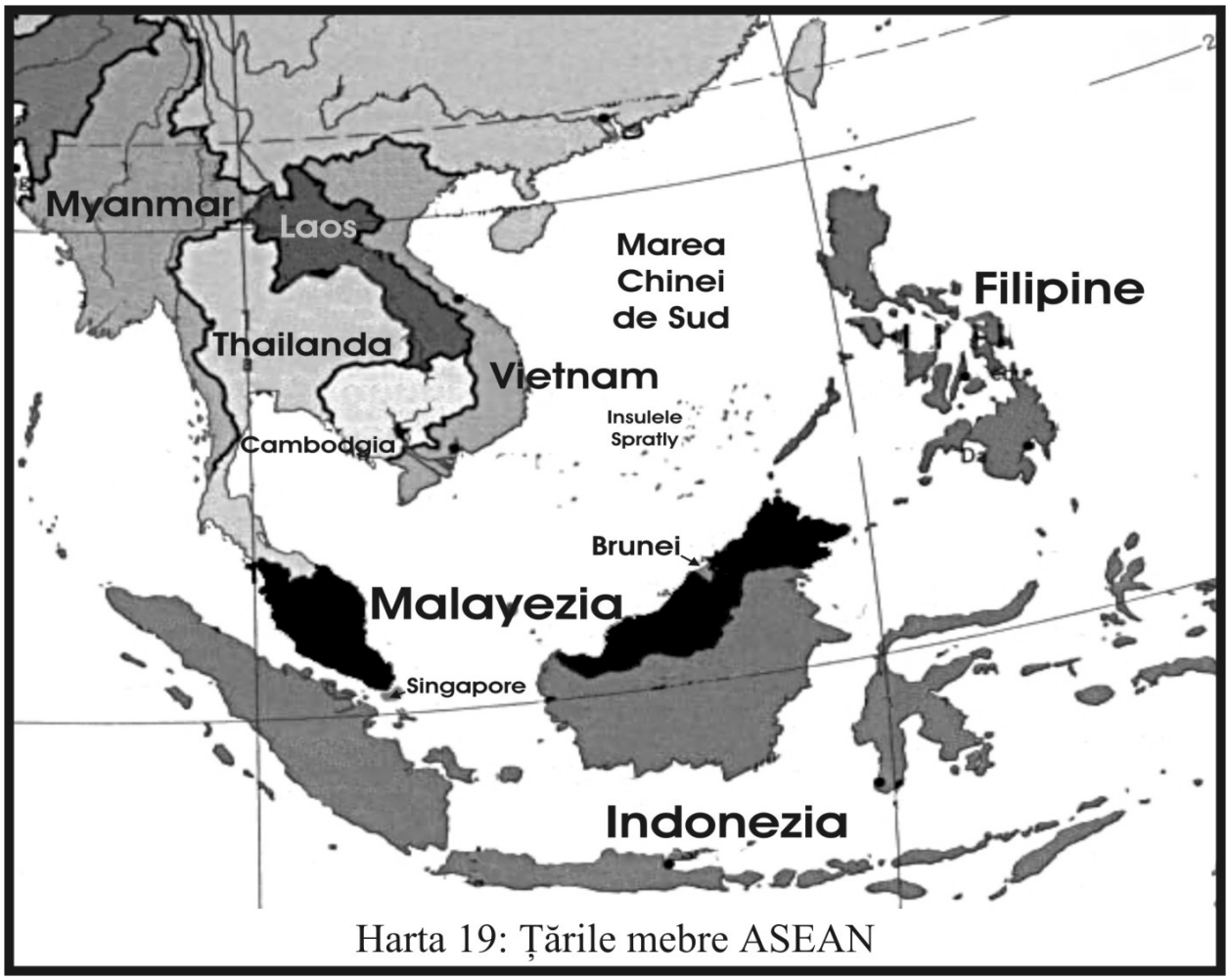

Harta 19: Țările mebre ASEAN

Mai mult, China deține arme nucleare, are dispute de graniță cu o mare din vecini, iar prin îmbunătățirea rapidă a armatei ar putea să fie în măsură să rezolve certuri mai vechi în propriul avantaj (N. Kristof, "*The Rise of China*").

Tendința Chinei de a transforma puterea economică şi militară în putere politică exemplifică procese care încep să se contureze la nivelul întregii Asii. Înscrierea economiei pe o curbă ascendentă, împreună cu investițiile în modernizarea armatei sunt semne că China se întoarce la o imagine de putere în care **aspectele economice, politice şi militare coexistă**. Imagine a unei puteri mult mai stabile, care nu poate fi doborâtă în momentul în care s-ar confrunta cu dezechilibre economice. Desigur, factorul economic rămâne în prim plan, oferind premisele păstrării statutului de putere, dar nu mai este vorba de conceperea economiei ca bază exclusivă a puterii. Criza asiatică a fost momentul care a transmis acest avertisment sever cu privire la dependența excesivă a statelor asiatice de factorul economic. Înainte de criza din 1997, existau evaluări potrivit cărora Asia depăşea SUA din punct de vedere economic; se putea consolida astfel opinia că puterea pe scena internațională începe să aibă un înțeles diferit, considerațiile clasice, de ordin politico-militar fiind învechite, depăşite. Din acest punct de vedere, una dintre consecințele crizei asiatice este întoarcerea regiunii la un statut mult mai echilibrat, mai normal, a cărui putere se măsoară pe dimensiuni multiple.

O altă metodă prin care China îşi rezolvă sau poate să îşi rezolve disputele de graniță este cea **demografică**. S-a vorbit despre un posibil conflict la granița cu Rusia în termeni care sugerau superioritatea demografică a Chinei: *„China invadează Rusia, dar nu cu tancuri, ci cu geamantane"*. Creşterea ritmului de emigrare a chinezilor către Orientul Îndepărtat marchează un moment de intensificare a influenței chineze într-o zonă care a aparținut odinioară Chinei.

Fenomenul este, în cea mai mare parte, de natură demografică. În regiunea Orientului Îndepărtat care aparține Rusiei trăiesc doar 7,4 milioane de ruşi, în timp ce în nord-estul Chinei trăiesc peste 70 de milioane de chinezi. Mai mult, în timp ce populația rusească a scăzut cu 8% din 1989, cea chinezească a crescut cu 13 la sută, în aceeaşi perioadă.

Miza regiunii, din punct de vedere economic, este reprezentată de prezența resurelor naturale bogate, petrol, gaze naturale, cherestea, unele dintre resursele cele mai trebuincioase Chinei.

Fenomenul de creştere a influenței chineze în Orientul Îndepărtat e susținut şi de costurile reduse ale transportului şi schimbului de mărfuri cu China, spre deosebire de cele costisitoare cu Moscova. Forța de muncă rusească este din ce în ce mai redusă, iar golul este pe cale de fi umplut de tânăra generație de chinezi.

Există şi motive strategice pentru care China este interesată să lase fenomenul să curgă de la sine. Teritoriul în cauză oferă Rusiei acces la Oceanul Pacific. Aici se află unele dintre cele mai importante porturi ruseşti, Vladivostok şi Nicolaievsk, care asigură circulația mărfurilor înspre şi dinspre Siberia. Dacă Beijingul ar ajunge să controleze zona, mai ales aceste două porturi, Rusia ar pierde atât exporturile cu sau prin Siberia, cât şi **capacitatea de a ridica o flotă pacifică puternică.** Ceea ce ar contura o situație conflictuală cu Rusia pe termen scurt. Potențialul de conflict ar fi evident.

La această provocare, numită de unii "ocuparea silențioasă de către China a Orientului îndepărtat", autoritățile ruseşti au răspuns cu măsuri sau propuneri mai mult sau mai puțin potrivite. Una dintre propuneri a fost redistribuirea populației din Rusia europeană, care să ducă la echilibrarea balanței demografice. Lucru greu de realizat, ținând cont de criza demografică pe care o cunoaşte statul rus. Şi chiar dacă acest lucru ar deveni posibil, raportul dintre cele două populații rămâne de 6 la 1 în favoarea chinezilor. Alt răspuns la provocarea chineză ar fi accentuarea, de către autoritățile rusesti, a discursului xenofob şi înăsprirea controalelor la graniță. Amândouă constituie soluții pe termen scurt.

Din partea chineză, procesul este lăsat să curgă în mod natural. Factorii demografici ca atare sunt lăsați să îşi spună cuvântul, China preferând, probabil, să exploateze situația creată la momentul potrivit.

12.1.3. Cele câteva Chine

În percepția comună, China reprezintă o țară continentală, o țară întinsă, dar totuşi un bloc masiv continental. Realitatea politică, economică şi culturală este în multe privințe deosebită. Chiar când vorbim de zona continentală a Chinei, este necesar să ne reprezentăm mai adecvat realitățile demografice şi politice din interiorul său. China continentală este construită în jurul nucleului său central, anume **China Han**, constituită de-a lungul istoriei, care se întinde pe cea mai mare parte a acestei țări şi îi conferă limba oficială. În interiorul Chinei, există şi provincii, cum ar fi Tibet, Xinjiang, unde trăieşte şi populație non-chineză care aparține altor civilizații. Pe de altă parte, civilizația sinică în definiția ei contemporană are drept centru de greutate China continentală, dar cuprinde în acelaşi timp şi alte entități chineze, cu populație majoritar chineză (Hong-Kong, Taiwan, Singapore).

Hong-Kong-ul este o insulă în vecinătatea Chinei, unde trăiesc aproximativ 6 milioane de locuitori. Aflat mai bine de 100 de ani sub dominație britanică, Hong-Kong-ul a devenit în ultimele decenii un adevărat simbol al dinamismului şi prosperității. Dezvoltarea din ultima vreme a Chinei a făcut ca Tratatul de retrocedare a Hong-Kong-ului, prin care drepturile britanice asupra acestei insule încetau în 1997, să fie respectat. De remarcat înțelepciunea Chinei care, pentru a atenua impactul revenirii Hong-Kong-ului, a promovat ideea "o țară, două sisteme", ceea ce anunță şi sintetizează voința Chinei de a respecta dreptul Hong-Kong-ului la autonomie. Este momentul să facem o precizare şi cu privire la revenirea insulei Macao la statul chinez, la 20 decembrie 1999. În Tratatul care stipula revenirea insulei la China, exista prevederea că actualul sistem social, politic, economic şi cultural rămâne neschimbat pentru următorii 50 de ani.

Rigorile disciplinei pe care o predăm ne îndeamnă să remarcăm un tip special de înțelepciune care evaluează evenimentele cu alte măsuri (decenii şi chiar secole), care ştie să aştepte şi înțelege că, în domeniul politic, numai timpul poate estompa multe conflicte care ar părea ireconciliabile.

Mai complicată şi se pare mult mai sinuoasă este relația cu Taiwan-ul. Taiwan-ul este şi el o insulă, dar unde trăiesc peste 30 de milioane de locuitori. Dacă avem în vedere dinamismul şi performanța economică a Taiwan-ului, ne vom da seama că nu mai avem de-a face cu o simplă insulă, ci cu un stat în toată puterea cuvântului, care figurează printre cele mai prospere state ale lumii. Desprins de China după Revoluția de Eliberare Chineză, Taiwan-ul a fost întemeiat ca stat şi condus de către Chiang Kai-Shek, lider revoluționar şi cumnat al lui Mao Tze Tung. Spre deosebire de Mao, care a îmbrățişat o linie internaționlistă, Chiang Kai-Shek a urmat o linie naționalistă. Mult timp, între cele două state a existat o relație încordată, alimentată şi de rivalitatea personală dintre cei doi lideri politici. Această încordare este cel mai fidel exprimată de *"politica celor 3 nu-uri": nici un contact, nici o negociere, nici un compromis cu continentul"* (citat în S. Huntington, *"Ciocnirea civilizațiilor"*, pag. 252)..

Dezvoltarea şi modernizarea rapide ale Chinei continentale au un impact considerabil asupra relației cu Taiwan-ul. De la înființare, Taiwan-ul a evoluat în sfera de influență americană şi cea mai importantă piață pentru această insulă prosperă era chiar America. În anii 90, între insulă şi continent se dezvoltă puternice relații economice şi chiar relații umane. De pildă, la sfârşitul lui 1993, 4,2 milioane de taiwanezi vizitaseră continentul şi 40 000 de chinezi de pe continent vizitaseră Taiwan-ul. 40 000 de scrisori şi 13 000 de apeluri telefonice erau înregistrate zilnic. Comerțul între cele două Chine a atins 14,4 miliarde dolari în 1993, iar circa 20 000 de firme taiwaneze investeau pe continent între 15 şi 30 de miliarde de dolari (S. Huntington, op.cit., pag. 253).

Relațiile politice însă au evoluat mult mai lent, în acest plan menținându-se o rivalitate de netăgăduit. Ultimele alegeri din Taiwan, din martie 2000, au dat câştig de cauză candidatului cu cel mai pronunțat discurs anti-China, sprijinit de partidul care avea în plaforma-program

intenția de a obține independența față de China. În plus, victoria a intervenit după 55 de ani de dominare a Partidului Naționalist. Înainte de aflarea rezultatului alegerilor, China a anunțat că va recurge la folosirea forței în cazul unei victorii a candidatului cu orientare pro-independență. Lucru care nu s-a întâmplat. Cu ocazia discursului inaugural, noul președinte taiwanez a anunțat că nu va declara independența pe timpul mandatului său dacă, la rândul său, statul chinez nu va recurge la forță pentru a pune stăpânire pe Taiwan.

Chiar dacă relațiile politice dintre China şi Taiwan nu traversează cea mai fastă perioadă, este aproape verificat faptul că atunci când legăturile economice se intensifică, la orizont apare un proces de destindere care nu poate să nu-şi pună amprenta asupra ansambului relațiilor dintre cele două state. Ori, în plan economic relațiile dintre China continentală şi Taiwan se intensifică, ceea ce ne îndreptățește să anticipăm că, pe termen lung, se vor îmbunătăți şi relațiile politice.

Înainte de 1980, Singapore, stat cu o dezvoltare economică rapidă, privea cu nedisimulat dispreț la continent, la rămânerea sa în urmă şi mai ales la rigiditatea politicii sale. După ce procesul de relansare economică s-a declanşat, asemenea celorlalte țări din zonă, şi politica statului Singapore față de China continentală s-a schimbat. În anii 90, Singapore a investit miliarde de dolari în China, contribuind la accelerarea modernizării acestei țări. Mulți lideri din Singapore au devenit adepți şi susținători entuziaşti ai Chinei şi ai şanselor sale de afirmare. Grăitor pentru noua orientare este şi faptul că aproximativ jumătate din proiectele de colaborare externă sprijinite de guvernul din Singapore sunt destinate Chinei. Fluxul investițiilor externe venite din Singapore şi care, până nu demult mergeau cu precădere spre Malayezia şi Indonezia, au luat calea continentului, pentru că, aşa cum afirma un comentator, "China se află acolo unde este acțiunea".

Apare limpede că astăzi, când vorbim de China, nu putem avea în vedere doar statul chinez propriu-zis, ci ceea ce specialiştii numesc **Marea Chină,** un spațiu mai larg, un spațiu locuit de chinezi sau în cea mai mare parte de chinezi, un spațiu aflat sub influență chineză. Între tigrii asiatici, trei sunt chinezi: Hong Kong, Taiwan, Singapore. Chinezii din aceste teritorii au furnizat capitalul necesar creşterii economice a Chinei continentale în anii 90.

Este instructiv să menționăm că acest **prim cerc de gravitație** chinezească se continuă cu un altul în care **influența nu se mai sprijină aşa de mult pe populație, ci pe factori economici**. Chinezii dețin aproximativ 1% din populația Filipinelor, însă asigură un volum de aproximativ 35% din vânzările firmelor din această țară. În Indonezia chinezii reprezintă 2-3 % din populația țării, dar dețin 70% din capitalul privat. Chinezii reprezintă cca 10% din populația Thailandei, însă contribuie la crearea a aproximativ 50% din PIB-ul acestei țări. Deşi populația chinezească reprezintă doar o treime în ansamblul populației din Malayezia, totuşi ea domină economia acestei țări. Prin urmare, China este o prezență dominatoare în toată Asia de sud est şi, cum remarca Samuel Huntington, "*economia est-asiatică este fundamental o economie chineză*" (S. Huntington, "*Ciocnirea Civilizațiilor*").

În ciuda dominației curente japoneze a regiunii, economia bazată pe populația chineză a Asiei iese la suprafață rapid ca un "*nou epicentru al industriei, comerțului şi finanțelor. Această zonă strategică conține substanțiale capacități tehnologice şi manufacturiere - Taiwan, remarcabilă putere de răspundere antreprenorială, de marketing şi de servicii - Hong Kong, o excepțională rețea de comunicații - Singapore, un nemaipomenit fond comun de capital financiar (toate cele trei) şi o largă înzestrare cu pământuri, resurse şi muncă - China continentală*" (Murray L.Weidenbaum, *„Greater China: The Next Economic Superpower?"*, citat în S. Huntington, op.cit., pag. 251). Deci al treilea centru concentric chinezesc este echivalent cu o Chină care domină întreaga Asie, alcătuind ceea ce s-a numit *„sfera de co-prosperitate a Marii Chine"*. Există date grăitoare care sprijină afirmațiile cu privire la existența acestor cercuri concentrice. În 1992, 80% din investițiile străine directe în China proveneau din teritoriile chineze de peste țări şi proveneau în principal din Hong Kong (68%), din Taiwan

(9%), din Singapore, Macao. Japonia reprezenta 6,6%, în timp ce SUA 4,6%. Din totalul investițiilor străine, 67% proveneau din surse chineze. Stare de fapt care începe să modeleze şi percepția locuitorilor din zonă cu privire la noua configurație de putere în regiune. Întrebați care națiune va avea cea mai mare influență în Asia în secolul următor, japonezii au răspuns: 44% - China, 30% - SUA, 16% - Japonia (S. Huntington, op.cit., pag. 251).

Toate aceste evoluții configurează un tip special de piață comună, o sferă de co-prosperitate care, prin forța economică, prin numărul populației şi intensitatea comerțului nu este cu nimic mai prejos de celelalte două regiuni economice de care ne-am ocupat.

Procesele trepidante din zonă au developat două tendințe: China continentală a apărut din ce în ce mai clar drept statul-nucleu al unei civilizații chineze, orientate tot mai evident spre continent. Pe de altă parte, economia Asiei de est este din ce în ce mai mult centrată pe China continentală ca stat şi dominată de chinezi ca populație.

12.2. Japonia

12.2.1. Răsturnarea copernicană în teoria dezvoltării

Economia Japoniei reprezintă aproximativ 2/3 din cea a Americii, dar, din punctul de vedere al mărimilor fizice, diferențele sunt copleşitoare: ca suprafață, Japonia este ceva mai mică decât California. Raportul dintre populația americană şi cea japoneză e de 2 la 1, Japonia fiind țara dezvoltată cu cea mai mare densitate demografică. Este dependentă de resurse energetice în proporție de 85%. Pornind de la aceste elemente, se poate afirma că miracolul japonez a contrazis multe dintre teoriile care încearcă să explice puterea unui stat. El a forțat şi lansarea unor noi ecuații de determinare a puterii. Revenim, în acest sens, la ecuația propusă de Ray S. Cline (în C. W. Henderson, "*International Relations. Conflict and Cooperation at theTurn of the 21st Century"*, pag. 102):

Puterea = [Masa Critică (Populația şi Teritoriu) + Putere economică + Putere militară] x
[Planificare coerentă a strategiei naționale + Voință]

Este o ecuație care defineşte puterea pornind de la achizițiile teoretice ale sfârşitului de secol şi de mileniu, dar mai ales pe baza modelului de dezvoltare propus de Japonia. De altfel, este puțin probabil ca această formulă să fi apărut la începutul secolului, sau chiar înainte de anii 70, înainte ca experiența japoneză să sfideze conceperea puterii unui stat în termenii mărimii teritoriului şi ai bogățiilor naturale.

După cum apreciază Ezra F. Vogel, conceperea puterii doar în paradigma sa clasică, pe baza unor criterii fizice cum ar fi: suprafața, poziționarea strategică, înzestrarea cu bogății naturale, a întârziat recunoaşterea şi reprezentarea fidelă a proporțiilor ridicării economiei japoneze („Japan as Number One Revisited"): *„un factor de adâncime a făcut ca lumea să reacționeze cu atâta încetineală la succesul japonez, anume modul în care concepem premisele care stau la baza apariției unei puteri mondiale... Lumea nu a realizat la timp extraordinara schimbare a bazelor acestei puteri"*. Schimbare determinată de intrarea în era comerțului global, *„când puterea nu mai aparține în mod automat acelor state cu un teritoriu întins, cu resurse naturale bogate şi poziționare strategică, ci acelor state care posedă resurse umane şi instituții performante, state care sunt capabile să iasă pe piață cu prețuri competitive, să adune şi să analizeze informația relevantă şi să fie la înălțimea rigorilor comerțului internațional"*.

Prin urmare, la sfârşitul deceniului al 8-lea, reacția dominantă a marilor puteri a fost de amuzament amestecat cu fascinație, fără reprezentarea adevăratei dimensiuni a succesului japonez. Interesant că autoarea nu neagă în nici un fel importanța elementelor clasice ale puterii. „Partea geopolitică" în ecuația explicativă a puterii nu dispare, dar ocupă poziția a doua. Iar

încetineala cu care a fost percepută importanța experienței japoneze se datorează şi acestei inversări, faptul că modelul de dezvoltare nipon a sfidat puterile timpului, care legau statutul lor şi de (unele chiar în primul rând de) mărime fizică şi bogății naturale. Experiența Japoniei este sau constituie un îndemn la prefacerea instrumentelor cu care operează geopolitica, ducând la răsturnări dramatice în modul de judecare a puterii unui stat. O experiență care ne propune un model bazat pe cu totul alte premise, cu altă dispunere a elementelor, fundamental sprijinită pe alte aserțiuni. În teoria dezvoltării este o „răsturnare copernicană".

12.2.2. Miracolul japonez

Imediat după război, SUA au fost nevoite să îşi schimbe atitudinea față de Japonia. Triumful lui Mao, izbucnirea războiului în Coreea au făcut din Japonia un aliat prețios într-o eventuală confruntare cu lumea comunistă. Dată fiind şi capacitatea deosebită a Japoniei de a bloca operațiunile navelor sovietice în Pacific, importanța acestei țări a crescut. De aceea, una dintre amenințările la adresa SUA ar fi fost ca procesele din interiorul Japoniei să o ducă pe o direcție pro-sovietică. De aici, principala rațiune care a stat la baza acordării ajutorului economic (un capitol al cărții *„The Coming War with Japan"* se intitulează chiar aşa: *„Rivalitatea americano - sovietică şi rolul ei în fundamentarea prosperității japoneze"*).

În 1952, Japonia şi Statele Unite au semnat primul acord comun de securitate. În acel moment, SUA produceau peste 40% din producția globală, iar economia Japoniei reprezenta doar a 25-a parte din economia americană. Americanii erau absolut încrezători în a da Japoniei mână liberă să se dezvolte. Problema care a apărut pe parcurs a fost că, din punctul de vedere al Japoniei, relațiile bilaterale cu SUA *„au mers prea bine"*, după cum se exprima un congresman american (Kan Ito, *„Trans-Pacific Anger"*). Sau, cum s-a spus, *„America a ieşit învingătoare din război, Japonia a ieşit învingătoare din pacea care a urmat"* (E. Vogel, *„Japan as Number One Revisited"*).

Japonia s-a concentrat pe crearea unei economii bazate pe export, propulsate de **cooperarea dintre stat şi industrie**. Schema de dezvoltare a economiei japoneze a lucrat pentru că s-a cuplat cu imensa piață americană, condiția de a fi acestei scheme fiind exportul masiv şi piața masivă a altcuiva. În timp ce americanii au fost nevoiți să stimuleze consumul pentru propria producție, Japonia a profitat de piața americană pentru a-şi pune la punct un extrem de performant aparat productiv. Marele ajutor al americanilor nu a constat în banii oferiți pentru reconstrucție, ci în **piața oferită aproape în mod naiv**, spun unii comentatori.

În anii 60, economia japoneză reprezenta a 10-a parte din economia americană. Atunci au început şi fricțiunile dintre cele două state, având ca motiv imediat competitivitatea sporită a produselor textile japoneze şi a producției de oțel. În anii 70, industria americană producătoare de televizoare, automobile şi piese pentru maşini industriale s-a văzut întrecută de cea japoneză. În deceniul următor, a venit rândul industriei de electrocasnice. În anii 1978-1979, valoarea Produsului Național Brut pe cap de locuitor în Japonia a depăşit-o pe cea din SUA. În anii 80, industria japoneză high-tech a început să constituie o amenințare pentru marile firme americane producătoare de semiconductori şi computere, arătând că forța Japoniei se măsoară nu numai în valoarea Produsului Național Brut, ci şi în poziția dominantă pe care o deține în industriile viitorului. În 1980, producătorii americani de semiconductori aveau o cotă pe piața mondială de 53%, producătorii de computere 70%. Cotele au scăzut în anii 90 la 44%, respectiv 60%, firmele japoneze fiind cele care au strâns majoritatea acestor pierderi. Cel mai îngrijorător semnal a fost că SUA au fost întrecute de Japonia în sectoare-cheie ale acestei industrii: componente microelectronice, microprocesoare, echipamente, imprimante, ecrane, unități centrale. Japonia începe să se impună şi pe piața sistemelor integrate, a software-urilor specializate, domenii în care supremația aparținea, în mod tradițional, Americii. Ceea ce a contrazis stereotipurile potrivit cărora japonezii nu vor fi competitivi pe piața înaltelor tehnologii (în anii 70 circula stereotipul

că japonezii nu vor fi niciodată în stare să construiască o maşină de lux) şi a stârnit temerile occidentalilor că sunt supuşi unei "dezindustrializări" graduale (K. van Wolferen, *"The Enigma of the Japanese Power. People and Politics in a Stateless Nation"*).

În 1988, economia japoneză a urcat pe locul al doilea, imediat după cea americană, iar bursa de valori japoneză a devenit cea mai importantă din lume, declanşând „**endaka**" (în japoneză, era yen-ului atotputernic). Anul care a declanşat tendinţele ascendente ale yen-ului este 1985, anul celebrului „Acord Plaza", semnat la Hotelul Plaza din New York între miniştrii de finanţe ai SUA, Marii Britanii, Franţei, Germaniei Federale şi Japoniei. Prin acest acord, băncile centrale din ţările vest-europene, împreună cu Statele Unite, au recurs la măsura de depreciere a dolarului în raport cu yen-ul, pentru a ţine sub control exporturile japoneze. Se preconiza că, prin aprecierea yen-ului în raport cu dolarul, deficitul comercial al SUA se va reduce, exporturile americane vor costa mai puţin, importurile mai mult, iar Japonia va fi cel mai tare influenţată, la modul negativ, de această măsură. Numai că exporturile japoneze nu au scăzut, iar valoarea rezervelor bancare a atins cote astronomice. Puterea de cumpărare a yen-ului s-a dublat, venitul anual pe cap de locuitor a ajuns la 17 000 de dolari (locul al 2-lea în lume). În 1987, Japonia a devenit cel mai mare creditor al lumii, declasând Marea Britanie din această poziţie, apoi cea mai mare sursă de ajutor financiar extern, depăşind şi din acest punct de vedere SUA, apoi unul dintre cei mai mari investitori străini. În 1989, valoarea investiţiilor directe ale Japoniei în străinătate s-a ridicat la 67,5 miliarde de dolari, plasând Japonia pe locul al treilea în clasamentul investitorilor (*„National Geographic"*).

La începutul anilor 90, rata economiilor era de 3 ori mai mare decât în America, Japonia anjaga în laboratoarele de cercetare cu 70 000 mai mulţi cercetători şi ingineri decât SUA şi folosea de 10 ori mai mulţi roboţi pe liniile de asamblare. Valoarea investiţiilor japoneze în SUA a crescut, devenind de 4 ori mai mare decât cea a SUA în Japonia. Important este că americanii **cumpără cam 1/3 din exportul nipon**, dar mai important este conţinutul schimburilor dintre cele două ţări:

Exporturile Japoniei către SUA

1. Maşini	21 123$
2. Unităţi centrale pentru computere	3 595$
3. Accesorii pentru computere	2 572$
4. Semiconductori	2 442$
5. Microprocesoare	2 432$
6. Camere de luat vederi	2 431$
7. Camioane	1 801$
8. Aparate video	1 498$
9. Piese de maşini	1 012$
10. Copiatoare	920$

Exporturile SUA către Japonia

1. Ţigări	1 673$
2. Accesorii pentru computere	1 1665$
3. Avioane	1 629$
4. Porumb	1 407$
5. Cherestea	1 280$
6. Computere	1 1191$
7. Semiconductori	1 116$
8. Aluminiu	995$
9. Subansamble pentru avioane	897$
10. Soia	840$

Datele sunt la nivelul anului 1991; Sursa: *"Asian Survey"*, nr. 1, ianuarie 1992

Un oficial japonez a declarat în particular că SUA, cu agricultura lor foarte competitivă, a luat locul coloniilor japoneze din perioada de dinaintea celui de-al doilea război mondial, furnizând produse agricole şi materii prime unei mari industrii superioare (E. Vogel, *"Japan as Number One"*). Ceea ce este, desigur, o exagerare, dar nu trebuie subestimată baza reală, după

cum o arată structura schimburilor dintre cele două state, care poate să favorizeze apariția unei astfel de afirmații. Starea reală de neliniște cu privire la controlul excesiv pe care Japonia ar putea să îl exercite asupra economiei americane s-a reflectat în diverse sondaje de opinie, în conținutul temelor din campaniile prezidențiale, în discursul oficial. Un articol din „Foreign Affairs" (R. Holbrooke, *„Japan and the United States: Ending the Unequal Partnership"*) arată că 71% dintre americani cred că japonezii sunt vinovați de practici comerciale inechitabile, comparativ cu doar 40% care spun acelaşi lucru despre Comunitatea Europeană. Semnificativ, întrebați dacă puterea economică a Japoniei constituie o amenințare la adresa SUA, 60% au răspuns da, cu mult mai puțini decât cei care aveau în vedere altă amenințare posibilă. În 1988, pentru prima dată de la al doilea război mondial, Uniunea Sovietică şi politica americană vizavi de aceasta nu au mai figurat printre marile teme ale campaniei prezidențiale. Locul acestora a fost luat de politica față de Japonia. În acel timp, 22 % dintre americani luau în serios amenințarea din partea URSS, comparativ cu 68% care considerau că amenințarea vine dinspre Japonia (G. Friedmann, *„The Coming War with Japan"*).

Cum au ajuns japonezii la aceste performanțe?

Una dintre strategiile cele mai eficiente a fost **concentrarea pe un anumit sector**, pentru a creşte performanțele sale economice şi a-l impune pe piața mondială. Atâta timp cât nu se obține o cotă semnificativă de competitivitate, accesul produselor străine de acelaşi profil pe piața japoneză este blocat. În felul acesta, firmele nipone au răgazul să-şi construiască o poziție solidă şi să atace piața externă cu succes. Televiziunea prin satelit a reprezentat o astfel de industrie. Pentru a da timp industriei interne să se organizeze, Ministerul Poştelor şi Telecomunicațiilor a instituit proceduri prohibitive care să descurajeze cetățenii japonezi de a primi semnale prin satelit de la posturi străine.

Alte explicații ale performanțelor economice: **japonezii investesc mai mult decât americanii în cercetare şi dezvoltare**. Ca procent din PNB Japonia alocă peste 3%, procentaj aflat în creştere, în timp ce SUA stagnează în jurul unui 2%. Contează şi domeniile către care se îndreaptă banii pentru cercetare şi dezvoltare: în SUA cu predilecție către domeniul militar şi medicină, în Japonia în principal către computere, telecomunicații, biotehnologie (E. Vogel, *„Japan as Number One Revisited"*). Japonezii alocă mai mult timp planificării şi proiectării şi investesc mai mulți bani şi timp în produse noi. Ca urmare a planificării şi a viziunii de perspectivă, au fost întotdeauna cu un pas înaintea europenilor şi a americanilor. În anii 70, când americanii se concentrau pe volum, japonezii au urmărit costul. Când americanii şi-au întors privirea spre cost, japonezii s-au îndreptat spre calitate. Când revoluția calității a atins şi cele două țărmuri ale Atlanticului, japonezii s-au concentrat pe înjumătățirea timpului dedicat apariției unui produs complet nou, pe scurtarea atât a perioadei de proiectare, cât şi a celei de execuție. În timp ce europenii se străduiau să perfecționeze producția de masă, japonezii se perfecționau în flexibilitate, producând, spre exemplu, automobile adaptate cerințelor clienților individuali. Acestea se reflectă în diferențele considerabile între timpul alocat de japonezi, europeni sau americani producerii unei maşini, dar şi mai spectaculoase sunt diferențele în ceea ce priveşte capacitatea de a ieşi pe piață cu un model absolut nou: japonezii pot să proiecteze, să construiască şi să pună în vânzare un model nou de maşină în 46 de luni, după 1,7 milioane de ore de proiectare şi lucru efectiv, americanii şi europenii în doar 60 de luni, şi cu efort de-a lungul a 3 milioane de ore.

Există autori care explică miracolul economic prin calitățile populației nipone, considerând că vrednicia, răbdarea, auto-disciplina, ataşamentul față de muncă, spiritul de sacrificiu, conformarea la regulile grupului, ale comunității au contribuit la succesul japonez. Virtuțile japoneze au fost privite cînd cu admirație, când cu invidie, percepute drept ceva străin, ciudat, ca aparținând unei noi „rase", care îşi face din muncă o adevărată credință. Există informații care dau credibilitate şi acestei explicații. În 1945, foarte puțini japonezi ştiau engleza. Progresele în învățarea acestei limbi pe parcursul unei generații sunt unice în

lume. Învățarea acestei limbi a devenit un obiectiv național, pentru îndeplinirea căruia au fost antrenate sistemul de învățământ, sistemul mass media (televiziunile aveau programe speciale de învățare a limbii engleze). În acelaşi timp, japonezii au ştiut să conserve şi să stimuleze **dorința de cunoaştere** a populației într-o epocă în care aceasta este invadată de seducția divertismentului. Numai două țări se situează înaintea Japoniei din punct de vedere al numărului de cititori de ziare. **Cei mai mulți cititori de carte** sunt japonezi (E. Vogel, *„Japan as number one”*).

Gândind parțial în această paradigmă care pune accent pe trăsăturile de caracter ale japonezilor, Steven Schlosstein face o paralelă sugestivă: cu un secol în urmă, America a fost binecuvântată cu două lucruri strâns legate între ele: posedând cele mai bogate resurse naturale din lume, a dezvoltat un sistem industrial care să le valorifice. Astăzi, în epoca informațională, Japonia (şi țările din Asia de est) sunt binecuvântate tot cu două daruri: posedă resursele umane cele mai bine performante din lume şi dispun de sistemele tehnologice în măsură să le pună în valoare (S. Schlosstein, *„The End of the American Century”*).

Ezra F. Vogel, în *„Japan as Number One. Lessons for America”* accentuează exact această direcție: *„Cu cât am examinat mai mult abordarea japoneză a organizării moderne, cu atât m-am convins că succesul japonezilor are mai puțin de a face cu trăsăturile de caracter, ci mai ales cu structurile organizaționale specifice, programele politice şi planificarea riguroasă”*. În 1968, Japonia a declanşat, pe o perioadă de 2 decenii, un proces de examinare atentă a celor mai bune instituții din lume în fiecare sector: guvern, administrație, afaceri, învățământ, armată, artă. După selectarea celor mai bune modele, a început o perioadă de adaptare. Japonia a utilizat specialişti care să analizeze forța şi slăbiciunile comparabile ale instituțiilor din fiecare țară modernă. Nici o altă țară nu are mai multă experiență în evaluarea funcționării instituțiilor, în crearea sau restructurarea lor printr-o planificare rațională care să vină în întâmpinarea cerințelor viitorului.

În plus, consideră Ezra Vogel, dacă e să explicăm ascensiunea Japoniei printr-un indicator sintetic, acesta este **dorința de cunoaştere**, strângerea de informații de la oricine, din orice domeniu, pe probleme generale sau punctuale, pentru strategii pe termen scurt sau lung, chiar dacă în momentul în care se solicită o informație nu se ştie exact dacă sau pentru ce va fi utilă. Persoanele oficiale aflate la niveluri înalte ale admistrației au o responsabilitate deosebită în ceea ce priveşte acumularea cunoştințelor şi a informațiilor. Ei sunt cei care analizează informația şi decid în ce locuri trebuie ea căutată. În cadrul fiecărui minister lucrează un mare număr de experți care îşi petrec o bună bucată de timp urmând cursuri de specializare în străinătate; printre obiectivele lor se numără adunarea de exemple oferite de țările respective, exemple care ar putea fi preluate, adaptate de către Japonia. Ministerul Industriilor şi al Comerțului Internațional şi-a trimis, de pildă, specialiştii în Franța să studieze modul în care francezii au rezistat cu succes invaziei produselor britanice.

Deci Japonia nu se prezintă doar cu un surplus comercial, cu performanțe economice, ci şi cu o remarcabilă forță de cunoaştere a instituțiilor altor țări şi de adaptare a lor la particularitățile Japoniei, experiență dublată de aviditatea de informație, care poate face ca primele două să reapară oricând. Cu alte cuvinte, dacă ne-am putea imagina o catastrofă economică în Japonia, a doua zi după dezastru, tocmai pentru că sunt întrunite toate condițiile umane ale dezvoltării, decolarea economică ar putea reîncepe. Forța Japoniei nu provine numai din valoarea Produsului Național Brut, ci din faptul că deține **un model de dezvoltare mai adecvat lumii de astăzi**; de aceea, semnificația geopolitică a acestei țări va fi din ce în ce mai preganantă. Prin experiența din ultimele decenii, Japonia ne transmite un adevăr esențial: forța şi importanța geopolitică se sprijină din ce în ce mai mult pe forța umană întrupată în calitatea modelului de dezvoltare şi în vitalitatea acestuia.

12.2.3. Reevaluarea politicii externe şi de apărare

Agenda politică şi de securitate a Japoniei în Asia este limitată în comparație cu agenda economică. Cu toate acestea, este o agendă din ce în ce mai încărcată şi mai plină de înțeles. Japonia deține în momentul actual al treilea buget de apărare din lume, iar la începutul anului 2000, Parlamentul japonez a anunțat că va declanşa un proces de revizuire a constituției, documentul prin care Japonia renunța, la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, la folosirea forței pentru rezolvarea disputelor internaționale.

Sfârşitul războiului rece şi războiul din Golf sunt, poate, evenimentele care au dat cele mai puternice impulsuri reconfigurării politicii externe a Japoniei. După prăbuşirea URSS, Japonia nu mai este, din punctul de vedere al Statelor Unite, un partener pentru îngrădirea expansiunii sovietice, ci un competitor economic, cu potențial egal de a stabiliza, dar şi de a destabiliza situația în Asia.

Războiul din Golf a favorizat apariția unui cvasi-consens intern cu privire la implicarea mai substanțială a Japoniei în problemele de securitate globală. Anul 1991 poate fi considerat anul în care Japonia se naşte ca superputere. Sub impactul războiului, imensa forță economică a devenit brusc conştientă că trebuie să îmbrace o nouă haină. Firește că sunt opinii diferite, că mulți pledează ca Japonia să se mențină deoparte. Dar Japonia nu mai poate adopta această atitudine, nu-i mai permit acest lucru propria forță, propriile interese. Ministrul de externe al Japoniei de la începutul anilor 90 a fost destituit, deoarece era acuzat de opinia publică că răspunde mecanic la telefonul trans-pacific, că practică o diplomație de tipul „Bush-phone". De la războiul din Golf, în această țară se răspândeşte percepția că Japonia este doar *„un bancomat, care are nevoie de o lovitură zdravănă înainte de a lăsa banii să iasă"* (*"The Economist"*, 4-10 ianuarie 1992). Japonezii acceptă din ce în ce mai puțin să fie priviți drept distribuitori de fonduri, mai ales că sumele mari de bani sunt alocate pentru acțiuni militare la proiectarea cărora Japonia a participat puțin sau chiar deloc. Faptul că guvernul japonez a achitat o notă de plată de 13 miliarde de dolari, ceea ce reprezintă o pătrime din bugetul total pentru susținerea operațiunii „Furtună în deşert", fără însă a beneficia de rezultatele acțiunii militare, a generat puternice dezbateri interne şi a oferit argumente celor care susțin ideea că Japonia trebuie să aibă propria forță militară. Cu atât mai mult cu cât operațiunea a avut lo într-o zonă în care şi Japonia avea interese strategice.

Chiar dacă nu o spune întotdeauna deschis, Japonia vrea să fie tratată pe măsura forței sale economice. Cu atât mai mult cu cât se apreciază că, fie şi fără o armată sau o flotă puternică, este posibil să devină una dintre puterile militare ale lumii, ca urmare a faptului că începe să dețină supremația în ceea ce se cheamă **tehnologie cu dublă întrebuințare**: din ce în ce mai mult, specialiştii care lucrează în domeniul aparaturii video, al telefoniei mobile, al informaticii, au cunoştințe pe care le pot transfera în domeniul controlului radar, al bombelor inteligente etc. Avansul luat de Japonia în industria high-tech, cuplat cu impresionanta capacitate de producție îi vor permite să lanseze mai repede pe piață arme mai ieftine şi mult mai performante din punct de vedere tehnologic.

Este foarte important, spun specialiştii, ca, în noul context, America să nu umilească Japonia, fapt ce ar lăsa urme psihologice mai greu de vindecat. Ar putea interveni, astfel, pe lângă încordarea economică, şi cea psihologică, în multe privințe mult mai delicată.

Pe lângă solicitările de renunțare la „pacifismul unilateral" au re-apărut în discursul oficial, în cărți, reviste, ziare, referiri la **pan-asiatism**, la **noul Asiatism**. Ideile de bază ale acestor orientări sunt: asiaticii se înțeleg mai bine între ei, sunt mai cooperanți, mai sensibili, nu atât de materialişti; Japonia, fiind țara cea mai dezvoltată din Asia, are o obligație specială să ajute şi să conducă celelalte state asiatice; ea îşi poate hotărî singură politica externă şi de apărare, fără să mai fie în subordinea „rasei albe" arogante; declinul Occidentului/ al SUA este de neoprit; prosperitatea Japoniei, supremația tehnologică, forța de muncă instruită şi societatea

lipsită de fenomenul infracțional sunt dovezi ale superiorității poporului japonez şi a culturii sale. O carte care a făcut vogă - *"Japan that Can Say No"* (Shintaro Ishihara) - susține că prejudecățile americane împotriva rasei galbene ar fi la originea fricțiunilor economice. Autorul pledează în favoarea pan-asiatismului, subestimând relațiile cel puțin delicate dintre Japonia şi alte state asiatice. Acesta nu reprezintă curentul de opinie predominant în Japonia, dar el dă glas unei preocupări semnificative a japonezilor mai tineri sau mai vârstnici.

Japonia este prea puternică pentru a se mulțumi cu statutul de putere regională, asiatică, prioritatea ei fiind aceea de a concura cu superputerile vremii. Prioritățile ei sunt SUA şi Europa, unde are şi cele mai multe investiții. Acelaşi lucru îl demonstrează ponderea exporturilor: 30% cu SUA, 18% cu UE, 12% cu Asia de sud-est, 5% cu China şi a importurilor: 24% din SUA, 14% din Asia de sud-est, 14 din UE, 13% din China (1998). După cum se observă, obiectivele strategice ale Japoniei sunt ghidate de prezența în marile regiuni economice ale lumii. Atât imorturile, dar mai ales investițiile, exprimă cu fidelitate această orientare strategică a Japoniei. Lucrurile se prezintă astfel încât Asia parcă nu ar interesa în mod deosebit Japonia. Acum, această țară este preocupată să câştige poziții cât mai însemnate în acele **regiuni care conduc tehnologic şi care reprezintă simboluri ale dezvoltării şi prosperității în lumea de azi**. În alți termeni, Japonia îşi propune în mod expres să se înfrunte cu SUA şi UE, chiar pe propriile lor piețe. Japonia vrea Asia, dar o doreşte treptat şi venind cumva de la sine, fără a fi urmărită ca prioritate fundamentală. Iar dacă va câştiga disputa cu SUA şi cu UE, regiunea Asia-Pacific va reveni Japoniei prin forța lucrurilor.

Opțiunea regională exclusivistă, sau ceea ce s-a numit **„re-asianizarea"** politicii externe a Japoniei ar fi şi dificilă. Cu toate acestea, o versiune limitată a unei astfel de opțiuni este deja parte din politica externă japoneză, iar măsura în care va deveni pe de-a-ntregul exclusivistă depinde, în opinia lui Joseph Nye, de drumul urmat de NAFTA şi de Uniunea Europeană în aceeaşi direcție a regionalismului exclusivist, protecționist. Opțiunea cea mai adecvată ar fi, după acelaşi autor, ca Japonia să devenă o forță globală civilă, a cărei influență să fie vizibilă prin activismul în instituțiile internaționale. Opțiunea aceasta ar avea mai mult succes deoarece ar ajuta Japonia să revină la regiune urmând un traseu global indirect, ar ține în frâu atitudinile parohiale, ar potoli sensibilitățile celorlalte state din regiune, ar canaliza puterea Japoniei în interiorul instituțiilor globale şi ar produce stabilitate în regiune (J. Nye, *"Coping with Japan").*

12.2.4. Relațiile cu regiunea

Cum am văzut, direcția strategică a Japoniei este aceea de a fi prezentă în marile centre de inovație tehnologică şi de prosperitate comercială. Aceasta nu înseamnă că Asia este neglijată, prezența niponă în Asia este din ce în ce mai vizibilă, dar ea decurge din forța economiei japoneze. Este o economie suficient de puternică şi de competitivă pentru a asculta de comandamentul strategic, acela de a fi prezentă acolo unde competiția este cea mai acută şi, în acelaşi timp, de a urma propozițiile clasice ale geopoliticii şi de a-şi consolida pozițiile în zonele învecinate din Asia.

În acord cu această viziune, firmele japoneze îşi concentrează exporturile şi investițiile în spațiul vecinilor asiatici, mulți dintre aceştia fiind foşti adversari ai Japoniei în timpul celui de-al doilea război mondial. Pe măsură ce amintirile de război scad în intensitate, Japonia recâştigă fostele colonii, de astă dată prin mijloace economice. Vecinii câştigă capital, tehnologie avansată, cunoştințele necesare modernizării, în timp ce Japonia câştigă forță de muncă ieftină pentru industriile exportate şi piețe de desfacere pentru produsele sale. E ca şi cum evenimentele care au avut loc în Asia cu jumătate de secol înainte sunt rescrise ca prin farmec, apreciază prestigioasa publicație *„National Geographic"* (Noiembrie, 1991). În vara anului 1941, Armata imperială japoneză intra în Thailanda, ceea ce a constituit preludiul celui de-al doilea război mondial în Asia; astăzi, simboluri de genul „Bine ați venit în Thailanda-Mitsubishi" invadează

nu numai Thailanda, ci şi Australia, Malayezia, de fapt toată regiunea pe care, odinioară, japonezii o considerau propria „arie de co-prosperitate a Asiei de est". Şi, preluând afirmația lui Clyde v. Prestowitz, jr, *„este mult mai greu să anulezi rezultatele unei cuceriri economice decât pe cele ale unei cuceriri militare"* (*"Trading Places. How We Allowed Japan to Take the Lead"*).

Este adevărat că în Asia nu domneşte entuziasmul cu privire la o Japonie tot mai activă, mai ales militar. Dar, odată cu dezvoltarea economică spectaculoasă, japonezii au început să fie văzuți de vecinii lor drept un rău necesar. Cu trecerea timpului, sunt de ce în ce mai puțin percepuți drept un rău, şi din ce în ce mai mult drept ceva necesar şi, cel puțin din punct de vedere economic, ceva dezirabil.

Autorii cărții *„Britain in 2010"* fac unele remarci deosebit de interesante referitoare la formarea unui bloc economic în jurul Japoniei. Dacă economia Japoniei nu va deveni la fel de mare precum cea a SUA şi a Uniunii Europene, e foarte posibil ca această țară să se unească cu noile țări industrializate din regiune, astfel încât să formeze un bloc economic care să fie similar ca mărime, dar mult mai dinamic decât cel european şi nord-american. Comerțul şi investițiile care leagă Japonia de țările vecine s-a extins, deşi principalele orientări sunt către America şi Europa. Diferențele de cultură şi între instituții sunt mai mari decât cele din țările europene. Distanțele sunt mult mai mari: Singapore este tot atât de departe de Tokyo precum Londra de New York. Mai este şi o problemă de echilibru. Japonia este mult mai puternică decât partenerii săi, Koreea de sud, Taiwanul, Hong Kong, Singapore. Populația sa este dublă decât a acestor patru țări la un loc, iar economia de 6 ori mai mare. Orice bloc economic între aceste țări va fi atât de dominat de Japonia încât, probabil, nu va fi acceptat de ceilalți. Sunt şi alte țări în regiune care ar putea deveni parteneri suplimentari: Filipine, Thailanda, Malayezia, chiar Indonezia. Dar, acestea nu au arătat dinamismul celorlați şi chiar dacă s-ar adăuga, economia japoneză tot ar fi de 4 ori mai mare decât a celor 8 luați la un loc.

Este puțin probabil că o astfel de uniune neechilibrată va fi atrăgătoare pentru alți parteneri. Chiar dacă s-ar înfăptui, ar lua mult timp pentru a constitui structuri care să lucreze la fel de eficient precum în Europa. În concluzie, apreciază autorii, în 2010, Japonia va dezvolta **legături trainice cu vecinii, dar acestea se vor opri în fața structurilor formale necesare pentru a forma un bloc economic comparabil cu Uniunea Europeană**.

Vorbind de situația din regiunea Asia-Pacific, ni se pare elementar să subliniem că totul depinde în momentul de față de modul cum va fi modelată relația dintre Japonia şi China. Ambele state luptă pentru crearea şi consolidarea sferelor de influență, ambele sunt interesate de consolidarea unei zone de prosperitate, ambele sunt însă suficient de puternice pentru a emite pretenții la supremație. Depinde acum dacă această pretenție va fi înfăptuită în „stil asiatic", adică într-un mod silențios, cumpătat, non-violent. Cel puțin până în prezent, relațiile dintre aceste două state au evoluat bine. Până la un anumit punct, putem vorbi chiar de un cuplu chinezo-nipon, interesele celor două puteri fiind, cel puțin până la această dată, oarecum complementare. China a avut nevoie de performanța tehnologică niponă, aşa cum japonezii au avut, au şi vor avea nevoie de piața chineză. Analiştii vorbesc despre formarea unei posibile axe economice şi strategice Beijing - Tokyo, care ar reuni două dintre cele mai puternice economii ale lumii (de fapt, pozițiile economice nr. 2 şi 3 din lume), ar sateliza prin forța lucrurilor economiile dinamice ale celorlalte țări asiatice şi ar forma zona economică cea mai puternică a lumii de azi. Vom înțelege astfel de ce SUA țin să fie prezente din ce în ce mai mult în Asia, de ce ele au diminuat preocupările pentru consolidarea NAFTA, deoarece sunt conştiente de forța noii regiuni economice care s-ar putea naşte. S-ar cuveni adăugat şi faptul că în această zonă este prezentă şi Rusia, cu tot potențialul ei economic şi militar. Dacă nu se formează tandemul chino-nipon, se poate forma un alt tandem, chino-rusesc, la fel de important. Agenda europeană este mai bine conturată, iar aici surprizele sunt practic excluse. Agenda geopolitică asiatică este mai puțin clară, dar ea conferă posiblitatea unor mişcări din care SUA nu ar avea de câştigat. Este o zonă în care primează nu structurile regionale, ci actorii care se nasc. De aceea, combinațiile pot fi surprinzătoare.

12.2.5. Cleştele demografic al Japoniei

Semnalam la subcapitolul dedicat miracolului japonez abordări care explică acest fenomen prin trăsăturile de caracter ale populației. Este într-un anumit fel paradoxal că tocmai din acest domeniu al populației apar semnale de o anumită gravitate, care avertizează, pun în gardă şi cer să se revadă prioritățile. Îngrijorător este faptul că problemele apar concomitent la cele două „etaje" ale evoluției demografice, cele reprezentate de populația în vârstă care a făcut, în mare parte, faima economică a Japoniei şi cel alcătuit de populația tânără, chemată să preia cârma economică şi politică a țării.

La primul etaj, Japonia se confruntă cu fenomenul **de îmbătrânire a populației**. În 1975, numai 8% din populație avea peste 65 de ani, în 1985 procentajul a ajuns la 10% şi se estimează că, în 2015, un sfert din populația Japoniei va avea peste 65 de ani. Astfel, Japonia va depăşi Suedia şi Elveția în ceea ce priveşte ponderea populației vârstnice şi se va situa, din acest punct de vedere, în fruntea plutonului țărilor dezvoltate. Două sunt motivele de adâncime care au făcut ca Japonia să aibă, procentual vorbind, o populația vârstnică de două ori mai mare decât cea a Franței, Marii Britanii sau Germaniei. Primul este creşterea bruscă a speranței medii de viață. Înainte de război, speranța medie de viață se situa în jur de 50 de ani, iar aniversarea vârstei de 60 de ani era marcată în fiecare familie în mod deosebit, tocmai pentru că erau puțini oameni care ajungeau să trăiască evenimentul. Apoi natalitatea a scăzut, bătrânii formând astfel un grup mai numeros şi existând chiar pericolul de a împovăra oarecum societatea.

Până de curând, se considera că cele mai importante schimbări din societatea japoneză au loc sub impuls extern. Îmbătrânirea populației şi mai ales rapiditatea cu care se schimbă raporturile dintre generații încep să constituie presiuni la fel de mari. Referitor la acest aspect, impresionează nu numai saltul, de data aceasta negativ, ci şi iuțeala lui. Tendințele arată că populația vârstnică din Japonia se dublează în 25 de ani (la nivelul anului 1991), în timp ce, în Franța, acelaşi proces ar dura 150 de ani. După cum am spus, creşterea bruscă a speranței medii de viață se conjugă şi cu alte schimbări de natură demografică. Rata fertilității a scăzut, de la 2,37 în 1955 la 1,57 în 1989. La fel, media numărului de copii a scăzut de la 5 (în 1955) la 3 în 1989 (Tachemochi Ishii, *„Growing Old"*).

Trecem, astfel, la problemele care se conturează în celălalt segment social, cel reprezentat de tineri. La nivelul anului 1991, tinerii sub 15 ani numărau 23 de milioane, mai puțin de jumătate decât ponderea pe care o deținea această categorie socială în perioada interbelică. Se inversează astfel o piramidă atât de importantă pentru sănătatea şi vitalitatea societății în ansamblu: bătrânii vor deține în Japonia circa un sfert din volumul populației, în timp ce tinerii se vor situa sub o cincime.

Sunt de luat în calcul nu numai datele brute, procentajele, proporțiile, ci şi **transformările survenite în interiorul grupului social al tinerilor**, în mentalitățile şi atitudinile sale. De exemplu, pot fi detectate modificări în ceea ce priveşte celebra „work ethic", ataşamentul față de muncă, considerat a fi o constantă a comportamentului cetățeanului japonez. Un sondaj de opinie prezentat de revista „Look Japan" arată că 81% dintre tinerii japonezi între 20 şi 30 de ani intervievați au răspuns că şi-ar schimba locul de muncă pentru a-şi pune în valoare mai bine potențialul şi pentru a câştiga mai mulți bani. Japonezii între 30 şi 40 de ani ar face acest lucru în proporție de 72%, cei între 40 şi 50 de ani în proporție de 68% şi doar 51% dintre cei peste 50 de ani sunt de acord cu astfel de schimbări. 25% dintre cei între 20 şi 30 de ani îşi manifestă disponibilitatea de a-şi sacrifica parte din timpul liber pentru probleme de serviciu, 37% dintre cei de 30 de ani, 50% dintre cei de 40 şi 54% dintre cei de peste 50 de ani.

De asemenea, **munca începe să fie văzută de noua generație preponderent ca mijloc de a procura bani** pentru timp liber şi distracție. Spre deosebire de imaginea japonezului care se odihnea pentru a fi mai bun de muncă după sfârşitul de săptămână, tinerii muncesc pentru a avea bani de distracție. Atunci când câştigul este suficient pentru a petrece timpul liber după plac,

tinerii japonezi nu numai că acceptă, dar chiar sunt doritori să presteze munci plictisitoare (Kunio Nishimuro, *"A Kindler, Gentler Generation"*). Cei preocupați de aceste modificări încearcă să ofere şi explicații corespunzătoare: efectele occidentalizării Japoniei, defecțiuni în sistemul de învățământ, fascinația exercitată de posibilitățile de petrecere a timpului liber. Cert este că aceşti tineri nu au mai fost hărțuiți de foame şi sărăcie, iar bunăstarea a influențat, inevitabil, stilul de viață, valorile, opțiunile şi prioritățile. Demografia poate să explice şi intensificarea preocupărilor pentru schimbarea opțiunilor de apărare ale Japoniei, fenomenul de renaştere a naționalismului. Japonezii sub 25 de ani nu cunosc experiența războiului decât prin aminitirile bunicilor. Dacă părinții lor păstrau o anumită recunoştință americanilor deoarece asociau propria prosperitate cu siguranța oferită de piața americană, tinerii japonezi de astăzi iau bunăstarea drept firească, s-au desprins psihologic de ideea că piața americană şi prezența americană în zonă ar fi de neînlocuit şi dezvoltă atitudini independente, care merg până la a contesta valabilitatea aranjamentului americano-nipon postbelic.

12.3. Regionalizare în Asia-Pacific

Integrarea economică a regiunii poate ține cont de "lecțiile" evoluțiilor europene şi americane. În acelaşi timp, în acest spațiu pot apărea şi combinații surprinzătoare, precum şi o serie de tendințe evolutive în măsură să basculeze echilibrul actual. De pildă, o axă Tokyo-Beijing ar diminua influența americană în zonă, ar avea un potențial intern de dezvoltare considerabil, dacă nu chiar amenințător, având în vedere ritmurile de dezvoltare ale celor două țări. Particularitatea regiunii este dată de faptul că, față de NAFTA şi UE, aici sunt mai multe puteri care pot pretinde să dețină fanionul - Japonia, China, precum şi alte forțe regionale, India, Indonezia, Coreea, recent Australia, care nu pot fi în nici un fel neglijate.

12.3.1. APEC sau noua "comunitate pacifică"

Forumul de cooperare Asia-Pacific (Asia-Pacific Economic Cooperation) a fost înființat în 1989, la inițiativa Australiei, ca un grup informal de lucru între această țară, Noua Zeelandă, Statele Unite, Canada, Japonia, Republica Coreea, Thailanda, Malayezia, Indonezia, Filipine, Singapore şi Brunei. În noiembrie 1991 au aderat China, Taiwan (China recunoaşte apartenența Taiwan-ului la APEC deoarece forumul reuneşte economii, iar nu țări separate) şi Hong Kong. În 1993, Mexicul şi Papua Noua Guinee se alătură APEC, urmate, în 1994, de Chile. Ultimele aderări au avut loc în 1998 şi au vizat Peru, Rusia şi Vietnam. APEC, se observă clar, include cele mai importante economii ale regiunii şi multe dintre cele mai dinamice şi mai dezvoltate economii ale lumii. Cele 21 de economii au un Produs Național Brut de peste 16 000 de miliarde de dolari (1998) şi dețin 42% din comerțul mondial. Scopul declarat al forumului este promovarea comerțului liber şi stimularea schimburilor între statele membre.

După cum s-a observat, inițiativa în crearea acestui forum a aparținut Australiei, țară care, în mod tradițional era asociată cu Europa şi cu Occidentul în general. Este mai puțin important acum să identificăm motivele care au determinat această reorientare a Australiei. Cert este că ea şi-a redefinit statutul, urmând nu vocația ei culturală, care o asocia cu Marea Britanie, ci interesul economic. În 1971, Asia de est şi de sud-est absorbea 39% din exporturile Australiei; în 1994, aceeaşi regiune absorbea 62% din exporturile australiene, în timp ce numai 11,8% din exporturile acestei țări erau destinate UE şi 10% SUA.. *„Redefinirea asiatică a Australiei*" (S. Huntington, *„Ciocnirea civilizațiilor"*) a fost intepretată ca o reacție la aderarea Marii Britanii la Comunitatea Europeană. Fără îndoială, argumentul este de reținut. Mai importantă considerăm că este dezvoltarea ca atare a Asiei, şansele economice şi comerciale pe care această regiune le oferă Australiei. Cu alte cuvinte, este important că un partener economic a abandonat o relație tradițională. Dar este şi mai important că Australia consideră că noua regiune economică îi oferă

şanse incomparabil mai mari de valorificare a propriului potenţial. Altfel nu ne-am putea explica demersul Australiei ca ţară iniţiatoare a APEC.

Ideea unui for de cooperare transpacific a apărut ca urmare a schimbărilor care au intervenit în anii 80 în comerţul mondial. În acel deceniu, relaţiile economice între ţările din regiunea Asia-Pacific au cunoscut o curbă ascendentă explozivă. În 1980, comerţul trans-pacific l-a egalat pe cel trans-atlantic. Cu zece ani mai târziu, comerţul exterior al SUA peste Pacific era cu 35% mai mare decât cel peste Atlantic (conform datelor oferite de *„US Department of State Dispatch”*, 5 august 1991). Prin urmare, după declaraţiile membrilor fondatori, APEC a apărut deoarece lipseau mecanismele economice implicate de evoluţiile spectaculoase din regiune.

La primul summit al liderilor APEC, care a avut loc la Seattle, în 1993, SUA au sperat că vor obţine un acord de principiu cu privire la formarea unei zone a liberului schimb, o comunitate Asia-Pacific. În acelaşi an, în iulie, cu ocazia vizitei în Asia, preşedintele Clinton a făcut o declaraţie considerată istorică: *„Naţiunea noastră este gata să devină un partener deplin în dezvoltarea Asiei”*, afirmând totodată că America se angajează să creeze *„o nouă comunitate a Pacificului”* (F. Gibney, *„Creating a New Pacific Community”*). Deci Washington-ul este interesat să dezvolte APEC, dar acest lucru presupune şi riscuri. Pentru SUA, sfidarea principală este de a opera în regiune pe două fronturi: America de Nord (NAFTA) şi Asia Pacific (R. A. Scalapino, *„The United States and Asia: Future Prospects”*). Mai ales că aceste două entităţi înaintează cu viteze diferite, chiar dacă acest lucru este deja în schimbare.

Efortul american de creare a „comunităţii economice a Pacificului” nu a avut foarte mare succes, mai ales că, în momentul în care se făceau aceste declaraţii, Congresul american dezbătea foarte aprins lansarea NAFTA. Sinceritatea declaraţiilor americane a fost pusă la îndoială de participanţii la summit-ul de la Seattle, iar ministrul de externe al Coreii de Sud a formulat o asemenea preocupare în termeni clari: *„dacă este atâta dezbatere pentru NAFTA, imaginaţi-vă ce discuţii aţi avea în America în legătură cu o zonă a liberului schimb cu întregul Pacific”*. Mai mult, delegaţii au avut impresia că americanii pun atâta accent pe ideea de comunitate economică a Pacificului pentru a exercita un gen de presiune asupra europenilor, după cum se exprima un oficial american: *„dorim ca europenii să ştie că suntem de acord cu existenţa GATT* (General Accord on Tarrifs and Trade, actuala Organizaţie Mondială a Comerţului)*, dar şi că avem, în acelaşi timp alte opţiuni în Asia”* (J. T. Rourke, *„International Politics on the World Stage”*, pag. 492).

Paşii în direcţia integrării economice au fost mici. Este planificat ca Japonia şi Statele Unite să elimine toate barierele comerciale dintre ele până în 2010, iar celelalte ţări membre APEC să realizeze acest lucru până în 2020. Este greu de anticipat dacă proiectul de creare a zonei de liber schimb a Pacificului se va realiza, dat fiind surplusul comercial al Chinei cu SUA sau raporturile dintre economia japoneză şi cea americană (idem).

Deci, crearea acestui organism poate fi interpretată şi ca un răspuns la integrarea europeană. Noul organism poate fi privit şi ca o încercare de a „îngrădi” Japonia, de a o înlănţui în firele cooperării pentru a-i folosi astfel forţa de propulsie într-un interes regional. Fireşte că regiunea are nevoie de Japonia tot la fel de mult precum are Japonia nevoie de regiune. Dar, spre deosebire de Europa, unde cerinţa de a ancora Germania a fost exprimată în mod deschis, aici lucrurile iau o formă specifică: se vorbeşte doar de catalizatorul economic pe care l-ar reprezenta integrarea. Sunt termenii în care fostul secretar de stat american, James Baker, a potolit temerile despre APEC drept un pas intermediar către un bloc economic care să reprezinte un contrabalans la Piaţa Comună europeană şi care să „îngrădească” Japonia. Vorbind despre misiunea APEC, James Baker a subliniat că *„nici o instituţie regională nu trebuie să tragă o linie despărţitoare în mijlocul Pacificului şi să divizeze Asia de est şi America de Nord”* (*„On the Safe Side of a Security Risk”*).

Punctele slabe ale APEC ar putea fi: numărul mare de state ca atare, un spectru prea larg de niveluri de dezvoltare (SUA, Produsul Intern Brut 28 600$, Papua Noua Guinee, 2 400$),

discrepanţele între situaţia economiilor (în timp ce economiile din Asia de sud-est se aflau în cădere liberă, SUA erau în al patrulea an consecutiv de creştere economică susţinută, nivel scăzut al inflaţiei şi al şomajului), strategii de dezvoltare şi practici comerciale diferite. Nu e de mirare că un spectru atât de larg al situaţiei economice are ca rezultat abordări atât de diferite asupra rezolvării crizelor economice sau financiare. De exemplu, în timpul crizei asiatice, economiile direct afectate au pus accentul pe problema lichidităţilor, a ajutorului, a infuziilor de capital, în timp ce economiile mai puţin afectate au scos în evidenţă necesitatea reformelor în domeniul financiar-bancar. De multe ori în cadrul APEC a fost vorba de o adevărată competiţie între priorităţi. Faptul că un eveniment, cum a fost criza asiatică, poate să aibă efecte atât de diferite asupra membrilor aceleiaşi organizaţii duce la inerţie instituţională (M. Wesley, *„The Asian Crisis and the Adequacy of Regional Institutions”*).

12.3.2. Modelul de integrare propus de ASEAN

Există specialişti, precum Conway W. Henderson (*„International Relations. Conflict and Cooperation at the Turn of the 21st Century*”, pag. 298), care consideră că singura organizaţie din regiunea Asia-Pacific care oferă cadrul integrării şi cooperării regionale este ASEAN (Association of South-East Asian Nations). Asociaţia a fost înfiinţată în 1967 ca un for de cooperare economică şi politică între statele din Asia de sud-est. Printre membrii fondatori s-au numărat: Indonezia, Malayezia, Filipine, Singapore şi Thailanda. Acum, din ASEAN mai fac parte: Brunei, Cambodgia, Myanmar, Laos şi Vietnam (vezi harta 19). Populaţia celor 10 ţări care intră în prezent în componenţa ASEAN este de aproximativ 470 de milioane, ceea ce transformă, potenţial, zona într-una dintre cele mai mari pieţe ale lumii, mai mare, dacă avem în vedere numărul de persoane, decât UE sau SUA. Alte atuuri: posedă resurse naturale bogate, se întinde pe o suprafaţă considerabilă şi se află în apropierea rutelor strategice care leagă Oceanul Pacific de Orientul Mijlociu, Africa şi Europa.

Ceea ce s-a spus despre economia japoneză, că motorul boom-ului l-a constituit consumatorul american, deci că performanţa economică s-a datorat (şi) unor circumstanţe externe semnificative, se aplică în cazul celorlalte miracole din Asia de sud-est. Există o interpretare dominantă, potrivit căreia miracolul a intervenit în aceste ţări în 1988, când Japonia, pentru a evita şocul aprecierii yen-ului în raport cu dolarul (ceea ce i-ar fi scumpit exporturile) şi-a mutat multe dintre industriile producătoare peste hotare. La aceeaşi metodă au recurs Coreea şi Taiwan-ul, ca răspuns la presiunea americană similară asupra monedelor proprii. În acel moment, piaţa chineză nu a putut atrage şi absorbi aceste fluxuri de capital şi exporturi de obiective industriale, iar principalii beneficiari au fost statele din ASEAN.

În 1992, patru dintre ţările ASEAN, Indonezia, Malayezia, Thailanda şi Singapore au realizat ritmuri de creştere deosebite. Malayezia înregistra un ritm de dezvoltare de peste 8,8%, Thailanda de 8,6%, Singapore, 6%, Indonezia, 6,4%. S-a spus uneori că progresul „dragonilor”, al „tigrilor” asiatici este de suprafaţă, că s-ar datora exclusiv bunăvoinţei SUA şi a Europei Occidentale, care îi lasă să pătrundă, cu o anumită lejeritate, pe pieţele lor. Exista şi percepţia că produsele provenite din acea zonă erau de calitate mediocră, ceea ce a fost contrazis tot mai catagoric. Malayezia a devenit unul dintre exportatorii mondiali de microprocesoare şi al treilea producător de semiconductori, după Japonia şi SUA; în Thailanda, produsele electronice au devenit principalul articol de export, înlocuind textilele; Singapore, Taiwan, Indonezia aun intrat în rândul marilor exportatori ai lumii de produse electronice şi electrotehnice.

În 1996, ASEAN a devenit **al 4-lea partener comercial al SUA**. În prezent, importanţa economică a SUA în zonă se diminuează oarecum. Un motiv ar fi ponderea din ce în ce mai mare a comerţului intra ASEAN. Valoarea acestuia a crescut considerabil, de la 27 de miliarde de dolari, în 1990, la 70 de miliarde de dolari, în 1996. Semnificativ, se înregistrează schimbări şi în ceea ce priveşte conţinutul schimburilor în interiorul ASEAN. Dacă la început comerţul era

dominat de petrol şi produse petroliere, în prezent, produsele electrice şi electrocasnice sunt cele mai frecvente. De exemplu, exporturile filipineze de aparate electrice către ASEAN au crescut de la 2,9%, în 1980, la 19% în 1994. Au sporit şi legăturile economice în Asia; **între 1990 şi 1996 schimburile între ASEAN şi China s-a triplat, ASEAN devenind al 5-lea partener de afaceri al Chinei.**

În 1993, statele ASEAN au semnat acordul de liber schimb AFTA (ASEAN Free Trade Agreement). Printre scopurile declarate a fost crearea unui spațiu al liberului schimb, capabil de a susține competiția cu alte state asiatice, mai ales cu China, pentru atragerea investițiilor străine de capital (D. K. Emerson, *„Organizing the Rim: Asia-Pacific Regionalism"*). Inițial, acordul prevedea ridicarea tarifelor vamale în 15 ani, dar în 1994, perioada de timp pentru realizarea acestui obiectiv a fost scurtată la 10 ani.

12.3.3. "Gripa asiatică"

Criza finanaciară din anii 1997-1998 a încetinit dezvoltarea impetuoasă a țărilor din Asia de sud-est. Statutul de cea mai dinamică regiune a lumii a fost pus sub semnul întrebării. S-a spus că miracolul asiatic a fost supralicitat, că rapida creştere economică a „ipotecat" viitorul acestor economii. Primele semne ale crizei au fost vizibile în mai 1997, când un atac asupra monedei thailandeze, baht-ul, a fost respins printr-o acțiune concertată a băncilor centrale din regiune de a cumpăra această monedă. Criza propriu-zisă a izbucnit la 2 iulie, printr-un atac asemănător asupra baht-ului. Nesiguranța cu privire la rata de schimb a monedei thailandeze a dus la o masivă retragere de capital străin din băncile thailandeze. Retragerea masivă şi rapidă a fost posibilă deoarece Thailanda tocmai introdusese măsuri care să permită liberalizarea sistemului financiar, iar una dintre predeveri se referea tocmai la simplificarea procedurii de retragere a capitalului străin. Din moment ce şi alte economii din Asia de sud-est trecuseră, cam în acelaşi timp cu Thailanda, la liberalizarea sectorului bancar, sănătatatea sistemelor lor financiare a fost, de asemenea, pusă la îndoială. Neîncrederea investitorilor a luat proporţii şi un val de retrageri de capital a lovit Coreea de Sud, Indonezia, Malayezia, urmat de prăbuşirea monedelor acestor țări.

Mii de companii s-au încărcat de datorii, au recurs la măsuri de restructurare pentru a deveni viabile din punct de vedere financiar, au urmat concedieri, perioade de instabilitate politică şi socială. Nesiguranța generalizată a obscurizat diferențele dintre diversele economii şi sisteme bancare din Asia de sud-est, impunând regiunii o identitate comună într-un moment în care, probabil, îşi dorea cel mai puțin acest lucru.

Există opinii că unul dintre motivele pentru care criza financiară a luat proporții neaşteptate, transformându-se într-un adevărat ciclon, a fost şi modul în care Fondul Monetar Internațional a reacționat în aceste momente; de altfel, chiar un raport intern redactat de economişti de la FMI a admis că politica Fondului de a impune ridicarea ratei dobânzilor şi de a pune în practică politici fiscale severe *„este posibil să fi exacerbat şi extins panica determinată de devalorizarea baht-ului"* (P. Blustein, *„IMF Concedes Errors but Denies Aggravating the Crisis"*). De asemenea, se apreciază că ce a lipsit în momentele de vârf ale crizei a fost prezența unui catalizator al regiunii, a unei singure piețe sau economii care să restabilească echilibrul. În acel moment, Japonia, aflată ea însăşi în perioadă de recesiune, nu s-a arătat foarte dispusă să joace acest rol şi să cumpere o mai mare parte a exporturilor vecinilor asiatici.

Un rezultat al crizei a fost achiziționarea, de către investitori străini, a multor firme asiatice la un preț derizoriu. Toate băncile din regiune au declanşat goana după capital străin şi după infuziile de bani gheață; în condițiile date, băncile europene şi americane au fost foarte doritoare să răspundă acestor solicitări, jucând un rol din ce în ce mai mare în finanțele asiatice. În 1998, după aproximativ 8 luni de cutremure financiare succesive, s-a ajuns la o relativă stabilizare a monedelor şi a tranzacțiilor bursiere.

Oricum, părţile bune, dacă se poate vorbi de aşa ceva, ale crizei asiatice au fost, din punctul de vedere al statelor ASEAN, că a dus la conştientizarea vulnerabilităților comune, a necesității unui efort stăruitor pentru consolidarea pieței comune alcătuite din pieţele economiilor respective. Concomitent, răspândirea efectelor crizei pe alte pieţe financiare şi teama că aceasta se va transforma într-o criză globală au constituit o dovadă palpabilă a semnificației internaționale pe care au dobândit-o economiile acestor țări.

12.3.4. De la identitatea economică la cea politică

Statele membre în ASEAN fac paşi din ce în ce mai semnificativi în direcția creării unei politici de securitate comune. Dar, se apreciază că cele mai mari ameninţări pentru ASEAN provin chiar din interiorul organizației. Încercările de a găsi o voce comună pentru probleme de politică externă aduc cu preocupările Uniunii Europene, dar, cum am menționat, spre deosebire de UE, provocările cărora trebuie să răspundă ASEAN sunt mai mult de natură internă. Particularitate sesizată şi de fostul secretar de stat adjunct al SUA pentru Asia de est şi Pacific, Richard Solomon*: „Spre deosebire de Europa, aici nu a existat o singură ameninţare de care să fie conştientă toată regiunea; în schimb, există o multitudine de probleme de securitate care diferă de la ţară la ţară şi de la o subregiune la alta”* (raport prezentat în fața Subcomisiei pentru Asia de est şi Pacific a Comisiei de Relații externe a Senatului american, octombrie 1991, *“US Department of State Dispatch”*, November, 4, 1991).

Există şi problema relațiilor preferențiale pe care statele membre le au cu marile puteri (Vietnam-Rusia, Cambodgia-China, Thailanda-SUA), a decalajelor majore dintre state (venitul pe cap de locuitor în Singapore e de 100 de ori mai mare decât în Vietnam). În plus, efortul de creare şi impunere a unei identități politice distincte este diluat de apartenența statelor ASEAN la forumuri multilaterale care leagă Asia de Sud-est de întreaga regiune Asia-Pacific, apartenență mai ales de natură economică în APEC şi mai ales de natură politică în ARF (ASEAN Regional Forum). ARF este un for de consultare între miniştri de externe pe probleme de securitate în Asia de est şi Pacific. Din ARF fac parte cele 10 state ASEAN plus Australia, Canada, China, Uniunea Europeană, Japonia, India, Noua Zeelandă, Papua Noua Guinee, Republica Coreea, Federația Rusă şi SUA. ASEAN şi-a manifestat de multe ori reticența față de „regionalismul pacific”, față de strângerea legăturilor cu APEC, reticență motivată de temerea că APEC ar putea fi manipulat de către SUA, în detrimentul intereselor statelor asiatice. Această temere l-a făcut, probabil, în 1990, pe premierul malayezian Mahatir Mohamad să anunțe formarea unui „Grup economic al Asiei de est” în jurul Japoniei, din care excludea în mod explicit Statele Unite, propunere care a fost abandonată. Ea este semnificativă deoarece venea ca reacție la lansarea ideii NAFTA, precum şi la semnalele de integrare tot mai puternice care veneau dinspre Europa. Exista, deci, temerea, că formarea NAFTA şi Piața Comună europeană ar bloca accesul produselor asiatice în aceste regiuni şi ar diminua investițiile americane, europene şi japoneze de capital.

Sunt, de asemenea, voci care consideră că efortul de integrare doar a Asiei de est este supus eşecului din cel puțin două motive: *„orice grup care caută să reprezinte Asia de est singur, eliminând Australia, Noua Zeelandă, Canada, Mexicul şi, mai presus de toate, SUA, nu numai că pune gaz peste focul protecționismului în SUA, dar eşuează pentru că nu ține cont de gradul în care economia americană, şi în particular cea de pe coasta de vest a SUA, s-a implicat în Asia. Dacă totuşi acest proces are loc, sub forma unor grupuri cvasi-formale, al Pacificului de Nord, al Pacificului de Sud, ASEAN, dar el capătă înțeles numai sub forma unor paşi intermediari către APEC, iar nu în competiție cu el”* (R. A. Scalapino, *„The United States and Asia: Future Prospects”*).

Chiar în interioul ASEAN, ideea de integrare exclusiv a Asiei de est nu este întotdeauna acceptată, manifestându-se preferința pentru APEC, prin intermediul căruia statele est-asiatice pot să beneficieze de comerțul şi investițiile americane şi să mențină un echilibru între SUA,

Japonia şi China. Trezorierul Băncii de Import-Export a Japoniei remarca în acest sens că, în mod logic, obiectivul țărilor est-asiatice ar trebui să fie nu acela de a elimina sau îndepărta SUA, ci de a le apropia, astfel încât acestea să aibă aceeaşi importanță în zonă ca Japonia (Toshihiko Kinoshita, *„Keeping Cool on Trade”*).

Nu stă în intenția acestui curs să facă trimiteri la sistemele de securitate care există sau pot exista în regiunea Asia-Pacific, la posibilitățile de conflict efectiv sau potențial din această zonă. Menționăm doar că, în această parte a lumii, nu există un aranjament de securitate similar cu cel reprezentat de NATO. Concomitent, am dori să facem unele mențiuni care particularizează zona din acest punct de vedere.

Apare din ce în ce mai limpede că, în momentul de față, China este pe cale de a deveni puterea dominantă în Asia de est. Avem în vedere China continentală, dar şi cercurile concentrice ale populației chineze de care am vorbit mai sus. Cum China traversează un proces de convertire a resurselor economice considerabil crescute în putere militară şi influență politică, apare cu claritate că poziția Chinei într-o serie de probleme strategice ale zonei va fi mai stăruitoare şi mai fermă. China îşi dezvoltă baze în Insulele Paracell, îşi stabileşte prezența militară în reciful Mischief, situat în apropiere de Filipine şi priveşte cu interes din ce în ce mai mare la câmpurile de petrol din vecinătatea insulei Natuna, stăpânită în prezent de Indonezia. În sfârşit, China va avea o influență din ce în ce mai mare asupra Mării Chinei de Sud, zonă strategică de cardinală importanță.

Suntem îndeobşte tentați să privim şi să analizăm situația din Asia prin prisma tradițiilor şi modelelor europene de securitate. Aceste tradiții consacră **politica de contrabalansare** drept principal mijloc pentru protecție în fața unor amenințări externe. Când Franța era puternică, Anglia, Rusia şi Austria s-au coalizat pentru a asigura un contrabalans. Când Germania s-a ridicat în a doua parte a secolului al 19-lea şi în prima parte a secolului al 20-lea, acelaşi lucru s-a întâmplat cu celelalte puteri europene ale timpului.

Tradiția asiatică nu face apel la comportmentul de contrabalansare. Dimpotrivă, alăturarea diverselor state puterii dominante a timpului pare a fi comportamentul tipic. Lucian Pye observă că în anii 20, *“lorzii războiului au căutat mai întâi să învețe ce ar fi avut de câştigat prin identificarea cu cel puternic, şi doar după aceea au explorat consecințele alierii cu cel slab … Pentru lorzii chinezi ai războiului, autonomia nu a fost valoarea fundamentală, aşa cum a fost în calculele tradiționale europene în legătură cu echilibrul de* putere; *ei şi-au bazat decizia mai degrabă pe asocierea cu cel puternic”* (citat în S. Huntington, *“Ciocnirea civilizațiilor”*, pag. 347-348).

Din acest punct de vedere, este esențial să judecăm şi în termeni de securitate care va fi semnificația ascensiunii economice a Chinei. Dacă China îşi va consolida statutul de putere dominantă în Asia de est, atunci multe state din zonă vor căuta o acomodare cu noua putere şi nu vor avea în vedere contrabalansarea influenței crescânde a Chinei. Mai ales că multe dintre statele aflate în regiune au o populație majoritar chineză sau, chiar dacă această populație este mai modestă ca număr, ea are o forță economică extrem de importantă. Singurele țări care ar putea încerca un asemenea aranjament de contrabalansare ar putea fi Indonezia şi Vietnamul. Este semnificativ din acest punct de vedere că, în anii 90, după cum remarcă şi S. Huntington (op.cit., pag. 350), națiunile est-asiatice, cu excepția Chinei şi a Coreii de Nord, şi-au exprimat sprijinul pentru continuarea prezenței americane în regiune. În practică însă, cu excepția Vietnamului, ele fac eforturi în direcția unei acomodări cu China.

Dată fiind însă forța economică şi cea militară chineză, ambele aflate în ascensiune, putem deduce că singura putere militară să ofere un contrabalans pentru o Chină în plină afirmare ar fi o alianță strategică americano-japoneză. Rămâne de văzut cum îşi va defini Japonia strategia de securitate în deceniile care urmează, dacă ea se va asocia cu statele Unite, sau dacă va înclina spre un aranjament strategic cu China. De aceea, poziția Japoniei ni se pare decisivă pentru un aranjament strategic regional în domeniul securității.

Citându-l pe Friedberg, care afirma că trecutul Europei este viitorul Asiei, cu alte cuvinte, un viitor conflictual, S. Huntington consideră mai degrabă că trecutul Asiei va fi viitorul Asiei, că alegerea în cazul Asiei este între a contrabalansa puterea cu prețul conflictului sau a asigura pacea cu prețul hegemoniei. În acord cu tradițiile sale, Asia va opta probabil pentru pace şi hegemonie. Iată de ce este important să descriem cât mai fidel traseul economic al Chinei şi al Japoniei, precum şi posibilele combinații de cooperare strategică între aceste două superputeri. La limită, putem spune că viitorul de securitate al Asiei este trasat de coordonatele economice dintre cele două puteri economice ale lumii.

Bibliografie

1. Baker, J., **„On the Safe Side of a Security Risk”,** în „Financial Times”, 18 decembrie 1991.

2. Blustein, P., **„IMF Concedes Errors but Denies Aggravating the Crisis”**, în “Washington Post”, 20 ianuarie 1999.

3. Emerson, D. K., **„Organizing the Rim: Asia-Pacific Regionalism”**, în “Current History”, decembrie 1994.

4. Friedman, G., **„The Coming War with Japan”**, St. Martin’s Press, New York, 1991.

5. Funabashi, Y., **„The Asianiazation of Asia”**, în „Foreign Affairs”, noiembrie/ decembrie 1993.

6. Gibney, F., **„Creating a New Pacific Community”**, în “Foreign Affairs”, nov/ dec 1993.

7. Henderson, C. H., **“International Relations. Conflict and Cooperation at the turn of the 21st Century”**, McGraw Hill, Boston, 1998.

8. Holbrooke, R., **„Japan and the United States: Ending the Unequal Partnership”**, în “Foreign Affairs”, winter 1991/ 1992.

9. Huntington, S., **„Ciocnirea Civilizațiilor”**, Antet, Bucureşti 1997.

10. Ikle, F. K şi T. Nakanishi, **„Japan’s Grand Strategy”**, în “Foreign Affairs”, Summer 1990.

11. Ishii, T., **“Growing Old”**, în „Look Japan”, April 1991.

12. Ito, K., **„Trans-Pacific Anger”**, în “Foreign Policy”, nr. 78, Spring 1990.

13. Kinoshita, T., **„Keeping Cool on Trade”**, în “Far Eastern Economic Review”, 31 octombrie 1991.

14. Kirkland R. I. Jr., **“What if Japan triumphs?** ”, în “Fortune”, 18 mai 1992.

15. Kristof N. D., **“The Rise of China”,** în „Foreign Affairs”, nov/ dec, 1993.

16. Lawrence, S. V., **"Still on the March"**, în „US News and World Report", 9 martie, 1992.

17. Nishimuro, K., **"A Kindler, Gentler Generation"**, în "Look Japan", April 1991.

18. Nye, J. S. Jr., **„Coping with Japan"**, în Foreign Policy, nr. 78, Spring 1990.

19. Prestowitz, C. v. jr., **"Trading Places. How We Allowed Japan to Take the Lead"**, Basic Books, Inc. Publichers, New York, 1998.

20. Rourke, J., **„International Politics on the World Stage"**, Dushkin/ McGraw Hill, 1999.

21. Schlosstein, S., **"The End of the American Century"**, Congdon and Weed Inc., New York, 1989.

22. Scalapino, R. A., **„The United States and Asia: Future Prospects"**, în "Foreign Affairs", Winter, 1991/ 1992.

23. Vogel, E. F., **"Japan as Number One. Lessons for America"**, Harvard University Press, Cambridge, Massachusettes, 1979.

24. Vogel, E. F., **„Japan as Number One Revisited"**, Institute of Southeast Asian Studies, 17 iulie 1985.

25. Wesley, M., **„The Asian Crisis and the Adequacy of Regional Institutions"**, în „Contemporary Southeast Asia", vol.21. nr.1, Aprilie 1999.

26. Wolferen, K. van, **"The Enigma of the Japanese Power. People and Politics in a Stateless nation"**, Alfred A. Knopf, New York, 1989.

27. ***, **„Asian Survey"**, nr. 1, ianuarie 1992.

28. ***, **"Britain in 2010"**, ed. Jim Northcott and PSI Research Team, Policy Studies Institute, 1991.

29. ***, **„The Economist"**, 4-10 ianuarie 1992.

30. ***, **„National Geographic"**, November 1991.

31. ***, **„US Department of State Dispatch"**, November, 4, 1991.